СЕРГІЙ СМЕРЕЧИНСЬКИЙ

НАРИСИ З УКРАЇНСЬКОЇ СИНТАКСИ

У ЗВ'ЯЗКУ З ФРАЗЕОЛОГІЄЮ ТА СТИЛІСТИКОЮ

ДВОУ
"РАДЯНСЬКА ШКОЛА"
1932

ЗМІСТ.

ВІД АВТОРА.....1

I. Безпідметові речення з неособовими дієслівними формами минулого часу на *-но, -то* та їхні особливості в українській мові.....2

1. За невластивість українській народній мові при формах на *-но, -то* помічного дієслова (форм «було», «буде»).....4
2. Коли вживають безпідметових речень з формами на *-но, -то*, а коли підметових.....7
3. За невластивість українській народній мові дієвої особи в орудному відмінку при формах на *-но, -то* та при пасивному присудку або пасивному атрибуті (ев. апозиції) взагалі.....10
4. Коли та який орудний відмінок при пасивному присудку можливий.....11
5. Особливості конструкцій з прийменником «*від*» та родовим відмінком дієвої особи. Коли його вживати замість орудного дієвої особи при пасивних формах присудкових.....12

II. Безпідметові конструкції, що в них діє ніби щось «таємне», невідоме, якась сила.....15

III. Конструкції з присудком на *-ся* (*-ться, -лося*), — але не пасивним, — та їхні особливості в українській мові.....17

А. У безпідметових реченнях.....17

1. Конструкція властива.....17
2. Конструкція невластива.....18

Б. У підметових реченнях.....19

1. Конструкція невластива.....19
2. Конструкція властива.....20

IV. Особливості в згоді дієслова-присудка (коли він ув однині, а коли в множині) з підметом та зв'язані з ними стилістичні відтінки.....21

1. Коли два (або й більше) іменники-підмети в однині сполучені сполучниками «*і*», «*та*».....21
2. Коли підмет ув однині має при собі іменника в орудному з прийменником «*з*» (соціятивний інструменталь).....23
3. Коли в складі підмета є числівники.....26
4. Коли підмет є іменник із поняттям кількости, а не числівник.....28
5. Коли підмет ув однині є імення збірне.....28

V. Особливості та стилістична вага ніякого роду.....30

1. Ніякий рід замість чоловічого або жіночого.....30

VI. Часові конструкції та їхні особливості в українській мові.....34

А. Часові конструкції без прийменників.....34

1. Часові конструкції з родовим відмінком.....34
2. Часові конструкції із знахідним відмінком.....36
3. Часові конструкції з орудним відмінком.....37
4. Відтінки цих часових конструкцій (з родовим, орудним, знахідним) та різниця між ними.....39

Б. Часові конструкції з прийменниками.....40
1. Родовий з прийменником «*за*».....40
2. Конструкції із значенням «коли мине», «коли скінчиться».....41
3. Знахідний з прийменником «*через* (*крізь*)».....42
4. Знахідний з прийменником «*над*».....43
5. Місцевий з прийменником «*при*».....43
6. Знахідний з прийменником «*під*».....44
VII. Прийменники (деякі).....44
1. Найголовніші функції (значення) прийменника «*про*». Коли та як його вживають.....45
2. «*Про*» та «*за*» при дієсловах.....46
3. Прийменник «*по*» з знахідним відмінком по дієсловах руху.....48
4. Прийменник «*на*».....50
5. Прийменник «*при*» з місцевим.....52
6. Прийменник «*край*».....54
7. Прийменник «*кінець*».....54
8. Прийменник «*біля*».....55
9. Прийменник «*коло*».....55
10. Прийменники «*у (в), ув, уві*» з місцевим.....55
11. Прийменник «*за*» з орудним.....56
12. Найголовніші функції (значення) прийменника «*проти*», «*напроти*», «*супроти*»; коли та як його вживають.....57
13. Складені прийменники та їхня стилістична вага.....59
VIII. За невластивість українській народній мові родового присвійного та які конструкції знає вона на його місці.....60
1. Прикметник присвійний замість одного родового присвійного.....62
2. Прикметник присвійний замість кількох родових присвійних, коли вони стоять поруч без сполучників, коли іменник має при собі хресне ім'я (іменник та його апозиція), коли один іменник править за прикметникового додатка другого тощо.....64
3. Прикметник замість родового суб'єктивного (що з підмета) та об'єктивного (що з іменникового додатку).....65
4. Коли родовий присвійний може бути і звичайно буває.....67
5. Інші (крім прикметників) способи заступати родового присвійного.....68
IX. За невластивість українській народній мові т. зв. присудкового орудного та за велику поширеність натомість присудкового назовного, знахідного, давального та всіляких прийменникових, ба й інших конструкцій.....71
А. Назовний присудковий (другий назовний).....71
I. Присудковий назовний у зворотах з особовими та неособовими формами дієслова «бути» (дієслово чистої формальности, абстрактности).....73
II. Назовний присудковий у зворотах з іншими дієсловами меншої формальности).. 79
Б. Знахідний присудковий (другий знахідний).....82
1. Конструкції із знахідним.....83
2. Конструкції з дієприслівниками.....84
3. Конструкції з прийменниками «*за*», «*на*», «*у* (*в*)».....85
4. Інші конструкції.....86
В. Давальний присудковий (другий давальний).....87

X. «*Который* (*котрий*)», «*який*», «*що*». Їхні функції та стилістична вага.....88

1. Як та коли вживають займенника *который* (*котрий*). Його функції.....90
А. «*Который*» як сполучник.....90
Б. «*Который*» як займенник.....92
2. Як та коли вживають займен. «*який*». Його функції.....95
А. «*Який*» як сполучник.....96
Б. «*Який*» як займенник.....96
В. «*Який*» із значенням якісним.....97
3. Функції «*що*» в українській мові.....98

XI. Особливості числівників та числівникових конструкцій.....98

1. Числівники збірні.....98
2. Конструкція-тип: «троє хліба», «п’ятеро (і — п’ять) чоловіка» тощо.....99
3. Конструкція-тип: «Та так вибив венгра (військо), як ціпом солому».....101
4. Числівники типу «*півтретя*».....102
5. Спосіб рахувати числівниками типу «*двадцять без двох*», «*тридцять без одного*» тощо.....102
6. Спосіб рахувати числівниками «*одинадцятьсот*», тобто сотнями.....103
7. Спосіб рахувати на «копи» (лічба на копи).....103
8. Числівникові конструкції типу «*самошість*» та їхня стилістична вага.....104
9. За невластивість конструкції типу: «увійшло двох товаришів».....104
10. Згода числівника з іменником та прикметником.....105
11. Спосіб творити складені числівники з сполучником «*і*».....106
12. Конструкції типу: «плили з Дніпра з чайок двісті».....107

XII. Як віддає українська мова минулий час моментальний (форми кол. «аориста» та їхня стилістична вага).....109

XIII. Форми минулого часу дієслів доконаних із знач. майбутнього та їхня стилістична вага.....113

XIV. Як українська народня мова комбінує в істор. оповіді різні часи (тепер., мин., майб.) та якого стилістичного ефекту цим доходить.....114

1. Минулий + теперішній.....114
2. Минулий + майбутній.....115
3. Майбутній + теперішній.....115
4. Теперішній час.....116
5. Минулий час.....116
6. Майбутній час.....116

XV. Чи все одно казати: 1) я *буду* мандрувати і 2) я мандрувати*му* (майбутній час з *-му* і майбутній час з *буду*). Спроба з’ясувати їхню природу, їхні значення та відтінки.....117

Функції майбутнього з «*-му*» та майбутнього з «*буду*».....122

XVI. У яких конструкціях та як уживає українська мова дієйменника.....122

1. Дієйменник замість відповідного іменника та його стилістична вага в цій функції.....122
2. «*Було*» при дієйменнику та його значення.....125
3. Конструкції з дієйменником та особовими формами дієслова «*мати*». Їхні особливості.....126

4. Дієслова, що надають відтінку починання (як у минулому, як і в майбутньому) дієслову, що в дієйменнику.....129
5. Дієйменник з родовим відмінком при дієсловах руху.....130
6. Дієйменники з прикметниками.....132
7. Дієйменник при іменниках та стилістична вага цих конструкцій.....133
8. Дієйменник з особовими дієсловами.....135
9. Дієйменник з деякими іменниками прислівникового характеру.....137
10. Самостійний (абсолютний, незалежний ні від дієслова, ні від імени) дієйменник та його стилістична вага.....137
11. Дієйменники деяких дієслів замість відповідних прислівників.....138
12. Конструкція-т и п : «Хвалилася бити».....139
13. Конструкція-т и п : «Я його бачив ходити».....139

XVII. Способи переказувати непряму мову та їхня стилістична вага.....140

XVIII. Конструкції з віддієслівними іменниками замість відповідних особових форм дієслівних (присудків, vb. finit.). Їхня стилістична вага в українській мові.....142

1. Віддієслівний іменник у назовному відмінку при особових формах від дієслова «*бути*».....144
2. Віддієслівний іменник у назовному відмінку з особовими формами від дієслів «*брати*», «*взяти*», «*обнімати*», «*понімати*».....147
3. Віддієслівний іменник у місцевому відмінку з прийменником «*в* (*у*)» при дієсловах «*бути*», «*стати*», «*жити*», «*ходити*» тощо.....148
4. Віддієслівний іменник у місцевому відмінку з прийменником «*на*» при дієсловах «*бути*», «*мати*», «*стояти*», «*ходити*» і т. ін.....148
5. Віддієслівний іменник у знахідному відмінку чистому або з прийменниками «*в* (*у*)», «*на*» при дієсловах: «*бути*», «*брати*», «*давати*», «*взяти*», «*йняти*», «*прийняти*», «*мати*», «*положити*», «*стати*», «*ставати*», «*точити*», «*чинити*» та ін.....149
6. Віддієслівний іменник в орудному відмінку при дієсловах неперехідних та перехідних.....151
7. Віддієслівний іменник у різних прийменникових конструкціях.....152

XIX. Іменники якісні замість відповідних конструкцій з прикметниками та прислівниками.....153

XX. Конструкції з прикметниками в функції присудковій та їхня стилістична вага.....154

XXI. Віддієслівні іменники та їхні особливості в українській мові.....155

1. Що доводить малу властивість народній українській мові віддієслівних іменників на «-*нння*».....156
2. Що знає народня українська мова замість мало властивих їй віддієслівних іменників на «-*нння*».....157

А. Поза якимибудь конструкціями.....157

а) Віддієслівні іменники нульового суфікса та спосіб утворювати їх.....157
Як народня українська мова творить віддієслівні іменники нульового суфікса.159
б) Віддієслівні іменники з іншими суфіксами.....163
Віддієслівні іменники в формі множинній.....166

Б. Що знає українська мова замість віддієслівних іменників на «*-ння* (*-ття*)» в усіляких з ними конструкціях.....167

а) Дієприслівникові конструкції.....168
б) Дієйменникові конструкції.....170
в) Конструкції з особовими формами дієслівними.....173

3. Коли, в яких конструкціях та які саме віддієслівні іменники на *-ння* трапляються ще в народній українській мові.....175
4. Як зменшує кількість віддієслівних іменників на *-ння*, *-ття* мова літературна....176

XXII. Деякі прислівники українські та їхня стилістична вага.....177

1. Прислівники неграматичні.....177
2. За невластивість українській мові (як народній, як і літературній) прислівників типу: «*чаруюче*», «*переконуюче*» та «*чаруючо*», «*переконуюче*» тощо.....180
3. Інші прислівники.....180
4. Прислівникові конструкції на вимір.....180
5. Знахідний на вимір.....181

XXIII. Які конструкції знає українська мова замість невластивих їй у функції відносних сполучників займ. «*который*, (*котрий*)» та «*який*».....182

I. Паратактична (сурядна) відносна сполука.....183

А. Коли є сполучники «*а*», «*і*» та займенники «*той, та, те, ті*» або «*він, вона, воно, вони*» в потрібних відмінках.....183
Б. Коли нема сполучників та займенників, а іменник не повторюється.....189

II. Гіпотактична (підрядна) відносна сполука.....192

А. Відносна частка «*що*».....192
Б. «*Що*» — як суто-відносна частка.....194
В. Відносна частка «*що*» замість мало властивих укр. нар. мові «*де*», «*куди*», «*кудою*», «*звідки*», «*коли*», «*як*» та ін. і поруч з властивими їй «*там*», «*туди*», «*тудою*», «*звідти*», «*тоді*», «*так*» та ін.....197

XXIV. Коли та як уживають сполучників «*і*», «*та*», «*та й*» (різниця між ними). .199

XXV. Так — як, як — так, як — як, так — так, і — і, хоч — хоч, що — що, чи — чи. .201

XXVI. Коли та як уживають сполучників «*аби*» та «*щоб*».....202

XXVII. Заперечні конструкції та їхня стилістична вага.....206

XXVIII. Безсполучникові (асиндетон) конструкції в українській мові та їхня стилістична вага.....216

А. Асиндетон у сполуці окремих слів.....216

1. Асиндетон іменниковий.....216
2. Прикметниковий асиндетон.....220
3. Прислівниковий асиндетон.....222
4. Числівниковий асиндетон.....223
5. Дієслівний асиндетон.....223
6. Прийменниковий асиндетон.....227

Б. Асиндетон у сполуці речень (стягн. та складен.).....227

XXIX. Паратактичні (сурядні) конструкції в українській мові та їхня велика вага стилістична.....234

I. Паратактична (сурядна) сполука окремих слів.....234

А. Коли між іменниками є згода в роді, числі та відмінку.....234
Б. Коли між іменниками нема згоди чи то в роді, чи то в числі.....236
В. Коли паратактично сполучені однакові відмінки (чисті або з прийменниками)....237
Г. Паратактична сполука, що в ній за ознаку першого іменника править атрибутивний іменник не сам, а з різними додатками.....241

II. Паратактична (сурядна) сполука реченнів у складеній фразі.....244

III. Високі позитивні риси паратактичних (сурядних) конструкцій.....251

ДЖЕРЕЛА.....253
ЛІТЕРАТУРА.....256

Електронну копію видання 1932 року надав Ростислав Воронезький.
Навігація та OCR movahistory.org.ua.
Вичитка, форматування й фронтіспіс Олексія Єрьоміна (Одеса) для сайту r2u.org.ua.

ВІД АВТОРА.

Книжка цяя не є підручник для котроїсь (певного типу) школи. Це, на авторову думку, допомічно-довідкова книжка для студентства (головно лінґвістичної спеціяльности), кваліфікованої частини учительства та взагалі для кваліфікованих робітників слова, що для них мова українська є, сказати б, знаряддя виробниче. Гадаю, що здасться вона й буде цікава також аспірантам лінґвістичної спеціяльности, ба й узагалі дослідникам української мови.

Зміст «Нарисів» — розвідки та статті на теми переважно синтаксичні (у зв'язку з фразеологією та стилістикою). Об'єкт — народня мова (особливості, що характеризують українські народньо-територіяльні діялекти). Чимало фактів та явищ синтаксичних є в книжці й таких, що досі були поза увагою не лише підручників, ба й узагалі дослідників.

Виставляючи певні твердження-констатації, описуючи чи ілюструючи їх, автор базується не тільки на тих матеріялах етнографічних, що їх використовували в своїх працях Міклошіч, Потебня, Тимченко, Огоновський, Курило та інші дослідники, але й на багатьох нових (от як «Казки та оповідання з Поділля», стор. I—LVI + 598, 1928, ак. видання дум та ін. [1]). Поруч народньо-мовних фактів автор дає — подекуди й принагідно — приклади з творів письменників XIX—XX ст. (Квітка-Основ'яненко, Куліш, Марко-Вовчок, Мирний, Коцюбинський та ін. — див. у додатку «Література». Ілюстрації з пізнішого письменства XIX та XX ст., що трапляються в книжці, автор брав здебільшого з праць проф. М. Сулими та інших дослідників, зазначаючи це в тексті) та з старої книжної мови (почин. від XI ст.). До українсько-мовного матеріялу автор частенько дає порівняння-паралелі з інших мов: російської, польської, білоруської, сербської, чеської, болгарської (церк.-слов.), німецької, французької, англійської, латинської та ін.

Для своєї праці автор використав ще багато наукової, науково-популярної та підручниківської літератури: Міклошіч, Потебня, Шахматов, Тимченко, Корш, Смаль-Стоцький, Кримський, Огоновський, Будде, Курило, Соболевський, Буслаєв, Сулима, Келлер, Житецький, Овсянико-Куликовський, Синявський, Сімович, Німчинов, Пєшковський, Шаровольський, Огієнко, Булаховський, Гладкий, Гнатюк, Грунський, Льосік (Лёсік), Лось (Łoś), Маретіч (Maretić), Наконечний, Николишин та ін.[2]).

Автор висловлює свою глибоку подяку: проф. В. Рахинському, що дозволяв користуватися з своєї багатої бібліотеки й додав цінні поради; О. Смеречинській, що опрацювала таблицю для розд. XXI, передруковувала та впорядковувала рукописа; Н. Федоровій, Н. Співачевській, Н. Барщезській, О. Домбровській, Г. Штравхівні, В. Ротовій, І. Ройтберґ, та всім іншим співробітникам наукової бібліотеки, що вишукували потрібні для цієї праці книжки, розвідки тощо.

1) Див. у додатку «Джерела»
2) Див. докл. у додатку «Література»

I. БЕЗПІДМЕТОВІ РЕЧЕННЯ З НЕОСОБОВИМИ ДІЄСЛІВНИМИ ФОРМАМИ МИНУЛОГО ЧАСУ НА *-НО, -ТО* ТА ЇХНІ ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.

Тип: Під білою березою *козаченька вбито* Чуб. V. 375.

Безпідметові речення з формами на *-но, -то* знає як народня українська мова, як і літературна (стар. клясики XIX ст., особливо сучасна). Це одна з найпоширеніших тепер особливостей української синтакси. Формула цієї конструкції така: дію, чинність в присудковій функції віддають формою на *-но, -то*, а об'єкт дії — знахідним відмінком: *листа вкрадено, собаку вбито* тощо. Об'єкта в знахідному відмінку може й не бути. Пор.: Пригнав він ото барана на ярмарок, зробив усе, як *раджено* (= як хтось радив) ЕМ. Гр. 2.276 [1]).

Увага. Від них відрізняємо неособово вжиті пасивні іменні (з старим закінченням *-о*) дієприкметники минулого часу, що стоять тоді в формі назовного однини ніякого роду, напр., *дано, сказано*. Об'єкта дії в знахідному відм. чи взагалі об'єкта при них нема. У рос. мові вони показують наявність, мовляв ак. Шахматов, «признака, оконченное его проявление с точки зрения настоящего, прошедшего или будущего времени. В современном языке наличность, проявление признака, выраженные причастием в настоящем времени, не требуют вспомогательного глагола, между тем как прошедшее и будущее обозначаются формами вспомогательного глагола быть: было, будет» [2]). При них і в укр. мові може бути помічне дієслово (*є*), *було, буде*. Напр.: сказано (*є*), *було* сказано, *буде* сказано; дано (*є*), дано *було*, дано *буде*. Пор.: весело (*є*), весело *було*, весело *буде* і: *веселе* (особ. зворот — воно) весілля тощо. Але це дуже рідко, як архаїзм, у небагатьох висловах і тільки тоді, коли відчувається пасивність, а не відтінок «man» («хтось» зробив). Пор.: Так, як на тім слупі *було написано*, то так ся і стало Левч. КОП. 422 [3]).

---

1) Форм на *-но, -то* вживають тільки в безпідметових реченнях. Їх треба відрізняти від форм ніякого роду прикметника дієслівного походження на *-не, -те*. Не кажуть, напр.: треба вставити шибку в це розбит***о*** вікно (а лише: розбит***е***). Або: як воно помальован***о*** (а лише: як воно помальован***е***). Пор. також проф. О. Синявський, Порадник, 75.

Увага. Форми на *-но, -то* в українській мові не утворюють від дієслів зворотних і взаємних на *-ся*, як це в польській мові та подекуди в російській. Отже замість: *Зверненось* до совітського делеґата «Гром. Вісти», № 216 — це польонізм, звичайно кажуть «звернулися». Пор. Ів. Огієнко, Чистота, 154. — Пор. польськ. zmówiono się; рос.: Во едину путь-дороженьку отправленось. Пот. Из зап. III. 437—438.

2) Ак. Шахматов, Синт. р. яз. 97.

3) Від цих безпідметових відрізняємо підметові з тим таки старим іменним закінченням ніякого роду *-о*, що ще часом трапляється в народній мові зам. *-е*. Пор., напр: Як ти їх відгадаєш, то буде тобі *то* (назовн. відм.) прощен***о*** (= прощен***е***) Левч. КОП. 471 — Але як жінка принесла обідати, зараз *то* (= те) було зроблен***о*** (= зроблен***е***), — і пішов з нею до дому Левч. КОП 99. — Їх легко пізнати відразу. Усюди тут замість форм на *-но, -то* можна підставити форми на *-не, -те*. У безпідметових — ні. Не кажуть — задзвонен***е*** (зам. задзвонен***о***) або козаченька вбит***е*** (зам. вбит***о***), а те було зроблен***е*** (зам. зроблен***о***) — вільно.

Безпідметові речення з формами на *-но, -то* здавна властиві українській мові. Пор. у старій мові: А имали ихъ для того, ижъ *ихъ обмовлено*… 1534. Ак. З.Р.П. 331. — Того самого *Небабу* тамъ же *стято* Літ. Сам. 27.

У новій мові: Чи я вбрела, чи я вплила, чи *мене підбито*, чи сам козак не став ходить, чи *його одбито* М.7. У польській мові широко: Wzięto go, ścięto (Пот. Из зап. III. 435—436). У російській мові такий знахідний дуже рідко трапляється (пор. Потебня, Из зап. III. 435).

ПРИКЛАДИ

а) Безпідметові речення з об'єктом у знахідному відмінку.

От такая загатка, що добро по добрі ходило, добром *его виседено* Левч. КОП. 377. — Зле на зло напало, *зле* злом *відборонено* Левч. КОП. 377. — Ой на горі просо, на долині жито, під білою березою *козаченька вбито*; ой *вбито, вбито, затягнено* в жито, Червоною китаєчкою личенько *покрито* Чуб. V. 375. — Либонь моїх братиків на світі немає: Альбо їх *порубано*, Альбо їх *постріляно*, Альбо у горду тяжку *позаймано* Думи. УАН. 105. — Як я, — говорить, — злізу, коли вже он *половину* дуба *перегризено* ЕМ. Гр. 2. 115. — Багато козацтва потонуло, а ще більш у дорозі *побито* Кул. VI. Г. 278. — Отож і *палено* і *руйновано* і кров'ю руїни *поливано* ib. 251. — Тут *перегороджено* йому *дорогу* до переправи на рідний беріг Кул. VI. Г. 78. — Лучче б мені *смерть заподіяно* Кв. Перек. 180. — Що ж, *курку узято, понесено*, курку дорогою *щипано*, і пір'я так слідом і пали до двора Явтушиного Кв. Перек. 153. — У марка з сажа… аж *трьох кабанців*, і вже й ситеньких *узято* ib. 154. — Чи сам козак не став любить, чи *його одбито* Гнід. в. II. ч. I. 17. — Прийшли слихи до милої, що *милого вбито* ib. 115. — Див. також ib. 177. — Не сам я устав, *мене збуджено*; і збудила красна дівиця Гнід. в. II. ч. I. 23. — *Скинуто Вишневецького* з високої башти на залізні гаки Кул. VI. Г. 62. — Говорить: «*мене подаровано*» Гнід. в. IV. 22. — А дід тоді й каже: … «Видно *украдено* нашу *ниву*, поїдьмо додому» Гнід. в. IV. 50. — Туди *ведено Молявку* К. Черн. 94. — Під білою березою *чумаченька вбито* Рудч. ЧП. 176.

Також пор.: Підлестившись до них, Івоня вгонобив гостинцями султанських підручників, щоб йому *дано господарство* волоське Кул. VI. Г. 75. — Татари тимчасом змовились із волоським господарем… а хто б на те поважився, *покарано б того* смертю Кул. VI. Г. 67.

б) Безпідметові без об'єкта в знахідному відмінку.

Походжено та *побродженo* Вороними кіньми (= «хтось» походив, «хтось» побродив, а не коні, пор. і О. Курило, Уваги, 44) То ж походила побродила Журавочка з дітьми Чуб. V. 52, також Эварн. МНП. 101 та Гнід. в. II. ч. I. 80. — *Оповідувано* в ті часи, що висючи на гаку, Вишневецький проклинав Магомета Кул. VI. Г. 63. — Отак вони виспівували, розпудивши ляцьку силу всюди, де *говорено* тоді по нашому Кул. VI. Г. 30. — Почув несподівано, як *задзвонено* в дзвони, *забито* в тулумбаси К. Черн. 151. — *Вдарено* в тулумбаси

К. Черн. 30. — Пригнав ото він барана на ярмарок, зробив усе, як *раджено* Ем. Гр. 2. 276.

1. За невластивість українській народній мові при формах на *-но, -то* помічного дієслова (форм «було», «буде»).

Тип: Не властиво казати: постанови XVI партз'їзду *було* (*буде*) *видрукувано*. Властиво для мин. часу: 1) постанови XVI партз'їзду *були видрукувані*, 2) постанови XVI партз'їзду *видрукували*, 3) постанови XVI партз'їзду *видрукувано*. Для майб.: 1) постанови XVI партз'їзду *будуть видрукувані*, 2) постанови XVI партз'їзду *видрукують*, — як до відтінку. Див. у тексті.

Українській народній мові не властиво до форм на *-но, -то* додавати помічного дієслова ні в формі *було* для минулого, ні в формі *буде* для майбутнього часу. Напр.: хату *було помащено*, хату *буде помащено*. Це приймають всі найвидатніші суч. дослідники української мови (пор. В. Сімович, О. Курилова, проф. М. Сулима, проф. К. Німчинов [1]), М. Наконечний та ін.) [2]).

Ні народня мова (автор використав чимало таки етнографічного матеріялу), ні мова старших клясиків таких зворотів з *було, буде* та з об'єктом у знахідному відмінку, можна вважати, не знає, хібащо в окремих випадках і підо впливами [3]).

Форми на *-но, -то* самі про себе вже мають значення минулого часу.

У Кулішевій «Гісторії», що особливо багата на безпідметові речення з формами на *-но, -то*, на цілий великий VI том авторові трапилося тільки щось із 6 (шість) прикладів з *було*: Стали кошем серед степу, де *було визначено* Кул. VI. Г. 116. — А не мало ж то *було* й *сховано* ib. 157 тощо. — Але в них нема об'єкту в знахідному відмінку. І тільки в одному: Донесено *було цю новину* до короля Кул. VI. Г. 76 — знахідний є (новину). Уважаю це за впливи. Тут бо виразно відчувається пасивність (пор. рос.: донесена была). До того ж у тій таки «Гісторії» передминулий час у всіх прикладах, де можна б сподіватись цього «було» (коли б воно властиве укр. мові), висловлений без «було». Пор.: (найперше)… «побудовано човни»… і «аж геть згодом звойовано турків». Отже немає вже потреби тут ув оцім «було», вона не відчувається.

Ці невластиві народній мові звороти з *було, буде* при формах на *-но, -то* знає літературна не без впливу, гадаю, російської літературної. У ній бо теж є, як ми вже бачили, безпідметові речення, але дієприкметникові; там форми на *-но, -то* — дієприкметники пасивні минулого часу ніякого роду іменні (з коротким закінченням *-о*); вони означають «наличность признака, оконченное его

1) До «Істор. курсу укр. мови ВЗІНО».

2) Є проте автори, що не приймають цього. Пор. О. Ізюмов, Техніка української мови, Київ, 1926, ст. 24—25; проф. М. Грунський та Г. Сабалдир, Українська мова, Київ, 1927, див. ст. 68.

3) Приклад: Бо то *мене* там послано *було* Левч. КОП. 20 — уважаю за впливи, у нім бо виразний пасивний відтінок. Підметові констр. з старим іменним эакінч. *-о* (зам. теперіш. *-е*) для ніякого роду зрідка трапляються. Пор., напр.: Зараз *то* (назовн., а не знахідний) *було зроблено* Левч. КОП. 99.

проявление с точки зрения настоящ., прошедшего или будущ. времени» [1]). У сучасній російській мові для теперішнього часу помічне дієслово не потрібне, але для минулого й майбутнього потрібне. Отже: выпито (есть) — в теперішньому, *выпито было* — в минулому, *выпито будет* — в майбутньому. Українські форми на *-но*, *-то* — це вже не дієприкметники, а неособові дієслівні форми і ні рід (ніякий), ні число (однина) в них не відчувається. Це тільки минулість [2]). Слівця *было*, *будет* прикладаються в російській, щоб визначити пасивність. Форми на *-но*, *-то* в українській — уже майже активні: мають бо об'єкт у знахідному відмінку. Через безсуб'єктність ці кол. пасивні форми набрали такої сили, що стають за активні й означають минулість, як от і форми минулого часу на *-в*, *-ла*, *-ло* [3]). Тим то в реченні: Ой *похожено* та *поброжено* та й коло броду кіньми Гнід. в. II. ч. I. 80 — неособові дієслівні форми на *-но* вказують тільки на минулість: хтось походив кіньми, хтось побродив. І дійсно, другий рядок пісні додає: Ой *походила* та й *побродила* журавочка з дітьми ib. Часом сприймають і розуміють ці форми з-російська, тобто як «оконченное проявление признака с точки зрения настоящего времени» (Шахматов, див. вище), отже в нашому прикладі все одно, як выпито (есть), похожено (есть)… Отже, щоб віддати минулість, конче додали б слівце «було», як це й треба б правильно російською мовою [4]). Уважаю, що не можна погодитись із П. Горецьким — Ів. Шалею, ніби в прикладі — *його вбито на війні* — «логічно це є час теперішній» (Укр. Мова, 148).

Часом, прийнявши, що для минулого часу досить самої тільки форми на *-но*, *-то*, додають слівце «було», нібито для передминулого. Мотив: адже українська мова знає передминулий час, що твориться з минулого + був, була, було, були (ходив був, читав був і т. ін.). Знає (хоч і по окремих діялектах, правда) також і майбутній час з формою кол. дієприкметника мин. часу (2) (буду ходив, буду читав і т. ін.). Отже ніби виходить, що цілком послідовно сказати: «*було* походжено», як ми хочемо зазначити передминулість, і «*буде* походжено», коли думаємо про «оконченное проявление признака с точки зрения будущего». Як зазначено вже, народня мова, можна вважати, не знає таких «було», «буде» в цих конструкціях, хіба окремі випадки, що під безсумнівними впливами [5]). Вона вживає самої тільки форми на *-но*, *-то* без помічного дієслова як для передминулого часу, як і для минулого. Звороти: цю книгу *було* надруковано, цю книгу *буде* надруковано, вважаю, утворились відповідно до російських підметових пасивних: эта книга была напечатана і т. д., і їх сприймають не як передминулий час і не як безпідметову конструкцію, а як російську підметову пасивну. Отже на конструкцію безпідметову активну

1) Див. Шахматов, Синт. р. яз. 97.

2) Пор. В. Сімович, На теми мови, 16—17; О. Курило, Уваги, 42; проф. М. Сулима, Укр. фр. 80—81 та ін.

3) Пор. проф. О. Синявський, Порадник, 110.

4) Пор. у В. Сімовича, На теми мови, 17.

5) Пор. П. Горецький — Ів. Шаля, Укр. мова, 148.

переносять рос. конструкцію — підметову пасивну з «було» й «буде». Від цього вони перестають бути безпідметові, — а тоді нічим невиправданий є об'єкт у знахідному відмінку й форма на *-но*, *-то* (імен. стара форма ніяк. р.). Ось, напр.: Минуло ще тільки 20 років після того, як *замучено* козака Байду в Цариграді Кул. Гіст. III. Тут минуле *замучено* давніше: перше «замучено», а потім «минуло 20 років» (отже це передминулий час: і в розумінні «дуже давно», і в розумінні «одно давніше за друге»). Не можна, вважаю, тут додати «було» і сказати було замучено, бож «замучено» у цім реченні можна б перекласти російською мовою *был замучен* або *замучили* [1]). Маємо бо тут «оконченное проявление признака с точки зрения» виразно минулого часу, отже для російської мови конче з формою помічного дієслова «быть» минулого часу («было»). Сказати українською мовою «було замучено», то російською, перейшовши на підметовий пасивний зворот, — треба б: «было был замучен». А перейшовши на релятивно безпідметовий активний зворот, мали б: «было замучили». Неможливо (нісенітниця) сказати російською мовою «было был замучен» і зовсім не точно буде «было замучили», — так само, вважаю, і сказати «було замучено». Крім того, помічне дієслово *був*, *було*, *була*, *були* творить в українській мові передминулий час тільки з формами кол. активного дієприкметника минулого часу на *-л* (*в*), *-ла*, *-ло*, з активною формою присудка, а не з пасивною. З пасивною бо формою кол. дієприкметника на *-ний*, *-тий* і слівцями *був*, *була*, *було* українська мова творить пасивні форми просто *минулого часу*, а не *передминулого*.

Справді, спробуймо замість: І ще раз *прогнали були* з господарства султанського попихача Петра, та не довго їм щастило Кул. VI. Г. 101 — сказати безпідметовою конструкцією з «було»: і ще раз *прогнано було*… Петра, та не довго їм щастило. Змінюється, як бачимо, зовсім відтінок. Коли б так і можна сказати, то відтінок часовий цеє «було» зовсім тут утратило і надає хіба пасивного відтінку, — а він тут недоречний і неможливий (маємо бо знахідний «Петра», а не назовний «Петро»). Зміст речення змінився. «Було» тут зовсім зайве. Коли треба підкреслити відтінок безрезультатности або незавершеної чинности, тоді вживаємо тільки форм передминулого часу, там тільки, де його (відтінку незавершеної чинности) надають ці *був*, *була*, *було*, *були*. Отже, у цім прикладі може бути тільки форма передминулого часу. Оце *було*, з формами на

1) Кажу «можна б» перекласти, бо російська мова не знає звороту, що цілком би відповідав цьому українському. Не точно буде сказати російською мовою «замучили». Ця бо форма, поперше, тільки релятивно безпідметна, середня між безумовно безсуб'єктною й суб'єктною (проф. О. Синявський, Порадник, 112), а подруге — активна. Так само не точно і «был замучен», бо це вже форма суб'єктна і до того ж пасивна. В українській формі *замучено* маємо «безпідметність безумовну», де для підмета навіть і місця немає (пор. проф. Синявський, Порадник, 108), а до того ж форма ця не активна і не пасивна цілком. Вона приблизно посередині між чисто активною «замучили» і чисто пасивною «был замучен», сказати б половина (½) активної й половина (½) пасивної. Справді: форма на *-но*, *-то* пасивного походження, але об'єкт при ній маємо в знахідному відм., як після чисто активної форми дієслівної. Пасивність у ній уже не відчувається. Отже російською мовою цього звороту перекласти точно не можна.

-но, -то, зовсім не має і не може мати того значення, що його воно має при формах на *-л, -ла, -ло, -ли,* тобто жодного з усіх відтінків передминулости. Можемо сказати тільки: книга *була написана*, а не: книга *була була написана*. І всюди тут ці *був, була, було, були* зв'язані з підметом: книга бул*а* написана, твір бу*в* написаний тощо. Коли ж підмета (назовн. відм.) нема, то нема з чим в'язатись їм. Те саме ще більше стосується й до майбутнього часу з *буде*. Сказати: *книгу буде написано* — це майже все одно, що російською мовою *книга будет была написана*, або *будет написали*. Такі вислови неприродні й неорганічні. «Книгу написано» — це майже активний зворот і в присудкові (форма *-но*) міститься поняття «хтось написав». Коли ж додати *було, буде*, то це одразу надає пасивности і стирає це поняття «хтось зробив», а з ним і безпідметовість. Форми на *-но, -то* в українській мові неособові, до того вже дуже активні, мають бо об'єкта в знахідному. Коли додати до форм на *-но, -то — було, буде*, як до дієприкметників на *-ний, -тий*, то це переведе активність у пасивність і знахідний тоді не можливий. Помічн. *був, була, було, були, буду, будеш* і т. ін. в українській мові додають, щоб творити минулий і майбутній час в підметовій пасивній конструкції, але не до неособових дієслівних форм на *-но, -то,* а до дієприкметників на *-ний, -на, -не, -тий, -та, -те*. Наприклад: Бо йому самому *не буде дана* віра ЕЗб. VII. 122. — *Буде сіно покошене* і в копиці *погребене* і до ума *доведене* Гнід. в. II. ч. I. 171. Пор.: Тепер ідіть, ложіться спать, а те діло *буде сповнено* ЕЗб. XIV. 81 (з архаїчним *-но* — ніяк. рід), де такий самий суб'єктивний пасивний зворот, як і в: Лягай спати, се усьо *буде сповнене* ib. 36. — Але не властиво, напр., сказати: Доповіді *буде* потім *випущено* секцією (*? — С.С.*) окремим ювілейним виданням «Вісті ВУЦВК», № 212 (2102), з 17. IX. 1927 [1]).

2. Коли вживають безпідметових речень з формами на *-но, -то,* а коли підметових.

Поруч із безпідметовими реченнями типу *Байду замучено* українська мова знає й відповідні підметові: *Байда замучений, Байда був замучений*. Але між ними велика різниця у відтінках значення.

Кажуть, наприклад, і пишуть: «*бібліотеку відкрито* щодня» або: «якими днями бібліотеку *відкрито*» і розуміють це як рос: «библиотека *открыта* (есть) ежедневно», «по каким дням библиотека *открыта* (есть)» тощо. Українською мовою це значить (приблизно): «бібліотеку відкрили (хтось відкрив) щодня», «якими днями бібліотеку відкрили (хтось відкрив)?». Тут доречна підметова конструкція: «бібліотека відкрита щодня» і т. ін. (див. далі докладніше). Маємо розрізняти: *коли, де* та *як* і *котрої* саме конструкції вживати. У безпідметових конструкціях типу *Байду замучено* всю силу має присудок (неособова

1) Пор. і в К. Німчинова: «цілковитим безглуздям було б сказати по-українськи: мене кликано буде на обід, — бо форми на *-но, -то* мають значення минулого часу (КУМ, «Нар. Уч.» ч. 47, 5.) — Пор. також у проф. М.Сулими: «А слівце «буде» просто недоречне й максимально дике при присудках на *-но* й *-то*» (Укр. фр. 81).

дієслівна форма минулого часу на *-но, -то*) і вагу має сама дія. У підметових конструкціях типу *Байда замучений, Байда був замучений, Байда буде замучений* більше важить уже не дія, а підмет. Дієприкметник — то лише атрибутивна частина складеного присудка. Отже:

1) Коли хочемо піднести підмета і на ньому зосередити всю силу вислову, то вживаємо підметової конструкції з дієприкметником минулого часу пасивним на *-ний, -тий*. А коли є потреба піднести присудка, — то безпідметової конструкції з неособовою дієслівною формою минулого часу на *-но, -то*. Тобто, розрізняємо переємний стан дієслова і атрибутивну функцію дієприкметника переємного стану в складеному присудку. Російська мова не відчуває між цими формами такої різниці, як мова українська. Пор., наприклад: *сцена була відділена* від залі завісою і *сцену відділено від залі* (хтось відділив). Остання *п'єса була написана* і: останню *п'єсу написано* (хтось написав). Слушно зауважує В. Сімович, що такі вислови як: Верх Фузіями більшу частину року *вкрито* снігом (Русова, Географія, III, ст. 33), передрук *заборонено*, права перекладу *застережено* (видання берлінського «Космоса») і т. д. «цілком фалшиві, не віддають того, що ми під ними розуміємо, а власне, що «верх Фузіями *вкритий* снігом», що «передрук *заборонений*», що «права перекладу *застережені*» і т. д. (Пор. На теми мови, 19—20).

Російська мова має різні форми для дієприкметників в атрибутивній і присудковій функціях (в підметових пасивних конструкціях). Отже, одно буде: 1) *разбитое стекло* (атриб. форма) і зовсім інше: 2) *стекло* (підмет) *разбито* (присуд.). Українською мовою в обох випадках: 1) *розбите скло* (яке скло?) і 2) *скло* (підмет) *розбите* (є розбите). Це останнє відрізняємо від безпідметового: 3) *скло* (знах. відм.) *розбито*, де відчувається відтінок «man», «on», «хтось розбив». Пор. іще: *построенная изба*, *изба построена* з українським *збудована хата* і *хата збудована* (відрізняємо від *хату збудовано* («хтось збудував»)). Отже, звикнувши до цієї різниці в рос. мові, і не відчувавши присудковости в українських дієприкметникових формах (у складеному присудку), віддають предикативність (присудковість) укр. безпідметовими конструкціями з формами на *-но, -то*, переносять на них значення підметових пасивних конструкцій. До цього часом спричиняються й деякі підручники [1]). Отже це різні конструкції, а не однозначні. Кожна з своїм виразним значенням і відтінком. Де стоїть перша, там не може стояти друга, — і навпаки.

Увага. Часом, дуже рідко проте, коли збігається відповідний відтінок, знає українська мова й іншого типу безособові речення. Напр.: *треба годину варити, щоб усі бацили повбивало* (рос: чтобы все бациллы были убиты), зам.: луги *залито* водою — луги *залило* водою [2]).

---

1) Пор. Гр. Иваница, Курс укр. яз. 55; проф. Ів. Огієнко, Чистота, 154—155. Пор. також у проф. О. Синявського, Укр. яз. 82.

2) Пор. М. Трохименко і К. Буйний, Роб. кн. у. м. ч. II. Синт. ст. 72.

2) Безпідметова конструкція можлива тільки тоді, коли особи (підмета) нема, а в присудкові в формі на *-но, -то* міститься поняття «хтось зробив». Безпідметовими українськими конструкціями часом перекладають російські речення особові з складеним присудком-дієприкметником у іменній короткій формі, але тільки тоді, коли таке речення можна замінити на речення неповне (без підмета) з присудком в особовій формі дієслова 3 особи множини (он убит на войне — его убили на войне, отже укр.: його вбито на війні…) [1])

Добру формулу подає тут О. Курилова: «Отже, коли з логічних причин не може бути того поняття «хтось зробив», то й безпідметова конструкція з пасивним дієприслівником-присудком не можлива», — напр.: всю гору *вкрито* високим лісом, бож її ніхто (нема цього «хтось зробив») не вкривав, — кажуть: вся гора *вкрита* (або: була вкрита) високим лісом. Пор. іще: коли ми поглянемо на дику рослинність, що нею *вкрито* (кажуть: що нею *вкритий*) цілинний степ [2]). Гостро розмежовує ці підметові й безпідметові речення також і проф. Синявський [3]).

Конструкцій пасивних із дієприкметниками на *-ний, -тий* уживаємо лише тоді, як «треба не саму дію, не чинність підкреслити, а наслідок її, — ту ознаку (підмета), що стала властива якійсь особі чи речі після впливу на неї котроїсь чинности» (проф. М. Сулима, Укр. фр. 77).

Увага. Літературна мова вживає безпідметових конструкцій з формами на *-но, -то* геть ширше, як мова народня. Народня знає їх здебільшого з обмеженим асортиментом дієслів певного змісту, пор.: *убито, вкрадено, відведено, взято* та ін., та й то тільки тоді, коли або справді вже дієва особа (суб'єкт), причина, джерело дії не відомі, або коли за них не можна, не треба чий зовсім не потрібно згадувати, — тобто, коли дійсно їх навіть у думці нема. Також широко в загадках: От такая загадка, що добро по добрі ходило, добром його виведено Левч. КОП. 377. — З. М. Веселовська каже за цієї конструкції, що в народній мові (подає низку збірників — *С.С.*) «зустрічаємо мало прикладів з безособовою формою дієприкметника на *-но, -то* з знахідн. Подібне явище помічаємо і в літературній мові першої половини XIX ст. Щодалі, набуває цей зворот чимраз більшого значення й особливо проґресує за останні десятиріччя, поступово розвиваючись протягом цілого століття» (З. М. Веселовська, Мова Г. Хв. Квітки-Основ. ст. 94). Подібно до народньої мови вживає цієї конструкції і Квітка: Так усе пропажа є, а слід відведено Перек. 11. 4, Мова Г. Хв. Квітки-Основ. ст. 94.

Уважаю що, в літературній мові цяя безпідметова конструкція поширилась з одного боку (Наддніпрянщина), щоб перекладати рос. конструкції з дієприкм. в короткій іменній формі, а з другого — вона особливо

1) Пор. П. Горецький — Ів. Шаля, Укр. мова, 147.
2) Пор. О. Курилова, Уваги, 43.
3) Пор. проф, О. Синявський, Порадник, 111.

характеристична й для польської мови [1]). Вона була також дуже поширена й звичайна особливо в книжній мові XVI—XVII ст. ст. (письменники, акти, грамоти та інші пам'ятки) [2]).

3. За невластивість українській народній мові дієвої особи в орудному відмінку при формах на *-но, -то* та при пасивному присудку або пасивному атрибуті (ев. апозиції) взагалі.

Тип: Не властиво казати: ці постанови *ухвалено* (або: *ухвалені*) XVI партз'їздом. Властиво: 1) ці *постанови ухвалив* XVI партз'їзд. З ін. відтінком: 2) ці постанови *ухвалені на* XVI *партз'їзді*, або: 3) ці *постанови ухвалені від* XVI *партз'їду*. Але це як до відтінку (див. у тексті).

Дієва особа в орудному відмінку при пасивному присудку (також і при пасивному атрибуті, ев. апозиції) взагалі [3]), а при присудку в неособовій дієслівній формі минулого часу на *-но, -то* в безпідметових конструкціях і потім, українській народній мові не властива [4]). Тут бо не може бути не тільки граматичного підмета — особи, але й логічного (хоч би й у формі орудного відмінку). У безособовому реченні, коли воно справді є безособове, не може бути ніякої особи. Тоді бо цій безособові чи безпідметові не будуть уже безпідметові, хоч формою (дієслово на *-но, -то* й об'єкт у знахідному) ніби й безпідметові. Тут просто поняття «хтось» (відтінок «man») зробив. Найширше знають орудного дієвої особи ст.-болг., ц.-слов., стара українська та рос. мови. В українській мові живій, народній і в старших клясиків він трапляється дуже рідко і в прикладах або виразно під ц.-слов'янським впливом, як напр.: О чадо! не *звірами* ти єси *ззідено*, а руками чоловіческими тебе збавлено Ном. 13439 або, що його не виключають, напр.: А ми погані, та *богом* кохані Ном. 8487 [5]).

Такі вислови, як: *владою* вжито таких заходів, *мною* написано книжку тощо — це, мовляв В. Сімович, «барбаризми» [6]); ще категоричніше висловлюється за це проф. М. Сулима: «при дієслівних формах-присудках на *-но, -то* у народній українській фразі не буває (це — закон) орудного діяльника» (Укр. фр. 79) [7])

1) Чи не впливала (в Галичині) тут і польська мова?

2) Пор. у З. Веселовської в П. Бериндиному «Лексиконі»: Так пред тым *пророки звано* 129. — Як *первого ангела звано* Луцидар XVII ст. Пам. IV. 26. — *Которого бы називано* именем тымъ Перес. Євanг. та багато ін. Див. З. Веселовська, Мова «Лексикону» Памви Беринди, 330.

3) Пор. і в проф. М. Сулими, Укр. фр. 76 та ib. 89.

4) Це стосується лише до орудного дієвої особи, бож орудний знаряддя або засобу, способу тут може бути: Чим тебе порубано? quo (instrumento) concisus es? піс. 2. 41. Mikl. V. S. 365. Див. за це далі.

5) У літературній, на думку проф. Є. Тимченкову, «безперечно під упливом російської мови, але така конструкція противна язиковим звичкам українського народу і не знаходить собі жодного усправедливлення» (проф. Тимченко, Інструменталь, 72—73).

6) Др. В. Сімович Грам. укр. мови, 282—283, а також: На теми мови, 18; О. Курило, Уваги, 43—44.

7) Спеціяльний реєстр (цінний, вимагав бо чимало таки праці) прикладів орудного дієвої особи при пасивах в українській літературній мові, що його склав О. Матвієнко на довід нібито, які вони в ній поширені, свідчить саме за те, що цей орудний не властивий та що ширився він у літературній

4. Коли та який орудний відмінок при пасивному присудку можливий.

Відрізняємо в конструкціях з пасивним присудком [1]) орудний відмінок дієвої особи, що не властивий українській народній мові, і орудний відмінок знаряддя та способу, що може вільно стояти зі всіма пасивними присудками у всіх їхніх формах. У цьому випадку питання стоїть не «ким?», а «чим?» та «як?» [2]).

Отже, всюди тут має бути поняття «man», «хтось», а орудний відмінок — це тільки знаряддя, спосіб, часом одразу помітне, виявлене, а часом скрите, що не впадає одразу в око. Отже, як сказати: «*тобою* вбито ворога», то це не значить (як це зрозуміли б по-російському) «ти вбив ворога», а лише що «хтось» тобою, як знаряддям, убив ворога (рос. ніби: «посредством тебя, через тебя убит враг»). Або ще: *цього листа* переслано *братом*. По-українському це значить, що цього листа переслали (хтось переслав) братом (рос.: через брата, посредством, при посредстве брата), а не що цього листа переслав брат, як зрозуміли б це речення в російській мові. Або, конкретизуючи, грубіше: «*мною* зловлено рибу» — це все одно, як сказати: «*вудкою* зловлено рибу», «*тобою* вбито ворога» — це так, як «*довбнею* вбито ворога», а не що: *я* вловив рибу, *ти* вбив ворога, — як це рос. мовою.

Увага. Дехто з дослідників, констатувавши, що орудний відмінок дієвої особи в безпідметових реченнях з присудком в неособовій дієслівній формі на *-но, -то* в українській мові «зовсім не знаний, там буде в таких випадках тільки підметне речення», — допускають такі конструкції з метою нібито збагатити мову українську на новий спосіб вислову [3]).

Пропонують тут ще й певний компроміс, а саме: «Можливі ще такі орудні, що дозволяють розуміти діяча, як не визначену, або колективну, збірну особу, наприклад: *наркомосом* видано обіжника, *методкомом* цю книжку затверджено, *підручника* написано *гуртком* педагогів (пор. К. Німчинов, КУМ, Дод. «Нар. Уч.» ч. 47, ст. 5. Підкреслив я — *С.С.*). Але це в суті та сама дієва особа.

мові під чужими впливами. Докладну аналізу цих прикладів подаю у праці своїй «Студії з синтакси укр. мови».

Цікаву думку висловив Мик. Новицький в ст. «Культура і мова бюрократизму», «Культура і Побут» № 45, 1927р., ст. 3. Поширеність в російській літ. мові форм пасивних замість активних і таких конструкцій як: «*мною* было усмотрено» — він уважає за прикмету канцелярської мови, культури і мови бюрократизму.

1) Байдуже в якій він формі, чи в формі пасивного дієприкметника на *-ний, -тий*, чи то в формі пасивного дієприслівника на *-но, -то*, чи навіть у формі 3 особи однини або множини пасивного дієслова на *-ся*. (Пор. О. Курило уваги, 43).

2) Пор. в О. Курилової: «Це питання стосується не тільки до виразного поняття знаряддя; поняття, що, виражене в інструменталі в пасивному звороті, може бути виражене номінативом у відповідному активному звороті: Дослідами німецького вченого давно вже доведено, що… — Можливі тут і активні звороти з особовими дієсловами: — Досліди німецького вченого давно вже вже довели, що…» (Уваги, 44),

3) Пор. у проф. О. Синявського, Порадник, 111—112.

В. Сімович зауважує, що це «тільки зовсім зайвий барбаризм, який, як, зрештою, всі барбаризми, щоправда, збагачують мову, але й здорово її засмічують» [1]). Ця конструкція збагачує, але й біднить, бож, збагачуючи ще на один спосіб вислову [2]), затирає певну особливість, міняє певне сприймання цілого звороту. У реченні «листа переслано *братом*», що його звичайно в українській мові розуміють лише, що «хтось переслав листа братом» (рос: через, посредством), доводиться вже розуміти, що «брат переслав листа».

Заперечивши проти О. Синявського орудний відмінок дієвої особи в безпідметових реченнях, В. Сімович допускає його в підметових пасивних. Такі, мовляв, вислови, як «*мною* зловлена риба, *тобою* вбитий ворог», — «хоч рідко вживаються, алеж вони ще можливі» [3]). — Та вже у своїй книжечці «На теми мови», Прага — Берлін, 1924, ст. 19, В. Сімович, давши приклади: «*мною* був *складений* проєкт, *владою* був *призначений*» і т. д., ніби можливі в українській мові, зараз таки додає: «хоч, треба признати, і це поганий спосіб вислову, дарма що витворений у дусі української граматики». Це не органічний спосіб вислову. Тут можливі або активні конструкції з назовним замість орудного: *я склав п*роєкта, *влада призначила* тощо, або: *від влади* був призначений… (див. нижче).

5. Особливості конструкцій з прийменником «*від*» та родовим відмінком дієвої особи. Коли його вживати замість орудного дієвої особи при пасивних формах присудкових.

Тип: *Заклята від рідної матери* ЕЗб. XIII. 117. Тимч.

Замість орудного відмінку дієвої особи українська мова знає здавна родовий відмінок дієвої особи з прийменником *від* [4]).

ПРИКЛАДИ.

а) З старої української:

Да не *язвени* будутъ вои *отъ гражданъ* Ипат. сп. 182 (Бусл. синт. 123). — Тогда Игорь възрѣ на светлое солнце и видѣ *отъ него* тьмою вся своя воя

---

1) Др. В. Сімович, На теми мови, ст. 18. Див. також увагу його таки до слів проф. О. Синявського, що вище в «Пораднику» під текстом, ст. 112.

2) Архаїчний (його широко знала стара книжна українська мова) і не конче потрібний, українська бо мова має досить відповідних висловів.

3) Др. В. Сімович, Грам. укр. мови, 283.

4) Але з певним відтінком і тільки при пасивних дієприкметниках на *-ний*, *-тий* та при пасивних дієсловах на *-ся* в підметових конструкціях, а не при пасивних дієприслівниках на *-но*, *-то* в безпідметових конструкціях. Тут бо взагалі не може бути дієвої особи — хоч в орудному, хоч в родовому з прийменником *від*. Не можна погодитися, отже, з проф. М. Сулимою, ніби можливий родовий в прийм. *від* і при формах на *-но*, *-то* та що треба казати: найголовніші правила правопису *встановлено від* Академії Наук (Укр. фр. 80). Уважаю, що це було б проти природи безпідметових конструкцій і значило б воно, що найголовніші правила встановили, взагалі «хтось» їх встановив… а не Академія Наук. Уважаю, що в безпідметових конструкціях із формами на *-но*, *-то* не може бути й «натяку» на діяча.

прикрыты (Ак. В. Перетц, Слово, 97). Привилей *данній от короля* Літ. Сам. 8. Тимч.

б) З живої української (народньої та літературної):

Будь воно *прокляте від мене* Пир. О.К. — Будеш (дівчино) *від нас бита* Купч. 431. Тимч. — Він, отец, буде *від него страчений* Kolb. P. IV. 35. Тимч. — Пор.: Оттогді вони *од своїх рук* листи писали ИП. Ант. Драг. II. в. I. 3. — То ви мої співаночки, *від любка подані* ЕЗб. XVII. 146. Тимч. — *Заклята від* рідної *матери* ЕЗб. XIII. 117. Тимч. — Твоя корова зіпсована *від* їдної *чарівниці* ib. XV. 190. Тимч. — *Од рук* Енеєвих лежали *порізані* Онит, Супрон Кот. Енеїда, 215. — Самі не знають, куди йти, бо й сили, й смілости вже чорт-має, а *напуджені* так, як овечки *од вовка* Кул. ЗЮР. т. I. 291. — А Мазепа *од Палія* був *навчен* Кул. ЗЮР. т. I. 127. — Коли судилося йому розвитись, то розів'ється він не так, як йому звелять *навчені від чужоземців* сусіди, а по своїому Кул. VI. Г. 172. — Засорин *рожден од* панського *чоловіка* Мил. Ср. Луб. 253.

Пор. іще приклади у Квітки:

І діточки твої, як сиріточки: й голенькі, і босі, і голодні, і зовсім *обіждені від вітчима та від нових дітей* М. в. д. I. 14. Вес. — … *від нього поставленим* Л. до л. з. П. 6. Вес.

в) Приклади при пасив. дієсловах на *-ся* [1]).

Як *од серпа* колосся *жнуться* Кот. Ен. 168. — Хоч же довідувались, так гостинцями *од своїх дозорців засліплювались*, не розуміючи, що їх же, мовляв, салом по їх же шкурі й мажуть Кул. VI. Г. 299. — Вже ж я буйних вітриків начувся, вже ж я *од соненька напік ся, од ясного місяця насвітив ся* Brykcz. 98. Тимч.

Пор. у старій мові:

Козаки своими правми *судилися оть своихъ старшинъ и товариства* Кр. оп. Малор. 240. Тимч. — Нашим людем много кривд *починилося от ваших людей* Акт. I. 94. Мікл.

Як показують приклади (їх є ще сила), українська мова знає цюю конструкцію досить широко. Проте вважаю, що родовий дієвої особи з прийменником *від* проти орудного відмінку дієвої особи при пасивних формах відрізняється і має свій певний відтінок.

Не може стояти, на мою думку, замість кожного орудного відмінку дієвої особи при пасивах родовий з прийменником *від*. Досі не встановили ще норм для цієї конструкції [2]).

---

1) Такі конструкції мало властиві, бож узагалі українські дієслова на *-ся* здебільшого не пасивні.

2) Ось, що виходить, напр., коли кожну невластиву українській мові конструкцію з орудним дієвої особи при пасивах замінювати на конструкцію — *родовий* з прийменником *від*.

1. Готова… прийняти з його рук *від нього самого* таки *вкрадену* коронку Зіґфріда. — 1. Готова… прийняти з його рук *ним самим* таки *украдену* коронку Зіґфріда Виннич. 193.

2. Висів дорогий заморський килим, здобутий *від боярина* в якімсь поході… — 2. Висів дорогий заморський килим, *здобутий боярином* у якімсь поході Франко, 114.

3. Ось другий місяць печінки, *від тебе одбиті*, кров'ю вихаркує… — 3. Ось другий місяць печінки, *тобою одбиті*, кров'ю вихаркує Головко, 60.

Тобто все тут вийде навпаки: 1) не він украв коронку, а від нього украли; 2) не боярин здобув килима, а від нього здобули; 3) не ти відбив печінки, а від тебе відбили… та ін. (Пор. О. Матвієнко,

В орудному на перше місце випинає безпосередньо особа, що чинить, діє, безпосередній чинник, реальна причина.

Порівняти хоч би, напр.: призначений *від Раднаркому* — з відповідн. Російським: назначенный *Совнаркомом*. В українському з родовим і прийм. *від* на першому місці можна покласти питання: з в і д к и (від кого) призначений? (не особа, а місце), а в російському з орудним — питання: «к е м»? (особа) і т. д. *Навчені від чужоземців*. Тут ізнов на першому місці «навчитися в і д к о г о»? (не особа, а джерело, спосіб науки тощо). Отже, звороти з орудним дієвої особи і звороти з родовим дієвої особи і прийменником *від* при пасивних формах — не о д н о з н а ч н і. І тут українська мова цілком у згоді з тим, що вище (див. попередній розділ), оминає підносити дієву особу при пасивних присудках навіть у підметових конструкціях. Ці бо родові, як бачили з прикладів, що вище, показують тільки п о ч а т о к, м і с ц е, п р и ч и н у, д ж е р е л о, с п о с і б тощо дії, чинности. Конструкція цяя показує тільки стосунки дієвої особи залежно від дієслова та як до дієслова.

Родові з прийменником *від* показують не особу, що діє сама, безпосередньо, а особу як початок (від кого? від чого?), джерело, причину тощо дії, чинности. Між дієвою особою і тим, що залежить (пасиви.), від її чинности, є поняття простору (місце, час, знаряддя, спосіб тощо) [1]). Не кажуть, напр., зам.: «*нею самою* зроблений пудінґ» — «*від неї самої* зроблений пудінґ», бож тут виразно підкреслена безпосередньо-матеріяльно виявлена чинність дієвої особи (сама зробила). У цьому прикладі не відчувається поняття ні простору, ні часу. Коли ж замість дієприкметника «зроблений» вставити «принесений» або «подарований», що в’яжеться з словом «комусь» (пересування пудінґа від неї до когось), то конструкція *од* (*від*) з ґенітивом сама напрошується [2]). Отже за критерій тут, уважаю, могло б бути: якщо дієва особа чинить п о с е р е д н ь о, тоді може бути *від* з родовим, якщо — б е з п о с е р е д н ь о, тоді цяя конструкція не завжди придатна. Словами М. Сулиминими цяя конструкція можлива тоді, коли на це дозволяє лексичне значення дієслова (Укр. фр. 77). Такі родові з прийменником *від* жива народня мова українська, та й старо- і середньо-українська, знає досить широко [3]), — геть ширше, як літературна російська [4]), ба

ор. с. 64). Часом виникає неточність, двозначність, тощо, як от замість хибного: «Вишні, посаджені Миколою…» … «вишні, посаджені від Миколи…» А то ще, словами О. Матвієнковими, «випливають якісь чудні асоціяції» (ор. с. 66): «недоїдений від Шестірного шматок булки» зам. теж хибного: «недоїдений Шестірним шматок булки» та ін.

1) О. Матвієнко, що шукає норм для цієї конструкції, цілком слушно йде від самого ирийменвика *від*: «…головна функція прийменника *од* (*від*) і родового відмінка — визначення простору: од стола до дверей (од хати до клуні, од району до округи). Розвиток ґенітиву (родового) перейшов у визначення часу: од ранку до вечора» (ор. с. 66).

2) О. Матвіснко, ор. с. 67.

3) Пор. у З. Веселовської: «Цю форму род. особи спостерігаємо головним чином у народній мові» (Мова Квітки, 98—99).

4) Б. Грінченко просто зауважує у своєму словникові: «Родительный падеж с *від* при страдательном причастии переводится творительным падежом» (Гр. Сл. укр. мови *sub від*).

й літературна українська [1]). Цяя особливість живе в українській мові без якихбудь чужих впливів (польських чи латинських — через польський) [2]).

Знає цей родовий відмінок і російська мова [3]). Він був звичайний у рос. літ. мові до XIX ст. (Пор. З. Веселовська, Мова Квітки, 99). Знають цей родовий і інші слов'янські мови [4]).

Увага. У Галичині під польським впливом українська інтеліґенція вживає часто знахідного дієвої особи з прийменником *через*: риба зловлена *через* мене, повість написана *через* Франка і т. д. В. Сімович зауважує: «В народній мові таке «через» означає тільки, що «при допомозі» (риба зловлена *при моїй допомозі*… і т. д.). Все це польонізми…» (Грам. укр. м. 283) [5]).

Поруч з родовим з прийменником *від* в укр. мові, як і в слов'янській, в частішім ужитку конструкція чинна (Тимч. Інстр. 74). Крім цих конструкцій родового з прийменником *від*, можна відзначити ще й такі, що їх знає українська мова: не на те я *в батька* плекана, щоб тобі воду носити (не на те мене батько плекав — *С.С.*) та ін. Пор. і таке: постанови, *що ухвалені на* V *з'їзді* (зам. хибного «з'їздом»), резолюція, *що складена в комісії* та ін. [6]), що в них замість чинної особи на першому пляні місце: *де* ухвалені?.. *де* складена? etc.

II. БЕЗПІДМЕТОВІ КОНСТРУКЦІЇ, ЩО В НИХ ДІЄ НІБИ ЩОСЬ «ТАЄМНЕ», НЕВІДОМЕ, ЯКАСЬ СИЛА [7]).

Тип: *Порох зайнявся, — і розірвало корчму, і їх побило* Левч. КОП. 561.

Дуже поширені в українській народній мові безпідметові конструкції, що в них присудок (тепер., минул., майбутн. часу) в ніякому роді однини (його видко в мин. ч. *-ло*) стосується до неназваного діяча, що уявляється й чинить (словами Потебневими та ін. досл.), як невідома, таємна субстанція (сила, причина) і виступає та діє активно [8]).

---

1) З. Веселовська вважає, що в літ. укр. род. особи зник (Мова Квітки, 99 та Мова Лекс. Беринди, 331).

2) Див. проф. Є. Тимченко, Інстр. 73. — Пор. в проф. М. Сулими: «Це органічні українські конструкції і уникати їх не треба» (Укр. фр. 76).

3) Пор. Др. Рус. Ст. «что быть змею *убитому от* молода Добрынюшки Никитича» 347. (Бусл. Синт. 123)

4) Пор. Mikl. 555—557. По підручниках за цю конструкцію говорять здебільшого невиразно й відтінків не розрізняють (М. Наконечний, Укр. мова, 184; П. Горецький — Ів. Шаля, Укр. мова, 139; О. Курило, Уваги, 44).

5) Пор. також у мові деяких російських письменників XVIII в. теж під чужими впливами: Сия книга *сочинена, переведена через* Ивана Ивановича (Барс., Бусл. Синт. 123.). Пор. франц. *par*: cette école est fondée *par* un tel, il fut tué *par* un *brigand*… польське: *przez*… нім.: *von* Gott gegeben… etc.

6) Пор. М. Наконечний, Укр. мова, 185.

7) «Таємне»: тощо — з народньо-архаїчного, примітивного погляду.

8) Пор. у Потебні, Из зап. III. 413. Пор. також у В. Сімовича, Грам. укр. мови, 370—371. Пор. і в ак. Шахматова, Синт. р. яз. в. вт. ст. 112.

У безпідметових зворотах такого типу українська народня мова дуже кохається [1]).

ПРИКЛАДИ.

А у нас на П’ятничанах чоловіка *вбило*… і віз *розбило*, і два рублі були на возі *С.С.* — Поїхав із третьою. Дак ізнов і третю *забрало* Рудч. ЮРС. в. І. 85. — Об камінь лодку як *ударило*, так усі шість матросів *потопило* ЕЗб. XIV. 118. — Усі звізди в небі *похмарило*, половину місяця хмарами *закрило* Думи. УАН. 65. — Чайки їх вітром *ламало* да по воді *розкидало* Кул. ЗЮР. І. 177. — Гнівом рот йому *скривило* Тимч. Калев. 24. — Вийшла найстарша — і її *вхватило* й *понесло* Левч. КОП. 397. — Від землі аж геть *відбило* Тимч. Калев. 40. — *Вигнало* того дуба так, що за всіх вищий Гр. Сл. — У меншого (хліб) Або градом *виб’є* або ховрах понівечить Стор. 62. О.К. — *Водило* так мене, *водило* і *привело* до пасіки Нар. 116. О.К. — Чимраз гірше кольками мене *бере* ЕЗб. VIII. 122. Тимч. — Так летять, як вітром *несе* бідного до пекла. ЖС. IV. 27. Тимч. — В полі *курить* снігом Ст.-Конст. п. Тимч. — Як *потягне* погодою, то дорога висохне Ст.-Конст. п. — І слід за нею *замело* Франко, Сім. — Попіл вітром *розмахало* і сліду не стало Шевч. Сім. — Мене по волі й неволі *носило* всюди Шевч. Сім. — Руки *відніме* тому, хто доторкнеться мене Франко, Сім. — Така слаба..: очі їй *повтягало* П’ятничани, Вінниця, *С.С.*

Приклади з старої мови:

А инній труп аж на Запороже *позаносило* Літ. Сам. 67. Пот. Из зап. III. 418.

Літературна мова цих конструкцій майже не знає. Народня знає їх і там, де «таємна сила» вже менш таємна, де її можна вже догадатися, де російська мова знає відповідні підметові конструкції з неозначеним займенником «кто-то», як підметом. Пор.: *Прийшло, відчинило* двері, *загасило* лямпу й *пішло* собі Гол. (О. Курило, Уваги, 121). Такими безпідметовими конструкціями підкреслюється «таємність», невідомість того, хто чинив, діяв (чи чинить, чи чинитиме), хоч уже й можна догадатись, що це якась особа, «хтось». Російська мова висловлює це займенником «кто-то». Безпідметові конструкції цього типу належать до тих, що надають укр. мові певного кольориту [2]).

Пор. іще такі приклади із займен. «щось, воно», що їх можна б уважати за перехідні до безпідметових:

---

1) Сюди саме належить і та категорія безпідметових речень, що матеріял до неї зібрала 1923 року діялектологічна експедиція від Української Секції Катедри Мовознавства в Харкові. За них згадує К. Німчинов: «Так само відмічено поширення невідомої в літературнім вжитку категорії безпідметових речень, напр., уривок балачки: — що шукаєте? — та кружку десь діло… матерію покрало» (Укр. яз. у мин. й тепер. 27).

2) М. Осипів, подавши приклади цієї конструкції в Остапових Вишневих фейлетонах, додає: «О. Вишня цими конструкціями доходить деякої образности, опоетизовуючи ними свої фейлетони» (Мова фейлетонів О. В., «Ч. Ш.», 1928, № 9—10, 111—112).

Зарізало щось чоловіка, а ніж мені у чемодан *уложило* ЕЗб. XIV. 312. — А ось *воно утекло* і мою повозочку з кобилкою *забрало* ib. 291. — Дак *воно* як *схопилося*, мішок грошей *кинуло* на віз, а дочку й *забрало* Рудч. ЮРС. в. I. 85 [1]).

Орудний відмінок у безпідметових реченнях цього типу виступає як знаряддя невідомої «таємної» сили. Напр.: *хмарами* півнеба замостило. Тобто, «хтось», або «щось», якесь невідоме «воно» замостило хмарами. Коли в орудному відчувається відтінок причини, то йому конкурує зворот з прийм. в*ід* (*од*) і родовим. Напр.: *Гнівом* рот йому скривило (= *від гніву* рот йому скривило) Тимч. Калев. 24 [2]).

Пор.: *Громом* дві корови вбило *С.С.* — *Морозом* вікна позакладало *С.С.* — Пор. у рос: солдат *ранен бомбой* — солдата *ранило бомбой* [3]).

Увага. Коли порівняти 1) чоловіка *вбито*, 2) чоловіка *вбило*, 3) чоловіка *вбили*, — то найбільша безособовість у 1) (не думаємо зовсім за особу), менша в 2) (у думці «воно») і ще менша в 3) (у думці «вони»).

III. КОНСТРУКЦІЇ З ПРИСУДКОМ НА *-СЯ* (*-ТЬСЯ*, *-ЛОСЯ*), — АЛЕ НЕ ПАСИВНИМ, — ТА ЇХНІ ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.

Розрізняємо: 1) конструкції з присудком на *-ся*, що властиві народній українській мові, у ній максимально поширені і становлять її характеристичну особливість та 2) конструкції з присудком на *-ся*, що їй невластиві.

А. У БЕЗПІДМЕТОВИХ РЕЧЕННЯХ.

1. Конструкція властива.

Тип: Вона й полізла; так їй там і *спрялось* і *змоталось* Рудч. ЮРС. в. II. 51.

У цьому типі присудки на *-ся* ніякого пасивного відтінку не мають [4]).

ПРИКЛАДИ.

А що там *говорилось*, коли *пилось* та *їлось*, так ми тоді ж і забулисьмо: підпилі були К. Черн. 148. — Вона й полізла; так їй там і *спрялось* і *змоталось* Рудч. ЮРС. в. II. 51. — От, як сказала вона, так як зачало *рубаться*, *котиться*, *складаться*, — така купа *накотилась*, що…, яка велика Рудч. ЮРС. в. I. 91. — Що у мене в полі *сіється-ореться*, А прийду додому *прядеться*, *снується*, А

1) Пор. у Потебні, Из зап. III. 420.

2) Пор. проф. Є. Тимченко, Інструменталь, 75.

3) Див. А. А. Шахматов, Синт. р. яз. в. вт. 67.

4) Речення безпідметові з присудком 3 особи однини пасивним на *-ся* мало властиві. Такі речення — архаїзми, залишки колишніх поширених у старо-слов'янській та старо-українській мові конструкцій. Пор.: Просите и *дасться* вамъ Мт. 7 по Гал. Єв. 1144 р. Пор. лат.: Petite et dabitur vobis (проф. Ів. Огієнко, Чистота, 155).

таки моє діло не *остається* Чуб. V. 533. — На що то, діду, *дзвониться* у вас так сильно ЕЗб. XIV. 108. — Де *їсться* смачно, там і *п'ється* Кот. Ен. 135. — Під таку годину завжди важко *дишеться*, сумно *живеться* Мирний, Сім.

Скрізь у цих прикладах українські дієслова на *-ся* активного, а не пасивного значення. *Рубатися, котитися, складатися* та інші — не значить «бути рубаному, бути коченому, бути складаному» та ін., а тільки: самому рубатися, самому котитися, самому складатися та ін. [1]).

2. Конструкція невластива.

Тип: *Цю хату будується* (*будувалося*) вже три роки.

У цьому, невластивому, вважаю, українській мові типі, при присудку на *-ся* є ще й знахідний відмінок прямого об'єкту. Пор. іще: цю *кашу* їсться, цю *воду* п'ється і т. ін. Абсолютно неможливий і невластивий тут, на мою думку, орудний відмінок дієвої особи: *воду п'ється хлопчиком*, ба й: *вода п'ється хлопчиком*.

Підо впливом, гадаю, польської мови, що там ції конструкції дуже поширені [2]), перейшли вони й до української літературної мови в Галичині, а звідти починають ширитися на Україні Наддніпрянській [3]). Не можна погодитися і з К. Німчиновим (Укр. яз. у мин. й теп. 66, пор.: *пісень співається*), що зараховує цюю конструкцію до «характерних українських прикмет» та й з В. Сімовичем, що вважає, ніби українська мова «волить уживати неособову форму в таких випадках: *одчувається потребу, твориться форми* й т.д., аніж особову: відчувається потреба, творяться форми і т. д.» (На теми мови, 18).

Пор., напр., (в Галичині) приклади: В кінці *перевезеться* Гардинґа до Мейрієн, де *похорониться* в родинному гробі (зам.: перевезуть, поховають) «Діло», № 9981, Ог. — *Проситься* зачиняти двері (просять зачиняти двері) Ог. — Знайдену картину *перевозиться* до музею (зам.: перевозять). — Тепер *її* (форму — *С.С.*) вільно *вживається* в нашій мові (зам.: вживають) Ог. [4]). Пор. і Наддніпр.: В нашій критичній літературі не раз уже *висловлювалося думку* про те, що Коцюбинський… Ан. Лебідь, ст. до «Fata Morgana» М. Коцюбинського, 1926.

Отже це, на мою думку, польонізми, як у теперішньому часі, як у майбутньому, як і в минулому. Мові народній українській (ба й мові літературній клясичній) вони невластиві й неорганічні, а коли й трапляються, то здебільшого по зах. говірках і під польським впливом [5]).

Пор. іще: замість безпідметових: «Як тоді *оралось* море (знах.), як *копалося* глибокість (знах.), рибам *вирилось* печери» (знах.), що в них виступає

1) Див. далі. Пор. також в О. Курилової, Уваги, 73.

2) З-межи всіх мов найрозвиненіші й найулюбленіші, становлять суту особливість її.

3) Пор. у проф. Є. Тимченка, що подає: *хату будується*, *хату будувалося* (Укр. грам. III—IV. 44).

4) Пор. Ів. Огієнко, Чистота, 173.

5) Пор. і М. Наконечний, Укр. мова. Прогр.-консп. 188.

«man», «хтось» орав море… копав глибокість… вирив печери…, — властивіше українській мові сказати підметовим зворотом:

як тоді *оралось* море (назовн.),
як *копалася* глибокість (назовн.),
рибам *вирились* печери (назовн.) та ін.

Пор.: Як та хата *ставилась*… А ті мички й *попрялись, посукались* Рудч. ЮРС. в. II. 44; див. нижче іще приклади [1]).

В українській мові не могли розвинутись звороти типу польських «jadało się kaszę» «їлося кашу» насамперед ще й тим, гадаю, що українські перехідні *дієслова* на *-ся* здебільшого активні, а не пасивні [2]).

Б. У ПІДМЕТОВИХ РЕЧЕННЯХ.

1. Конструкція невластива.

Тип: *Діти розпускаються на два місяці*.

Якщо безпідметові конструкції типу «хату будувалося», на мою думку, — польонізм, то підметові конструкції з дієсловами на *-ся* типу «діти розпускаються на два місяці» з невластивим їм пасивним значенням уважаю за росіянізм. Відповідно до рос. літературної мови, гадаю, бо там вони нормальні, уживають їх часом і в літературній українській. Українські дієслова-присудки на *-ся* мають у підметових фразах здебільшого значення активне. І взагалі українські дієслова на *-ся* здебільшого активного, а не пасивного значення [3]). Невластиво казати: шматки розпеченого заліза *виймалися* з горна (тобто ніби їх хтось виймав) спеціяльними…, *бралися* (ніби їх хтось брав) припасованими для цього підоймами і *перекидалися* (ніби їх хтось перекидав) в холодну воду… тощо. Або, як у прикладах, що їх подає О. Курилова: Зразки ґрунту *бралися*… виготовленим приладдям. — Діти *розпускаються* на два місяці (Уваги, 72). Властивіша тут активна конструкція: шматка (знах.) заліза… *виймали*… *брали*… *перекидали*… тощо.

Такі звороти, як зауважила О. Курилова, «незвичний до російської літературної мови українець трохи чи й зрозуміє як слід» (ib.). Українська бо мова знає також подібні (з орудним відм.) вислови, але це є спеціяльні фразеологічні звороти із своїм специфічним значенням, а не звичайним, відповідно до дієслівного поняття. Пор., напр.: Вода парою *взялась*… А

---

1) Увага. Трапляються (в Галичині найбільше) й такі суті (неможливі в укр. мові) польонізми, як форми на *-но, -то* з *-ся*: *Зверненось* до совітського делеґата «Гром. Вісти», № 216, замість: *звернулися*, або: *Знущанося* над ним «Впер.», 1920 р. № 283, зам.: *знущалися* над ним (Чистота, 154). Польська мова знає це *-ся* навіть з віддієслівними іменниками на *-ння*: kochanie się, zrobienie się. В укр. мові не кажуть: *кохання ся, зроблення ся*.

2) Пор. О. Курилова, Уваги, 73.

3) *Ділитися, розпускатися* — це не значить бути діленому, розпущеному, а самому ділитися, самому розпускатися. — За одну ніч *вибудувався* (сам, а не хтось його вибудував) такий дім Гр. О. Курило, Уваги, 73.

дівчина, побачивши його, *узялась* рожевим рум'янцем, мов огнем і полум'ям МВ. II. 163 (див. Уваги, 196). У цих зворотах дієслова на *-ся* не мають жодного пасивного відтінку.

2. Конструкція властива.

Тип: Дрова *нарубалися* і *наклалися* Левч. КОП. 355, — тобто самі, а не хтось їх нарубав і наклав.

Ось приклади фраз із присудком на *-ся*. У них немає *жодного пасивного* відтінку. Це *активні* конструкції [1]).

ПРИКЛАДИ.

Перейшов він на той острів, рубнув сокирою у той пеньок, зараз *вибудувався* дім великий (не хтось вибудував його, а він сам вибудувався) ЕМ. Гр. 2. 247. — Пор.: І так ті двері самі одчиняються, і самі зачиняються Рудч. ЮРС. в. І. — Що день було у них похмілля, *Пилась* горілка як вода Кот. Ен. 14. — Той луг тріщить, лущить — на тім місці *ореться*, пшениця *сіється*… І до світа спекла булку, дала йому Рудч. ЮРС. в. І. 145. — Махнула навхрест тим платочком, та сказала: «*рубайсь*, дерево, *возись*, дерево, й *кладись* дерево» ib. 91. — По моєму прошенію, а по рибиному повеленію, *нарубайся* ліс, і *накладися* ту дрова. Дрова *нарубалися* і *наклалися* Левч. КОП. 355. — Палац *відчинився* перед ним Левч. КОП. 384. — І вони у хуторі Сотницькому *половились* (так треба й розуміти — що вони половились самі, а не їх половили) Мил. Ср. Луб. 252. — Оттоді то вже *піднявсь* на старому городищі Корсунь над Россю, *збудувались* (самі наче — *С.С.*) Лубні над Сулою, Чигирин над Тясміном і Кременчук над Дніпром Кул. VI. І. ib. 191. — Коли так прокидається, а ті мички й *попрялись*, *посукались*, і полотно виткане і побілене — тільки на сорочку Рудч. ЮРС. в. II. 44. — *Засипалась* криниченька жовтеньким піском (тобто, не хтось засипав її, а вона сама засипалась) Рудч. ЧП. 194.

Увага. У прикладах, що нижче, ми маємо звороти непасивні, хоч у рос. літературній їх переклали б пасивними.

Єжели я рожу сина, то знамено *викинеться* біле, а єжели я рожу доч, то знамено буде красно ЕЗб. XIV. 103. — То ти скажеш, що тоді ішли, як ця пшениця *віялась* Рудч. ЮРС. в. І. 147. — То скажеш: «бачив тоді, як оцей манастир *строївсь*» Рудч. ЮРС. в. І. 147. — Чому хоч ти не обізвався, як ревизія *писалась* Мирн. ст. 14

Увага. Всюди тут дієслова-присудки не мають пасивного значення. Дія, чинність виявлена в них з такою інтенсивністю, «которая», мовляв ак. Шахматов, «показывает его независимость от производителя действия» (Синт. р. яз. вып. вт. ст. 85). Скрізь тут дія, чинність ніби сама діється, чиниться а не

1) У російській мові така пасивність теж обмежена (пор. ак. Шахматов, Синт. р. яз. в. вт. 55; А. Пешковский, Русск. синтаксис в н. осв. 354—355 та Потебня, Из зап. III. 430—431).

хтось діє, чинить [1]).

Уважаю, що таке переважне значення українських дієслів на *-ся* (пор. Потебневе «вода сама себе п’є») стоїть у найближчім зв’язку із тим, що зворотний займенник *-ся* відчувався ясно, і саме його повне значення — себе (п’ється = п’є себе; отже сама себе п’є, а не хто інший, активний характер має, а не пасивний). Пор., напр.: *далась* (= дала себе — *С.С.*) йому у знаки, у тямки, калина не *далася* (= не дала себе — *С.С.*) кому (ламати її). Пор. і такий приклад: б’є *собою* об землю (зам.: б’ється об землю = б’є себе об землю). — *Скажімося* (= скажімо себе — *С.С.*) поховати обоє в єдній ямці Чуб. V. 209.

Пор. приклад з невластив. пасивним значенням дієслова-присудка. Велить тебе, мій голубе, до мене взяти на господу, поки одповідь *дасться* (= буде дана) К. Черн. 64.

IV. ОСОБЛИВОСТІ В ЗГОДІ ДІЄСЛОВА-ПРИСУДКА (КОЛИ ВІН УВ ОДНИНІ, А КОЛИ В МНОЖИНІ) З ПІДМЕТОМ ТА ЗВ’ЯЗАНІ З НИМИ СТИЛІСТИЧНІ ВІДТІНКИ.

У цім питанні дослідники розхідні. Которі вважають, що в тих чи в тих умовах присудок має стояти тільки в однині, а которі навпаки, що тільки в множині. А ще інші вважають, що може присудок стояти і в однині і в множині, але тільки дехто пробують подавати правила, коли саме однина, а коли множина. Спробуймо знайти тут певний критерій.

1. Коли два (або й більше) іменники-підмети в однині сполучені сполучниками «*і*», «*та*».

Тип: 1) *Був* собі дід і баба, 2) *Були* собі дід і баба, 3) І дурень і мудрий нічого *не знає*, 4) І дурень і мудрий нічого *не знають*.

Проф. Тимченко [2]) вважає, що в цім випадку «дієслова стоять у множині; так, ми кажемо: …Орел, віл і невіста (жінка) одним духом живуть Ном. 8088», але застерігає, що коли дієслово стоїть перед підметом, то звичайно буває в однині, напр.: Був собі коник та півник Р. Ск. А О. Курилова проти цього застереження допускає і однину і множину (Уваги, 74). О. Огоновський визнає тут без ніяких застережень тільки множину, алеж ілюструє це прикладом, що там за проф. Є. Тимченком мала б стояти однина: *Горіли* дьоготь

1) Пор. за це в Потебні: «Суб’ективные выражения: «*это само собою делается*», «*это само собою разумеется*», es versteht sich von selbst, выражают значение «это делается, разумеется легко», в образе «это делает себя посредством себя же», «это производит себя sua sponte». Так, «то не беда, что *пьется вода*» значит не то, что ее пьют, а то, что ее пьет некто, не употребляя для этого никаких усилий, что чувствует охоту ее пить, что выражено посредством образа: «вода сама себя пьет». Против действительности существования такого образа в языке нельзя возражать тем, что он не вероятен с нашей точки зрения» (Из зап. III. 429).

2) Українська граматика для III і IV кляси шкіл середніх, ст. 107.

і смола Котл. 47 [1]). Із цим погодитися не можна. Є бо сила прикладів, що в них проти цього правила й застереження маємо однину або множину. Також не встановлює чогось певного і В. Сімович [2]).

Отже, у всіх правилах та поясненнях до них, немає ні точности, ні певности. *Місце* присудка (перед підметами чи після них), що на нім базують свої висновки [3]) здебільшого ні числа, ні роду не пояснює: однина чи множина *тільки* від нього не залежить. Отже може бути: *був* собі дід і баба, *були* собі дід і баба, *була* собі баба й дід, *були* собі баба й дід, ба навіть: *була* собі дід і баба тощо. Пор.: *Був* дід і баба Левч. КОП. 289. — *Була* баба і дід Левч. КОП. 288. — *Були* баба і дід Левч. КОП. 495. — *Були* дід і баба Левч. КОП. 289. — *Вчула* тато мати, *взяла* листи писати Чуб. V. 563. — Він бере і хлюпає (*окропом*) попід постіль, а піп і дяк *каже* Левч. КОП. 545. — Пор.: І дурень і мудрий нічого *не знає* (Шевченко) і: І дурень і мудрий нічого *не знають* і т. інше. Отже, і однина і множина присудка і перед підметом і після підмета, рід теж у всіх позиціях і чоловічий і жіночий. Який же критерій? Коли ж буде однина, а коли множина? Вважаю, що «правило» можна б так формулювати: Однина чи множина (може бути та й та) дієслова-присудка, коли два або й більше підметів ув однині, сполучені спол. *і*, *та*, залежить здебільшого (особливо, коли присудок перед підметами):

1) Від переваги в нашій думці одного з підметів, важливішого, що чимось притягає до себе увагу (чи то рід здебільшого дужчий, чоловічий, становище, чи що інше, чи тим уже самим, що стоїть на першому місці), коли присудок перед підметами, і тоді з його одниною в згоді і однина присудка.

Пор.: *Надійшов* хлоп і баба ЕЗб. VII. 141. — А там *сидів* батько й мати ib. 58. — І *вийшла* мачуха і батько ib. 48.

2) Коли в думці всі підмети однаково важливі, але сила нашої уваги таки на підметі, то теж присудок ув однині; він бо в думці стосується до кожного підмета зокрема. Пор. : І до тої жінки *ходив* піп, (ходив — *С.С.*) дяк і (ходив — *С.С.*) циган Левч. КОП. 151. — Маємо чисту, справжню стягненість кількох підметів до одного присудка (словами «чисту», «справжню» підкреслюю, що присудок залишився в незмінній однині) [4]).

Увага. Цюю однаковість підметів особливо часто маємо, коли між двома або й більше підметами в однині є сполучники *або*, *ні — ні*, *ані — ані*: Ти або він нехай *прийде*. — Ані лопата, ані мотика їх не *розлучить* Ном. Проф. Є. Тимченко тут взагалі допускає тільки однину [5]). Проте, може тут бути й множина, напр.:

---

1) Грам. р. яз. 175, п. 8.

2) Грам. укр. мови, 391—392.

3) Пор. Є. Тимченко, ор. с. 107; В. Сімович, Грам. укр. м. 391—392; О. Курилова, Уваги, 74; О. Огоновський, Грам. р. яз. 175, п. 9 та ін.

4) Пор. із цим і таке: «Речівник з двома і більше прикметниками, що сполучені злучником *і*, *та* й показують кожний на окрему річ або осібника, звичайно кладеться в однині, напр.: старий і новий світ (так само і в нім. мові, але англ. the Old and New Worlds), див. проф. Є. Тимченко, Функ. чис. 184.

5) Укр. грам. III—IV. 107.

ані лопата, ані мотика їх не *розлучать*. У цім випадку обидва підмети теж однакові в нашій думці, але чинність у нашій думці з'єднується не з кожним окремо, а з обома вкупі. (Пор. в одному прикладі: Як *почує* Вітер, да Мороз, да Сонце, що нема його на світі, — вони *пішли* Рудч. ЮРС. І. 87).

3) Коли в думці всі підмети однакові, і сила нашої уваги на їхній спільній чинності, а не на них, — то присудок у множині. Пор.: Дід і баба *плачуть, просять* її зостатись Рудч. ЮРС. ІІ. 33. — Кривий піп ходить, — дак його *ведуть* дяк і паламар попід руки Рудч. ЮРС. І. 176.

Гадаю, що саме так можна б пояснити різницю в числових формах дієслова-присудка. Ще виразніше це покажуть інші випадки, що їх розглянемо далі.

ПРИКЛАДИ.

Присудок ув однині.

а) Присудок перед підметами. *Надійшов* хлоп і баба, жебрущі: запросив він собі їх до себе ЕЗб. VII. 141. — Він заглянув у перший котел, а там *сидів* батько й мати ЕЗб. VII. 58. — І *вийшла* мачуха і батько, хтіли Івася стратити ЕЗб. VII. 48. — *Полюбив* його дід і баба ЕЗб. XIV. 277. — Як *почув* Вітер, та Мороз, та Сонце, що нема його на світі — вони пішли Рудч. ЮРС. І. 87. — І до тої жінки *ходив* піп, дяк і циган Левч. КОП. 151. — *Був* ту чоловік і жінка і *мав* троє дітей Левч. КОП. 406. — *Сідає* піп і дяк, їдуть Левч. КОП. 84.

б) Присудок після підметів. Крейда, пісок, червонясте та сіре каміння скрізь понад шляхом *нависло* неплідне та голе Л. Укр. Із. — Кров і труд ось тут *здвигне* нам нову і кращу вітчину Франко, Із. — Його власна туга, і скорбота, й жалоба по ній *стає* муром між ними і між нею Франко, Сім.

Присудок у множині.

Були парубок і дівка Левч. КОП. 55. — Одного часу батько і мама *поїхали* до… Левч. КОП. 366. — Дід і баба *плачуть, просять* її зостатися Рудч. ЮРС. ІІ. 33. — Кривий піп ходить, дак його *ведуть* дяк і паламар попід руки, а вона думала, що барана ведуть Рудч. ЮРС. І. 176. — Сила його і гордість *упали* на тверду дорогу Стеф. Із. — Воздвиженський і Дашкович *складали* собі професорську репутацію Нечуй-Левицький, Сім. [1]).

2. Коли підмет ув однині має при собі іменника в орудному з прийменником «*з*» (соціятивний інструменталь).

Тип: 1) Дід з бабою *пішов*, 2) Дід з бабою *пішли*, 3) *Пішов* дід з бабою, 4) *Пішли* дід з бабою.

---

1) Увага. Певна річ, що бувають тут і такі випадки, коли множина чи однина присудка залежить від низки інших факторів, що за них говорить і А. Пєшковський: «сходство или различие подлежащих в роде при прошедшем времени глагола, наличие среди подлежащих форм множественного числа, число самых подлежащих, те или иные союзы, вещественная близость или отдаленность, близость сказуемого к последнему подлежащему или отодвинутость этих членов друг от друга другими членами и т.д., и т.д.» (ор. с. 518).

Проф. Є. Тимченко визнає тут однину, напр.: *Увійшов* той чоловік з господарем у хату Чуб. II. 383 (ор. с. 107. прав. 91), але «часом» і множину: Кіт переляканий з лисичкою *пішли* Р. Ск. I. 23. (ib.). Коли «часом»? О. Курилова — і однину і множину [1]). Др. О. Огоновський — тільки множину: Брат з братом *обнялися* Шевч. I. 179 [2]). Просто констатує тут і однину і множину В. Сімович і, хтівши пояснити, від чого ж залежить тут однина чи множина, шукає причин в місці, де стоїть присудок, чи перед підметом, чи після нього. Але зараз таки сам визнає: «хоч і так уживається однина» (ib.). І тут [3]) усякі спроби пояснити числові форми дієслова-присудка місцем не дають нічого певного. Уважаю, що дієслово-присудок може бути в однині і в множині, а не тільки в однині чи тільки в множині. Ув однині тоді, — коли вся увага, вся сила на підметі. Коли ж підметова роля (чи вага), у думці того, хто говорить, та іменникова (у соціятивному інструменталі) — однакові і сила нашої уваги на їхній спільній чинності, то присудок у множині.

Отже, не може бути, на мою думку, категоричних правил, що тільки однина чи тільки множина: усе як до відтінку думки й значення, що його вкладаємо в зміст речення. Це якнайкраще показують приклади: *Поїхав Іван*… з своєю жінкою Рудч. ЮРС. II. 103. Всюди тут присудок у згоді з підметом, бо в думці оповідачевій на першому місці підмет — вся увага на особі (Іван, це він поїхав, а жінка — додаток: з ним).

Особливо це ясно з такого прикладу, з другої його половини: Як *ходив Іван* (— *С.С.*) *з Петром* та *Павлом* по землі, *зайшли* вони до одного чоловіка, а там народу Кравч. ЕМ. XII. 97. В одній фразі присудок маємо і в однині і в множині. Це тому, що в першій половині говориться за те, як Іван ходив по землі, мавши з собою Петра та Павла, говориться за Івана (підмет). А в другій половині говориться за те, що вони (усі трое) зробили, вони зайшли, говориться за дію.

Так само в прикладах, що там сама множина: *Зустрілися* журавель з лисичкою у лісі Рудч. ЮРС. I. 30. — Ото *позбирали* гроші і дивуються багатий брат з жінкою, — та й каже Рудч. ЮРС. II. 134. Пор. і такий приклад: Оцей чоловік, що ви бачите, то *вони* вкупі *жили* з батьком.

У цих прикладах вся сила на дії, на дієсловах; підмет і соціятивний інструменталь однозначні, важлива спільна дія: «зустрілись». Так і в другому прикладі: на першому місці дієслово «дивуються», а підмет і соц. інструменталь однаково беруть участь, як рівні чинники.

Уважаю, що такий критерій пояснює всі такі випадки; має він силу також і в таких, що за них каже проф. Є Тимченко: коли один підмет в однині, а другий в множині, то дієслово теж у множині: *Прийшли* на чумака зима та морози Чуб. V. 1058 (Укр. грам. 107). Або, що за них згадує О. Курилова: «Де

1) Уваги, 74. Так і др. В. Сімович, ор. с. 386.

2) Грам. р. яз. 174—175. Так само й акад. St. v. Smal-Stockyj, Gr. 383.

3) Пор. др. В. Сімович, ор. с. 386.

підмет складається з займенника 1-ої та 2-ої особи однини, *я* і *ти*, там дієслово-присудок здебільшого у формі першої особи множини: Серденько *моє*, ледаща ми обоє: коли б я, а то й ти не *хочемо* робити Чуб. V. 684» [1]). Хоч у цім прикладі ця перша особа множини залежить також від займенника *ми*, *обоє*, що вище. Пор. іще: Ходім зі мною Ogon. Stud. 156.

Той самий критерій, уважаю, можна прикласти і для такого випадку, як от у О. Курилової: «Де підмет є в однині, а соціятивний інструменталь у множині, там і дієслово-присудок буває у множині: — Бойчук з дванадцятьма товаришами *напилися*, *наїлися* Шух. 274.» (Уваги, 74). Отже й тут присудок ув однині, коли підмет переважає, коли на нім увага (з котроїсь причини: чоловік проти жінок, видатна особа, високе становище тощо). Пор.: Хмельницький *з козаками* (множина) своїми *гуляє-бенкетує* (однина)… Бож тут на першому місці особа Хмельницького, мова за Хмельницького, а не за козаків, не за те, що вони всі і Хмельницький діють, чинять; підмет, а не присудок; козаки — лише оточення Хмельницького.

ПРИКЛАДИ.

Присудок ув однині.

Поїхав Іван з своєю жінкою Рудч. ЮРС. II. 103. — От *пішов* бідний із жінкою на жнива і *заробили* мірку жита за літо Рудч. ЮРС. II. 126. — Виїжджають на Ічанський шлях, недалеко од Ніжена, аж глянуть — і Сомко з Васютою *їде* Кул. ЧР. 144. — Так він уже тільки з сином *оставсь* Рудч. ЮРС. I. 85. — Увійшов він у ту хатку, аж там *сидить* дід із бабою Рудч. ЮРС. I. 151. — *Приходить* з собачкою і котиком додому ib. 155. — Ото цей парубок у м’ясниці оженивсь, потім на святках *поїхав* із жінкою до її батька ib. 208. — Пор.: От він сів з ним і *поїхали* скрізь морем ib. 206. — Тож була колись пустиня, а один чоловік із жінкою *прийшов* на слободу ж таки та й *сів* собі один одним за річкою Кул. ЗЮР. I. 108. — І то й чарівник з донькою *іде* ЕЗб. VII. 144. — І до самого вечора молодий *біга* з ним — родню свою склика та хлопців Кравч. ЕМ. V. 91. — І той господар зараз *упав* на коліна зі своєю жінкою і дітьми Левч. КОП. 88.

Присудок у множині.

Вгляділи сестра з змієм ще здалека, що за ними біжить троє собак Рудч. ЮРС. I. 121. — *Зустрілися* журавель з лисичкою у лісі Рудч. ЮРС. I. 30. — *Прийшли* чоловік з жінкою додому Укр. Зап. Мартиновича, Із. — По обіді господар з Марком знову *зняли* перепинену розмову Грінч. Із. — З ранку до вечора *ходять* Марися з Ганною по селу Маркович, Із. — Брат з ватажними парубками *звиваються*, *частують*, *додають* охоти Sm.-St. — Брат із сестрою *ходять* по огороді Sm.-St. — Кіт із псом *кусаються* Sm.-St. — *Лапають* пиріжок дід з бабою, *лапають* і пастухи, що вівці пасли, але не можуть злапати

1) Уваги, 75. Пор. і в О. Огоновського, Грам. р. яз. 173.

Левч. КОП. 290. — А тая його жінка з тим сі милим *жиють* Левч. КОП. 427. — Господар з жінкою і людьми *ввійшли* в хату Левч. КОП. 469.

Приклади, що в тій самій фразі присудокодин раз у множині, а один разув однині [1])

І *вийшла* мачуха й батько, *хтіли* Івася стратити ЕЗб. VII. 48. — Ото *позбирали* гроші і *дивуються* багатий брат із жінкою та й *каже* Рудч. ЮРС. II. 134. — Пор. іще: Як *почув* Вітер, да Мороз, да Сонце, що нема його на світі, — *вони пішли* Рудч. ЮРС. I. 87. — В їдного пана *служив* парубок і дівка і *вони* дуже *любилися* Кравч. ЕМ. V. 37.

3. Коли в складі підмета є числівники.

Тип: 1) *Три шляхи* до купи *зійшлося*, 2) Три шляхи до купи *зійшлися*, 3) *Прийшло п'ять дівок*, 4) *Прийшли* п'ять дівок.

Тут також цілком виразно й гостро розбіжні думки. Проф. Є. Тимченко [2]) визнає тут тільки однину: Там *стояло* два дубочки Чуб. V. 57 [3]). Проф. М. Сулима, хоч лише з практичних міркувань [4]), — тільки множину; проф. О. Синявський також за однину, але при числівниках *два, три, чотири* допускає і множину [5]); проф. Ів. Огієнко [6]) за однину, хоч констатує і множину, а О. Курилова вважає, що взагалі тут може бути або однина, або множина, але що «в українській мові перевагу (коли? — *С.С.*) в цих зворотах мають дієслова-присудки неособового значення, тобто в однині 3. ос. ніяк. р.» [7]).

Уважаю, що тут, як і вище, говорити за якубудь перевагу однини чи множини не можна. Не можна, думаю, пояснювати множину російським впливом, як це проф. Ів. Огієнко (Дв. ч. 113), російська бо мова теж знає і однину і множину [8]), або виходити тільки з практичних міркувань (проф. М. Сулима, Лекції, §9, 121). Усе тут залежить, думаю, від відтінків значення: коли вся увага, вся сила, (у думці того, хто говорить) на підметі, тоді будуть дієслова-присудки в їх особовій формі, тобто у *множині* (і як це мин. час, то й відповідного роду), сам бо числівник є множина і цю множину не можна тоді

1) Найкраще свідчать на користь нашої думки (перевага в думці раз підмета, а раз присудка, див. вище).

2) Укр. грам. III—IV. 107.

3) Множину допускає тут проф. Є. Тимченко тільки для одного випадку: «коли при тім з двох дієслів, що сполучені злучником *і*, то другий стоїть у множині, напр.: От раз *ішло два парубки і бачили*, що підійшов до вікна однії хати мертвець Х. С. 56. — *Іде троє бурлак і питають* Чуб. II. 513» (Укр. грам. III і IV кл. 108). Але тут подібне до того, що ми вже бачили вище. Перший раз однина, бо вся увага тільки на дії (присудок): *ішло, іде*. Другий раз множина, бо тут підкреслюється, що *обидва бачили*, що *всі троє питають* (підмет). Докл. див. далі в тексті.

4) Лекції, §9, 121; Укр. фр. 27.

5) Порадник, 114 та Укр. яз. 84.

6) Двійне число в укр. м. 108, 113.

7) Уваги, 75—76. Також пор. В. Сімович, Грам. у. мови, 465.

8) Пор. Буслаєв, Синт. 222—223; пор. іще в Пєшковського «…они употребляются наряду с личными: «пять человек пришли» и «пять человек пришло» одинаково обычны…» (ст. 372).

закрити, її треба виявити, піднести (це бо суть підмета числового). Отже звороти — підметові. Цілком слушно поставити тут, як це робить Потебня, питання хто? Цим хто увагу одразу звертають на підмета [1]). А що цей підмет є числівник, як його суть і є число, то дієслово-присудок його й виявляє, стаючи з ним у згоді, тобто в множині. Коли ж уся сила, вся увага не на підметі, коли підмет відступає в тінь, коли його суть (число, кількість, а в мин. часі і рід) вже не має ваги, отже, коли його (підметову) сутну, головну ознаку — число не треба підносити, підкреслювати, виявляти, — тоді вага переходить на присудок, тоді дієслово-присудок буде в самостійній (без згоди) формі, тобто в формі, 3 ос. однини ніякого роду (що видко в минулому часі — зак. *-ло*).

Отже й це звороти підметові [2]) тільки підмет на другому пляні — він у тіні, його рід і число не мають ваги, тим то й присудок стоїть у невтральній формі (ніяк. рід, однина). Вся увага на дієслові, на чинності. Оцюю різницю зазначає Потебня питанням скільки? У цім скільки? вже залишається тільки загальна числова ознака підметова, його числівність, до того ж у формі прислівниковій, що підносить дієслівність речення [3]). Уважаю, що сама можливість і однини і множини присудкової при тому самому підметові пояснюється і самою формою підмета — назовний кількости плюс (+) родовий. Пор.: *Назліталось їх сила* Рудч. ЮРС. II. 110. Присудок «назліталось» може бути у згоді не з назовним кількости «сила» (може бути й числівник), а з «їх». Формально нема з чим бути у згоді, бож те, з чим має бути у згоді присудок, — у формі родового. І от, коли в думці переважає підмет, цей родовий набирає сили назовного (їх = вони). Коли підмет у думці має другорядне місце, то родовий не набирає сили назовного, і його число й рід відступають у тінь. Присудкові нема з чим погодити своє число (у мин. часі й рід), і він стоїть у невтральній формі (ніяк. рід однини).

Стилістична вага їхня й різниця між ними чимала.

Звороти підметові з дієсловом-присудком у множині конкретніші («нагляднее» Бусл.), виразніші, точніші, бо показують на речі, що за них мова, означають їх точно, підносять їх, а звороти з дієсловом-присудком ув однині ніякого роду — абстрактніші («отвлеченнее» Бусл.), невиразніші, — воно бо (дієслово-присудок) стосується до абстрактного поняття про число [4]).

ПРИКЛАДИ.

Присудок ув однині.

Жило собі *два сусіди* Чуб. V. 519. — Там *два донці* Коваленка *веде*, Білі рученята назад му зв’язали ИП. Ант. Драг. I. 82. — До нього *прийшло* сорок і їден розбійник Е3б. VII. 157. — У понеділок *понесло* молодій снідать п’ять

1) Из зап. III. 446.

2) Пор. Потебня, Из зап. III. 452. Див. Уваги, 76; ак. А. Шахматов, Синт. р. яз. в. вт. 53—54.

3) Из зап. III. 446—447.

4) Пор. Буслаєв, Синт. 233.

дівок Гнід. IV. 103. — В обідній годині *стало* їх 9 галер турецьких зустрічати Думи. УАН. 43. — *Назліталось* їх *така сила*, що… Рудч. ЮРС. в. II. 110. — Той як кинув палицю, *половина війська погинуло* ЕЗб. VII. 53. — У цього Марка *було пара* мурень*ких бичків* Рудч. ЮРС. в. I. 6. — А по самому заду *іде чоловік з десяток* пішо…, а тільки колки *позасмалювали та й ідуть* Кул. ЗЮР. т. I. 253. — *Було* собі два брати: один звався Хведір, а другий Яким Рудч. ЮРС. в. I. 205. — Два намети *стоїть* Роменськ. п. Н. п. 450. Ог. — Два соколи *літає* Н. п. 115. Ог. — *Виросте* з тебе три зілини Конотоп, Н. п. 310. Ог. — У його дві гави з рота *вилетіло* Черніг. п., Из уст народа, 214. Ог.

Присудок у множині.

Як із города Азова із тяжкої неволі три братіки *втікали* Думи. УАН. 110 і 119. — Сюди мої брати кінні *пробігали* ib. 114. — В саду двоє людей *блукали* між деревами Нечуй-Левицький, Сім. — *Ввійшли* в хату двоє старостів Кв. Пот. — *Ідуть* пара сватів хатніх Кравч. ЕМ. XII. 200. — Разом із ними *жили* в тому номері п'ять студентів Нечуй-Левицький, Сім. — Аж ту *надходять* дванадцять розбійників Левч. КОП. 576. — А три верби *схилилися*, мов журяться вони Глібов, Ог. — *Плачуть* дві дівчини Задурьик, Ворохта, Гуц. 172. 221. Ог. — Дві корови *паслись* на леваді Нечуй-Левицький, Пропащі, ст. 68, Ог. — *Співають* дві свахи Овруч. II. П. 208, Ог. — *Ішли* два діди Драгоманов, т. IV, ст. 248. Ог.

4. Коли підмет є іменник із поняттям кількости, а не числівник.

Тип: 1) *Прийшла їх сила*, 2) *Прийшло їх сила*.

Тут також усе залежить від відтінку (див. вище). Що тут може бути і однина і множина, показує приклад: *Понасідало ціла купа хлопців* і *почали* деркотати про свої ґешефти Sm.-St O.K. Пор. також приклади з Гоголевої мови, де є згода граматична — дієслово-присудок ув однині, і згода логічна — дієслово-присудок у множині: На стеклах окон *звенело* страшное *множество* мух Старосв. пом. — *Множество* узелков и мешков… *висели* [1]). Пор. іще: *було* сила роботи і *була* сила роботи. — Ой, там *стояло* мужів *громада*, мужів громада, велика рада Чуб. III. 440. — Половина міста *згоріло* Sm.-St. — *Пропало* мені кілька сорочок Sm.-St. Отже, і в цих конструкціях дієслово-присудок може бути, крім неособової форми, тобто в формі 3 ос. однини ніяк. роду, також у особовій формі, тобто в множині (логічна згода) і в однині відповідного (до роду підметового) роду (граматична згода), але завжди із своїм особливим відтінком. Отже: 1) більшість членів *постановило*, 2) більшість членів *постановили*, 3) більшість членів *постановила* [2]).

5. Коли підмет ув однині є імення збірне.

Тип: 1) Товариство *знає*, 2) Товариство *знають*; 3) Дітвора *потомилась*, 4) Дітвора *потомились*.

1) О. Курилова, Уваги, 76. Пор. Потебня, Из зап. III. 444.

2) Пор. О. Курилова, Уваги, 76.

Дієслово-присудок може бути в цих випадках або в формі множини (згода логічна), або в формі однини (згода граматична). Конструкція — чисто підметова. Miklosich вважає, що тут узагалі переважає множина (V. S. 766) [1]).

ПРИКЛАДИ.

Множина.

Горе нашому *козацтву*, що і пудводника з возов *пхають* Ном. 791. — Який зібрався *народ*…, так *усі* навзрид *плачуть* Мар. І., 76. — Тут *увесь народ*, *кожний* хоч по жменці *кидали* землю у яму ib. 85. — А *дітвора*, що тут так і біга круг *козацтва*, щоб не *підібрали*, та не *запроторили* куди геть Кон. в І. 55. — Та й *козацтво усе*, таки *усе* до одного *дивувалися* на свою кумедію ib. 56. — *Зійшлися* сама ближня *рідня* Из л. II. 55 [2]). — *Товариство* (= товариші) *знають* про це М. Нак. — Може, *громадянство* (= громадяни) *бажають* того М. Нак. — *Орда* різно *пішли* Літ. Сам. ib. 95. — *Молодяж* тепер пісень тих не ведуть Кан. О.К. — Старшина поїть *громаду* (= громадян), щоб *зробили* приговор вислать мене в Сибір Тобілевич, Сім.

Пор. у старій мові: *Орда*… в Крим *повернули* Літ. Самовидця, 52 [3]).

Однина.

Сторожа поснула Мил. 87. Тимч. — *Поспільство кинулося* з тими козаками і за годину всіх жолнерів вибили Літ. Сам. 60. Тимч. — Як побачу, що *дітвора* (= діти) *притомилась*, я зараз казку їм Кониський, Сім.

Вибір (множина чи однина) залежить від відтінків, від того, яка згода переважає: граматична (тоді однина), чи логічна (тоді множина). Логічна згода здебільшого тоді, коли імення збірне легко розкладається на окремі одиниці, коли замість збірного легко навертається на думку (і уяву) конкретна множина і з нею стає у згоді дієслово-присудок. Граматична згода здебільшого підо впливом безпосередньої близькости до підмета, хоч і тут значення збірности (залежно від того, як уявляє собі той, хто говорить) може переважати (більшість *уважає* і більшість *уважають*). І навпаки, що далі дієслово-присудок від підмета в однині, то слабшає граматична згода і то більшу перевагу над підметовою формою має в уяві значення збірности, і тоді «присудок здебільшого буває у множині» (пор. О. Курило, Уваги, 77). А втім, здебільшого переважає логічна згода, тобто множина, бож в укр. мові збірні й тепер здебільшого дуже близькі до множини: їх сприймають майже як множину.

6. Так само, як за підмета править займен. *кожний* (кожен, кожне), «що в ньому вже, — мовляв В. Сімович, — і так міститься тямка множини», то й

1) Пор. і в рос: И куда *дурачье лезут*; *большинство ждали* перемены См. § 333. Див. А. А. Шахматов, Синт. р. яз. в. вт. ст. 21.

2) Див. Веселовська, Мова Г. Хв. Квітки-Осн., ст. 103.

3) Приклади див. у статті проф. Є. Тимченка, Функції числа в укр. мові. Науковий збірник за рік 1925, ст. 188.

дієслово-присудок може стояти в множині (пор. і акад. St. v. Smal-Stockyj, Gr. 383), а не тільки в однині.

ПРИКЛАДИ.

Викопають кожен собі ямку, *приляже* туди, то трохи йому й легче Квітка [1]). — *Порозходилися кождий* у свою дорогу [2]). — *Пішли кожне* додому [3]).

Здебільшого це буває тоді, як дієслово-присудок стоїть п е р е д підметом *кожний* [4]).

7. Так само, може стояти у множині дієслово-присудок, як за підмета править займ. *хто, хтось* (щось), *дехто* (дещо), *ніхто* (ніщо), *котре*, а також *чимало, багато, решта* та ін., що в них також міститься «тямка» і однини, і множини (збірне). Щодо займен. питальних *хто, що*, злож. *дехто, хтось* і т. д., то проф. Є. Тимченко бачить причину цього в тім, що вони не мають множини і «в неозначенім розумі значать і одно і багато осіб» (Функції числа, 186).

ПРИКЛАДИ.

Хоч Тихон і не казав нікому, куди і за чим він їде, хоч йому *дехто* знов *сміялись* і *докладали* Кв. — *Дехто* з людей *находять* таки гроші й тепер НКл. 61 [5]). — *Котре були* малі хлопці, тепер парубочки Купч. 268. 18. 19. — А сеє чувши, і *багато дехто підходили*, вже не боячись Квітка, Сім. — Позлазили з коней, яких *дехто* з вартових зараз *узяли, обчистили, напоїли* Федькович, Сім. — Тут увесь народ, *кожний* хоч по жмінці, *кидали* землю в яму Квітка, Сім. — *Решта втекли* Мух.

V. ОСОБЛИВОСТІ ТА СТИЛІСТИЧНА ВАГА НІЯКОГО РОДУ.

1. Ніякий рід замість чоловічого або жіночого.

Українська народня мова широко і з усілякими відтінками вживає ніякого роду замість чоловічого чи жіночого (від прикметників, займенників-прикметників та числівників-прикметників тощо), коли вони правлять за підмета або за прямого об’єкта. У російській мові здебільшого або чоловічий рід, або які інші звороти.

Це є визначна риса і має вона чималу стилістичну вагу. У нових письменників такого ніякого роду «майже не знаходимо» [6]). Квітка, Куліш, Шевченко (часто), Марко-Вовчок, Мирний, Глібів, Тесленко, Нечуй-Левицький,

1) Др. В. Сімович, Грам. укр. мови, 386.

2) Прикл. у ак. Smal-Stock’oro, Gr. 383.

3) Приклад у О. Курилової, Уваги, 77.

4) Пор. у О. Курилової: «Думка, зосередившись на моменті збірности в присудку, розчленовує ту збірність на складові одиниці в підметі, що стоїть після присудка» (Уваги, 77).

5) Приклади О. Курилової, Уваги, 77.

6) Пор. З. Веселовська, Мова Квітки-Основ., ст. 102.

Франко, Л. Українка, Федькович, Стефаник та ін. знали й часто вживали такого ніякого роду [1]).

I.

1) Коли чоловічий або жіночий рід не має ваги, коли не в нім сила, коли його визначати немає потреби або змоги (не знати — чоловік, чи жінка), коли іменники одного або різного роду тощо; 2) коли мова за людину в її збірному значенні (загал) взагалі або коли багато людей (тварин тощо в збірному значенні), тоді — неясність вичислювання тощо; 3) коли взагалі мова за щось невідоме, таємне, незрозуміле.

ПРИКЛАДИ

Що ж ти *таке*, що ти будеш мене їсти Рудч. ЮРС. I. — Той каже, що він у мужика свиню забив, другий — що він теля звів… *усяке* каже про своє, а тут іде вовк наприкінці та й каже ЕМ. Гр. 2. 72. — Піди, каже, заверни з саджавки той товар, аже би *котре* не загрузло ЕЗб. VII. 105. — А в багатого, звісно, як зароде у полі, то він тільки гукне — до нього *всяке* на толоку піде Кравч. ЕМ. XII. 122. — Батько там весільний і мати дають їм горілки і йде *кожне* собі додому обідать Кравч. ЕМ. V. 85. — У неділю, перед вінчанням, старі, *которе* дума на весіллі гуляти, *бере* свою жінку і *бере* хліб у руки, і ідуть ib. 84. — Та є в мене сімсот голубів, іди — вибирай, *котре* твій любий ЗРГО. II. 415. — У мене двадцять синів — з них ні *одне* і не *вмерло* — так добре ходив я за ними Кравч. ЕМ. XII. 97. — Люди сп'яніли. *Кожне* в страшенному захваті, наче… Винниченко, Сон. Маш. III. 150. — Зраділо *мале* й *велике*. Що *старе*, що *мале*, що *дурне* Гр. — Як чоловік здоров, то *всяке* кохає ЗЮР I. 23. Тимч. — Як багатий скривиться, то *всяке* дивиться Ном. 1601. — Дітвора, *котре* біжить, *которого* на руках несуть Квітка, Ог. — Як почули люди, то стали збігатись з усього села, *старе* й *мале*, мов на ярмарок Мирний, ХРВ. ст. 455. — Там… стрівали їх люди, й *кожне* своїх овець *залучало* додому Мирн. ст. 49. — Його *мале* й *велике* знає Л. Глібів, Сул. — *Усяке* шкодить нам Л. Глібів, Сул. — Присягу не *кожне* зрадить Л. Укр. Сул. — *Одне д'одного* словами промовляли П. Тичина, Сул. — Яких то панів нема. — *Все теє* регочеться, танцює, їсть, п'є. — Все те *гуляще*, дак таке *випещене* Вовчок, Сім.

II.

Коли хочемо виявити до когось чи до чогось (особа або річ) своє почуття: 1) симпатії (жалість, ніжність, ласка — здебільшого і надто в розмовах за діти, хоч часто і за дорослих, за молодь) або навпаки: 2) антипатії (погорда, зневага, глум, бажання принизити тощо — здебільшого й надто в

1) Цюю особливість відзначають у своїх працях: Miklosich, Dr. O. Ogonowski, Dr. St. v. Smal- Stcockyj, проф. Є. Тимченко, О. Курилова, проф. М. Сулима, проф. О. Синявський, З. М. Веселовська та ін.

розмовах старіших віком за молодь — юнаків та за дівчата) [1]). Що саме хочуть виявити (симпатію чи антипатію), видко з контексту.

ПРИКЛАДИ.

Симпатія.

Аж заплачу, коли побачу малого хлопчика в селі: мов одірвалося од гілля, *одно однісіньке* під тином сидить собі Т. Шевч. Сул. — *Воно* й училось, півроку йому. Страх *яке* до книжки було А. Тесленко, Сул. — Була в їх донька. Як опеньочок, ще *невеличке* було, а там *таке… таке втішненьке* А. Тесл. Сул. — Сіло собі край вікна, *засунуло* пучечку в рота, маму визирає П. Тичина, Сул. — Слабовита була, Марта звалась, молоденьке та плоховите собі Sm.-St. — Де йому, Василькові, й жити було. *Воно* й *росло* так, аби слава… *молоде*, та як косою скосило Вовчок. — Синові за три копи жупанок купила, щоб і *воно удовине* до школи *ходило* Шевченко. — Прокинувся мій пустунчик — ну бігать, гомоніть, гайнувати, аж усе піде жужмом. А *само таке раде, веселе, миле* М. Вовчок.

Антипатія [2]).

Її діло таке: що звелять, то й роби… Воно ще *молоде, дурне*. — А ти й повірила… *дурне* ти, *дурне*… То-то й горе, що ти ще *дурне*… Т. Шевченко, Наз. Стодоля, Сул. — Борець… вередує, як той панич. І де *таке взялось* хитренне Т. Шевченко, Сул. — Ти б, Андрію, хоч би бики загнав пішов… Господи, яке то вже до лежні *воно* А. Тесленко, Сул. — «Імператора Кирила» не чули… Це *те саме Кирило*, що під Цусимою в Японське море *впало* було і не *втопилось*… *Воно само* собі оголосило себе російським імператором І. Вочревісущий. — І є ж люди: ні риба, ні м’ясо. *Взяло* собі в голову хто зна й що та й… чваниться А. Тесленко, Сул. — Прямо подивись, то таке *старе* видає, а луза насіння трьома зубами і воює Кан. О.К. — Водички я (баранчик) не сколотив, бо ще й не пив… Так, себто, я брешу… тут Вовк йому гукнув: — Чи бач, ще і базікать стало Глібів. — Глянь — панич. Чого *воно* сидить *само* собі… Візьмім його, дівчата, з собою, нехай *воно* буде нам хоч мішок носити Васильченко. — *Старе* (= баба), як мале. Зовсім баба в глузду з’їхала Нечуй- Левицький.

2. Займенник «*воно*».

Займенника *воно* ніякого роду вживають також тоді, коли взагалі не знати, хто щось зробив (не тільки чоловік чи жінка), коли особа, що чинить (чинила, чинитиме), не відома.

---

1) Часом ніякий рід, словами проф. М. Сулиминими, «характеризує фамільярно-образливий тон старших віком людей» (Укр. фр. 16).

2) Сюди даю й ті приклади, де є «фамільярно-іґнорaтивний або навіть трохи зневажливий та образливий тон старших віком людей» (проф. М. Сулима, Укр. фр. 16), хоч він може не свідчити за антипатію.

ПРИКЛАДИ.

Хто ж це в мене їх (коноплі) підчистив. *Воно* й бере, та не заразом, а потрошку… Коли б мені його піймати та провчить, — *воно* б тоді одсахнулося Гр. [1]).

3. Займенник «*щось*».

Невиразність, невідомість, невизначеність підмета взагалі (особи тощо), отже і його роду, — віддає займенник ніякого роду *щось*. У рос. йому здебільшого відповідає «*кто-то*».

ПРИКЛАДИ.

З двору виїхало *щось* судове Кул. VI. 456. — Це *щось* заїзже Барв. 209. — Чуємо *щось* наче пішло у світлицю ib. 31. — Іще сонечко не приходило, *щось* до мене та приходило Пісня. — *Щось* прийшло і черешні обірвало Яв. 483 [2]). — Пор.: Що ж ти *такеє* Т. Шевченко, М. Сул. — Не ходи по ночах, *щось* тебе вкраде Мил. 105. Тимч.

4. Назви міст.

Назви міст (прикметників) в українській мові тільки ніякого роду: *Рівне*, *Полонне*, *Дніпропетрівське* та ін., бож у згоді з ім. *місто*. У рос. мові — чоловічого, бо «город»: Сімбірськ, Архангельськ тощо [3]).

5. Назви податків тощо.

Прикметникові назви податків (*мито*, *цло* і т. ін.) в українській мові теж ніякого роду. До того ж, не додається вже слово *мито*, *цло*. Стоїть сам прикметник субстантивований ніякого роду. Це вже іменник, а не прикметник — *мостове*, *гребельне*, *рундукове*, *волочильне*, *волове*, *оглядне*, *комірне*, *чопове*, *возове*, *подушне*, *баришівне*, *бджолове*, *одсипне*, *волосне*, *одчіпне*, *ланове*, *корчімне* тощо. Отже зам. прибутковий, промисловий та ін. податок: *прибуткове*, *промислове*, *тютюнове*, *псове*, *харчове* і т. ін. Бувають ції назви й жіночого роду: *верхівщина*, *капщина* та ін.

ПРИКЛАДИ.

Пани старости брали з них *верхівщину*, *капщину*, *подвірне*, *вагове*, *воскобойне*, *дров'яне* мито, видумуючи ще й інші мита самі від себе Кул. VI. Г. 199. — Ото вам, Ляхи, *рогове*, *очкове* Кул. VI. Г. 264. — Тут же полюючи ходив і на полюддя, чи тобто по людських оселях збирати княжу дань, *подимне* Кул. VI. Г. 12.

1) Приклади взяв в О. Курилової, Уваги, 135.
2) Приклади взяв в О. Курилової, Уваги, 136.
3) Пор. Miklosich, 26.

6. Слова невідмінні та чужі.

Також у ніякому роді бувають і слова невідмінні та чужі: *Велике цабе* ваш учитель! Тобілевич, Бурлака. — *Яке* «добрий день» таке «дай боже здоров'я» Нар. пог. — *Щире* спасибі, на *вічне* незабудь і т. д. [1]). — Обридло мені *твоє* «мабуть». — Знаю я *оте ледаче* «завтра» Сул.

VI. ЧАСОВІ КОНСТРУКЦІЇ ТА ЇХНІ ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.

Українська мова має багато всіляких часових конструкцій, щоб віддавати часові поняття, стосунки, відтінки тощо. У цій (часовій) функції бувають переважно відмінки: родовий, орудний, місцевий, знахідний, як без прийменників, як і з прийменниками. Прийменники виразніше й певніше (точніше), до того ж конкретніше визначають стосунки до часу.

I.

А. ЧАСОВІ КОНСТРУКЦІЇ БЕЗ ПРИЙМЕННИКІВ.

З цією функцією буває найбільше родовий, орудний, рідше знахідний. Усі вони мають свій певний відтінок навіть там, у тих випадках, де можуть бути всі три звороти. Здебільшого кожен зворот можна застосувати тільки з властивим йому значенням і відтінком, але конче взявши до уваги, як слушно зауважує проф. Є. Тимченко, те, що вносить у сполуку форма відмінку, і те, що дається значенням і формою дієслова [2]).

1. Часові конструкції з родовим відмінком.

Тип: *Подивився він першої ночі у вікно* ЕЗб. VII. 79.

Щоб визначити час, власне, місце часу, що до нього належить дія, чинність, або в нім чи протягом нього щось діється, відбувається, однаково чи то для минулого, чи то для теперішнього, чи майбутнього (= місце часу в мин., теп., майб.), на питання *коли*? в українській мові дуже поширені звороти з іменниками у родовому без ніякого прийменника. З-поміж усіх безприйменникових часових конструкцій — це найпоширеніша й найпопулярніша.

Увага. Проте, такі звороти з родовим можливі лише тоді, коли при іменнику є прикметниковий додаток, погоджений із ним прикметник, або також, певна річ, і займенник, числівник прикметниковий тощо.

Без прикметникового слова лише в певних висловах і здебільшого по західніх говірках [3]).

---

1) Див. В. Сімович, Грам. укр. м. 463.

2) Пор. Інструменталь, 28 і Функ. ген. 275.

3) Пор. в О. Курилової — Як не буде *березня* верем'я, а *мая* дощу Яв. 6. (Уваги, 178.)

Знають такий родовий з найближчим додатком прикметниковим усі слов'янські мови — которі більше, которі менше — опріч сучасної російської [1]).

ПРИКЛАДИ.

І она *їдної ночі* не їла, — збіліла по коліна ЕЗб. VII. 24. — Подивився він *першої ночі* у вікно ib. 79. — У одного чоловіка *тих часів*, та був старий батько ЕМ. Гр. 2. 168. — Явилась вона *четвертих суток* ЕЗб. XIV. 127. — Вони *тієї ночі* і пожеребились усі три ib. 79. — На Осавур-могилу зіхожає, Там собі безпечно *дев'ятого дня* спочинок має Кул. ЗЮР. т. І. 37. — *Кожного нападу* брали селян у неволю тисячами Кул. VI. Г. 152. — А там вони його зустрінуть *певного дня* з військом Кул. VI. Г. 98. — Ой прийшов син до своєї матери *дев'ятого року* Чуб. V. 970. — *Першого дня* гість — як золото, *другого* — як срібло, *третього* — як мідь: хоть сідай та додому їдь Чуб. І. в. 1. 243.

Пор. і в Остаповій Вишневій мові: Коли *тихого-тихого вечора* ви йдете понад «сагою» І. 195. — От тепер *довгого зимового вечора*, і було б що читати І. 62. — *Одного разу* ліг після обіду відпочити ЮЗ. Ш. 69 [2]).

Пор. у стар. мові: Лавр. сп. літ. — *Того ж мѣсяца* преставися Вячеслав 270 (1104 г.) [3]).

Увага 1. Російська літературна мова знає в таких випадках (крім небагатьох забутків, як от *третьего дня*, *5-го апреля* тощо) здебільшого звороти з прийменником «*в*» із знахідним: *в это утро*, *в одну теплую осеннюю ночь* і т. ін.

Звороти типу «у цей день», «у цю ніч» тощо українській мові невластиві [4]).

Увага 2. Сюди належать і такі вислови: *щодня*, *щоночі*, *щороку*, *щоліта* і т. ін., де *що = кожний*, отже має значення прикметника-займенника. Пор.: А кого я ненавижу, *щовечора* (= кожного вечора) бачу Гнід. в. II. ч. І. 26. — Ой не видно того села, тільки видно грушу, Туди мою *щовечора* пориває душу Чуб. V. 199—200 та 61.

Увага 3. Розрізняємо проте, мавши на увазі все, що вище, коли цього безприйменникового родового вживати. Не кажуть бо: *цих днів* відбудеться концерт, а *цими днями* відбудеться концерт, тобто зворот з орудним [5]).

Конструкції з родовим визначають певний, «точно означенный момент» (А. Шахматов, Синт. р. яз. в. вт. 180), що до нього стосується—належить дія (genit. poss. — родовий присвійний). Орудного зам. родового здебільшого вживаємо, коли часовий іменник не має при собі додатку прикметникового: Скажуть мені молодому *світом* мандрувати Кольб. II. 26 [6]). Хоч може бути й поруч родового й тоді, коли є прикмет. додаток: *Щасливою годиною* (= щасливої

1) Проф. Є. Тимченко, Функ. ген. 34—35, т. 70.
2) М. Осипів, Мова фейл. О. В. «Ч. Ш.», 1928, 9—16, ст. 108.
3) Див. прикл. у Е. Будде, Осн. синт. р. яз. 245.
4) Пор. у М. Осипова за Остапову Вишневу мову (ор. с. ст. 109).
5) Див. докл. нижче.
6) Пор. проф. Є. Тимченко, Функ. ген. 36, т. 70.

години) козак уродився Мил. 79. Та все ж із певним відтінком [1]). Може бути тут ще й знахідний з прикметниковим додатком або з прийменником *в* (*у*) (хоч і рідко), а то й із самим іменником (хоч: Хто ж мене дівчину *сей вечір* пригорне Чуб. V. 28. — Прийшли в неділю, *в полудню годину* Чуб. V. 651) [2]). Може бути паралельно ще й родовий з прийменником *за*: *За давніх часів* не було так панів всюди, як нині ЕЗб. VI. 273. Пор. вище: Перше колись, давніх часів ib.

2. Часові конструкції із знахідним відмінком.

Часовий знахідний може визначати: 1) міру часу, що на нього поширюється чинність (здебільшого теж із прикметниковим словом) або 2) належність чинности до певного часового моменту, «характеризуючи не ввесь певний час, а лише частину його» (проф. М. Сулима, Лекції, 203), тобто ніби у функції, що властива часовому родовому. Слушно зауважує проф. М. Сулима, що «у таких випадках в українській фразі доречніший родовий відмінок часовий» (див. Лекції, ib.).

1) Коли знахідний відмінок часовий визначає міру часу.

Тип: *Буду вік кохати* Гр. 3. 225.

ПРИКЛАДИ.

Буде мене Коваленко *весь вік* поминати Уш. п. Чуб. V. 112. — Як я тобі казала — *всю ніч* свічка палала Чуб. V. 67. — Жило ся *довгі літа* ЖС. II. 184. Тимч. — *Сім день* сорочки латала Мил. 155. Тимч. [3]). — Спить чумак нічку, спить *другу*, на третю треба встати Рудч. ЧП. 87. — Пливе він *день*, пливе і *другий*, — не видно ні однісінького корабля Рудч. ЮРС. в. II. 19. — І *цілу ніч* бенкетували ченці Т. Шевч. М. Сулима. — Аж *тиждень* так собі нудили Т. Шевченко, М. Сулима.

Пор. і в старій мові: І плакахоуся по немъ *весь дьнь тъ*. — А стояша мѣсяць Лавр. 304 (1149 г.) [4]).

2) Коли знахідний відмінок часовий визначає належність чинности до певного часового моменту.

Тип: *Хто ж мене, дівчину, цей вечір пригорне* Чуб. V. 28. О.К.

ПРИКЛАДИ

Щоб таки нам Марусеньку *Цюю осінь* взяти Чуб. V. 37. — Ждала я тя, серце, *осіннюю нічку* Чуб. V. 54. — Не хочете ночувати *жадну нічку* самі Чуб. V. 378. — Сумувала Марусенька *сей день* увесь день Чуб. 122. Тимч. — У них тілько й було худоби, що теличка, купили її *торішню весну* Грінч. М. Сул. — Чи була та чорнобривка *сей рік* молодиця Шевч. М. Сул. — Хіба сю *ніч*

1) Див. далі — за кожний відмінок.

2) Приклади в проф. Є. Тимченка, Функ. ген. 37—38, т. 70.

3) Див. проф. Є. Тимченко, Акуз. ст. 3.

4) Див. у Будде, Осн. синт. р. яз. ст. 246.

кинеш… Хіба зараз Шевч. М. Сул. — Дідуся Гната не було вже тоді: помер *минуле* ще *літо* Тесл. М. Сул. — На різдво *цю зиму* хазяїн до дівчат пустив мене Тесл. М. Сул. — Прийди, прийди, мій миленький, *сю ніч* ночувати Мил. 66. — Бодай же ти, бистра річечко, *сюю зиму* вимерзла Чуб. V. 370.

Російська мова знає цей акузатив ширше за українську [1]).

Увага 1. Поруч із зворотом із знахідним безприйменниковим можна також сказати зворотом із родовим безприйменниковим: *цей рік* і *цього року*, *цю ніч* і *цієї ночі*, *цей вечір* і *цього вечора* і т. ін. Але й тут вважаємо на відтінок кожного з цих зворотів. *Цей рік* має певний відтінок міри (як довго?), а *цього року* — що чинність належить до цього року [2]).

Увага 2. Від цієї конструкції із знахідним на питання *коли?* відрізняємо теж безприйменниковий знахідний на питання *як довго? скільки часу?*

Цей останній в українській народній мові поширений уже більше. Відповідаючи одним із своїх значень зворотам із прийм. *через, крізь* (лише без підкреслення), — знахідний заступає його в багатьох випадках, коли польська (а в Галичині під польськ. впливом і українська вживає *через*) уживає *przez*. Українські звороти з прийм. *крізь*, *через* лише тоді, коли особливо є потреба піднести оце лат. «per totum, totam» і т. ін., тобто коли чинність сповнює *весь час*, коли самий знахідний не може цього віддати. Звідси і слівце, що його додають часом до акузатива — *цілий*: *цілу зиму* (а не: через зиму).

Увага 3. Сюди належать і такі часові вислови, де ніби немає прикметника-займенника, як от: *торік*, *щодень*, *щоніч* і т. ін., бож *торік* — це *той рік*. У вислові *щодень*, *що* має значення прикметника-займенника *кожний* тощо. Проф. Є. Тимченко вважає, що із знахідним рідше буває ця конструкція (Ном. Д. 26). Дуже рідко (під польськ. Впливом — co chwila) буває в цій функції і назовний, що видко з такого прикладу: *Що-неділя* жовті чоботи Чуб. V. 215. — Тужу *щодень*, *щогодина* ib. 359 (прикл. в О. Курилової, Уваги, 179). — Незадоволення *що хвиля* розливалося по ньому Фр. 3. Б. 89. 1. Ог.

3. Часові конструкції з орудним відмінком.

Тип: *Ішов козак із улиці білесеньким світом* Закр. 108.

Дуже широко знає українська мова на питання *коли?* часові конструкції з орудним відмінком. Цей орудний визначає час тільки як просторінь, як шлях, що ним та в нім відбувається дія.

Він, отже, визначає час загально, а не точно, як родовий.

Цяя конструкція буває як з орудним самого іменника, як і іменника з прикметником. Нею віддають російські прийменникові звороти, як от: з прийменником *на*: «на этих днях» (укр. «цими днями»), з прийменником *в*: «в

1) Пор. проф. Є. Тимченко, Вок. і інстр. 29.

2) Часові звороти з самим знахідним, без атрибута, дуже рідкі взагалі, знають західні говірки: Підемо завтра *вечір* на ниви Яв. 17 (пор. О. Курило, Уваги, 180). — В четвер *вечір* хліб нам ламав II. 96. Mikl. V. S. 393.

иное время» (укр. «іншим часом»), з прийменником *по*: «по понедельникам и пятницам» (укр. «понеділками й п’ятницями») тощо, а також безприйменникові із знахідним (пор. О. Курило, Уваги, 181). — Основний відтінок часових орудних добре з’ясовує Потебня: «чувствуется, что действие занимает только некоторую часть времени, означенного творительным, с чем находилась бы в некотором противоречии совершенная определенность периода времени в творительном. Теперь нельзя уже сказать: церковь строилась (построена) *тридцатью годами*, т. е. в 30, за 30 (тридцать); «летом я написал то-то, был (побывал) там-то» зн. не «за лето», «в течение (всего) лета», причем лето было бы мерою моего писанья и пр., а то, что мое писанье и пр. как ряд (а не точка) падает в неопределенное протяжение лета»… в укр.: або коли гулящим днем пійде у бір на озера Кв. [1]).

ПРИКЛАДИ.

Ішов козак із улиці *білесеньким світом* Закр. 108. — Щовечора ходив, а *світом* вертавсь МВ. I. 57. — Випроважай нас, мати, *щасливою годиною* Чуб. IV. 134. — Буде той голоден, хто *жнивами* шукає холодочку Ком. Н. Зб. 48. — *Щасливою годиною* козак уродився Мил. 79. — Бідуємо *таким холодом* Ялан. на Голоп. О.К. — То було *давніми віками* Кольб. Р. IV. 274 [2]). — Та й взяли на крила та й понесли *білим світом* ЕЗб. VII. 7. — У неділю барзо рано-порану; *зорями* пораненьку сива зозуля налітала Думи. УАН. 149. — Щоб *ночами* не ходили Гнід. в. II. ч. I. 65. — І *самой тихою порою*, Як спав Кот. Ен. 21. — *Нічною* се було *добою* ib. 21.

Пор. приклад, що в нім поруч родовий і орудний: Оце було *осіннього время*, *пилипівкою*, прийде із Верхолісся полем та городами напростець — ще й півні не проспівають Кул. ЗЮР. т. I. 49. — То розбишаки сі плавали *весняною водою* на човнах Кул. VI. Г. ib. 212. — Як от се відпочинемо, а *вечерком зорею* та *холодком ніччю* мотнемось, так ми після завтра і дома будемо Кв. Перек. 170. — Як не полінуємось, — каже Трохим, — то *світом* і дома будемо ib. 173.

Увага 1. Орудний часовий, не визначавши моменту в часі, може визначати (особливо у множині), що цей момент повторюється і набуває дистрибутивного характеру [3]).

ПРИКЛАДИ.

Поливай зілля *ранніми і пізніми рісоньками*, дрібними своїми слізоньками Метл. 216. Пот. — *Вечорами* все вона дивиться на небо А. Тесленко, М. Сул. — Збори відбуваються *четвергами*, та ін.

1) Пот. Из зап. II. 452.

2) Цій приклади див. у проф. Є. Тимченка, Інстр. 30—31. Там таки ще багато прикладів.

3) Пор. у Потебні, ор. с. 453.

Пор. і в мові Остаповій Вишневій: *Вечорами* говорив дядько Панас 12. II. — У стайню вбереться та почне по них *цілісінькими ночами* верхи гарцювати 9. II. — За давньої давнини *темними ночами* виходили на беріг бридкі 107. III. — Але *ночами* приходив до Гирея й бентежив його думку 56. III [1]).

Увага 2. Усі ці безприйменникові часові конструкції з родовим, знахідним, орудним тощо — не визначають певного часу і можуть визначити час в минулому, теперішньому і в майбутньому.

4. Відтінки цих часових конструкцій (з родовим, орудним, знахідним) та різниця між ними.

Відтінки їхні видко, коли порівняти такі хоч би приклади:

1. Трапилось це зі мною *минулого літа* (родовий) (тобто подія зафіксована точно, належить до минулого літа).

2. Трапилось це зі мною *минулим літом* (орудний) (тобто загально, в межах минулого літа, але не протягом усього минулого літа).

3. Трапилось це зі мною *минуле літо* (знах.) (майже те саме, що й конструкція з родовим).

Пор. 4. Траплялось це зі мною *все минуле літо* (міра часу).

Відтінки всіх оцих часових відмінків один проти одного ті самі, що й між відповідними відмінками просторовими.

Хибний є, на мою думку, погляд, ніби між часов. родовим та часов. орудним нема ніякої різниці, як це дехто вважають [2]). Щоб краще усвідомити відтінки кожної з цих часових конструкцій, треба порівняти ті вислови, що можуть паралельно бути, а потім ті, де може бути тільки якийсь один певний відмінок. Кажуть лише: ішов *білесеньким світом*, а не: ішов *білесенького світу*, ішов *за білесенького світу*, ішов *білесенький світ* тощо.

Безприйменникові звороти часові з орудним набули значення місця (пор. Потебня, Из зап. II. 451). Отже: іде козак… *білесеньким світом* — і чинність (іде) в часі (*білесеньким світом*) — ніби рух у просторі. Усі відтінки (по дієсловах переміщення і не переміщення, перехідних і неперехідних; рух лінією, площею, точкою тощо) від понять місця можна прикласти й до понять часу. *Нічною добою* прийти подібно до: *темним лісом* прийти. *Щасливою годиною* козак уродився (Гр.) подібно до: *байраком* трава виросла тощо.

Проте встановити точні, абсолютно універсальні й конечні завжди правила та норми тут не можна. Крім відтінків, що вносить у сполуку форма відмінку, треба мати на увазі й те, що дається значенням та формою дієслова [3]). Важить тут також і те, що не кожне прикметникове слово може бути при певному іменникові в *усіх* конструкціях та

1) Приклади взяв у М. Осипова, Мова фейл. О. В., «Ч.Ш.», 1928, № 9—10, ст. 109.

2) Пор. за це в М. Осипова, Мова фейл. О. Вишні, «Ч.Ш.», 1928, № 9—10, ст. 109. Потебня порівнює, напр., орудний, знахідний тощо: «Ехать днем, побыть днем (в течение дня некоторое время и ехать, побыть «ровно» день)» (Пот. Из зап. II. 451).

3) Тимченко, Інстр. 28 і Функ. ген. «РФВ», 275.

ін. Пор.: ішов козак від дівчини *білесеньким світом* (інстр.). Але зле було б: ішов козак від дівчини *білесенького* світу (ґен.) або: ішов козак від дівчини *білесенький світ* (акузатив) та ін. Тут, як слушно зауважує Пєшковський, нюанси синтакси переходять в нюанси стилю [1]).

II.

Б. ЧАСОВІ КОНСТРУКЦІЇ З ПРИЙМЕННИКАМИ.

1. Родовий з прийменником «*за*».

Тип: *Це було за Панька, як була земля тонка* ЕМ. Гр. 2. 308.

Родовий іменниковий (сам чи з прикметником) з прийменником *за*, що його широко знає українська мова, визначає час, що на нього припадає якась чинність, найчастіше на питання *коли*? Хоч найчастіше трапляється цей зворот, щоб визначити минулість, проте визначає він і теперішність і майбутність, отже й буває при присудках минулого, теперішнього та майбутнього часу [1]). Знають його й інші слов'янські мови.

Увага. Часовим зворотам з прийменником *за* відповідають у російській здебільшого конструкції *во время…*, *при…* тощо.

ПРИКЛАДИ.

Колись то, кажуть, ще *за давньої давнини* ЕМ. Гр. 2. 168. — Жили *за царя Хмеля*, як людей була жменя, чоловік та жінка ib. 278. — А *за молодого віку*, славлять, вигадочки були чималі і в неї МВ. Інст. 165. — *За мене* то вже в дворі жили ми спокійненько ib. 165. — *За Менглі-Гирея* орда так пустошила наші сторони… Кул. VI. Г. 44. — А *за свого життя* обачний батько таки зоставляв собі спромогу порядкувати доччиним маєтком К. Черн. 145. — Чи це станеться *за нашого* ще *живота*, чи геть іще не скоро, про се ми не дбали Кул. VI. Г. 383. — Не *за нас* стало, не *за нас* і перестане МУЕ. VI. 126. — Їсти не можна *за грози* Кравч. ЕМ. III. 6. — Дід йому ще *за живота* сказав, де його поховать, як він умре Кравч. ЕМ. V. 42. — Колись то, ще за *первого віка*, *за старих людей*, миша да горобець та засіяли просо Кул. ЗЮР. II. 31. — *За твоєї головоньки* роботи навчу ся Метл. 329. — *За першої небожки* були на маслі пирожки; а *за цієї бридохи* іно киселя трохи Чуб. I. 243. — *За панського часу* Чуб. II. 530. — Мій батько вісім літ топив у горницях груби *за старої пані* ib. 641. — *За дня* пішов ib. 538. — Прийшла сусіда *за сонця* Нейм. 26. — У суботоньку *за сонця* сіла Марйушка край віконця Мил. 132. — *За чужої матіноньки* сніденька не буде Гол. II. 632. — *За панщини* ib. 151.

Ст. рус: *За тепла* оуидемъ Ип. 444 [3]).

---

1) Див. докл. Русск. синт. в н. осв. ст. 208.

1) Пор. О. Курило, Уваги, 179.

3) Див. проф. Є. К. Тимченко, Функ. ген. ст. 42. т. 70.

Ще *за старого режиму* 187. І. О. Вишня, М. Ос. — Зазнали ми з ним гіркої *за денікінців* 261. І. О. Вишня, М. Ос. — Забобони, що теж задурманювали люд трудящий *за старого часу* 135. ІІІ. О. Вишня, М. Ос. [3]).

Увага. а) У літературній мові часом цим зворотом заступають усі звороти з прийменником *при*, коли в них нема виразного відтінку часу. От, напр., читати *за лямпи* зам. «*при* лямпі»; *за цих умов* зам. «*у* цих умовах», «*при* цих умовах»; алеж: «за цих умов» = під час цих умов, «за лямпи» = під час лямпи та ін. (докл. див. прийм. *при*). Можливо, що до цього причинилась ілюстративна рецептура Акад. рос.-укр. словника [1]).

б) Подеколи буває замість родового з прийменником *за* з тим самим значенням, але з своїм відтінком, знахідний: Яко *за пана старосту* бувало Мік. 2. 389. — Пор. *за часів* панщини (питання: *коли*?) і *за часи* панщини (міра часу, межі його).

в) Знає українська мова знахідний з прийменником *за* подібно до російської, визначаючи час, що його протягом триває чи на нього припадає чинність. Напр.: А *за дев'ять років* (рос. «за девять лет», «в течение», «в продолжение девяти лет») я наживусь на світі Рудч. ІІ. 21. О.К. Питання може бути: за скільки часу, за який час?

2. Конструкції із значенням «коли мине», «коли скінчиться».

а) Знахідний з прийменником «*за*».

Тип: *За кілька років виріс великий*.

Широко знає українська мова прийменника «за» з знахідним із значенням: «коли мине», «коли скінчиться». Пор. рос: «через» [2]).

ПРИКЛАДИ.

За дев'ять місяців мала хлопці ЕЗб. VII. 33. — Хлопець ходить до школи і *за кілька літ* виріс великий ЕЗб. VII. І. — Добре: будеш мати гроші, а *за рік* я прийду Рудч. ЮРС. в. І. 65. — *За місяць* уже не було за що пити К. Черн. 215. — Іди, мій синочку, да й не обавляйся, *за рік*, *за два* додому вертайся Чуб. V. 1007. — От *не за довгий час* як сипне град Левч. КОП. 13. — На тобі сім кабанів на виплат на три роки, а *за три роки* я прийду Левч. КОП. 31. — Але присиловали і *за тиждень* весілля зробили Левч. КОП. 514. — Ну пам'ятай же: *за рік* приходи до мене Левч. КОП. 296.

Увага. Менше властивий укр. мові з цим самим значенням прийменник через [3]).

---

3) М. Осипів, Мова фейл. О. В. «Ч.Ш.», № 9—10, ст. 109.

1) Пор. у проф. М. Сулими: «Вираз: за цих умов і т. ін., на мою думку, становить собою суб'єктивістичну й зовсім непотрібну вигадку головного редактора Акад. рос.-укр. словника, т. ІІІ, ст. 469 і ст. 36» (Рецензія на мою розвідку. Пор. і Укр. фр. ст. 90).

2) Пор. проф. Є. Тимченко, Акуз. 36; О. Курилова, Уваги, 180.

3) Пор. О. Курилова, Уваги, 180.

б) Знахідний з прийменником «*у* (*в*)».

Тип: *Приїхав у рік*.

Народня українська мова знає досить широко знахідний із прийменником *у* (*в*) у тім самім значенні: «коли скінчиться», «коли мине певний час» [1]).

ПРИКЛАДИ.

Прийшов син *в десять літ* додому Чуб. V. 714 [2]). — Али вже *в рік* знов він поїхав за дровами Левч. КОП. 296. — Али може *в рік*, а може й *в два*, він взяв вложив свую жінку в трумно Левч. КОП. 552. — Али *в кілька неділь* захтілося молодому купцеві до свої матири ся довідати Левч. КОП. 365. — *В рік* виїхав на ярмарок зобачився з мамою Левч. КОП. 182. — Загнали Ляхів за річку Вислу, що не вернуться й *у три роки* Кул. ЗЮР. II. 253. — І огонь щоб там горів — і щоб *у місяць* мене оженити Рудч. ЮРС. в. I. 81. — Зробили так: заперли його в кам'яну хатку, — *у дві неділі* виріс великий уже на все ліжко Рудч. ЮРС. в. I. 81. — Поїхав він, а вона суток *у три* родила два сини ЕЗб. XIV. 183. — Року 1537, *у два роки* після смерти Дашковича, Черкасці і Канівці забунтували проти свого старости, Василя Тишкевича Кул. VI. Г. 52. — *У десятеро суток*, каже, поправмо ЕЗб. XIV. 301.

Таких прикладів в сила.

3. Знахідний з прийменником «*через* (*крізь*)**» [3]).**

Тип: *Боско через увесь вік босий бігає* Ном. 11231.

Знахідний із прийменником *через* (*крізь*), крім мало властивого українській мові значення «коли скінчиться, коли мине... час», — визначає час у розумінні «протягом (від початку й до кінця)». Цей зворот відповідає російським часовим зворотам «в продолжение», «в течение». Українська мова знає цей зворот (більше по зах. говірках) не так широко, як мова польська (*przez*). Уживають його здебільшого тоді, коли *через* може найкраще відтінити це «протягом» (рос. «в продолжение», «в течение») та коли воно може надати вислову певного кольориту, стилю [4]).

ПРИКЛАДИ.

За то, щось мя любив *через оті всі літа*, Хто що кому винен най пропаде з світа Чуб. V. 253. — Любив же я Парасину *через цілу зиму* ЗРГО. II. 416. — Коли б то можна бути *через зиму* котом, Так *через літо* пастухом, а на великдень попом Чуб. I. в. I. 231. — *Через усю петрівку* од ляхів у тій тісноті сміливим

1) Пор. також у проф. Є. Тимченка, Акузатив, 32.

2) Пор. нім.: in fünf Jahren; фр.: dans un an, dans deux, dans dix etc.

3) Звороти з «крізь» із тим самим значенням, але з легким відтінком, що має «крізь» проти «через» у значенні місця, визначають протяг часу, прикладом: Півень крізь ніч за своїм хазяїном побивається Ном. 10202.

4) Пор. др. В. Сімович, Укр. м. 319.

серцем боронилися Кул. VI. Г. 274. — Денис *через усю дорогу* хоч би пару з уст пустив Кв. Перек. 176. — *Через цілі ночі* плакав Тимч. Калев. 35. — І *через увесь той день* Галочка кріпко смутна була Кв. Вес.

Пор. у лексиконі в П. Беринди: Через ввесь живот або вѣк (204) З. Вес.

Хоч цей зворот, як показують приклади, знала вже й стара українська мова, проте українська мова знає тут більше й ширше звичайно чистий знахідний без ніякого прийменника: «сумував *цілий рік*, сидів *цілу ніч*», де сам знахідний на питання як довго? покриває увесь протяг часу від його початку й до кінця; абож дужче: *цілісінький рік*, *цілісіньку ніч* [1]).

ПРИКЛАДИ.

Вік (а не через вік) побивавсь за бідноту бездомную Стар. Сім. — Я каралась *ввесь вік* у чужій хаті Шевч. Сім.

Увага. Замість казати «через день» («с промежутком в один день»), «через ночь» тощо, звичайно кажуть: *що другий день*, *що другу ніч* або *що другого дня*, *що другої ночі* (пор. В. Сімович, Грам. укр. м. 319).

4. Знахідний з прийменником «*над*».

При іменниках, що в них є поняття часу, прийм. *над* показує близькість до часу, що в знахідному: А *над вечір* і вітерець подиха Чуб. II. 579. Тимч. — *Над полудень* приїжджає М. пр. 209. Тимч. — Вже *над захід* сонця Rokoss. 96. Тимч. [2]).

5. Місцевий з прийменником «*при*» [3]).

Увага. 1. Прийменник *при* невластивий українській мові в конструкціях типу: «при Леніні» тощо; звич. вживають прийм. *за* з родовим: *за Леніна* тощо.

2. Так само невластивий укр. мові прийменник *при* з віддієслівними іменниками в конструкціях типу: «при взятті» тощо; українська мова тут знає низку інших конструкцій. Пор.: «коли брали, коли взяли, взявши» та ін.

Часові звороти з прийменником *при* і місцевим відмінком українська мова знає в таких випадках:

ПРИКЛАДИ.

Сама зосталась *при старості*. — Одвідай ти мене на чужій чужині, *При злій хуртовині*, *При нещасній годині* Кул. ЗЮР. т. І. 25. — Переняте серед чужих людей забуває чоловік *при лихій годині* або в чужому товаристві Кул. VI. Г. 434. — Змолоду я не була охоча до танців, а тепер *при старощах* про труну думати, а не про танці К. Черн. 22. — Направила свого сина покинути *при лихій годині* і забути свою зниклу жінку К. Черн. 223. — А сама зостаюся *при старості*, як

1) Пор. проф. Є. Тимченко, Вок. і інстр. 28 та В. Сімович, Грам. укр. м. 319.

2) У рос. йому може відповідати прийм. *к*: *над* вечір = *к* вечеру. — Аж так *над осінь* доля панноччина прийшла МВ. Інст. 178. — Було вже *над вечір* Кул. ЧР. 3

3) Пор. також у проф. Є. Тимченка: «прийменник *при* з льокативом вказує на близькість в просторі або *часі* до того, що виражає імення в льокативі» (Льокат. 61)

билиночка в полі Кв. Мар. 116. — Музики їм *при учтах* по-німецькій вийгравали Куліш, VI. Г. 254. — Сиротою зросла я, *при чужині*, у людях МВ. Інст. 165. — А тут ще дитинка знайшлася, та ще *при таких родах* Мирн. ст. 24. — А коли *при нужді* та п'яний Мирн. ХРВ. 273. — Хоч він не любив тепер розкидатись, а *при нужді* чоловікові поможе Мирн. ХРВ. 392.

Пор. у старій мові: *При вечерѣ* пришелъ конюшинъ Ип. 651. Тимч.

Увага. Цього звороту з прийменником *при* і місцевим відмінком літературна мова майже не знає. Він надає вислову певного відтінку. Він близький до звороту місцевий відм. з прийм. *в* (*у*). Пор.: *в нещастю* і злій долі — *при нещасті*, *при старості — в старості*, *при лихій годині — в лихій годині* [1]). З цим *при* трапилось те, що й з прийменником *по*. Прийменника *при* взагалі й безоглядно виганяють з мови, навіть із властивим йому значенням і відтінком, зрозумівши широко занадто невластивість *при* в конструкціях з віддієслівними іменниками: при читанні… тощо. Кажуть, напр., мавши на увазі обставини, умови, тощо, замість: *при місяці — за місяця*. Або ще: *при скруті — за скрути*, *при біді — за біди*, що має зовсім інший часовий відтінок. *При* — тісніше, *за* — загальніше. До того ж *за* підкреслює часовий стосунок взагалі, «під час» — «во время», а з *при* часовий відтінок тісно в'яжеться з словом, що при нім прийменник *при*.

6. Знахідний з прийменником «*під*».

Знає українська мова також прийменника *під* із знахідним відмінком у часових конструкціях типу «під *час*» [2]).

ПРИКЛАДИ.

Так само, як зробили навпослі *під чорну раду* в Ніжені Кул. VI. Г. 371. — *Під сей незабутній час*, поставила мене доля коло однієї землячки Кул. VI. Г. 385. — Багато *під сю хлопську війну* знайдеться по Вкраїні таких, що бажають знести панів дощенту Кул. VI. Г. 201. — А *під війну* давало вибранцям жолд нарівні з іншою піхотою ib. 91. — Завзятий *під ту чорну раду* сільський люд зробився Кул. ЧР. 91. — Кажуть у Ніжені *під раду* великий урожай на кармазини Кул. ЧР. 113. — *Під лихий час* і кум за собаку Ном. 2305. — *Під ясну годину* усі побратими Ком. 364. Тимч. — Аж підбилось *під обід* сонце Чуб. V. 150. — *Під ці злигодні* великі Тимч. Калев. 41. — А тепер усе те зникло *під лиху оцю годину* Тимч. Калев. 37.

VII. ПРИЙМЕННИКИ (ДЕЯКІ).

Нижче розгляну тільки деякі з найголовніших і найхарактеристичніших українських прийменників та відтінки конструкцій з ними [3]).

---

1) Див докладно у проф. Є. Тимченка, Льокат. 11.

2) *Під* з акузативом вказує близькість до певного часу (Є. Тимченко, Акуз. 89).

3) За решту докл. подаю в праці своїй «Студії з синтакси укр. мови».

1. Найголовніші функції (значення) прийменника «*про*». Коли та як його вживають.

Прийменник *про* із знахідним знає українська народня мова замість і поруч низки прийменників, як от *на*, *для* та ін. (див. далі). Широко вживали так прийменника *про* і старші клясики, особливо П. Куліш. Часом таке *про* спричиняється до двозначности. Пор.: «оповідання *про діти*» — можна зрозуміти, як «оповідання *за* діти» (рос. «о детях») і як «оповідання *для* дітей» [1]).

Найширше знає українська мова прийменника *про* з таким значенням:

1. Для кого, для чого, на чию користь, задля, на яку мету, для якої мети, призначення певної речі на певний час тощо [2]).

ПРИКЛАДИ.

Про пам'ять написано Мік. — *Про що* всіх санґвіс проливать Кот. Ен. 197. — Справді не *про народню просвіту* заводжено з початку школи коло церков Кул. VI. Г. 416. — А й по таких компонуваннях *про княжу втіху*, як Слово о Полку Ігореві, буде робота марна ib. 416. — Се ж наготовлено панського воза *про Залізняка* ib. 366. — Зостались самі замки та панські двори, що мали *про таке лихо* гармати ib. 84. — Всі вони друкуватимуться тільки *про людей* тямущих ib. 6. — Продав Кус свою дочку ченцеві, а *про людське око* оддав її за Молявку К. Черн. 45. — Накупити потрібного *про свято* Мирн. ХРВ. 274. — Се не *про нас* писано, — сказав Молявка К. Черн. 59. — Так, щоб не вводили братії в іскушеніє, стояв на одшибі *про такий случай* хуторець Кул. ЧР. 50. — Звідсіля виходять щонайхоробріші люди і свідомі ветерани *про всі великі случаї воїнські* Кул. VI. Г. 106. — Так оце тобі була *про твій вік* і дітям своїм, да не позивай ЕЗб. XIV. 161.

Пор.: *Про що* ж ти од нас гріхів більше маєш Думи. УАН. 66 і 157. — Держи очі *про неділю*, в будень не дивися Гол. II. 285. Тимч. — Я вино сію лиш *про неділю* ЕЗб. XXXVI. 192. — Черевички мальовані *про будень* носила Kolb. Р. П. 207. Тимч. — Най буде *про час* і така, навпослі я зроблю гарну Камен. п. Тимч.

Пор. і в стар. укр. мові: На потверженье того нашого жалованья *про иншую пам'ять* и твердость АЮЗР. I. 18 (1446). Тимч.

Пор. також: — Я, каже, жінку свою продав за дві тисячі панові, та положив у гаман, а гаман положив на керейчині, а сам пішов *про себе* ЕЗб. XIV. 275.

2. Знає українська мова прийм. *про* ще й з такими відтінками:

1) За що, з причини чого, через що, для.

---

1) Із значенням *на*, *для* знає *про* й стара рос. мова. Пор. Miklosich, V. S. 438.

2) Проф. М. Сулима обмежує *про* з цим значенням, визнаючи його, лише в деяких трафаретизованих вправах, як от «про всяк час», «про людське око», «це не про нас писано», «про мене» (байдуже) і т. ін. (Рецензія на цю мою розвідку).

На рідну матір *про свій дурной розум* забуває Kolb. P. IV. 282. Тимч. — *Про голод* здихають З. 143. Mikl. V. S. 437. — Змарнів, на личку зчорнів *про тебе*, Марусю, що м тя не видів Mikl. — Ще *про цибулю* голоду не було ЕЗб. XXVIII. 533. — Ой за що, *про що* ви кусаєте мене Гнід. в. II. ч. I. 47.

2) Як на кого, як на що.

Пор: *Про мене* хоч вовк траву їж Ном. 4941. — Діду, дай мені пугу, а тебе, *про мене*, нехай собаки заїдять Тимч. — *Про мене* насіймо і в хаті ЕЗб. XIV. 166.

3) Пор. також прийм, *про* при *байдуже* в Куліша: Іноді було й *про* самого *автора* з його розумуванням *байдуже* Кул. VI. Г. 6. — То тому черствому, гарячому людові *байдуже про холод* Кул. ЧР. 70. — *Байдуже* Омелько *про остерігання* Кул. VI. Г. 356.

4) Про (= за).

А я тобі, брате, дам мудрощів та хитрощів таких, що ти не потеряєш *про* (= *за*) *свій вік* ЕЗб. XIV. 150. — За все *про все* мусили городяни і селяни платити Кул. VI. Г. 22. — Поступивсь ханові сьома тисячами з половиною червінцями та за стільки ж сукна *про всякий упокійний рік* Кул. VI. Г. 49—50.

2. «*Про*» та «*за*» при дієсловах.

Тип: 1) *Згадувати про кого*, 2) *Згадувати за кого.*

При дієсловах, cognosc., sent., dic., declar. etc., як от: балакати, благати, брехати, говорити, згадати, дбати, довідатись, думати, забувати, звідатись, знати, нагадувати, пам'ятати, писати, питати (-сь), почути, признатись, просити, розпитувати, розповідати, свідчити, співати, спом'янути, чути та ін. подібних як доконаних, як і недоконаних тощо народня мова знає здебільшого поширенішого в ній прийменника *за*, а не менш їй властивого тут *про*. Літературна (книжна) переважно знає прийм. *про* [1]).

Цей прийменник *за*, що заступив колишнього дуже поширеного в старій книжній літературній мові *о, об* (в Галичині в літ. мові ще й досі під польськ. впливом, напр.: Не дбали *о* добро держави Ог.) ба й другого, теж у ній поширеного прийменника *про*, — трапляється вже в пам'ятках XII віку (Пор. у грамоті 1130 р.: Молитє бога *за* мѧ Ог.). Крім української, знають переважно *за* мови сербська та болгарська. Російська, польська та чеська знають здебільшого «*о*» [2]).

---

1) Пор. О. Курило, Уваги, 101—102.

2) Пор. болг.: Марфо, грыжишъ ся *за* много; сербське: Марта, бринеш се *за* много (проф. І. Огієнко, Чистота, 181). — На підставі того, що росіяни, поляки та чехи знають тільки *о*, а болгари та серби переважно *за*, проф. Ів. Огієнко вважає, що прийм. *про* — «це характерна ознака нашої української мови» (ib.). Проте, як показують приклади та досліди, в живій народній мові переважно *за*. Прийм. *про* переважає тільки в літературній. Знають прийм. *про* також і інші мови. Уважаю, що не *про* в цих випадках характеристична ознака української мови, а прийм. *за*, як і в сербській та болгарській мовах.

Проф. Є. Тимченко вважає, що *про* «переважно в східніх говірках, в західніх переважно йому відповідає прийм. *за*, *на*, а в старім писанім язику і в говірках під польським впливом «*о*» (Акуз. 93).

Як показують приклади, знають широко «*за*» і східні говірки. Крім того, поширеність *за* по західніх говірках без ніяких чужих впливів (польська бо не знає такого поширеного *за*) свідчить тільки за те, що прийм. *за* там зберігся найкраще та що він є характеристична особливість української мови.

Прийменник *про* в українській мові, як ми бачили вже вище, дійсно дуже поширений, але з іншим цілком значенням [1]).

ПРИКЛАДИ.

За ту Марусеньку й люди *не знали* I. 76. Mikl. — *За другу* вже *не кажу* I. 81. Mikl. — І він, бідний чоловік, *не знає за нюю* Левч. КОП. 476. — Здибав дуже старого діда, *спитався* єго пан *за хорта* Левч. КОП. 455—456. — Як піде до іншої, то *за мене бреше* Уш. п. Чуб. V. 125. Тимч. — Ситий *за голодного не згадує* Ном. 1024. Тимч. — Ти ж послухай, дівчино, що *говорять за мене* Уш. п. Чуб. 74. Тимч. — Перестаньте, вороженьки, *за мене говорити* Чуб. V. 593. — Коли *за мене наговоряться* люди Чуб. V. 144. (Мирг. п.). — *Дбаєш за мене*, як пес *за* пйату ногу Чуб. I. 271. — Якос би сі *за них*, *за* тату, *за* маму, довідати Kolb. P. IV. 36. Тимч. — Піду я в чисте поле орати, чи не *забуду за дівчину* думати Чуб. V. 151. — Хазяйський син плаче і ридає, а *за дім думку* має Уш. п. Чуб. V. 988. Тимч. — Він *за мене не забуде* Чуб. IV. 508. — Я не хочу *за корову* й *знати*, та й не буду дитину си брати Кольб. Р. П. 144. Тимч. — А *за другу* вже *не кажу*, бо то моя давна Гол. I. 81. Тимч. — Ми *кажем за образи*, а він *за гарбузи* Звяг. п. Ком. 1033. Тимч. — Сонце *розказало за* те і те Чуб. II. 13. — Але завше *за нас* абись *пам'ятав* Kolb. P. IV. 36. Тимч. — Як будуть *питать* ся *за мене*, то скажеш, що бачив і на вічі приведу Уман. п. Рудч. Ск. I. 144. Тимч. — *За здоров'я не питається* Чуб. IV. 449. Тимч. — Тоді давай *розпитувать* його *за все* Рудч. Ск. I. 93. — Ой тра буде *признатись… за все* М. Пр. 76. Тимч. — Пішла я *за ту блоху признаватися* Дан. 48. Чуб. IV. 483. Тимч. — Як начнуть косити, не треба *за дощ просити* Чуб. I. 27. Тимч. — Будем *за тебе просити* Гол. II. 49. — Та й раду *радять за* святу *весну*, *за* сиві *воли* ЕЗб. XXXV. 122. Тимч. — Два голуби пили воду… *за любощі спом'янули* Уш. п. Чуб. V. 130. Тимч. [2]). — Ой стояла, стояла *за* свою *маму питала* Чуб. V. 70. — Видно ж ти, любе серце, *за мене забув* Чуб. V. 76 [3]).

1) Проф. М. Сулима вважає, що належить визнати «*про* і *за* за рівноправних і властивих укр. мові конкурентів, а не давати перевагу котромусь із них» (Рецензія на мою розвідку).

2) Пор. приклади з *про*: Вража його мати знає, *про що* він *гадає* Закр. 42. Послухаю, *про що* він говорить Переясл. п. Чуб. V. 144. Тимч. — *Про нас* люде *говорять* Канів. п. Чуб. V. 47. — А що ж мені *про це дбати*, тільки серце нуде Чуб. V. — Брацця, ми *забули про сіно* Переясл. п. Чуб. II. 36. Тимч. Див. проф. Є. Тимченко, Акузатив, 93.

3) Пор також з прийм. *на* зам. *за*: Ой коли ж мене горе йметься, то *на* (*за*) мене й дбайте Метл. 243. — *На* (*за*) бідних ще *згадає* Кольб. P. IV. 282. — Най *на* (*за*) бідного пам'ятає Ном. 1457. — Одно одного *на* здоров'я *питає* Метл. 356. (Цїї приклади див. у проф. Є. Тимченка,

Увага. Окремо слід сказати й за такі дієслова: вмирати, гинути, голосити, жалкувати, журитися, заводити, мліти (омлівати), нудитись, нудьгувати, плакати, побиватись, пропадати, сумувати, тужити та ін. подібного (банувати, битись: «За ким серце б'ється Закр. 114; боліти, впадатися: Болить мя серце за дяком Чуб. V. 1165 тощо) або навіть синонімічного значення [1]). Поруч із прийм. *за* (з орудн.) по цих дієсловах трапляється ще й прийм. *по* (з місцев.) [2]).

Прийменника *по* по цих дієсловах, здається, можна вважати за архаїзм, та й то найбільше прикладів з прийменником *по* буває по дієслові плакати (див. нижче).

ПРИКЛАДИ.

Нехай *заплаче* вся родина *за* мною Чуб. V. 878. — Чи будеш ти, дівчинонько, *за* мною *тужити* ib. 220. — Не *журись за* нами ib. 856. — *За* мною *голосить* ib. 73. — Стали кувати, *за* вдовиним сином *жалувати* ib. 835. — І старі, і молоді та й мала дитина, усі *за* нею *жалкували* Кв. Мар. 112. — Щоби ви *за* мною *заводили*, як ті ластівоньки Kolb. P. П. 187. Тимч. — *За* коханням серце *мліє* Чуб. V. 4. Тимч. — Він дуже *нудиться за* нею Полт. п. Тимч. — Півень крізь ніч *за* своїм хазяїном *побивається* Ном. 10262. — Він дуже *сумує за* батьком Полт. п. — Коли *тужиш* так *за* мною, як я *за* тобою… поберемся, моє серце, будем жить з тобою Z.P.P. 172. Тимч. [3]).

3. Прийменник «*по*» з знахідним відмінком по дієсловах руху.

Прийменник «*по*» із знахідним по дієсловах руху — це визначна особливість української мови. Знає вона такі конструкції надзвичайно широко. Прийменник *по* по дієсловах руху з знахідним в українській мові визначає об'єкт, що про нього цей рух відбувається.

Увага. Розрізняють прийменниковий зворот *по* із знахідним і *за* з орудним: пішов *по дрова* і пішов *за дровами*. Перше означає мету руху з відтінком «щоб узяти» (широко розуміти) [4]), а друге означає причину руху (пор.: поїхав до міста *за ділом*, *за справами* тощо). Пор. також: *за* дрібними

Льокатив, 51—53) — Як узнали *на* ту рибу *ловці* Гнід. в. II. ч. I. 31.

1) Пор. у проф. Є. Тимченка: *За* козаченьком чорний ворон *кряче* Гол. I. 106. — Ой взяв *за* ним кониченько жалібненько *ржати* Гол. I. 95. Вок. і інстр. 108.

2) Пор. і Акад. словник (т. III, див. *по*, ст. 244): «плакати, нудьгувати, тужити, журитися, скучати, зідхати за ким, за чим (*реже по* кому, *по* чому). Пор. у З. М. Веселовської: «Щодо народньої вкраїнської мови, то як і в літературній, в ній звичайні форми з прийм. «*за*», інші дві можна зрідка найти в матеріялах небагатьох записувачів…» (Мова Г. Хв. Квітки-Основ. 105—106).

3) Пор. також приклади з «*по*» — найбільше по дієсл. *плакати*: Що *по* дівчиноньці отець, мати *плаче*, А *по* козакові — чорний ворон *кряче* Рудч. ЧП. 182. — Та *вдарили* зразу В дзвони уво всі: Се ж *по* тому чумакові, Що ходив по сіль ib. 157. — Не *по* однім чумаченьку *плаче* чорнобрива ib. 104. — Вдарили гармати: Не *по* однім чумаченьку *плаче* отець, мати ib. 104. — Що *по* синові усі дзвони *дзвонять* I від. в. II. ч. I. 6. — Умру я, умру, то буду дивиться, чи не прийде рідний батько *по* мені *журиться* ib. 105.

4) Пор. і в проф. Є. Тимченка, Акузатив, 90.

слізоньками світонька не бачу. За звичайне значення прийм. *за* (*за ним = слідом за* ним, ззаду тощо) не кажу вже.

Звороти з прийменником *за* та орудним у значенні *по* із знахідним, тобто як мета руху, трапляються дуже рідко і то здебільшого по західніх говірках: Поїхав *за крамом* Шух. 187. — Поїхали *за тим птахом* ib. 45 (О. Курило, Уваги, 105).

ПРИКЛАДИ.

Тепер поїдемо до морів, *по тії кобили* ЕЗб. VII. 150. — Ой, дочко, то женеться хтось *по наші душі* ЕЗб. XIV. 306. — Іди, кажуть, *по опеньки* ib. 171. — Післали вони *по Якима і Якимиху*, і привезли їх, і вони їх до смерти догодували ЕЗб. XIV. 181. — Послали *по діда*, увели у кімнати ЕЗб. XIV. 31. — Забула зайти до шевця *по батькові чоботи* Кв. Мар. 73. — Приїхали вони додому, ті чумаки, посилають бабу *по ту лисицю* Гнід. в. IV. 14. — Дід послав курочку *по мачиння*, а півника *по пшеничиння* Гнід. в. IV. 33. — Послали *по рудого Тимоша* старосту Василя Сабодаша ib. 106—107. — А Назар пішов *по музики* аж іще з ранку ib. 114. — Тоді баба каже: «Їдь, діду, *по дочку*» ib. 7.

Пор. із прийм. *на*: А дід каже: «Пішла *на ягоди*, і не знати де ся діла» Левч. КОП. ст. 494. — І пішли вони (в ліс) *на черешні* Левч. КОП. ст. 494.

Увага. Прийменник «*по*» з іменником або прикметником (на вислів способу: по-німецькому, по-українському, як: по-давньому, по-стародавньому, по-людському, по-доброму та ін., тобто вже адвербіяльного характеру — пор., напр., і: попереду) вживається цілком вільно.

ПРИКЛАДИ.

Так, чорт знає *по якому* жили Запорожці К. І. 159. Мікл. — *Потихеньку*, мій миленький, говори Піс. І. 77. Мікл.

Сюди таки, до адвербіяльних, гуртують і такі приклади закам'янілих висловів, що за них каже проф. Є. Тимченко: «Прийменник *по* з дативом речівника або прикметника вказує, згідно з чим відбувається чинність, і конкурує з відповідним прислівником». Я сказав би, що тут відтінок «згідно з чим» уже не відчувається, а лише «як, яким способом» [1]).

ПРИКЛАДИ.

Ой не *по правді*, мій миленький, зо мною живеш Метл. 67. — Будем ми, брате, *по правді* казати ЗЮР. І. 41. — Мені жаль мої молодости, що не жиєш *по щирості* Уш. п. Чуб. V. 43 [2]). — Не підеш *по охоті* по своїй (охоче), так я візьму *по неволі* ЕЗб. XIV. 46.

Увага. У цих випадках не вживають прийменника *за* з орудним. Не кажуть: не жиєш «за щирістю» тощо. Хоч у деяких інших випадках цей прийм. *за* заступає прийменника *по*.

---

1) Пор. і в М. Сулпми, Укр. фр. 90.

2) Див. у проф. Є. Тимченка, Ном і дат. в укр. м. ст. 61—62.

ПРИКЛАДИ.

По із знач. рос. *с*, *в*: *По кавунах* малий наїдок Лебед Гр. Сл. — Що ж *по тому*, що кохаю, коли в неї не буваю Гр. 3. 186. — Що мені *по вроді*, що врода красна, коли тепер сама нещасна Чуб. V. 238. О.К. — А що мені *по худобі*, а вже буде чи не буде Чуб. V. 31. — Що ж мені *по ромені*, на нім ягідочок нема. Що ж мені *по поклоні*, його самого нема Чуб. V. 86. — Що *по титулі*, коли чортма в шкатулі Мирн. ХРВ. ст. 385.

По (= *на*): Із семип'ядних пищалей гримали, Кишку Самійла *по волі* поздоровляли Думи. УАН. 49. — При знакомім табуну гуляв кінь *по волі* Гнід. в. II. ч. I. 57. — Що був тридцять літ у неволі, Двадцять штирі як став *по волі* Думи. УАН. 45.

4. Прийменник «*на*».

1. При дієсловах [1]):

Іменник у місцевому вказує місце у властивім і метафоричнім значенні на питання де? Крім звичайного випадку, коли іменник з прийменником *на* визначає місце (здебільшого поверхінь), як от: сидить *на хаті*, *на камені* тощо, широко знає його народня мова замість прийменника *в* (*у*) — здебільшого при назвах країн, міст і взагалі містин [2]).

ПРИКЛАДИ.

а) З місцевим. Стара мова: Стоячи *на Украинѣ* на зимовлѣ Літ. Сам. 30. — Великая стала мѣшанина *на Москвѣ* ib. 97. — Щось то сталось *на Волині* ЗЮР. II. 83. — Будете слухать, то будемо *на Руси* ЗЮР. II. 61. — Ой не був я *на гуцулах*, відколи вродився ЕЗб. XVII. 9. — Закувала зозуленька *на гаю*, *на гаю*… Іван *на якимось селі* став за фірмана в пана ЖС. IV. 181. — *На синьому морі* утопили Чуб. V. 316. — Єсть *на кошарі* (= в кошарі) ягниці Гнід. I. 60. — *На шиньку* (= в шинку) випив горілки ЕЗб. VI. 191. (проф. Є. Тимченко, Льокат. 34—35).

Увага. Основний відтінок зворотів з прийменником *на* проти звичайних із прийменником *в* (*у*) треба шукати в значенні самих прийменників: *в* (*у*) — в середині, на питання де? (в кім? у чім?); *на* — на поверхні, на питання де? (на кому? на чому?). Хоч заміна цяя й могла постати з того, що це основне значення прийменника *в* (*у*) та прийм. *на* затиралось, та все ж певна різниця у відтінках здебільшого ще відчувається. Отже, звороти з прийм. *на* зазначають місце загальніше, як певну територію (поверхінь), як напрям, або кінцевий пункт руху в певнім напрямку і т. ін. А звороти з прийм. *в* (*у*) — вужчі, конкретніші. Пор. хоч би: *на Москві* і *в Москві* — перше загальніше, показує взагалі місце по всій Москві, що захоплює всю територію (поверхінь) Москви; а друге — в середині цієї території. Пор. іще: *на селі* і *в селі*, *на полі* і *в полі*, *у дверях* і *на дверях* та ін. «Звичайно кажемо:

1) Прийменника *на* вживають або з знахідним (куди?), або з місцевим (де?).

2) Пор. проф. Є. Тимченко Льокат. 34.

на Україні, *на* Поділлі, *на* Волині, *на* Поліссі, *на* Холмщині, *на* Буковині, *на* Москві, але: *в* Києві, *в* Польщі» (проф. Ів. Огієнко, Ст. сл. 238). Отже можна сказати: *в університеті* і *на університеті*, *у педтехнікумі* і *на педтехнікумі* тощо. Це як до відтінків, але все ж слід пам'ятати за цю різницю відтінків. Коли казати *на*, а коли *в* (*у*) залежить отже від відтінку значення (загальніше, напрям або кінцевий пункт руху, і вужче тощо); залежить також від дієслова, ба й узагалі від стосунку всіх елементів у цілому комплексі, у цілій сполуці. Часом вирішує все традиція. Пор.: *на Україні* і *в Італії* (а не на Італії), хоч цілком добре б і *на* Італії. Як уся сполука вимагає відтінку загальнішого, то краще казати з прийм. *на*. Пор., напр., і такі приклади: 1) звелів йому *на кухні* служити і 2) звелів йому *у кухні* служити, або: 1) взяли його *на кухню* і 2) взяли його *в кухню*. Перші (1) приклади загальніші, в них головне місце: «де» служити, а другі (2) індивідуалізовані — в них головне: в певній кухні. Також: 1) *на селі* цього не зрозуміють і 2) *у селі* цього не зрозуміють.

Перший (1) значить, що не в тім чи тім, у котрімось селі, а взагалі, отже в кожному, в усякому селі. А друге (2) вужче: в оцім або оцім; у думці здебільшого певне одне село.

Це *на* мова народня знає дуже широко. Літературна мало. Це дає іще один засіб нюансувати нашу думку. Пор. іще приклади: *на* Десні, *на* Дніпрі, писан *на* Москві I. 267. Мікл. — Маруся, зовсім упоравшись і поприбиравши, розпитувала матір, чого треба *на місті* купити Кв. Мар. 66. — Дивиться, сидить баба *на місті*, продає м'ясо і хліб Левч. КОП. 537. — Дід взяв гарбуз та став *на дверях* Гнід. в. IV. 51. — І *на громаді*, серед людей, Чіпка не останній Мирн. ХРВ. ст. 392. — Повернув назад, дивиться — *на хвіртці* стоїть Галя й гукає Мирн. ХРВ. ст. 336.

б) Із знахідним: Подібно до цього вживаємо *на* із знахідним. Отже: пішов *на* поле, або *у* поле, *в* село і *на* село, *в* місто, *на* місто, виплив *на* море або *в* море; піти *на* кухню і *в* кухню (пор. проф. Ів. Огієнко, Ст. сл. 238). Отже й: пішов *на* університет і *до* університету.

ПРИКЛАДИ.

Вийду *на поле*, гляну *на море* Уш. п. Чуб. V. 251. — Стелеться мені *на Україну* дорога ib. 279. — Ходім *на місто* Метл. 7. — Ой піду я *на місто*, куплю собі намисто Уш. п. Чуб. V. 10. — Наїхали карасери на мій двір, взяли мого п'яниченьку на Сибір Лит. п. Чуб. V. 638. — Ой піду я *на село* Чуб. V. 121. — Щоб голуби *на степ* не літали Чуб. V. 59. — Ой ходімо ми, мій кониченьку, *на глибоку долину* Кольб. Р. П. 85. — Ой підемо *на столицю*, прохати Драг. ПУП. 2. 22. — Дівчинонько, пусти *на господу* Чуб. V. 151. — І той їде додому, і зійшов *на оренду* Левч. КОП. 391. — І приїхали *на тую самую корчму* Левч. КОП. 391.

Отже, кажуть: він поїхав: 1) *до* міста, 2) *у* місто, 3) *на* місто. Кожен з цих варіянтів має свій відтінок [1]).

1) Див. докл. за кожний прийм. окремо.

Пор. також прийм. *на* із знач. *до* (із відтінком напрямку): от вона і каже *на* (= до) *діда*… Так само, як: поїхав *на* місто і *до* міста.

ПРИКЛАДИ.

Приїхав і *на кучеря* каже ЕЗб. XIV. 15. — А баба каже *на діда*: «Вези свою дочку, куди хочеш» Гнід. в. IV. 19. — І каже *на мельника*: Ти мели, а я ляжу спать» Гнід. в. IV. 18.

Пор. також: *на = до = щодо* (хибні: «по відношенню до» etc.): Ой, Кішко Самійлу, Не будь же ти *на мене*, як я був на останці віка мойого *на тебе* Думи. УАН. 47. — От… зараз *на їх* добрий став Рудч. ЮРС в. II. 181 (рос. «по отношению к»).

2. Прийменник «*на*» (= для) при іменниках.

Прийм. *на* з іменником «вказує на призначення того речівника, що з ним сполучається» [1]); українська мова знає його дуже широко.

ПРИКЛАДИ.

Липи й байдаки *на борошно* за пороги провадити Літ. Сам. 174. — Ой *на волики* та налигачі, а *на коники* пута Метл. 56. — Собі копали ямки *на воду* ЖС. II. 186. — Найдеться купець і *на* дірявий *горнець* Закр. 181. — Пішла в ліс рубати дерева *на саночки* Чуб. II. 114. — Дайте ж нам круп *на кашу* Ż. P. I. 89. — В мене є дерево *на хату* Рудч. Ок. I. 92 [2]). — Але єдного часу дав муки *на заміс* Левч. КОП. 181. — *На кубло* шука містини, (на свою оселю місця) Тимч. Калев. 13. — І занесла і дала Грицеві уже той сак *на рибу* ЕЗб. VII. 119. — *На сало* кабанів набили Кот. Ен. 119.

5. Прийменник «*при*» з місцевим.

Вживаючи цього прийменника з невластивим при ньому в українській мові часовим значенням іменника, що зв’язаний із *при* (*при* панщині зам. *за* панщини, або з віддієслівними іменниками: *при обміркуванні* цієї справи тощо), не знають його, звичайно, із значенням місця, близькости. Пор. прийменники синонімічні *край*, *біля*, *коло*, *у* (*в*) (з місцев.), *близько* тощо. Проте всі вони мають свої відтінки. Українська мова має отже змогу віддати цілу гаму відтінків близькости.

Прийменника *при* з місцевим знає українська мова здебільшого тоді, коли речі щільно прилягають, торкаються одна одної, або взагалі тісно в’яжуться якимось стосунком тощо. Прийменник *при* в українській мові наближається значенням своїм до російського *у*. Пор. «*у* самого берега», «*при* самому березі». Зам. архаїчного для неї *у* з родовим знає українська мова ще й *біля*, *коло*: *біля* дверей, *коло* вікна та ін. Прийменник *при*,

1) Проф. Є. Тимченко, Акуз. ст. 76.

2) Див. проф. Є. Тимченко, Акуз. ст. 76.

як і в гор. луж. мові, визначає безпосереднє прилягання, *біля* — тільки посередню близькість (пор. Mikl. V. S. 680). Отже замість: Перебування *біля керма* правління в Франції Пуанкаре-війни «Прол. Пр.», № 210 (1823) з 15. IX. 1927 — краще: *при кермі*, зам.: бути *у телефона* (рос.) властивіше: *при телефоні*. Пор.: у Галичині кажуть: будинок *при* вулиці, а не: *по* вулиці (рос).

ПРИКЛАДИ.

а) *ПРИ* (= рос. *у*): Ой горенько чайці, горе небозі, що вивела чаїнята *при битій дорозі* Гнід. в. II. ч. I. 30. — Ой при лужку, *при лужку*, *при щасливій долі* Гнід. в. II. ч. I. 57. — Й а в світлиці *при столі* Сивий голуб гудить Чуб. V. 725. — Ой у лузі *при долині* вітрець повіває ib. 255. — Росла я *при криниці*, *при зимненькій водиці* Чуб. V. 119. — Ой ночує мій миленький в чистім полі *при дорозі* ib. 136. — *При зеленій сіножаті* добре жито жати ib. 326. — Цвіли лози *при дорозі* синесеньким цвітом Чуб. III. 169. — У лісі на нивоньці, *при зеленій ліщиноньці* ИП. Ант. Драг. I. 54. — Чи не схотів би й ти, може, у тенета такії попавшись, спати отак на ложі *при золотій Афродіті* П. з піс. 575. Пот.

Пор.: *пригрудиа* дитина (не білягрудна, не кологрудна, бо безпосереднє «прилягання»).

б) *ПРИ* — ніби зам. *біля*, *коло*, але з властивим йому проти цих прийменників відтінком (див. вище):

Там спав Василь Невольник *при Череваневих конях* Кул. ЧР. 70. — Кому її не жертвував, в воду укидав, а вона усе *при йому* ЕЗб. XIV. 235. — *При сухому дереві* й живе запалиться (безпосер. прилягає, торкається) К. Черн. 70. — Гарбуз — то голова людськая, козак Нехайлик — ніс *при ній* Л. Глібів, М. Сул.

в) *ПРИ* з вказівками на умови, обставини тощо. Цих зворотів не слід зараховувати до часових, зокрема не ототожнювати з часов. зворотами *за* + родовий.

Одвідай ти мене на чужій чужині, *при злій хуртовині*, *при нещасливій годині* Кул. ЗЮР. т. I. 25. — А тепер *при лихій годині* серед степів покидали Кул. VI. Г. 279. — З молоду я не була охоча до танців, а тепер *при старощах* про труну думати, а не про танці К. Черн. 22. — А сама зостаюся *при старості*, як билиночка в полі Кв. Мар. 116. — Музики їм *при учтах* по-німецькій вийгравали Кул. VI. Г. 254. — *При пості* добре відбути гості Ном. 3.

г) *ПРИ* — ніби зам. *з*.

Ой казали старі люди, що *при грошах* (ніби з грішми) щастя буде Чуб. V. 97. — Та й уродився *при нещасній долі* (= з нещасною долею) Чуб. V. 531. — Ходили *при шаблях* (= з шаблями) Кул. ЧР. 31. — А коли воно виросте в розкошах та *при наймичках*, то йому все ні Мирн. ХРВ. 360. — Щоб нас *при нашім бідолашнім житті* і *при нашій щуплій худобі* зоставили Кул. VI. Г. 422. — Це чоловік *при силі.*., *при грошах.*., *при здоров'ї* тощо. — Бути *при здоров'ї*, *при розумі*.

Прийм. *при* з цими значеннями а), б), в), г) максимально поширений в народній укр. мові. Буває *при* ще й із такими відтінками: А то, дак, — не *при хаті* споминаючи, — і з чортяками не раз кумпанію водив Рудч. ЮРС. в. І. 74. — Сидимо, було, день *при дні* у дівочій та робимо МВ. Інст. 166. — Напиймося нині, *при зеленім вині* Mikl.

Пор. і таке: А на їй чоботи *при нозі*, що купив Іванко на торзі Кравч. ЕМ. V. 107—108.

6. Прийменник «*край*».

Дуже широко, поруч із *при* (певна річ, з властивим йому відтінком) знає українська мова й прийменника *край*. Прийм. *край* з родовим є, мовляв Dr. E. Ogonowski (Stud.), «специфічна» українська конструкція [1]). Цього прийменника теж (подібно до *при*) уживають тоді, коли речі щільно прилягають одна д'одної, ніби торкаються краями. Проти *при* щільність цяя менша.

ПРИКЛАДИ.

Гей, гей, становіться на суші, *край шинкарки* Марусі, — та гей Чуб. V. 1059. — *Край Дунаю* трава шумить Чуб. V. 941. — Тільки в степу *край дороги* трава зеленіє ib. 296. — Да посажу червону калину у себе *край оконця* ib. 284. — Та поставив коня в дворі *край порога* ib. 260. — Да зароби пару коней, Да пару жупанів, Тогді сядеш *край чорних бров*, *Край шитих рукавів* Чуб. V. 169. — Та тяжко, та важко *край мого сердечка* ib. 297. — Є в мене криниця *край перелаза* ib. 54. Тимч. — Хоче полетіти *край галочки* сісти ЕМ. Гр. 3. 483. — *Край Дунаю* трава шумить Чуб. V. 941. — Що ж то за ворона стоїть *край порога* ЕМ. Гр. 3. 483. — *Край города* ходиш… дівчата оглядаєш Чуб. V. 44.

7. Прийменник «*кінець*».

Кінець з родовим визначає те, що на його кінці, а тоді також і що близько коло його щось є.

ПРИКЛАДИ.

Кінець села забито вола Прип. 123. Mikl. — Стали собі *кінець перевозу* Піс. І. 163. Mikl. — Судить батько *кінець стола* Ос. 157. — Один козак сидить *кінець стола* Лавр. 130. Тимч. — Стоїть верба *кінець сада* Чуб. ІІІ. 129. Тимч.

Пор. і в стар. мові: Копіе приломити *конець поля* Половецкого Сл. о п. Іг. 6. Тимч.

1) Специфічність, щоправда, треба розуміти лише так, що ця конструкція в українській з-поміж усіх інших. слов. мов — найпоширеніша і найпопулярніша. А так знають її і ст.-сл., і слов., і сербська, і чеська, і рос. (пор. Mikl. V. S. 540—541).

8. Прийменник «*біля*».

Родовий з прийменником *біля* означає близькість, прилягання, але не таке щільне, як *при*. Взагалі ступневість тут така: *при*, *біля*, *коло*.

Увага. Дуже поширені по газетах та ін. звороти з прийменником *біля* із значенням приблизности: «*біля* трьох годин», «прийшло *біля* 200 відвідувачів», «це коштуватиме *біля* 10 тисяч карбованців», «прийшло *біля* чотирьох чоловіка» тощо. Пор.: На зборах були присутні *біля* 200 літераторів, журналістів і робітників преси «Вісти ВУЦВК», 1927, № 11(1901), ст. 3. *Біля* означає те, що рос. «подле, возле». — Іди, сядеш *біля* мене. — Я щось маю казати Чуб. V. 220.

Отже, коли перекласти точно подані вище приклади рос. мовою, то вийшло б: «подле трех часов, пришло подле 200 посетителей, это будет стоить подле 10 тыс. рублей, пришло возле четырех человек» тощо. На вислів приблизности українська мова знає силу інших конструкцій [1]).

9. Прийменник «*коло*».

Коло (довкола, навколо). Основний відтінок цього прийменника йде з його етимології — коло, круг (пор.: лат. circum, circa, нім. um; пор. Mikl. V. S. 538—539) визначає те, що чимось охоплене довкола, що близько нього щось знаходиться (але не безпосередньо і не щільно).

10. Прийменники «*у (в), ув, уві*» з місцевим.

Даю тут на увагу форму *ув*, *уві* з метою уникати збігу голосних чи приголосних.

ПРИКЛАДИ,

Гой, що я *ув* охотне військо од'їхав, З отцем Думи. УАН 153. — Бо це служив год *ув* одного чоловіка за день проса — да й пропало: горобці випили Рудч. ЮРС. в. І. 90. — Продав її, сів *ув* очереті й кричить по козинячій Рудч. ЮРС в. І. 67. — *Ув* одного чоловіка був кіт старий, неспособний миші ловить ib. 23. — А сам пристав *ув* улани Макс. УНП. ч. І. 162.

Цієї форми широко вживали Куліш, Федькович та інші [2]).

Прийменник *у* (*в*), *ув*, *уві* з місцевим, надзвичайно поширений в українській мові, творить низку характеристичних зворотів і взагалі має велику вагу в українській фразеології. Тут даю на увагу лише звороти на ознаку місця з прийм. *у* (*в*) і місцевим; пор.: *у* порозі, *у* дверях (відповідно й замість *в* (*у*) з родовим; пор. рос: у порога, у дверей).

---

1) Див. Акад. рос.-укр. словник, т. III, див. «около», пор. О. Курило, Уваги, 172. Докл. подаю в «Студіях з синт. укр. мови».

2) Докладно за ці форми див. у В. Сімовича, На теми мови, 40—41 (цікавий вступ) та Грам. укр. м. ст. 64, 224; Укр. правоп. НКО, 1930, ст. 11.

ПРИКЛАДИ.

Ой заревіла *в порозі* корова Чуб. V. 49. — Мене бугай уб'є якраз *у брамі* Чуб. II. 14. — Прийшла до вікна, стала *у вікні* Kolb. P. П. 237. — Мати з роботою сидять *у дверях* ЖС. II. 193. — В той час увіру, ой як скажуть клякнути *у престолі* і рученьки зв'яжуть Уш. п. Чуб. V. 89 [1]).

Пор. також у старій укр.: Литовскимъ княземъ стати *оу холмѣ* (= у холма) АЗР. I. I. Тимч.

Увага. У висловах: він живе (сидить, мешкає) *на* (рос.) Громадянській вулиці, пор. з прийм. *у* (*в*) він живе… *у* вулиці Громадянській. Пор. також і західнє (Гал.): жити *при* вулиці [2]) (чи не польонізм? przy ulicy). Пор.: Я б вам радив зостановитись при вулиці Ріволі Л. Укр. VI. 96. М. Сул.

Пор. також і такі звороти з прийменниками *у* (*в*) та місцевим: От, багатир того й не рощитує, що йому оддасть — чи *в скотині*, чи *в дітях*, чи *в своєму здоров'ю*, чи *в хлібі* Рудч. ЮРС. в. II. 27. — Приходить же він до… сидить… *у столі*, а та ж… — у кімнаті в другій Рудч. ЮРС. в. I. 2I2.

11. Прийменник «*за*» з орудним.

У народній мові поширені конструкції з прийм. *за* та орудним відмінком.

ПРИКЛАДИ.

1. «*За*» замість і в розумінні «через що», «з причини чого», «в наслідок чого» тощо.

За лихими ворогами дівчини не маю Чуб. V. 172. — Так мене, мамко, хлопці дуже люблять, що *за кулаками* світа не бачу Чуб. I. в. I. 246. — *За тим проклятим земством*, ні поговориш ніколи, нічого Мирн. ХРВ. ст. 426. — Нічого в хазяйстві не вдержиш *за ними* Мирн. ХРВ. ст. 286. — *За тим натовпом* та трусою я не урвала й годинки з людьми попрощатись МВ. Інст. 186. — Ой *за тучами*, ой *за хмарами*, де сонечко не сходе, — ой *за вражими* та *ворогами* Мій милий да не ходить Гнід. в. II. ч. I. 204. — Ти в сій речі нічого не тямиш *за старощами* Кул. VI. Г. 357. — Не проїхати йому *за Ляхами* у козацький табор ib. 277. — Далі бачать, що нема життя *за розбишаками* ib. 213. — Вбачаємо з сього, що не одним козакам та хліборобам було тісно *за панами* на Вкраїні ib. 198. — Куси не перестаючи тяжко журилися і так змарніли *за журбою*, що Молявка насилу міг пізнати К. Черн. 124. — Щось неначе й говорить, та *за солов'ями* не можна розібрати Кул. ЧР. 74. — *За вашим шептом* та мого крику не чутно Ном. 12885. — Бідували вони на світі більше *за лінь*ками Чуб. II. 542. — Бодай тебе, попаденько, чорт узяв, *за тобою* тільки рясу я порвав Чуб. V. 1026.

Пор. у старій українській: … далій не йшли *за великою зимою* Літ. Сам. 147. Тимч.

---

1) Див прикл. у проф. Є. Тимченка, Льокат. ст. 8—9.

2) Пор. у проф. М. Сулими за це останнє.

Увага. Пор. відповідно до звичайних «у справі» (польське?) та «по справі» (рос.) — *за ділом, за справою* тощо. — У двір душа жива не навідається, — хіба *за ділом*, — та так боязко оглядується МВ. Інст. 200. — А в Батурин його викликав… *за військовими справами* К. Черн. І. — Гості Череваневі пили, їли, бенкетували в Хмарищі, або пробували у Київі *за військовими речами* Кул. ЧР. 84.

2. «*За*» замість і в розумінні прийм. *при, під* тощо. Прийм. *за* з цим значенням народня українська мова знає широко.

ПРИКЛАДИ.

Ей, каже, Ганно, не здержать нам голів своїх на плечах *за твоїм братом* Рудч. ЮРС. в. І. 135. — А проте *за князьками* і їх оружним людом більший знайшла собі захист Кул. VI. Г. 20. — Не було в них *за намісницькими старостами* повного самосуду ib. 183. — Держав Олег Новгород і інші верхові землі *за своєю сторожею* і брав з них на свої залоги оружні не малу данину ib. 14. — І держи *за доглядом*, аж поки зять твій з походу вернеться К. Черн. 22. — Ходячи *за його приводом* по чужих землях Кул. VI. Г. 17.

Увага 1. Розрізняємо такі типи цих конструкцій з прийм. *за*:

1) *за того вчителя* було добре (темпор. — коли був той учитель),

2) добре було *за тим учителем*,

3) спокою не було *за тим учителем* (через того вчителя та ін. відт.).

Увага 2. Не знає нар. мова прийменника *за* з віддієслівними іменниками на *-ння, -ття*: «За неманням часу» (= не маючи часу, не мавши часу), або в таких висловах, як от: «за відсутністю» (= рос. «за отсутствием»), «за браком часу» (рос. «за недостатком времени») та ін., — вживаючи там прийм. *через* або інших відповідних конструкцій.

12. Найголовніші функції (значення) прийменника «*проти*», «*напроти*», «*супроти*»; коли та як його вживають.

Вживаючи цього прийменника з родовим із звичайним значенням (*проти* чого щось знаходиться, *проти* чого щось робиться тощо), нар. українська мова знає його також надзвичайно широко з багатьма іншими значеннями.

Вона знає його переважно з таким значенням [1]):

1) Прийменник *проти* має значення «назустріч» (рос. «навстречу»).

ПРИКЛАДИ.

Против синів отець, матір виходили Думи. УАН. 82. — Вона іде, іде — дід *против* її Гнід. в. IV. 9. — Сестра *проти* брата *насупроти* вийшла Гнід. в. II. ч. І. 6. — І, може, його за верстов дві угляділа жінка і зрадувалась йому дуже, і

1) Подаю тут лише максимально поширені значення. Докл. в праці моїй «Студії з синтакси укр. мови».

вибігла *насупроти* його з дітьми Рудч. ЮРС. в. І. 116. — Вийди, матінко, *проти нас*, Розпитай людей і всіх нас Демч. УВ. 71.

2) Прийменник *проти* має значення «як рівняти», «порівнюючи» (рос. «по сравнению»). *Проти* з цим відтінком особливо характеристичне для української мови.

ПРИКЛАДИ.

Я, каже, слюсар такий, що *проти мене* ніхто не виллє лучче ЕМ. Гр. 2. 2. — Він як випив, то вже не знайти *проти нього* сильнішого Рудч. ЮРС. в. І. 105. — Тільки сільський війт *против городського* меншу повагу мав Кул. VI. Г. 296. — Обіцявши, що платитиме йому данину 120 тисяч червінців — удвоє *проти Івоні* ib. 79. — Де тобі, кажуть, *против здорового* зробити Кв. Перек. 158. — *Проти нас* трьох нема в світі дужчого ЕМ. Гр. т. І. 189. Тимч. — Тисяча літ, як дня довгота *супроти вічного живота* Чуб. III. 19.

3) Прийменник *проти* має значення «до», «щодо» тощо (хибне «відносно», «по відношенню» — рос. «относительно», «по отношению»).

Він може залежати від дієслова, іменника, прикметника, прислівника [1]).

ПРИКЛАДИ.

Хоч же в… них… менш було пихи *проти слуг* (= рос. «по отношению к слугам»), ніж у… Кул. VI. Г. 95. — Та був собі красивий, моторний, *против усякого* звичайний ib. 155. — Звичайний був *проти Насті* Мар. І. 38. — Звичайна *проти усякого* Щ. л. П. 12. — Піду і за мужика, аби б чесний та добрий був *против тебе* С. Ок. 11 [2]). — Ставиться, як окунь *проти води* в. 206. Mikl. V. S. 561.

4) Пор. у знач. рос. *под* (какой-либо день), *пред* (днем, событием), *накануне*; *к*, *на*.

ПРИКЛАДИ.

Збирався з паном прічки *проти темненької нічки* І. 71. Mikl. V. S. — *Проти п'ятниці* мені приснилась скриня, повна добра Мил. 9. Гр. Сл. — Замість: В ніч на 16 жовтня було чути кілька ударів «Вісти ВУЦВК», № 239 (2129), 19. І. 1927, ст. 1 — *проти* 16 жовтня.

Як хоче хто навчитись грать, то йде *проти жилавого понеділка* у льох і давай там грать, а… й розбігаються ЕМ. Гр. 2. 60. — Що се за сон… *проти чого* Г. Барв. 272. Гр. Сл. — *Проти ночі* (рос. «к ночи», «на ночь»). — Куди ви *проти*

1) З. М. Веселовська відзначає *проти* з цим відтінком, як особливо характер. для Квітки. Зазначивши, що ні в українській літературній, ні в російській літературній мові *проти* з цим значенням не буває, З. М. Веселовська вважає його за народній (З. М. Веселовська, Мова Г. Кв.-Основ. 99).

2) Ції приклади з Кв.-Основ. див. у З. М. Веселовської, ор. с. ib.

ночі… Та переночували б Св. Л. 123. Гр. Сл. — Не розкажу *проти ночі*, а то ще присниться Шевч. 146. Гр. Сл.

5) Прийменник *проти, напроти* має значення «у відповідь, відповідаючи» (= рос. «в ответ», «на это»).

ПРИКЛАДИ.

Стар.: Што єсте отписали к нам *напроти нашого листу*… act. I. 249. Mikl. V. S. 561. — Він йому добре *проти цього* написав (відповідь тощо — *С.С.*). — Не знаю, що вам *проти цього* сказати *С.С.* — Рудч. Ск. II. 154.

Пор. іще: *Проти чого* це снилось мені? (= рос.: «к чему»?) *С.С.*. — Не треба працювати *проти сили* (= над понад силу) *С.С.*.

Прийменника *проти* з усіма цими значеннями дуже широко знає жива народня українська мова, знає його широко мова старших клясиків, ба й стара українська мова.

Стилістична вага (багатство відтінків) прийменника *проти* велика.

13. Складені прийменники та їхня стилістична вага.

Велика особливість народньої української мови — це складені прийменники. Вона знає їх надзвичайно широко. Складені прийменники в найрізноманітніших комбінаціях віддають найтонші відтінки й нюанси думки, та ще й з великою економією вислову (і думки), складаючи докупи просторові відтінки кожного окремого прийменника. У новому складеному прийменнику здебільшого переважає друга його частина.

Відмінок залежить від першої. Знають і широко використовують цю особливість також мови англійська та французька [1]).

ПРИКЛАДИ.

З-ЗА. — Вийшла баба *з-за* гір, на ній дванадцять шкір Чуб. I. 317. — *З-за* тамтої гори, *з-за* високої Гол. II. 7.

З-МІЖ (*З-МЕЖИ*). — Ані одного козака *з-межи* війська не втеряли Макс. (1849). 52. — Та ні одного козака *із-між* війська не втеряли ib. 185. — Та… двоє литят *з-межи* нас Roszk. 19.

З-НАД. — *З-над* Прута. — Прилетіла ластівка *з-над* Дунаю…

З-ПЕРЕД. — *З-перед* очей узято Ном. 1907. — Скікнув милий *з-перед* очей, тільки зчула свист Чуб. V. 2.

З-ПІД. — Вилинула б *з-під* калини, як сива зозуля Чуб. V. 51. — Вискочив дяк *з-під* груби ib. II. 513. — Ой вилетів орел *з-під* чорної хмари Лавр. 83. — Копали коріння *з-під* білого каміння ib. 75.

З-ПОЗА. — *З-поза* хмари місяць виліз Полт. п.

З-ПОНАД. — Це *з-понад* Дністра все люде Ямп. п.

---

1) Пор. Miklosich, V. S. 535: франц: d’entre, de parmi etc.; англ.: from amidst, from among, from between тощо.

З-ПОМІЖ. — З-поміж своїх обібрали Полт. п. — *З-поміж* садів видко Федьк. Сл. КС.

З-ПОПІД. — З-попід тинів повилазили жаби Полт. п. та багато інших.

VIII. ЗА НЕВЛАСТИВІСТЬ УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ МОВІ РОДОВОГО ПРИСВІЙНОГО ТА ЯКІ КОНСТРУКЦІЇ ЗНАЄ ВОНА НА ЙОГО МІСЦІ.

Тип: Замість: 1) кожух *батька — батьків* кожух; зам.: 2) жінка *сотника Булавки — сотникова Булавчина* жінка; або зам.: дочка *козака Пилипа Куса — Пилипова Кусова козацька* дочка.

Такий спосіб вислову властивий народній мові. Проте, до речі й доцільні родові іменникові, коли виникає потреба відтінити не ознаку речі, а її стосунок до особи, а то й просто саму особу; опріч того, тут може діяти й «бажання уникнути прикметникової одноманітности й звукового повторення» (проф. Сулима, Рецензія на цю мою розвідку). Зам.: 3) хвіст *кицьки — кицьчин* хвіст, зам.: 4) вплив *Шевченка — Шевченків* вплив, зам.: 5) похорон *Куліша — Кулішів* похорон та ін. (див. у тексті).

I.

Українська мова здавна характеризується тим, що на місці т. зв. родового присвійного в грецькій, латинській та інших споріднених мовах [1]) широко знає відповідні прикметники присвійні.

Цю особливість вона [2]) широко зберегла, обмежуючи себе в цім лише певними окремими випадками (за них далі) [3]).

Майже всі дослідники української мови визнають невластивість їй родового присвійного і більшу поширеність натомість присвійних прикметників тощо [4]). Письменники, літератори, перекладачі (не казавши вже за щоденну пресу, мову, школу тощо) дають недосить уваги цій прикметі української мови. Підручники також недосить підносять цю особливість і здебільшого занадто й часом без достатньої потреби та проти фактів мовних обмежують її. Українська мова знає прикметники й у багатьох із тих випадків, що в них

1) Пор. у Потебні, Из зап. III. 488.

2) Родовий присвійний поширився тільки по книжних мовах. Особливо поширився він у рос. літературній мові, чи не найбільше під західніми (франц.) впливами. Давніша рос. літ. мова знала також прикметники присвійні. Пор.: Картины Дель-Сартовы Ф. Виз., физиономия Мармонтелева Карамз. та ін. (Буслаев, Синт. II. 202).

3) Коли й трапляється в народній мові (здебільшого по західніх говірках) ще родовий присвійний, то звичайно має позицію препозитивну. Пор.: Ой, не сватай *вдови дочку* Гол. II. 309 та ін.; постпозитивного типу — кожух *батька* — невластивий. Цяя позиція (препозит.) підкреслює атрибутивність іменникову (його треба мати вже майже за прикметника) і зменшує цим самостійність родового присвійного.

4) Пор. проф. Є. Тимченко, Функ. ген. 189, «РФВ», 1913, 70; О. Курилова, Уваги, 136; проф. М. Сулима, Лекції, §18, ст. 22 та Укр. фр. 46; проф. Ів. Огієнко, Чистота, 165 та ін.

підручники дозволяють, а той допускають тільки родовий іменниковий. От, наприклад: «не погоджений прикметник, а залежний іменник у родовому відмінку буде, коли кілька іменників належности стоять поруч без сполучника, або коли іменник має при собі… хресне ім'я: твори письменника Куліша: «…чи знаєш ти Данила Мороза дочку Марину» [1]). Також у іншому місці в тому таки підручнику: «коли треба визначити не належність, а лише стосунок одного предмету до другого, уживаємо тільки родовий відмінок (збірник, присвячений *пам'яті Шевченка*; виховання *дитини* справа всього громадянства)» [2]). Українська мова знає присвійні прикметники геть ширше і так обмежувати їх немає достатніх підстав. Цілком вільно бо можна сказати: твори Шевченкові, Кулішеві, Франкові; письменникові Кулішеві твори, тобто, коли два або кілька іменників належности стоять поруч, а також пор.: З Молявчихою прийшла й дочка її, *сотникова Булавчина* жінка К. Черн. 30 — і: знаєш ти *Данилову Морозову дочку* Марину, тобто, коли іменник має при собі хресне ім'я (пор. хоч би: Та нема кращої над Ганну Кусівну *Пилипову Кусову козацьку дочку* К. Черн. 13. — І ніякі діди із кіногазетних очеретів не загасять *Олександрової Довженкової* долі ясної Ост. Вишня, «К. і П.», 1928, № 8, ст. 6), і «*Ленінів куток*», і «збірник, присвячений *Шевченковій пам'яті*», тобто, коли треба визначити не належність, а лише стосунок одного «предмету до другого». Справді бо, в укр. мові поширені й ці звороти: Значна частина коронного війська, не мавши собі діла й поживи після *московської Баторієвої* війни пристала в козаки Кул. VI. Г. 205 [3]). Далі подам більше відповідних прикладів. Не можна погодитися й з тим, щоб обмежувати прикметники присвійні і допускати родовий присвійний, «де кілька ґенітивів приналежности, що в'яжуться з одним речівником, ідуть один за одним»… або «коли прикметник приналежности від відповідної власної речівникової назви дав би важку на вимову форму, напр., твори Квітки-Основ'яненка… хоча й можна казати Квітчині-Основ'яненкові твори» [4]). А то ще обмежують присв. прикметники тим, що ніби «такие прилагательные образовываются обыкновено только от названия людей» [5]). Теза ця не відповідає фактам. Нижче будуть подані відповідні приклади. Що українська мова знає їх не тільки від назов людей, а також і від назов тварин, рослин тощо, показує хоч би такий приклад українського жарґону, що зберіг саме цюю особливість української мови: Хазяїн це все слухав, етот *собакин і петухів* разговор Гнід. IV. 63. — Слухав *ослов і биков* разговор ib. 62. — Пор. і: *півнів* голос, *кицьчина* лапка, *кицьчин* хвіст, *лисиччина* хатка тощо, *яблунине* листя, *травиччине* стебло (пор. *яблуневий* цвіт),

1) П. Горецький—Ів. Шаля, Укр. мова, 129—130. Пор. О. Курилова, Уваги, 137 та проф. Ів. Огієнко, Чистота, 166; проф. М. Сулима, Укр. фр. ст. 32.

2) Ор. с. 98. Пор. і в проф. О. Синявського, Укр. яз. 92; Порадник, 116.

3) Пор. і В. Сімович, Грам. укр. м. 470, також і в М. Гладкого, Пр. к. укр. яз. 87.

4) Пор. О. Курило, Уваги, 137 та проф. М. Сулима, Укр. фр. ст. 32.

5) Проф. О. Синявський, Укр. яз., ст. 92; див. також його таки «Порадник», 115.

під *березиним* корінням Тимч. Калев. 14. — Хапає світло *сонцьове* Левч. КОП. 569. — Лягає на порозі *сіннім* Левч. КОП. 14.

Отже, як бачимо, однієї думки серед дослідників українських не було й нема. Которі більше, которі менше обмежували й обмежують цюю чи не найхарактеристичнішу особливість української мови на користь невластивого їй родового присвійного.

II.

Подам приклади всіх випадків та конструкцій, що в них українська мова широко знає прикметникову форму замість невластивого їй родового присвійного. Подам також тії випадки, що в них може бути й звичайно буває родовий іменниковий.

Прикметники тут бувають здебільшого з такими суфіксами: *-іву -ин, -ьськ* [1]).

Увага. Присвійні прикметники мають здебільшого закінчення *-ів*, якщо вони утворені від іменників чоловічого роду (з кінцевою приголосною або з кінц. *-о*): брат — *братів*; батько — *батьків* та ін. і закінчення *-ин*, якщо від іменників жіночого роду та чоловічого з кінцевим *-а*: мама — *мамин*; Микита — *Микитин* та ін. Хоч кажуть: сусід*ин* і сусід*ів*, Микит*ин* і Микит*ів*.

Треба вважати тут також на фонетичні зміни перед суф. *-ин*: *г — ж*, *к — ч*, *х — ш* тощо: тітка — тітч*ин*, мачуха — мачу*шин*, Ольга — Оль*жин* та ін.

Отже: «*кумова* хата» (що належить кумові) і «*кумина* хата» (належить кумі) [2]).

1. Прикметник присвійний замість одного родового присвійного.

ПРИКЛАДИ [3]).

а) З суфіксом «*-ів*».

Слідком за ними побіг *синів* синок, *дідів* онучок ЕМ. Гр. 2. 168. — Оце, каже, *попова* хата, а це *кумова*, це — *Трохимова*, а це сусідина, а це наша Рудч. ЮРС. І. 174. — Аж зирк — *Паллантова* лядунка Кот. Ен. 222. — Проситься знов на ніч у *сонцевої* матери Рудч. ЮРС. І. 83. — Вона була *місяцева* мати ib. 83. — Ой приплила квітка до *батькового* двора Метл. 254. — Лисиця почула *півнів* голос, прибігає до того дерева Гнід. IV. 64. — Та й пішов з листом до свого становища, що від *Полуботкового* було сажень на п’ятдесят К. Черн. 46.

Пор. у старій українській: По смерти *архимандритовой* акт. 2. 140. Mikl.

---

1) Крім закінчень нечленних коротких у назовному відмінку: *-ів* та *-ин*, знає нар. мова українська й повне — членне: *-овий*, *-иний*: орловий, батеньковий, жінчиний та ін. Пор.: Іде вовк, аж ходить баран: «здоров був, баране, а чий ти єсть…» — «*Поповий*» Рудч. ЮРС. І. 5. — На п’ятій неділі *вдовиний* плуг вийде Ном. № 10720. MC. Не абияке значення має тут і розмір віршовий (членні форми дають ще один склад). Проф. М. Сулима (Укр. фр. ст. 45) уважає, що ції повні, членні форми мають не абияку й стилістичну вагу, вони підсилюють присвійність. У таких формах вона наче підкреслена двічі.

2) Пор. О. Курилова, Уваги, 130.

3) Силу прикладів з укр. клясиків подає у своїх «Лекціях з укр. синт.» проф. М. Сулима.

б) З суфіксом «*-ин*».

Як приїхав до його Молявка женихом *доччиним*, Бутрим натурчав йому голову, що його становище надзвичайне К. Черн. 143. — Як будуть повивати, то не буде й теличка *Гвоздянчина* у дворі стояти Гнід. IV. 118. — Взяти зварити *щучину* голову Рудч. ЮРС. I. 81. — Прибіг зайчик до *лисиччиної* нори ib. 24. — Чим же ці оповідання різняться од *Квітчиних* повістей і Тарасових поем Кул. VI. Г. 450. — Ну, поганяй до *Незнайчиного* сада Е3б. XIV. 22. — А *дівчинині* тури лежать і досі каміннями в воді Кул. Ор. 7. — Отже дівчата *Орисині* несуть сорочки, шиті її рушники, настільники і всяке добро Кул. Ор. 4.

Пор. у старій українській: *Владичин* поїздник Act. 1. 88. Mikl. — Писар *старостин* Act. 2. 80. Mikl.

Пор. із суфіксами *-ів*, *-ин* в однім реченні:

Де ж такий сором на *батькову* та на *материну* голову Рудч. II. 86.

в) З суфіксом «*-ьськ*».

Бо то *змейський* дім, то хтось то прийди до нас Левч. КОП. 320. — Ту *змийскі* жінки як прилетят, то нам смерть пороблят Левч. КОП. 321. — Золотий кінь каже синові *багатирському* Рудч. ЮРС. I. 112. — Про що ж мазку *мирянську* лити Кот. Ен. 220. — Не вволив *королівської* волі султан, дав корогов *господарську* Івоні потурнакові Кул. VI. Г. 76. — Цей город був *султанський*, стояла в йому турецька залога ib. 43. — Іще далеко не доїхав віз до *сотницького* двора, а в дворі вже чутно було, що вертаються Кул. Ор. 10. — Що більше було шкоди від *гординського* нападу, то більше росла одвага і в самих осадчих Кул. VI. Г. 152. — А *царська* мама знов переписала, що вона пуста жінка Гнат. ГНЛ. XII. 154. — *Гетьманське* одповідання слухати зачали УНП. I. 22. — Старці, хромі, сліпорожденні, з яких був *людський* глум і сміх Кот. Ен. 80. — Я *вітцівського* слова не буду касувати Каз. 83. Mikl. — Тота позмітала *жабське* одиння.

Пор. у старій українській: Людем *боярским* Act. 2. 77. Mikl.

г) З іншими суфіксами.

Хатня справа *С.С.* — Дай ти *зятньому* коневі в золотих ночовках січки Тимч. Калев. 131. — Пор. у старій укр. мові: *Братня* вина Act. 1. 145. Mikl. — *Синня* вина 2. 34. Mikl. — Чоловічий, жіночий, курячий, хлопчачий etc. *С.С.*

Отже, з-поміж усіх суфіксів найширше знає українська мова *-ів*, *-ин*, *-с*(*з*,*ц*)*ьк-ий*. Суфікси *-ів*, *-ин* здебільшого показують чисту присвійність, органічну спорідненість, ба ще й виразніше, як інші. Тим то присв. прикметників із цими суфіксами найбільше від назов *людей* та *тварин* і найменше від назов *рослин* та ін. Тим у них виразно відчуваємо й рід (*-ів* — чол., *ин* — жіноч.). Вони показують індивідуальну приналежність [1]).

1) Пор. у проф. М. Сулими, ор. с. §18, ст. 19—20.

Суфікса *-с(з,ц)ьк-ий* ширше вживаємо, і він уже для всіх родів придатний; присвійність у прикметниках із цим суфіксом не така виразна (пор. *козакова шапка* — це шапка, що належить певному козакові, як окремому індивідові, а *козацька шапка* — це ширше: може належати й окремому козакові: «свою козацьку шапку здіймає» — Думи, і може належати, чи краще — бути властива, взагалі козакам). Так само й ін. суфікси, напр.: коза*чий* і козак*ів* дівоч*ий* і дівчин*ин*, брат*ів* і брат*ній*, дідьк*ів* і дідьч*ий* та ін.

2. Прикметник присвійний замість кількох родових присвійних, коли вони стоять поруч без сполучників, коли іменник має при собі хресне ім'я (іменник та його апозиція), коли один іменник править за прикметникового додатка другого тощо.

Тип: *Маркове купцеве* щастя ЕЗб. XIV. 195 і: Щастя *Марка купця*.

Українська мова знає такі випадки широко. Часто трапляються вони і в полтавських актах (пор. проф. Ів. Огієнко, Чистота, 166). Звороти з двома і більше присвійними прикметниками — це одна з найбільших особливостей української мови. Треба підкреслити, що прикметники замість іменників присвійних, особливо подвійних і більше, українська нар. мова вживає так широко в зв'язку із загальним нахилом її до паратакси. Пор.: Марко купець — *Маркове купцеве* щастя (див. XXIX, Паратактичні конструкції). Як правило, — в нар. мові, — паратактичним іменникам відповідають прикметники присвійні. Кожний іменник, перейшовши в прикметника, набуває більшої самостійности, відчувається виразно (зникає залежність одного іменника від другого) і весь вислів набирає більшої сили й виразности. Отже і стилістична вага цих зворотів велика.

ПРИКЛАДИ

Та нема кращої над Ганну Кусівну, *Пилипову Кусову козацьку* дочку К. Черн. 13. — З Молявчихою прийшла й дочка її, *сотникова Булавчина* жінка ib. 30. — Його замірові допоміг необережно *Петрів Дорошенків* брат — Андрій ib. 137. — На розвагу Дорошенкам сказано… давати *Петровим Дорошенковим* братам і родичам уряди в військові Запорозькому ib. 146. — На обіді в свого брата Петра про силу *Юраськову Хмельницького*, що його мов би то… не подужає ib. 139. — Не помогли йому й дві голови, що зняв… *Підковину* року 1578, а *Зборовського Самійлову* року 1584 Кул. VI. Г. 125. — Я, каже, у Марка, у купця, був на обіді і дарую *Маркове купцеве* щастя тому младенцеві ЕЗб. XIV. 195. — І ввесь *Плутонів царський* дім Кот. Ен. 76. — Не послухав *розбишацької хлопської*, мовляв, ради Кул. VI. Г. 252. — Як йому… дарував *Маркове купцеве* щастя, так він і пожив ЕЗб. XIV. 205. — Але зобов'язання все ще лежало в *дядьковій Дмитровій* кишені без реалізації «Прол. Правда», 1927, № 279 (2191), «Похід на кавуни». — І ніякі діди із кіногазетних очеретів не загасять *Олександрової Довженкової* долі ясної О. Вишня, «К. і. П.», 1928, № 8, ст. 6.

Ось іще кілька прикладів ув Остапа Вишні: А скільки ота *дідова Матвієва* спина попереносила 233. І. МО. — Он через дорогу під *куминими Улянинами* воротьми — кілька колодок лежить 43. І. МО. — *Старечими бабиними Мелащиними* руками зсучена 97. І. МО [1]). — *Дядькова Томова* хата. — Голова (— *С.С.*) *Іванова Момотова* Гр. 275 [2]). — Вибрав чимало паперів, а в тім числі й *дядькових Степанових* документів [3]). — *Дядькова Петрова чугаїна* Балт. п. *С.С.* — *Тітчина Паращина* дівчинка ib. *С.С.* — *Старостів Перепеличин* онук Лев. V. г. 87. — Зайняв *удовину Ковалишину* худобу М. Лев. П. й п. 51. — Червоною китайкою очі мої *козацькі-молодецькі* запніте, і в море спустіте Думи. УАН. 70. — *Свою козацьку* (себе козака — *С.С.*) шапку здіймає Думи. — *Свої козацькі* коні попасімо Думи.

Пор. також у старій укр.: Мене *тивунови* слуги *Бутримови* в ланцух посадили 2. 58. Mikl.

Увага. У зв'язку з усім, що вище, і форма «*їхній*» (прикм. присв.) проти «*їх*» (родов. присв.). І дійсно, укр. мова знає цю форму широко [4]).

ПРИКЛАДИ.

Може, вона… *їхня* ЕМ. Гр. 1. 6. МС. — *Їхня* кров ще гаряча на ранах. *Їхні* рани горять ще в огні О. Олесь, МС. — *Їхні* кайдани бряжчали О. Олесь, МС. — Мене вабили *їхні* високі постаті А. Заливчий, МС. — В *їхнім* селі були козаки М. Хвильовий, МС [5]).

3. Прикметник замість родового суб'єктивного (що з підмета) та об'єктивного (що з іменникового додатку).

Дуже широко знає українська мова прикметників не тільки зам. родового присвійного, але й замість т. зван. суб'єктивного та об'єктивного родового, ба також у найрізноманітніших конструкціях з найскладнішими відтінками стосунків і залежности, які лише можуть бути між двома речами, особами тощо. У літературній мові їх звикли віддавати родовими або всілякими прийменниками тощо [6]).

---

1) Приклади я взяв із статті М. Осипова, Мова фейлетонів Остапа Вишні («Черв. Шлях», 1928, № 9—10, ст. 113).

2) У Полтавськ. актах таких прикладів багато: Справа *Тимошова Овчарова* 1667 р. ст. 100. — От жоны *Марковой невольниковой* 1668 р. ст. 131, див. ще ст. 99, 110, 160, 188, 193 (проф. Ів. Огієнко, Чистота, 166).

3) Цей приклад див. Збірник ВУАН, № 19. Н. Хращевський. Ще нові дані до Ялт. біогр. Руданського.

4) Пор. Потебня, Из зап. III. 488 та проф. Сулима, ib. 28.

5) Приклади з «МС» я взяв у проф. М. Сулими, ор. с. §18, ст. 26—27.

6) Пор. у рос. «дом отца»… «Конечно, это чаще означает дом, принадлежащий отцу, но при случае это может обозначать и дом, в котором жил отец, и дом, который любил отец, и дом, о котором он говорил нам, и дом, построенный отцом…» і т. д. (Пешковский, Русск. синт. в н. осв., ст. 185—186).

Не можна, вважаю, погодитись із деякими дослідниками, що коли «обозначается не принадлежность предмета лицу, а лишь отношение, то оно выражается обыкновенно (підкреслив я — *С.С.*) дополнением в родительном падеже: смерть матері, іспити студента, похорон Куліша, вплив Шевченка на письменників, значення Франка и пр.» [1]). Звичайніший і властивіший — замість: оповідання діда (= дід оповідає, оповідав), де маємо суб'єктивний ґенітив, або: любов матері (= мати любить), вплив Шевченка (= Шевченко впливає) тощо — у всіх цих випадках і подібних до них прикметник, тобто: оповідання *дідове*, *материна* любов, *Шевченків* вплив тощо. Пор. у нар. мові: Ні лайка, ні заміряння *Максимове* (= М. заміряється) нічого їм не подіяли Чуб. II. 665. Гр. Ст. — Пор. і в літ. мові: Христі вже обридла лайка та кривда *Грицькова* Мирн. ХРВ. ст. 287 [2]).

Об'єктивний ґенітив. Так само не тільки: іспити студента (= студента іспитують), похорон Куліша (= Куліша ховають) тощо, а й *студентові* іспити, *Кулішів* похорон тощо. Не можна погодитись, що «твори Шевченка» — це є ніби «твори, написані Шевченком» (?! — орудний відм. при пас. формі — *С.С.*), а «Шевченкові твори» це ніби «твори, належні Шевченкові» [3]). Виходить, ніби «Шевченкові твори» — це не твори, що їх написав Шевченко, а лише належні йому, тобто можуть бути Шекспірові, Гоголеві тощо, а може й кілька книжок його Шевченкових таки творів [4]).

У цім, як і з родовим присвійним, українська мова спадається найбільше з мовою білоруською та сербською (Лёсік, Сынт. 170—171, Maretić, Gr. 460).

Увага. Замість родового, «що буває при іменниках і означує стосунки, підлеглість тощо» (проф. М. Сулима зараховує його до родового присвійного — Укр. фраза, 32—33), уважаю, можна б уживати або прикметникових (як до сучасної мовної ситуації, традиції тощо, а не конче завжди, хоч це й було б у згоді з фактами укр. нар. мови) або прийменникових конструкцій. Отже, зокрема зам. і поруч «учитель історії», «професор фізики», «підручник ботаніки», «лікар нервових хвороб», «комітет харчових справ», «вплив Франка», «іспити студентів», «прихильник жартів» і т. ін. (проф. М. Сулима, ib.) можна б: учитель від (з, до) історії; професор із (до, від) фізики, професор у фізиці; підручник з (до) ботаніки, підручник про ботаніку; лікар від нервових хвороб, лікар про нервові хвороби, на нервові хвороби, проти н. хв.; комітет про харчові справи, — не кажу вже, що цілком вільно можна казати: Франків вплив, студентські іспити або: іспити для (на) студентів, про студенти тощо.

---

1) Проф. О. Синявський, Укр. яз., 92; Dr. St. v. Smal-Stockyj, Gr. 388 та ін.

2) Проф. М. Сулима, обстоюючи родовий іменниковий, зазначає, що дослідники мають тут на увазі нюансацію мови (Рецензія на цю мою розвідку). Алеж саме нюансації не буде, коли залишити тут тільки родов. іменникового («обыкновенно»). Відзначаю тільки, що властивіший укр. мові прикметник.

3) Пор. проф. О. Синявський, Порадник, 115.

4) Пор. Гр. Іваниця, Курс укр. яз. 1925, 100; О. Курилова, Уваги, 137—138.

Прийм. *про* тут із значенням «для якої мети, про яку мету, на яку мету, про яку потребу» [1]).

ПРИКЛАДИ.

Побудував турчин замочки, зупиняючи *козацьке морське погуляння* Кул. VI. Г. 203. — Почувши про *берестецьку козацьку халепу*, зразу на козаків *Небабиних* ударив ib. 280. — І через те наволокли страшенний *напад гординський* на узгряничні землі, ib. 89. — Звав же Хмельницький до військової компанії і шляхетних і простих, лякаючи людей великою *помстою лядською* ib. 249. — Частина коронного війська, не мавши собі діла і поживи після *московської Баторієвої війни*, пристала в козаки ib. 205. — Поховали Богдана Хмельницького і нещаслива *заздрість уряду гетьманського* зараз почала його порядок по-свойому перероблювати ib. 303. МР. — Земле турецькая… ти *розлука християнська* Чуб. V. 934. — Дівкою гуляй — *людська обмовонька* Чуб. V. 485. — Він ніколи не чув такого *дідового* голосу Мирн. ХРВ. 51.

Пор. у старій мові: Сулици его кровавѣ сущи и оскѣпищю исѣчену от (в)даренья *мечеваго* Ип. II. 512. Пот. У рос.: Не дай ей (корові), ни *ножного* ляганья, ни *хвостового* маханья, ни *рогового* боданья Майк. Вр. Закл. 527. Пот.

4. Коли родовий присвійний може бути і звичайно буває.

Це буває в таких випадках:

1. Родовий (Genit. poss.) може бути, коли має при собі прикметника-атрибута: *доброго батька* дитина Метл. 234. МС, — тобто, лише тоді, коли іменника в родовому ближче означує, деталізує прикметникове слово [2]). Щоправда, українською мовою природно сказати й так: *Оленині Курилової* «Уваги», а не «Уваги» Олени Курилової, хоч і маємо в сполуці «Олена Курилова» іменник (Олена), ближче означений прикметником (Курилова). Це можливе в нар. українській мові, бо вона пройнята паратактичним способом мислити.

Отже, думка спиняється окремо на «Оленині» і окремо на «Курилової»: Оленині «Уваги» — Курилової «Уваги» = Оленині Курилової «Уваги».

2. Родовий присвійний може бути й в таких випадках, як: це книжка *товариша*, що сидів на оцім стільці та ін. Тут бо до родового стосується релятивне (відносне) речення, до того ж при родовому наче пропущений займ. прикметник *той* [3]).

Це буває отже тоді, коли головне саме в родовому відмінку, коли він має свої «певні ознаки» і їх не можна проминути, коли вони його ближче

1) Див. розд. VII. 1. Прийм. (про).

2) Коли прикметник не дасть висловити атрибут об’єктовий: ст.-сл.: Ви есте свѣтъ *мира сего* и соль земьная Изб. 1073. 45. «Свѣт *миръный*» невозможно, так как оставляет невыраженным определение об’екта: мира сего (Потебня, Из зап. III. 489).

3) Пор. у проф. М. Сулими, Лекції, ст. 26.

означують, деталізують. Прикметникова форма підпорядковує його (іменника) тому слову, що з ним він у згоді й затирає, унеможливлює відзначити його власні ознаки [1]).

Оце й усі випадки, що обмежують прикметника присвійного.

Хоч треба сказати, що й у цих випадках укр. мова часом знає прикметники присвійні. Пор. у Думах: зам.: *того козака* шапка — *того* шапка *козацька*.

Так можна сказати, коли нам байдуже про те, що в родовому присвійному.

Тим то присвійний прикметник неможливий від родового у множині, коли цю множину треба підкреслити, коли вона головне: хата *тіток*; не можна: тітчина хата, ні хата тітки (однієї); але: *тіточна, тіточька* хата — коли байдуже за виразну, певну якусь множину. — *Людський* сміх Кот. — Мазку *мирянську* лити Кот.

5. Інші (крім прикметників) способи заступати родового присвійного.

Поруч із прикметниками присвійними знає українська мова й багато інших конструкцій, що ними можна заступати невластивого їй родового присвійного. Це найперше 1) паратактичні, потім 2) з давальним стосунковим, а далі 3) усілякі прийменникові (*від, з, над, у* тощо) та ін. Але вони не рівнозначні.

Треба завжди вважати на зв'язані з ними відтінки в значенні, а також на їхню придатність до того чи того стилю.

1. Паратактичні сполуки.

Тип: Вези мене *до матері до двора* — замість: до двора *матері*.

Дуже широко поруч із присвійним прикметником знає українська народня мова на місці невластивого їй родового паратактичні сполуки типу: Вези мене *до матері до двора*, поруч: до материного двора і замість: до двора *матері*.

Тобто, коли маємо паратактичну сполуку двох однакових відмінків із тими самими прийменниками.

ПРИКЛАДИ.

Прийшов син *до дому до батька* (= до батькового дому — *С.С.*), питається батька ЕЗб. VII. 116. — А й *у вдови у дворі* (= у вдовиному дворі — *С.С.*) Гнід. в. II. ч. 1. 57. — *З рота з собаки* вода біжить Гнід. IV. 90. — Пішов Яків та й *до вдівоньки, до нової хати* (= до вдівоньчиної нової хати) ЕМ. Гр. 3. 353. Також замість родового об'єктивного: За хліб… за поставлінє, і за питічко й за приношінє Шух. IV. 179. Тимч. — Пор. також: Утерлася *скатеркою кінцем* (зам.: кінцем скатерки — *С.С.*).

1) Не згадую тут за такі приклади, як: Миленького будиночок Чуб. М. Сул., що в них за іменника править прикметник.

Літературна мова майже зовсім не знає цього способу, як і інших паратактичних зворотів [1]). Ції звороти тісно зв'язані й з тими, що вище: *Маркове купцеве* щастя. — Ганна Кусівна *Пилипова Кусова козацька* дочка.

Увага. За описові, як от: зам. *відхід поїзду* = коли відходить поїзд; замість «спосіб *піднесення продукції*» — «спосіб піднести продукцію» тощо, див. О. Курилова, Уваги, 138.

Подаю ще й таке: зам.: середина *війська — середнє* військо, зам.: глибина *землі — глибока* земля [2]) та ін., що можуть мати велику стилістичну вагу.

2. Давальний стосунковий.

Тип: Він простромив серце *ворогові* (зам.: *ворога* і поруч: *ворогове*).

Звороти: Він простромив серце ворогові, у ворога, ворогове — не однозначні [3]). Їх не вживають одно замість одного, не розрізнивши відтінків. Підручники цього ще не підкреслюють.

ПРИКЛАДИ.

Се родич *нашій палачарці* Кот. Ен. VI. 246. — Зробив *казці* кінець Чуб. II. 424. — *Коням* ноги поламали Мил. 154.

Пор. у старій укр. мові: Вѣрній пріятель Бруховецкому… вдарилъ Дрозденка Вел. II. 163 [4]).

Він як угледів дівчинку, аж очі *йому* засвітились МВ. О.К. — Щоб *моєму миленькому* волики пристали Чуб. V. 403. О.К. — Вже *вдівонці* пшениця поспіла ib. 856.

Може бути тут і датив предикативний: Ой, щипко-рибко, *кому* ж ти будеш? Ой буду ж бо я *своєму пану* Е. 36. 35. 132. (Пор.: Щипко-рибочко, *чия* ж ти будеш? ib. Тимч.).

3. Прийменникові конструкції.

а) Прийменник «*від*» з родовим.

Зам. родового присвійного, хоч і з певним відтінком, знає українська мова прийм. *від* з родовим.

---

1) Доклало див. розділ XXIX, Паратакса. Там таки сила прикладів та за високі прикмети цих парат. зворотів.

2) Див. Потебня, Из зап. III. 498, 504.

3) Пор. у проф. Є. Тимченка: не все одно сказати: «N слуга йому» і «N слуга його»: «В першім разі вказується, що N служить йому, хоч може й не бути йому слугою, а в другім акцентується власне соціяльне становище N як слуги. Коли ми кажемо «кінець книзі», то вказуємо, що книга скінчена, а кажучи «кінець книги», маємо на оці її останні розділи або сторінки» (Ном. і дат. 49—50; ib. — докладніше 50—51).

Цілком слушно відзначає це й проф. М. Сулима. «Давальний означає в таких випадках особу, що до неї стосується чинність, характеризована дієсловом, або вся ситуація, зафіксована в фразі. А присвійний прикметник таких функцій не має; він промовляє за саму присвійність, органічну зв'язаність чи приналежність якоїсь речі чи особи» (Укр. фр. ст. 48).

4) Усі ці приклади я взяв у проф. Є. Тимченка (ор. с. 205—206).

ПРИКЛАДИ.

Здаєся мені, як би сь дістав *від лиса* молока, то би-м поздоровіла Левч. КОП. 409. — Пола *від свити* І. М. 27. Тимч. — Ключики *від комороньки* Гол. II. 50. Тимч. — Рукав *від сорочки* Кв. СО. 27. Тимч.

Крім усіх інших різноманітних відтінків такого родового з прийм. *від*, він може бути й замість родового присвійного, напр. зам.: делеґат *України* — делеґат *від України*.

б) Прийменник «*з*» з родовим.

Так само зам. родового присвійного, хоч і з певною різницею відтінків, може бути сполука — ім'я з прийменником «*з*» та родовий другого імени.

ПРИКЛАДИ.

Ти вкрав легке і печінки *з барана* (зам. барана — *С.С.*) Чуб. І. 158. Тимч. — Любила-м тя, ледінику як *з оріха* зерня Гол. II. 312. Тимч. — Ваш полковник не варт *з його чобота* підошви К. Черн. 102. — Ой не дурно ж *з моїх братів* одежда валяє Думи. УАН. 122. — *Із тхора*, що літня шкурка Тимч. Калев. — Мов *з сосни* мандрує гілька, мов суха *з ялини* галузь Тимч. Калев. 41. — Я вам дам ніжку *з лебедя* Чуб. II. 533. Тимч. — Буде лежать перо *з Жар-птиці* М. Пр. 286. Тимч. [1]).

в) Прийменник «*у* (*в*)» з родовим.

ПРИКЛАДИ.

А *в тієї* дівчиноньки аж до землі сльози ллються Чуб. V. 937. — А *в тієї* калиноньки аж до землі віти гнуться Чуб. V. 937. — Будемо тобі верховіття *у тернів* стинати ИП. І. 121. — Пор.: *у мене* (= моє) серце болить.

Також інші стосунки:

Тепер я, Галю, не тільки гласний, а ще й член *в управі* (замість — член управи) Мирн. ХРВ. ст. 408. — Він повернувся за порадою до свого давнього приятеля Чижика, *секретаря в суді* (зам. — секретаря суду) Мирн. ХРВ. ст. 409.

г) Прийменник «*над*» з орудним.

Буває тут також прийм. *над* з орудним: зам.: Голова Ради Народніх Комісарів — Голова *над Радою Народніх Комісарів* (також: *у* Раді Н. К.); зам.: Завідувач видавництва — Зав. *над видавництвом* та ін. — Пор.: А я близький до його чоловік, воєвода *над вами* (= ваш — *С.С.*) К. Черн. 102.

ґ) Прийменник «*на*» з місцевим.

Пор. «міста України» і «міста *на Україні*»; *українські* міста — ширше поняття. Замість «Радомиський повіт *Київщини*» краще «Радомиський повіт *на Київщині*»; людність *Росії та України* ширше поняття (уся людність), як «людність *у Росії та на Україні*» (не вся людність) [2]). — Господиня *на Похйолі*

1) Цей ґенітив з прийменником «*з*» уживається, словами проф. Є. Тимченковими, «если составные элементы сочетания мыслятся раздельно, и с предлогом «*у* (*в*)», если они представляются нераздельными» (ор. с. 192).

2) О. Курилова, Уваги, 138.

промовля слова такії Тимч. Калев. 116. — Най царює над нами отой кедр *на Ливані* (= ливанський) Франко, Сім. І.

Увага. Щоб заміна іменникового родового на відпов. прикметника не впливала на значення вислову, от як: «мова поезії» і «поетична мова», «значення подібности» і «подібне значення» [1]), треба конче брати прикметника дійсно відповідного до іменника, тобто від того самого іменника, а не від іншого, хоч і подібного. Отже, замість «мова поезії» лише — «поезійна мова», а не «поетична мова» (іменник бо «поезія», а не «поет», «мова поезії»), «подібносне значення», а не «подібне значення» та ін.

IX. ЗА НЕВЛАСТИВІСТЬ УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ МОВІ Т. ЗВ. ПРИСУДКОВОГО ОРУДНОГО ТА ЗА ВЕЛИКУ ПОШИРЕНІСТЬ НАТОМІСТЬ ПРИСУДКОВОГО НАЗОВНОГО, ЗНАХІДНОГО, ДАВАЛЬНОГО ТА ВСІЛЯКИХ ПРИЙМЕННИКОВИХ, БА Й ІНШИХ КОНСТРУКЦІЙ.

А. НАЗОВНИЙ ПРИСУДКОВИЙ (ДРУГИЙ НАЗОВНИЙ).

Тип: Він (є) був (буде) *коваль* (назовн.), а не: Він (є) був (буде) *ковалем* (орудн.).

Назовний присудковий (бо він здебільшого належить до складеного присудку) або, як його ще звуть, другий назовний (перший — підмет, другий — до присудку) — чи не найбільша особливість української мови [2]).

Проте, на цю великої ваги прикмету української мови досі зважали аж надто мало. Її або недобачали (др. Ом. Огоновський, проф. О. Синявський, М. Йогансен та ін.) абож її бачили, її підносили навіть, але недосить (др. В. Сімович, др. Смаль-Стоцький, О. Курилова, проф. Ів. Огієнко та найповніше й найґрунтовніше в своїх цінних працях проф. Є. Тимченко). Намагаючись дати певні правила (коли назовний, а коли орудний), прищеплюють тим самим, на мою думку, неслушний погляд, нібито українській мові однаково властиві обидва відмінки, ба ще й з певними відтінками. А дехто вважають навіть, ніби «форми інструменталю потроху випирають форми з номінативом» [3]). Спричинилось до цього, гадаю, те, що, прийнявши наперед погляд, виставлений від Потебні проти погляду Miklosich'ового й Буслаєвого за первісність форм з назовним та за дедалі більшу перевагу форм із орудним, застосовують до української мови ті самі правила, що їх склали переважно для польської та рос. мов. Це, нібито, що «в присудковому орудному виражена неістотна, змінна ознака», а в присудковому назовному — істотна, незмінна [4]);

1) О. Курилова, Уваги, 138.

2) У польській та рос. на місці присудкового назовного поширився й дедалі більше поширюється т. зв. присудковий орудний.

3) Проф. Є. Тимченко, Ном. і дат. в укр. м. 17.

4) Пор. О. Курилова, Уваги, 78.

що «в орудному стоїть воно (присудкове ім'я — *С.С.*) тоді, як про когось балакається, що він тільки виступає в якійсь ролі, під якимось видом, в називнику тоді, як балакається про когось, що він справді є тим, чим його малює присуд» [1]). Ці самі правила ми бачимо й по найпопулярніших підручниках [2]). Проте, перевага назовного та прикметникових конструкцій — це така для української мови характеристична прикмета, що далі оминати й недобачати її вже не можна. І справді, останніми часами маємо тут певні корективи. О. Курилова, напр., дослідивши у своїх «Увагах» великий етнографічний матеріял, уже констатувала, що «українська мова сильно ухиляється» від правил в російській мові (ор. с. 78). Проте, подавши приклади такого ухилу, О. Курилова ще не відходить цілком від тих правил і подає для української мови вже таке правило, як і сама зауважує, «у великій мірі узагальнене: в інструменталі виражена неістотна, змінна ознака; в номінативі може бути виражена і істотна, незмінна, і неістотна, змінна ознака» (ib.). Тобто, ніяких «відтінків», що обмежували б назовного, нема: назовний може бути при всіх відтінках. Орудний, навпаки, обмежений. Проф. Є. Тимченко (Ном. 17, 18) теж констатує, що назовний визначає все те, що за попередніми дослідниками мав визначати орудний. Отже, як бачимо, позиція орудного тут зовсім не є певна, а до того ж із цим орудним, крім назовного, ще конкурують знахідний з прийм. *за* і місцев. множ. з прийм. *в* (*у*). Замість: Вже Маруся *гостем* у нас Чуб. IV. 286, говорять: «Вже Маруся *гість* (*за гостя*, *в гостях*) у нас». Ще й більше, в сполуці з прикметниками проф. Тимченко відкидає вже «вагання» і просто констатує, що тут форма назовного переважає, що в теперешнім часі тільки номінатив, так само номінатив завсігди в сполученні з дієприкметниками [3]). Подивімось, отже, що дає нам жива народня українська мова, і спробуймо з'ясувати, куди йде процес в українській мові: чи до переваги орудного, чи до його обмеження; чи дійсно форми орудного «випирають» форми назовного, чи дійсно він (орудний) захоплює дедалі ширші позиції, чи навпаки — дедалі свої позиції втрачає.

Ось що дає жива мова українська.

---

1) Др. В. Сімович, ор. с. ст. 367.

2) Пор., напр., у грам. О. Синявського (ор. с. 84), у П. Горецького — Ів. Шалі (Українська мова, 1926, ст. 97), у Гр. Іваниці (Курс украинского языка, 1926, ст. 100), у М. Йогансена та ін.

3) Ном. 19 (підкреслив я — *С.С.*). Проф. Ів. Огієнко також констатує перевагу назовного (ор. с. 151). А др. В. Сімович вважає, що коли за присудок «самий прикметник, то він ніколи не може вживатися в оруднику»(ор. с. 367).

ПРИКЛАДИ.

І. Присудковий назовний у зворотах з особовими та неособовими формами дієслова «бути» (дієслово чистої формальности, абстрактности) [1]).

1) *Теперішній час*.

а) Назовний — іменник.

І знатиму, що він у мене *не купець*, а *душогубник* ЕЗб. XIV. 75. — Ой тепер я не *дівчина*, не *вдова* Чуб. V. 338. — Вертаймося ми назад в свій край, коли тут *пєц — дохтор*, а *свиня — планетник* Левч. КОП. ст. 268. — Який *пройдисвіт* єсть Еней Кот. Ен. IV. — Чоловік собі *не ворог* Закр. 222. Тимч.

З знах. і прийм. «*за*».

Мій брат… *за коваля* Чуб. II. 123. — Брат або родич *за осавулу* у молодої, він дивиться, чи є горілка у пляшках Кравч. ЕМ. V. 92. — Тепер же він *за вчителя* в нашому селі *С.С.* — А хто у вас *за голову С.С.*

З прийм. «*у* (*в*)» і місцев.

Ой, десь, братці, мати наша *у старцях* Чуб. V. 874. Тимч.

Інші конструкції.

Каже: «Такий з *тебе їдець*» Рудч. ЮРС. в. І. 2. — *З автора* — лише газетний *робітник* В. Коряк, Нарис іст. укр. літ. ДВУ. 1925, передмова. — Він був… плохий зовсім — *ніщо з його* МВ. Інст. 198—199. — Який же *з нього професор С.С.* [2]).

2) *Минулий час*.

а) Назовний — іменник.

Я, каже, *чумак був*, гнав 12 разів чи з рибою чи з сіллю ЕЗб. XIV. 55. — Прошу вас благословення на Найді вінчатьця, щоб вона *була* мені *жена*, а *я* їй *муж* ib. 87. — Чоловік *п'яниця був*, а жінка ще й більше *п'яниця* Гнід. в. IV. 20. — Ще й на світі нема такого злиденного города, дарма що… *були магдебурці* Кул. VI. Г. 200. — Щоб він *був хазяїн* добрий. Квіт. М. 95. — Я *був би баба*, а не козак, коли б заплакав од свого лиха Кул. ЧР. 50. — Тільки не такий Шрам *був батько*, щоб дав кому догадаться ib. 53. — Бо й ця *була сестриця* Турну Кот. Ен. VI. — Ти б їм *був хазяїн*, ти б їм *був господар* Чуб. V. 818. — Вчора *була дівка*, тепер молодиця Чуб. V. 346. — Та я *був парубочок*, я в підківки дзор, дзор ЗРГО. II. 591. — А він сам і *шапар був*, сам і десятник МУЕ. VI. 186. — Хлопцеві пуп одрізує… сокири, що *майстер був* Кравч. ЕМ. III. 87. — Я, добродію, *був* колись *кремень*, а тепер і губки не стою Кул. ЗЮР. II. 58. — Ти здавна *був мистець* Кул. ЗЮР. 96. — *Був* він також собі *поет* з природи Кул. VI.

1) Про брак місця доводиться зменшити кількість добраних прикладів. Тим і подаю більше прикладів з іменниками й менше з прикметниками, там бо перевагу назовного вже виявили остаточно. Прикладів така сила, що мови за якийся спеціальний чи випадковий добір бути не може.

2) Слід відзначити також стилістичну особливість цих конструкцій. Коли порівняти: 1) Який же *він* професор… і 2) Який же *з нього* професор… то у прикладі (2) підноситься увага на підметі; він самою формою своєю (прийм. *з* + родовий зам. назовного) вирізняється на фоні інших назовних.

Г. 389. — Може би я — каже — *був* ваш *брат* ЕЗб. VII. 53. — Мався б я подвійно краще || і подвійно, і потрійно, якби *був* гірська *ялина*, по гільках стрибала б білка || коло них *була б собачка* Тимч. Калев. 236. — Краще б я жила в повітрі || *пробувала б* там *дівчина*, Як тепер в чужих просторах || водам статися за матір Тимч. Калев. 13. — А він як *був швець*, побачив добре дерево липове, зліз з коня Левч. КОП. 521. — Щоб ти дівці *був заслона* Тимч. Калев. 152. — Знаю добре, що *була* б тоді *жінка*, а мені *невістка* Мирн. ХРВ. 359. — Щоб собі *були брат* та *сестра* ЕЗб. XII. 153. — А він, як *був поганий*, то сьи звав Плакида ib. 161.

Із знахідним і прийм. «*за*»:

За кучеря був у його чоловік ЕЗб. XIV. 39. — *За ватажка бували* в них, которі найкращі степи й прикмети знали Кул. VI. Г. 225. — Що їм *був* у мене *за наймита* ЕЗб. XII. 160. — А Хмельницький *був* при Барабашеві *за писаря* в Чигирині Кул. ЗЮР. т. I. 167. — А хто ж тобі *був за кума* Гнат. ГИЛ. XII. 173.

З місцев. множ. і прийм. «*в* (*у*)».

Була у своєї подруги *в дружках* о. 81. Мікл. С. 659. — Був він вже *в жовнірах* девйіть неділь Колб. Р. IV. 233 [1]).

Інші конструкції.

Козарлюга з його був добрий Кул. VI. Г. 97. — Що за бравий *козак був би з Харла*, коли б його не скалічено ib. 332.

б) Назовний — прикметник.

А Трубайло тоді *був не такий узенький*, як тепер Кул. Ор. 7. — Здається, *був* ти не *брехливий* Кот. Ен. 201. — І горе *миле* їй *було* ib. 109. — Одна дівча *була гостренька* ib. 84. — Як я *був* ще *малий*, то на то ту байку оповідали ЕЗб. VII. 28. — Оце, каже, Оленко, я твоїх братів попік та поїв, щоб ти мені *рідніша була* ЕЗб. XIV. 215. — Як я *був* ще *малий*, то тато ЕЗб. VII. 28.

3) *Майбутній час*.

а) Назовний — іменник.

Я твій *товариш буду* щирий Кот. Ен. V. — Що Турн-князьок *не буде зять* ib. IV. — Та заберемо молоду… — …*буде* вона моїм старощам *підмога* К. Черн. 24. — Воли мої половії, Хто ваш *буде пан* Рудч. ЧП. 157. Полт.-Катер. — Аби ти зрубав, то ти мені *зятько будеш* ЕЗб. XIV. 57. — Ну… я вам *буду гость* тепер ib. 75. — *Будь*, каже, ти *мій синок*, Камнянка-Голова ib. 128. — *Не буду* чужим дітям *ненька* Тимч. Калев. П. 189. — Обізвався орел красний: я вам *буду ненька-мати* Думи. УАН. 140. — Ти тепер *хай будеш* мій *чоловік*, а я твоя *жінка* ЕЗб. VII. 120. — Прощай, перекотиполе, та гляди: *будеш* мені *свідок* Кв. Перек. 186, також Рудч. ЮРС. в. I. 208. — Я ж думала, що я *буду* за ним *попадічка* — не вилізе біла ніжка з черевичка Чуб. V. 340. — Я думала, Що я *буду* за ним *пані* ib. 340. — Хвалилися сусідоньки з боку, що *буду* я *хазяйка* пів року ib. 92. — Впадаюся, мамцю, на жупан, за жупаном *буду пані* Уш. пов. — Ой, як послужим йому крівно, *буде* нам він *отець* рідний Эварн. МНП. 624. — Може *буде п'яниця*, А може *недбайлиця* Кравч. ЕМ. V. 108. — Що мені *дружина будеш* || *будеш*

1) Ції два приклади див. у проф. Є. Тимченка, Льокат. 22.

курочка кохана Тимч. Калев. 115. — *Щука станеш* в синім морі, || *будеш сиг* в ріці глибокій || то і там зуспіє лихо, найде й там тебе лихота Тимч. Калев. 183.

Із знахідним і прийм. «*за*».

Каже змій, так ти мені *за хазяїна будеш* ЕЗб. XIV. 18. — У старих літах та з женського полу, то будеш мені *за матку* за рідну, а в молодих літах — *будеш* мені *за сестру* за рідну ib. 84. — Хто дасть мені руки і ноги, тот *буде* мені *за побратима* Гнат. ГНЛ. XII. 3. — На кого він прийдеться (черевичок), та царенкові *за жінку буде* Рудч. ЮРС. в. II. 47.

Інші конструкції.

Я думала, *з тебе буде хазяїн*, а ти перевів ib. 136. — Там то *з нашого сина буде майстир* Левч. КОП. 557. — *Не з кождої чорнявої господиня буде* Чуб. V. 236. — Оцього хлопця оддай між люди у науку, — може *з його кобзар буде* ЗРГО. I. 318. — *Не буде з Івана пана* Ном. 27.

б) Назовний — прикметник.

Хоч так, хоч сяк, а дівчина *буде моя* Кул. ЧР. 46. — Без мене він хоть *буде бідний* Кот. Ен. VI. — А як тоді не пізнаєш, так і не ходи, *буде* уже твій син *мій* ЕЗб. XIV. 50. — А тепер *буде* над вами Бух Копитович *старший* ib. 41. — Ой, не бійтесь і не лайтесь, Бо не *ваша буду* Гнід. в. II. ч. I. 83. — Я *твій товариш буду щирий* Кот. Ен. 133.

4) *Наказовий спосіб*.

Взиває: — Ой, Осаул-Могило, *будь* ти мені *отець-мати* Думи. УАН. 112. — *Будь*, каже, ти мій *син*, Камнянка-Голова ЕЗб. XIV. 128. — *Будь* синам твоїм *порадник*, будь вночі ти їм *підпора* і удень їм *захорона* Тимч. Калев. 259. — То вот, коли угодно, то я твоя жена, а ти *будь мій муж* ЕЗб. XIV. 210.

Інші конструкції.

Так лисичка каже: «*Будь* ти мені *за чоловіка*, а я тобі *за жінку буду*» Рудч. ЮРС. в. I. 23—24. — *Будь* мені *за тата* ЖС. II. 188.

5) *При дієприслівнику*.

Я це знав, іще *парубок бувши С.С.* — *Бувши молодий хлопець*, він не міг *С.С.* — Юнона, з неба увильнувши і *гола* як долоня *бувша* Кот. Ен. VI. — Що жінка моя *будучи* зо мною *повінчана* в законнім малженстві, розірвала закон К. Черн. 128. — Латин і серцем і душею *далекий бувши* од війни Кот. Ен. [1]).

6) *При дієймен*. «*бути*».

Уповала, мамцю, на жупани, думала *бути* за ним *пані* Метл. 237. О.К. (далі: «Керею — попадею» — для рими). — Не так думала-гадала || не на те я сподівалась || *я зозулька* бути хтіла || по буграх бажала кукать Тимч. Калев. 139. — Достоїн Пулавський *фельдмаршал бить* pis. I. 28. Mikl. V. S. 344. — Подай, мила, білу руку, щоб бачили люди, що *малася чужа бути* — тепер *моя будеш* Гр. О.К. — Ти хтів-ісь *бути такий мудрий*, як ми ЕЗб. XII. 101. — Що б то робити, що я старий, а я хочу *бути молодий* ЕЗб. I. 17. Тимч. — Я не можу *бути твоя* Чуб. V. 153. Тимч. — Ти тепер придбати мусиш || мудрий тям і бистрий

1) За перевагу тут назовного див. О. Курилова, Уваги, 81 та проф. М. Сулима, Укр. фр. 29—30.

розум, завжди з думкою міцною || *бути* раз-у-раз *розважна* Тимч. Калев. 143. — Як не маю *смутна* я *бути*, Кого любила, треба забути Чуб. V. 75. — Ой, як я маю *зелена бути*, Коли підо мною татари стояли ИП. Ант. Драг. I. 77.

Пор. і в старій мові: Помысли быти мнихъ Лавр. 82 (Потебня, Из зап. II. 383). — Пор. і приклад з Гоголевої мови, що поданий у В. Істоміна, як відмінний від рос: Что мужики должны *быть помещики*, а помещики *мужики*. Мертв. Души, (див. О. Курило, Уваги, 82).

Пор. і з прийм. «*у* (*в*)»: Не зарікайся *бути в старцях* Чуб. I. 263. — Добре *в гостях бувати*, але клопіт гостей приймати ЕЗб. XVI. 344 [1]).

Із знах. і прийм. «*за*»: Прийшов і його батько, ну і той, що мав *бути за тестя* ЕМ. Гр. 2. 188. — Добре б і *за старосту бути*, коли б добрі люди ib. 197. — Ти бо вже, коли говориш, то говори одно; а то разом хочеш *бути і за попа, і за дяка* Кул. ЧР. 67.

З місцев. множин. і прийм. «*в* (*у*)»: Не зарікайся *бути в старцях* Чуб. I. 263. — Добре *в гостях*(= за гостя — *С.С.*) *бувати*, але клопіт гостей приймати ЕЗб. XVI. 334.

Увага. У Грінченковому словнику під словом «Бути» в розумінні рос. «Быть чем, в качестве чего» стоїть прийм. *за*: Бути за свідка Гр. Сл. 158. Отже, «быть сапожником» — бути за шевця: він був у нашому селі за шевця і т. ін. Крім того, укр. мова вислови, відповідні до рос. «быть чем», здебільшого передає відповідним дієсловом: *шевцювати*, *кравцювати*, *злодіювати*, *професорувати* і т. ін.

---

1. Отже, як бачимо з цих прикладів, присудковий назовний у реченнях із особовими та й неособовими формами дієслова «бути» широко зберіг всі свої позиції: як з іменниками, як і з прикметниками; як у теперішньому часі (*є*, *єсть* і без них), як і минулому (*був, була*, *було, були*) та в майбутньому (*буду*, *будеш*, *будуть*); як у ствердних, як і в заперечних реченнях; як у дійсному способі, як і в гаданому, наказовому тощо.

2. Жодного відтінку українська мова для назовного не знає і його ним ніде не обмежує: назовний означає стан або прикмету однаково як «незмінну, істотну» [2]), як і тимчасову, несталу, принагідну, випадкову, не цілком властиву підметові, а тільки, що належить йому про певний час [3]).

3. Поруч із назовним українська мова знає прийменникові звороти (знахідний з прийм. *за*, місцевий у множ. з прийменником *в* (*у*)) або навіть інші конструкції без 1 назовного (пор.: *з нього був добрий майстер*), що дедалі більше поширюються, конкуруючи з орудним і його випираючи. Нема бо жодного т. зван. присудкового орудного, щоб укр. мова не знала на його місці

1) Ці два прикл. див. у проф. Є. Тимченка, Льокат. 22.

2) Цей висновок робить і О. Курилова, Уваги, 78.

3) Див. проф. Є. Тимченко, Ном. 18.

або назовні, або прийменникові, або які інші конструкції. Коли б такі звороти й трапились, то вони свідчили б, на мою думку, лише за те, що самий зворот із таким орудним — не український.

Не виборовши собі довгими віками якогось свого «відтінку», не виправдавши нічим свого існування, прис. орудний дедалі вступається перед назовним та прийменниковими зворотами.

Алеж, чим пояснити приклади з прис. орудним, що є ще в укр. мові? Найперше — впливами. Орудний при теперішньому часі дієслова «бути» вже давно визнали за польонізм [1]). За польонізм уважає Потебня такі звороти, як «історія *єсть учителькою* життя» [2]). Також проф. Є. Тимченко вважає за польонізм орудний у реченні: Чоловік не *є* собі *ворогом* ЕЗб. 315 (пор. Ном. 18).

Увага. Часом допускають тут деякі автори орудний, щоб внести в зворот значення відповідне до особових форм рос. дієслова «являться» [3]). Але зворот: «пролетаріят *є клясом*, що йому належить майбутнє», де «є» ніби має відповідати рос. «является», — це ж той самий зворот «історія *єсть учителькою* життя», що його вже остаточно визнали за польонізм (див. вище Потебня). Так само польонізм «Куліш — *героєм* роману» (див. УАН, Збірн. Іст.-філ. від. № 53, 1927, ст. 157). Українська мова знає для цього ось які звороти: 1) *Куліш — герой* роману, 2) Куліш *за героя* роману, 3) Куліш *в героях* роману чи навіть 4) Куліш *як герой* роману [4]), відтінків багато [5]). Пор. аналогічний до «Куліш — героєм роману» прикл., але вже прав. з назовним: Виртаймося ми назад в свій край, коли тут пєц — *дохтор*, а свиня — *планетник* Левч. КОП. 268. Ції конструкції такі самі недвозначні, як і тії з орудним. Щоб відрізнити ім'я в присудковій функції від простого додатку прикметникового чи іменникового, мова має такі засоби, як інтонація (вона спадається з типом інтонації простого дієслова-присудка. Пор.: Михайлик пустує і Михайлик — пустун) та порядок слів, місце в реченні (додаток прикметниковий звичайно перед іменником, що з ним спарований, а присудковий прикметник — після іменника-підмета. Пор.: свіже повітря і: повітря — свіже). А знак інтонації присудкового іменника чи імени на письмі — риска (—). (Пор. К. Німчинів, КУМ, дод. «Нар. Уч.», ч. 47, ст. 4).

---

1) Пор. Историч. грам. рус. яз., составленная О. Буслаевымъ. Изд. пятое. Синтаксисъ. Москва, 1881, 263.

2) Пор. Потебня, Из зап. II. 515; приклад цей див. у Mikl. V. S. 737. — Потебня каже, що такі звороти «заимствованы из польского и на востоке нетерпимы» (ib.) Пор. і П. Житецький, Очерк лит. ист. малор. нар. в XVII и XVIII в. в. ч. I., изд. «К. С.», Киев, 1869, ст. 50.

3) Пор. О. Курилова, Уваги, ст. 80.

4) Перед «як» у таких випадках коми ставити не треба, це бо є предикативна зв'язка, що сполучає підмет з присудком та ін.

5) Під польськ. впливом цей польонізм дуже поширений в Галичині, як от: Відень *столицею* Корд. I. ст. 62. — Данило *королем* ib. 66, і т. ін. Приклади див. у проф. Огієнка, Чистота і прав. укр. мови, 152.

Отже, при особових формах дієслова *бути — є, єсть*, як випущених і як не випущених — українській мові орудний не властивий [1]).

Увага. У таких прикладах, як: Тепер же я *ні дівкою, ні вдова* (записано на Волині, див. О.К. 78, а на Полт.: Тепер же я *ні дѣвушка ні вдова*; приклад цей див. у Гнід. в. II. ч. I. ст. 49) — паралельні назовний і орудний можна пояснити або вимогами розміру: («дівка» — 2 скл., «дівкою» — 3 скл.), або рими. Пор. у Кот.: Для мене білий світ єсть *тьмою* (приклад цей див. у проф. Тимченка, Інстр. 83) — орудний *тьмою* лише тому, що далі йде: Нема на світі мні покою.

Так само орудний при минулому й майбутньому часі вважаю (як іменниковий, як і прикметниковий особливо) або за чужі, переважно польські, впливи — бож найбільше трапляються вони в західньо-укр. говірках [2]) — або за українські архаїзми, що підтримані чужими впливами. Українська бо мова, як бачили, тут широко знає назовного та прикм. звороти.

Увага. Такі випадки, як: *Суддею* був медвідь, вовки були *підсудки* Греб. — дехто пояснюють ще й тим, що присудок стоїть на початку речення, тобто на місці, властивому підметові, і коли б залишити назовного, то могла б вийти двозначність («суддя був за ведмедя» і «за суддю був ведмідь» і т. д.). Такі орудні пояснюю або впливами, бож тепер у таких випадках природніше, як і говорять звичайно, — *за суддю* був… *за старшого боярина* був… [3]), або вимогами розміру. Вільно бо в таких випадках (коли присудок на місці, що властиве підметові) знає народня мова того таки назовного [4]), пор.: *Козак* був той, хто роздобував собі хліб далеко від домівки Кул. VI. Г. II. 92. Узагалі ж у випадках, коли ніби може бути двозначність, чимало важить порядок слів або, коли він порушений, як у прикладах, що вище, ще й ритм, інтонація, головний наголос у фразі [5]). До того ж, коли нормальний порядок слів порушений «суддя був ведмідь…», він усвідомлюється саме так, тобто як протилежний до нормального, звичайного (ведмідь був суддя…), отже і перший наголошений іменник уже з самої асоціяції з цим нормальним типом сприймається не як підмет [6]).

Отже: при всіх формах дієслова *бути*, в усіх позиціях і без жодних відтінків значення, українська народня мова знає, як *норму*, лише *присудкового назовного*, а поруч із ним у певних випадках *прийменникові* та *ін.* к*онструкції*. Орудний тут не властивий; буває здебільшого через чужі впливи (хоч і в архаїзмах своїх).

---

1) Пор. у проф. М. Сулими, Укр. фр. 41.

2) Пор. О. Курилова, Уваги, 80.

3) Пор. і в Грінченков. словнику, ст. 158: При дієслові *бути* в розум. рос. «быть чем, в качестве чего» українська мова знає прийм. *за* з акуз.: *бути за свідка* тощо.

4) Пор. і в Потебні, Из зап. II. 515.

5) Пор. докладно в А. Пєшковського, Русск. синт. в н. осв. 244—245.

6) Пор. А. Пєшковський, ор. с. 246. Пор. також у К. Німчинова, КУМ. дод. «Нар. Уч.», ч. 47, ст. 4.

II. Назовний присудковий у зворотах з іншими дієсловами меншої формальности [1]).

Не подаватиму тут приклади до тих дієслів, що мають при собі визнаного назовного [2]). Подам лише ті дієслова і найперше в тих сполуках, що там перехід з одного стану в інший, тобто в тих, що їх уважають за правзірці конструкцій з орудним присудковим [3]).

1) Зам. «обернутись» з орудн.: *Обернувшись зозулею* та й в год прилетіла Метл. 257, — маємо знахідний з прийм. «*в* (*у*)»: *В сумне стогнання обертались* речі К. XII. 52. Гр. — Ціле весілля *перевернено* ніби *у вовкулаки* КС. 1883. XII. 700. Гр. — От… знов *перевернулась у сороку* Кр. Ум. і Сп. 766; знах. з прийм. «*на*»: *Обернися* порося *на карася* Ном. 119.

2) Зам. «перекинутись, скинутись» з орудним: Гадюка *перекинулась дівкою* Чуб. II. 12, — маємо знахідний з прийм. *в* (*у*): Голуб *перекинувся у змія* та й убив Івана н. к. Гр. Чайч. Ум. і Сп. 766. — Русалка з звичайної дівчини *перемінюється в русалку*, а опісля *перекидається* з русалки *в звичайну рибку* Зап. Ум. і Сп. 766. — Вона *перекинулась в красного коня* ЖС. II. 355; знахідний з прийм. «*за*»: Я *перекинувся за щупака, за півника, за сома* тощо; з ін. конструкц.: А *з тії пшонини* та *перекинувся* парубок; такий гарний Рудч. ЮРС. в. II. 113.

Пор. також з дієсловом «перебратися, убратися»: *Вбрався за великого пана*, приїжджає до нього і просить, щоб дав за нього старшу дочку Левч. КОП. 510. — Перебралася вона *за огородника* Левч. КОП. 559.

3) Зам. вчинитись з орудним: Я *ся вчиню пророком* Чуб. II. 646, — маємо з назовним: Дивувавсь, розглядаючи все те, Черевань: *який* то його шуряк *учинивсь дука* Кул. ЧР. — Він *чиниться Христос*, а йому грішна жінка ноги миє Канів. п. 3.

Ін. конструкції: *І з малого козацтва… вчинилось* уже *козацтво* велике Кул. VI. Г. 229. — *Учинилась* бондарівна *німая* і *глуха* Закр. 101.

4) Зам. «робитись, зробитись, поробитись» з орудн.: Вони *поробились птицями* Чуб. 135, — маємо:

а) Назовний: Він уже *зробився багач* Колб. Р. IV. 215. — Вдарився перед ґанком в землю — і *зробився чоловік* Левч. КОП. 452. — Хліба кавалка в хаті нема, а ти вже *се зробив недбалиця* Левч. КОП. 547—548. — А сам той, найстарший їх… *такий сі зробив купець*, жиби той пан закупив те вино ЕЗб. VII. 163. — Пор. у Гоголя — Сквозник-Дмухановський: «такой *дурак* тепер

---

1) З напівабстрактною або знаменною зв’язкою, що більшою чи меншою мірою зберігає своє конкретне значення.

2) Див. їхній список у проф. Тимченка, Ном. 19—22.

3) Див. у проф. Тимченка, Інстр. 79—80. Приклади з орудним та деякі інші, що їх подаю тут, беру почасти з праць Тимченкових, Інстр. 81—86, Ном. 19—22, О. Курилової, Уваги, 82—85, Словн. Грінченкового, Ум. і Сп., а почасти ті, що зібрав сам.

сделался, каких свет не производил» [1]). — Люди його не допивали, не доїдали, як *мертвії зробились* ЕЗб. XIV. 69. — А ти *зробися слаба* Шух. 117.

б) Інші конструкції: *Із такого дурня зробився* цісар ЕЗб. VII. 141. — Як з вечора принесе води, то *з неї зробиться* вино Кравч. ЕМ. III. 10. — А *з того мелника* і *зробився* медвідь Левч. КОП. 10. — І він дивиться на тую дитину, а *з тої дитини зробився* чоловік і вже стоїть Левч. КОП. 20.

в) Акузатив з прийм. «*на*»: Тоді вже орлові не можна літать, так він *переробивсь на хлопця* й пішов ЕМ. Гр. 2. 24.

г) Із прийм. «*в* (*у*)» і місцевим: Вона *у недужих зробилась* 2. 51. Mikl. V. S. 659.

5) Зам. ставати, стати, -сь з орудним: Жінка *стала птахом* М. Пр. 9.

а) З назовним: Ганна йому жінка була, а тепер уже що ж: не *жінка* йому *стала*, чи як? К. Черн. 225. — А вже коли до мене прийшов, так *став* мій *гість* ib. 51. — Тут вона перекинулась і *стала баришня*, да і така хороша ЕЗб. XIV. 99. — І дожив він до того, що *став парубок* і боїться його усе село, як свого царя ib. 227. — От як глянула в праве ухо — й така *стала панночка* гарна Рудч. ЮРС. в. II. 66. — От, дійшли вже ті сини до зросту — такі парубки *стали*, що ні думать, ні згадать ib. 99.

б) В інших конструкціях — з «*як*»:

І то волшебниця їх перевернула, а сама *стала як цариця* ЕЗб. XIV. 158. — Ой вийду я в поле, *стану як билина* Кольб. Р. II. 74. — Як прийду я між пани, то щоб *стали* вони, *як сухе дерево* Чуб. I. 95.

в) Ін. конструкції: Що се за диво… *із перстеня пшоно стало*, а *з чоловіка півень* ЕЗб. XIV. 54. — *З жінки* став *птах* Тимченко, Інстр. 80. — То заложиш на тую панну і *з неї стане кобила* ЕЗб. VII. Е. — Палив, і знов кував, і *стала з неї* молода *дівчина*, літ вісімнадцяти ЕМ. Гр. 2. 74. — Щоб не знали вони, що він *із ужа да став чоловік* Рудч. ЮРС. в. I. 82. — От дурень виймає — аж *з того* чорного *хліба* такі *стали паляниці* білі, що він зроду не їв таких ib. 79. — *З комірниці стала господиня* Левч. КОП. 285.

г) Знах. з прийм. «*за*»: *Стала* йому дячиха *за матір* Стор. 156. — Зараз *став за війта* Яв. 96. — Він мені *за дитину* рідну *став* МВ. — Тісна домовина *стала* мені *за* веселую *світлицю* Кв.

ґ) Із знах. і прийм. «*на*»: Ой, як *стану* я *на війта*, Kolb. P. II. 242. — А крепаку хоть як щаститься, усе *добро на лихо стане* МВ. Інст. 213.

д) З прикметником: Коли *такий став полохливий* Кот. Ен. VI. — *Стала* королева дочка *така*, як і була ЕЗб. XIV. 62. — Чого я *така біла стала* Гнід. в. II. ч. I. 127. — І все навкруги *ставало таке сумне* К. Черн. 35. — І *така стала гарна*, що не можна й надивитися ЕЗб. XIV. 155. — Яка була, *така* і знов *стала* ib. 155. — Та й *став* він *сліпий* Гнідич, в. IV. 53.

6) Зам. «рости, вирости» з орудним: Хлопець на вісім літ *великим вирос* Чуб. II. 375, — маємо з назовним: А він хлопец *такий виріс великий* за

1) Цей приклад у А. Пєшковського, Русск. синт. в н. осв. 252.

рік, якби му вже сім рік було Kolb. Р. 26; з прикм.: Рости, рости, дубе, *тонкий, високий* Чуб. III. 473.

7) Зам. «родитись, вродитись» з орудн.: *Нещасливим* уродився, *нещасливим* згину Колб. В. 258, — маємо з назовним; *Яка* біда *уродилась, така* й *згине* Ном. 5044. — Не *родися красний*, але *щасний* Закр. 189. — *Уродились* ми на світі *нещасливі* Х. Сб. VI. II. 93.

8) Зам. «зватись, називатись» з орудним: Був собі чоловік, *Остапом* звався Овруч. п. Рудч. Ск. I. 63, — з назовн.: Я з Києва Карпенко, *зовуть* мене *Іваненко* Рудч. ЧП. 110. Полт. — Його *звуть Яцько Молявка-Многопіняжний* К. Черн. 168. — *Ганна Кусівна зветься* ця дівка, адже так К. Черн. 119. — А та палиця — *пан називається* Ном. 1140. — Сестра *звалась Маря Клюнхестра* ЕЗб. XII. 143. — Сього *продразнили Незнайка* ЕЗб. XIV. 20 (приклад на те, що й коли не дійсне ім'я, то номінатив). — То раз був такий дохтор, *називав сі Валентий* Гнат. ГНЛ. XII. 177. — Бо то їден мужик називався *Міхалко Швец* Левч. КОП. 260.

9) Зам. «здаватись, здатись» з орудним: Зледащів же я, *понурим, стареньким здаюся* Макс. П. 113, — маємо назовний: Мужича жінка *здалась* йому *краща* од ясновельможної Кул. VI. Г. 339. — Другий же брат… *вищий* од верстви *здавався* Кот. Ен. V.

А такі дієслова, як *служити, правити, найнятися, бути* (в розум. рос. «быть чем, в качестве чего»), *стати* (в розум. «найнятися») укр. мова знає вже тільки з знахідним і прийм. *за*: Скриня моя *за стіл править* Барв. 435. — *Став* він *за огородника* в того Каз. 14. Мікл. С. 409. — І *найнялася за наймичку* в одного багатого чоловіка Лев. — А *служив* він *за старшого рибалку* Нар. 168.

Також багато інших, але досить і найхарактеристичніших, що їх оце ми подали. Іще один приклад з дієсловом *доводитися*, де теж маємо назовного іменникового: А Сомко, знаєте самі, *доводиться* Юрасеві *дядько* Кул. ЧР. 15. — Я, бач, і *родич* йому трохи *доводивсь* Рудч. ЮРС. в. I. 77.

Увага 1. Не належать сюди такі конструкції, як: Його старший брат *каменем лежить* Чуб. II. 78, тобто *як камінь*, — що в них орудні показують «в подобі кого або чого виявляються підмет або предмет» [1]). — Через темний ліс *ясним соколом лети* Піс. 2. 146. Мікл. С. 735. Це — орудний порівняння. Тут нема переходу з одного стану в інший. Орудний тут не входить до складу присудка навіть умовно (заступивши другу його частину), як це в присудковому, і становить прислівниковий чи іменниковий додаток; тут бо кожне дієслово становить самостійний (без орудного) присудок. Жоден із зворотів не можна замінити на паралельні звороти типу «з жінки став птах» замість «жінка стала птахом». Напр.: Вона *приплила щукою* Рудч. С. II. 53, — не можна ніяк сказати: «З неї приплила щука» і т. д.

Увага 2. Не належать сюди також приклади типу: Чи ж вам моя неволя мила, іще я *сі дівкою не нажила* Кольб. Р. П. 138 та ін., що в них маємо вже не

1) Пор. Тимченко, Інстр. 80.

присудк. орудного, а апозиційного (див. Тимченко, Інстр. 88) з певним часовим відтінком, що дуже наближає його до орудного часових понять. Але й тут укр. мова знає в певних випадках назовного або місцевого множини з прийменником «*в*». Отже, замість «дівкою не нажила» — «в дівках не нажила»; замість: А шевчиха ізраділа, *молодою завдовіла* Гнід. в. II. ч. I. 171 — «молода завдовіла». Пор., напр., у Шевченка: Давно те минуло, як *мала дитина*, *Сирота*, в ряднині, — я колись *блукав* без свити, без хліба по тій Україні.

---

1) Отже й при інших дієсловах меншої формальности, навіть при тих, що, означаючи «перехід (перенесення) з одного стану в другий», стали за правзірці присудк. орудного взагалі, українській мові властивий або тільки назовний [1]), здебільшого при прикметниках [2]), або знахідний з прийменником *за*, *на*, або назовний, або особлива конструкція з прийменником «*з*» і родовим першого назовного (підметового) («з жінки став птах», зам.: «жінка стала…»), — як до дієслова — здебільшого при іменниках. У російській мові при цих дієсловах «творительный падеж стал уже почти во всех случаях обязательным» [3]).

2) Орудні при іменниках, що є ще в мові, можна пояснити тим самим, що й при формах дієслова «бути»; тобто це або впливи [4]), або українські архаїзми, що підтримані впливами, або належать до тих конструкцій, що їх у присудковому орудному розглядати не слід (інстр. порівняння, апозиційний тощо).

3) Отже й тут бачимо той самий процес: назовні та прийменникові конструкції не тільки при прикметниках, як за це вже зробила висновок О. Курилова (Уваги, 85), але, як бачимо, і при іменниках, зміцнюються й поширюються.

Б. ЗНАХІДНИЙ ПРИСУДКОВИЙ (ДРУГИЙ ЗНАХІДНИЙ).

Тип: Застанеш *мене молодицю* (зам.: молодицею), або: Мене покинув *молоду* Чуб. V. 184.

Зберігся в укр. мові і знахідний присудковий [5]). Особливо улюблений і поширений у цій конструкції другий знахідний прикметниковий [6]). Знає

---

1) Пор. Тимченко, Ном. 19.

2) Пор. О. Курило, Уваги, 85.

3) Проф. В. А. Богородицкий, Общий курс рус. грам. Изд. 4. Казань 1913. 294. — Пор. і в Потебні, Из зап. II. 512.

4) До впливів гуртую й неукр. фразеологічні конструкції, що їх намагаються перекласти до слова. Пор. хибне «*робитися багатішим*» (рос.: «делаться более богатым») зам. «багатішати» та ін. Між іншим ції конструкції можна контролювати саме назовним, давальним, знахідним, присудковим, або відповідними, прийменниковими конструкціями: коли їх ніяк не можна підставити зам. орудного, то це здебільшого показує, що й сама конструкція не українська. Це стосується й до орудного з дієслов. «бути» (див. вище «быть кем» і укр.: «бути за кого»).

5) Пор. в О. Курилової, Уваги, 86. Пор. і в проф. Є. Тимченка, Укр. грам. III—IV кл. 59, 90.

6) При таких прикметниках, як: *один*, *сам*, *увесь* навіть у рос. літературній мові тільки другий знахідний, а не орудний. Пор. у А. Пєшковського: нельзя сказать «я видел его одним, самим, всем», а только «видел его *одного*, *самого*, *всего*» (Русск. синт. в н. осв. Изд. 3. 386).

українська мова також і знахідного іменникового. Це можна пояснити тим, що в українській мові як іменники, як і прикметники великою мірою зберегли свою колишню присудковість, а іменники ще й атрибутивність [1]), та тим, що в українській нар. мові велику силу має паратакса (див. докладно за це розд. XXIX, Парат. констр.). Пор.: Поставлю *сторожу* рідного *братіка* Neym. 40. Тимч. — Поставлю кого? — *сторожу*. Поставлю яку сторожу (кого)? — рідного братіка.

Або ще: Дати пану *дар коника* в сідлі ЕЗб. 43. 36. Тимч. — Дати що? — *дар*. Який дар (що) — коника. Ції конструкції отже цілком у згоді з загальним нахилом народньої мови до паратакси. Тільки й сприймати їх треба також паратактично, а не відповідно до конструкцій з орудним та ін. Отже від того самого дієслова залежать обидва знахідні [2]).

У російській мові орудний іменниковий уже запанував [3]).

Заховуючи українська мова звороти із другим (присудк.) знахідним, як прикметниковим, як і іменниковим — розвиває і дедалі більше ширить також знахідні з прийменниками *за*, *на* та ін. прийм. конструкції.

ПРИКЛАДИ.

1. Конструкції із знахідним.

а) Знахідний — іменник.

Взяв я *сватове* з моря ракове Чуб. III. 116. Тимч. — *Жону* собі понял куму, Чаплинскую Літ. Сам. 16. Тимч. — Посію я рожу, покладу сторожу, Покладу *сторожу* (= поставлю сторожею) батечка рідного Чуб. III. 207. Пот. Из зап. II. 307. — Дати пану *дар* коника в сідлі ЕЗб. 43. Тимч. — Застанеш мене *молодицю* МВ. О.К. — Ще мене *дитину* мати тут покинула питома Тимч. Калев. 298. — Зберемо *женці* — дівки панянки, а *насільнички* хлопці молодці Гл. I. 17. Тимч.

Також у старій мові: Кто тебе щенюка поставил *начальника* и *опекуна* над нами Вел. III. 114. — Пор.: Єго же (Климента) постави игумена по себѣ Ип. 202. Тимч.

б) Знахідний — прикметник.

Що *молоду* заміж дає Чуб. IV. 159. — А дідову загнала аж на піч і *невмиту* і *неодягнену* Рудч. ЮРС. в. II. 48. — Оженив мене *малолітнього*, *нерозумного-нерозвитного* ЕМ. Гр. 3. 335. — Береш мене, милий, і *дужу*, і *здорову*, і робить *способну* Чуб. V. 72. — Пожене худобу, напасе, і назад прижене, таку *гладку*, аж любо дивитися ЕЗб. VII. 151. — Аби я їх застав *живих*

1) Пор. у Потебні за це (Из зап. III, також Из зап. II. 309), за ст.-слов.

2) За стилістичну вагу паратактичних зворотів див. розд. XXIX, Парат. констр. Оцяя їхня паратактична основа говорить за те, що не можна погодитись із проф. Є. Тимченком, ніби «в сучаснім українськім перший тип акузативу (іменниковий — *С.С.*) вивівся, але ми його ще подибуємо в язику письменників XVII і XVIII віків» (Акузатив, 18). Паратакса бо живе в нар. мові українській і тримається міцно.

3) Пор. у Потебні, Из зап. II. 509.

Гнат. ГНЛ. XII. 144. — Бо що ж його за життя, коли *запертого* держать ЕМ. Гр. 2. 260. — Набрав він води, харчів і товару разного на 6 кораблів, а 6 зоставив *порожніх* ЕЗб. XIV. 69. — Ой ти поїхав, мене покинув *молоду, уродливу* Чуб. V. 184. — Як би цюю коробку *меншу* зробити *С.С.* — Лучче було, моя мати, в купелі залити, ніж *такую нещасную* на світі лишити Коц. ПДШ. 19. — Я казав би вам украсити її, *чорну* зробити ту бороду ЕЗб. VII. 117. — Не роби свого *хорошого*, а чуже *дурнеє* ЕМ. Гр. 2. 306. — Давай масла, і помажем його, да я *живого* вковтну. ЕМ. Гр. 2. 5.

Таких прикладів безліч.

Отже бачимо, як широко знає українська мова присудкового (другого) знахідного прикметникового.

Сюди таки приклади, що в них першого знахідного, мовляв проф. М. Сулима, «іноді обминають, але його звичайно видно із попереднього речення, напр.: *Мене* мати породила, *нехрещену* положила Шевч. — Вона *мене* не жалувала, *силувану* заміж оддала Гр. [1])».

Увага 1. Треба вважати, що в цій конструкції (другий знахідний) прикметники (як присудкові знахідні) мають на собі зміцнений наголос і здебільшого постпозитивну позицію. Цим вони відрізняються від звичайних прикметників-атрибутів і цілком дорівнюють російському орудному. Наголос і позиція показує, що в цій конструкції і прикметниковий додаток залежить від того таки дієслова, що й іменниковий додаток. Отже в прикладі: Держав мужик свою жінку *голу* на морозі Коц. ПДШ. 125, — не тільки «жінку», але й «голу» залежить від «держав» (яку держав? — голу). Отже в слові «голу» сполучені, як в апозиції, згода й керування. Без такого наголосу й позиції конструкцію відчуватимемо і сприйматимемо не як другий знахідний, а як звичайну: держав мужик свою голу жінку на морозі, де «голу» сприймаємо точнісінько, як «свою». Також і постпозитивно, але з наголосом на іменнику, а не на прикметнику: держав жінку голу — сприймаємо як: держав жінку свою [2]).

Увага 2. Пор. також конструкції назовний-знахідний: Назвали Іванову жінку *Ірнянка* і зараз заповіді виголосили і зачалося весілля ЕЗб. VII. 15. — Старшеньку звали *Ганнуся*, а меншеньку *Катруся* Кул. ЗЮР. т. І. 303. — Все те вкупі звали вони *Січ* Кул. VI. Г. 66. — Ти будеш мати дочку і назвеш її *Марія* Кравч. ЕМ. III. 37. — Зве діда *дід*, а бабу *баба С.С.* — То ви її *бабуня* звете? *С.С.* — Сього продразнили *Незнайка* ЕЗб. XIV. 20.

2. Конструкції з дієприслівниками.

Сюди таки гуртую конструкції з дієприслівниками на місці других знахідних. Вони свідчать за те, як міцно тримаються в ній другі відмінки. Справді, навіть після того, як короткі дієприкметники перестали відмінятись, вони у цих саме конструкціях найбільше (другі відмінки: назовн., знах., давальн.) перенесли свої

1) Див. проф. М. Сулима, Лекції, 201,

2) Пор. за це в Пєшковського, Русск. синт. в н. осв. 196—197 та Потебні, Из зап. II. 305.

функції на закінчення незмінні *-чи*, *-ши*; ції останні набрали функціонального значення «вышедших из употребления разных падежных окончаний» (див. докл. за це П. Житецький, ОПЕ, 8 та в Потебні, Из зап. II. 315, 317).

ПРИКЛАДИ [1]) .

Ймили Петра Бондарюка в Хоринюка *спючи* (= спящего) Голов. Піс. I. 176. — Ой бив мене дробен дожджик, била мене туча сеї ночи о півночі від любки *ідучи* Стрий, Станисл. окр. Zeg. Pauli P. J. R. I. 188. — Благословіт же мене у шлюб *уступаючи*: ви мені й батько і отець благодітель Кв. Коз. д. — Душа й розум повелівали їй хоч погибнути, а не довести милого чоловіка до нещасної жизти з нерівнею побравшися Кв. Щира люб.

3. Конструкції з прийменниками «*за*», «*на*», «*у* (*в*)».

Прийменникові конструкції, особливо з прийм. *за*, *на* бувають по дієсловах: обирати, обібрати, вчинити, вважати, мати, найняти, брати, взяти, приймати, просити, визнавати та ін. перехідних.

ПРИКЛАДИ.

а) Прийменник «*за*».

Буду я тебе *за жену* до себе брати Думи. УАН. 20. — Середульшого брата *за гостя* приймали Думи. УАН. 159. — Обирали його знов *за війта* Яв. 97. О.К. — А мене на весілля запросили *за музику* ЕЗб. VII. 15. — Я тебе найму *за вівчаря* Шух. 70. О.К. — Перше мала *за милого*, тепер *за п'яницю* Чуб. V. 401. — Вже мене записали *за рекрута* взяти Kolb. Ch. II. 51. Тимч. — Най того *за мужа* маю, кого люблю і кохаю Чуб. V. 224. Тимч. — Не оббирай сі мені *за адуката* ЕЗб. X. 2. Тимч. — Пор. у стар. мові: Обравши собѣ на запорожу Остранина *за старшого* Вел. IV. 193. Тимч.

Також із прикметниками:

Визнали *за можливе* не карати його *С.С.* — Ой рада б я Марусеньку *за рідну* прийняти Бал. 110. Тимч. — Вона не вважає себе *за нещасну С.С.* — Вони мали його *за дурного* Колб. Р. 135. Тимч. — Ти знову удавай себе *за хвору*. Засл. пов. Чуб. II. 160. Тимч.

б) Прийменник «на» [2]).

Вийшов *на господара* Чуб. II. 400. — Помалу вийшов *на великого пана* ЖС. I. 226. — Його настановили *на попа* Полт. п. — Він запросив їх *на кумів* ЖС. II. 195. — Обрали *на голову* управи, *на делеґата* etc. — Везе свою стару жінку зробить її *на молоду* ЕМ. Гр. 2. 74. — Його обрано *на* (*за*) *президента* (в президенти).

1) Іще багато прикладів подаю в «Студіях з синт. укр. мови».

2) Здебільшого при дієсловах: *взяти*, *вийти*, *наставити*, *стати*, *вивчитись* та ін.

в) Прийменник «*у* (*в*)».

Із знах. (в однині і множині): От… наменував того коня *в царевича* Староконст. п. Чуб. II. 214. — Виріс *у прехорошого парубка* Федьк. П. 198. — На що *в дружби* брав, коли грошей не мав Чуб. IV. 199. — Візьму тебе *в куми* Чуб. II. 394. — Мене *в світілки* прибрали Мил. 155. — Та його обернули *у повари* Кравч. ЕМ. III. 13.

З місцевим: Поставив його (Івана) *в кочергах* Мил. Каз. 26. Тимч. — Вирядили його *в послах*. — Взяли його *в москалях* служити etc.

г) Часточка «*як*».

Запорожці собі Бруховецького *як гетьмана* звали Тимч. Укр. грам. III—IV. 59. — Їх не можна розглядати *як полонених* (поруч: за полонених etc.).

4. Інші конструкції.

а) Родовий з прийм. «*з*» замість 1 знахідного + 2 знахідний.

Конструкція, де замість 1 знахідного стоїть родовий з прийменником «*з*», а 2 знахідний зберігається, дуже поширена в народній мові: Я зробив *з тебе чоловіка*, то це твоя дяка така *С.С.* — Пор. у франц.: Que ferez-vous de votre fils? je le ferai avocat.

ПРИКЛАДИ.

А це до чоловіка приходе пан, привозе батька, каже, щоб *з батька старого* зробить *батька молодого* ЕМ. Гр. 2. 74. — Дядьку, а ви знаєте, я *з оцього рябка* зроблю *молоду собаку* — чи хочте? ЕМ. Гр. 2. 73. — І поти воювала, поки *з усіх польсько-руських земель* зробила *пустиню* Кул. VI. Г. 169. — Добрий воїн, хоч удає *з себе ледащицю* й *характерника* Кул. ЧР. 54.

б) Підрядні речення з відпов. сполучниками (*що, як, де* та ін.).

1) Коли підрядне речення заступає тільки 2 знахідного дієприкметникового.

Надибає своїх *братів, що* по мору пливають Левч. КОП. 420. — Але ідуть, ідуть, надибають *хлопців, що* б'ються Левч. КОП. 374. — Надибає *стадо коней, що* пасуться Левч. КОП. 100. — Він приїжджає до того села і застав *єї, що* вона в коршмі гуляє Левч. КОП. 68. — Він за ними тим слідом, — і знайшов *їх, що вони* спали Левч. КОП. 311.

Пор. у старій мові: И видѣ ту *люди* сущая… *како* ся мыють Літ. Лавр. сп. 7. (Е. Будде, Осн. синт. р. яз. 234). — Пор.: бачили *дівчину, як* ішла etc.

2) Коли підрядні речення заступають обидва знахідні (1 та 2) [1]).

ПРИКЛАДИ.

Іде, дорогою надибає, *що ся* вовки три б'ються над м'ясом Левч. КОП. 394. — Але іде Іван, надибає, *що Гайдай* пасе панський товар Левч. КОП. 345. —

1) Це буває тоді, коли, словами Потебневими, «новый явык не терпит первого винительного: узнали, что он жив…» (Из зап. II. 312).

Прийшов і застав, *що вони* сидять Левч. КОП. 570. — Надибає, *що чоловік* запряг жінку в віз Левч. КОП. 570.

Увага. Можуть бути замість підрядних речень і сурядні (асиндетичні та синдетичні). Пор.: надибали чоловіка, *спав*… або: надибали чоловіка, *а він спав*… або: надибали чоловіка *і той чоловік* спав, та ін. [1]).

в) Прислівник зам. другого знахідного.

Я *не так* (не такого) уявляв собі його *С.С.* — Я почуваю себе *міцно* в руках… або: я почуваюся *міцний* у руках.

г) Дієслово + 1 знах. зам. дієслово + обидва (1 та 2) знахідні.

Це трапляється здебільшого в дуже поширенім у рос. мові звороті з дієсловом «делать, сделать кого кем, чем, каким», інстр. пред. (делать кого богатым etc.). Українська мова знає тут саме дієслово з 1 знахідним.

ПРИКЛАДИ.

Замість: зробити щось *можливим* (= рос. «сделать ч.-л. возможным») кажуть: *уможливити* щось (С. III. сл. Ум. Сп.); зам.: зробити кого *багатим* — кажуть: *збагатити* кого etc.; *банітувати* зам.: «робити *банітою*» Тимч.

Отже, ми бачимо, що на місці одного т. зв. присудкового орудного українська мова широко знає присудкового знахідного (особливо коли 2 знах. — прикметник), низку прийменникових конструкцій [прийменники: *за*, *на*, *у* (*в*)], з часткою *як* та всілякі інші конструкції, що між ними найпоширеніші підрядні та сурядні речення, конструкції — родовий з прийм. *з* на місці 1 знахідного та ін. Усі вони нерівнозначні, усі вони надають мові тонких стилістичних відтінків

В. ДАВАЛЬНИЙ ПРИСУДКОВИЙ (ДРУГИЙ ДАВАЛЬНИЙ).

Тип: З чого *мені ситій* (а не: ситою) бути… або: Як же таки *Галочці*, будучи *хазяйці* (а не: хазяйкою), та не турбуватись?

Зберігся також (в безпідметових конструкціях з дієйменнииком при першому давальному дієвої особи — предметі) і живе в українській мові другий давальний — присудкове ймення (пор. О. Курилова, Уваги, 86).

ПРИКЛАДИ.

З «бути»: З чого *мені ситій бути*, коли я дубка гризла Рудч. ЮРС. 178. — Як же *мені смутній не бути*, кого я люблю, трудно забути Коц. ПДШ. 22. — Еол велів *поганій буть погоді* Кот. Ен. — А як же *мені веселому бути* Чуб. V. 167 та 76. — Клади рано і вечір, *щоб здоровій бути* Чуб. V. 364.

Пор. без наявного 1 давального: Годі сидіти *смутному* Чуб. V. 990. О.К. — Щоб перед богом *правому бути* Пир. О.К. [2]).

---

1) Див. докл. розд. XXIX, Парат. констр. — Там сила прикладів на всі типи паратактичних конструкцій.

2) Див. також іще чимало прикладів у О. Курилової, Уваги, 86.

З «бувши»: На що *мені* женитися, *бувши молодому* Чуб. V. 620. — Як *мні* не шуміти, *бувши зеленому*; Як мні не плакати, *бувши молодому* Чуб. III. 116.

З «будучи»: Як же таки *Галочці, будучи хазяйці*, та не турбуватись? Sm.-St. 423.

З іншими дієсловами: Так мені казав робити, щоби в сорочці не *голій ходити* Левч. КОП. 184. — Ой як *мені веселій стояти* Гнід. в. II. ч. I. 15. — Треба *босому бігти С.С.*

Народній мові звороти з орудним на місці другого давального не властиві і трапляються (як чужі впливи) дуже рідко (пор. О. Курилова, Уваги, 86). Пор., напр.: «*не бути йому ученим*», «*не бути йому щасливим*», замість: не бути *йому ученому*, не бути *йому щасливому*, — або ще простіше: *не буде він щасливий*, *не буде йому щастя*, *не буде він учений*, *не буде з його вчений*, etc.

Усе, що вище за другі назовний та знахідний, за невластивість укр. мові присудкового орудного etc., стосується здебільшого й до другого (присудк.) давального.

X. «*КОТОРИЙ* (*КОТРИЙ*)», «*ЯКИЙ*», «*ЩО*». ЇХНІ ФУНКЦІЇ ТА СТИЛІСТИЧНА ВАГА.

Займенники *который* (польськ. który, рос. который), *який* (польськ. jaki, рос. какой) у функції чисто відносних сполучників українській мові народній не властиві [1]).

Єдино питомі їм функції — питальні, неозначені, дистрибутивні тощо (див. далі). Сучасна літературна мова знає їх у першій, невластивій народній мові, функції широко і майже зовсім не знає в функції, властивій нар. мові [2]). Пор. напр.: я зобачив письменника, твори *котрого* так любив читати. Нар. мова в такій функції цього займенника не знає [3]). Взагалі відносний сполучник *котрий* (*который*) здавна характеризує книжну, а не живу народню мову [4]).

Щоправда, таких дослідників, що не добачають жодної різниці між *котрий*, *який*, *що* та вважають їх усі за чисто відносні, є небагато [5]). Велика більшість дослідників, як західніх (галицьких), як і наддніпрянських, цілком певно говорять за перевагу *що* над *который*, *який* у функції чисто відносних сполучників [6]).

---

1) Українська нар. мова знає багато інших способів відносної сполуки (докладно за це див. розд. XXIII). Мови рос. (который, какой) та польська (który, jaki) знають їх у цій функції широко.

2) За пораду вживати всіх (котрий, який, що) потроху, щоб не повторювати одного займенника, коли вони трапляються кілька разів, можна б тут і не згадувати. Говорити за ненауковість такого «ліберального», мовляв проф. М. Сулима (Лекції, 106), «підходу» не доводиться.

3) Пор. проф. О. Синявський, Порадник, 116 та проф. М. Сулима, Лекції, 81—82.

4) З. М. Веселовська нарахувала, напр., у П. Беріндиному «Лексиконі» 130 прикладів з «котрий, который» і тільки 28 прикл. із спол. «що».

5) Пор. В. Сімович, Грам. укр. мови, ст. 223 і 419. Таку саму думку, що «котрий, який і що» рівнозначні, висловлював «*Н*» у ст. «В справѣ народного языка» (див. галицьк. «Дѣло», 1900, ч. 124—140). Пор. рецензію А. Кримського у «ЛНВ», 1901, жовт. II, ст. 46—47.

6) Пор. др. Огоновський, Грам. 1889, ст. 244—245; Dr. St. v. Smal-Stockyj, Gr. 301, 129; О. Курилова, Уваги, ст. 149, також пор. ст. 147; проф. Ів. Огієнко, Стил. Словн. 471 (Чистота, 160); проф. Є. Тимченко, Укр. грам. для III і IV кл. шкіл середніх, 118—120; проф. О. Синявський, Укр. яз. 100—101; К. Німчинів,

Проф. О. Синявський зауважує, що «чистота мови наших кращих письменників, можна сказати, міряється, між іншим, мірою вживання того неукраїнського способу упідлеглення відносних речень» (з «який», «который» — *С.С.*) [1]). У творах Квітчиних-Основ'яненкових, Маркових Вовчкових, Стороженкових, Кулішевих, Коцюбинського, Лесиних Українчиних (опріч молодечих творів — О. Син.), Грінченкових, Тесленкових, Васильченкових та інших найкращих наддніпрянських стилістів проф. О. Синявський знайшов їх («який», «котрий» — *С.С.*) або «в дуже невеликій дозі», або в окремих творах («Сердешна Оксана» Кв.-Основ., «Чорна Рада» Кул., «П'ятизлотник» Коц. та ін.) навіть зовсім їх не знайшов (ор. с. ib.) [2]). У віршах Шевченкових на ввесь «Кобзар» нема ні одного випадку сполучання відносних речень із «який», «котрий», «который», хоч не раз трапляється досить складна фраза, як напр.: «Де ж ті люди, деж ті добрі, *що* серце збиралось *з ними* жити, їх любити» (ор. с. 116—117).

Останніми часами в літературній українській мові почали замість займен. *котрий* широко вживати займенника *який* у тій самій функції і з тим самим значенням, що рос. который, какой, або польське jaki, któ́ry. Для такого «універсального» (заступають бо ним цілу низку способів відносної сполуки) [3]) вживання займенника *який* немає достатніх підстав. Це відзначають і інші дослідники української мови (пор. проф. О. Синявський, Порадник, 116; проф. М. Сулима, Укр. фраза, 58 та ін.).

Узявши до уваги:

1) що українській народній мові займенник *который* (*котрий*) у функції чисто відносного сполучника в позиції постпозитивній підрядного речення невластивий [4]);

2) що єдине в функції чисто відносної частки укр. мова знає «що» [5]);

3) що займенник *який* відповідає здебільшого своїм значенням і функцією займенникові *который* (див. нижче), має і свій специфічний проти нього відтінок (якісний), а в функції чисто відносного сполучника в позиції постпозитивній він українській мові також не властивий [6]) —

«Нар. Уч.», 1927 г., дод. № 48, ст. 6; проф. М. Сулима, Лекції, ст. 81—82; Ф. Корш, СОП, 28. — Потебня, широко розглянувши функції займенника *который* (Из зап. III. 547), також констатує в україн. мові тільки частку *що* (*який* — тільки в мові Котляревського).

1) Порадник, 116.

2) Пор. за Квітку і в З. М. Веселовської, Мова Г. Хв. Квітки-Основ. 97.

3) Див. розд. XXIII.

4) Тим то й зайві, вважаю, проф. Іванові Огієнкові поради ставити зв'язку *який*, *котрий* в прикметникових реченнях конче перед іменником, як це було в давній книжній мові (підкреслив я — *С.С.*). Піснь, до *котрої* зрозуміння Мог. 474, Чистота 160. Ні по іменнику, ні перед іменником укр. мова в цій функції не знає «*який*, *котрий*».

5) Докл. див. розд. XXIII.

6) Потебня відзначає його тільки в мові Котляревського (див. вище). За невластивість такого «*який*» див. проф. Сулима, Укр. фраза, 58. Пор. О. Курилова, Уваги, 150. А проф. Ів. Огієнко констатує, що «навіть в думах знаходимо *який* — тільки два рази (Який у мене муж прекрасний 77. Не знають, який квас 135), але ні разу в значенні зв'язки в прикметникових реченнях» (Чистота, 159; підкреслив я — *С.С.*).

— розгляньмо функції, властиві їм в українській народній мові.

1. Як та коли вживають займенника *который* (*котрий*). Його функції.

Займенник *который*, що невластивий народній мові в функції чисто відносного сполучника, надзвичайно поширений проте в ній з іншим значенням. Таке *который* надає не тільки певного, сказати б, кольориту, а є конче потрібний спосіб віддавати відтінки думки [1]).

Займенник *который* у мові українській буває:

А. Як сполучник.

Б. Як займенник.

А. «*Который*» як сполучник.

Як сполучник, займенник *который* дуже поширений, як у народній мові, як і в мові старш. клясиків у позиції препозитивній, але всюди має значення «который з двох або багатьох». Це саме значення він зберігає і в дуже небагатьох випадках, коли стоїть постпозитивно (див. далі). Стилістична вага його в цій позиції велика [2]).

Тип: *Которая* сиротина, гине Чуб. V. 493.

Тобто підрядне речення із займенником *который*, а при нім і після нього означуване слово, стоїть перед головним [3]). Цяя препозитивність цілком природна, відбиває бо логічну часову послідовність змісту підрядного й головного реченнів. У головному реченні проти нього може стояти (але його може й не бути) займенник «*той*», а часом «*він*» у відповідній формі, але слово, що до нього стосується займенник *который*, уже не повторюється.

Перед відповідною формою вказівного займен. «*той*», «*він*» може стояти сполучник «*то*». Його може й не бути. Вказівних займенників теж може не бути, а головне речення починається самим сполучником «*то*». Нарешті, у головному реченні може не бути ні вказ. займенника, ні сполучника «*то*».

ПРИКЛАДИ.

1. На початку головного речення сполучник «*то*» і відповідна форма займен. вказівного.

---

1) З цих двох форм *который* та *котри́й* (наголос на останньому складі, а не на першому, як часом кажуть: *ко́трий*) підношу, в певних випадках (див. приклади нижче), першу — *который*. Її бо переважно знає українська мова з Наддніпрянщини, ба й давніші клясики. (Пор. проф. М. Сулима, Укр. фраза, 53: «частіше вживана в народній мові й старша віком дублета — *который*»). Крім того, з формою «*который*» здебільшого виразніше й яскравіше відчуваються властиві цьому займенникові відтінки. Це видко, як підставити в прикладах зам. *который — котрий*. Форма *котрий*, хоч теж така сама давня, як і форма *который*, але відома найбільше по західніх говірках, де вона, можна гадати, набрала переваги не без впливу (надто щодо наголосу: ко́трий) польського «któ́ry».

2) Пор. О. Курилова, Уваги, 148 та проф. М. Сулима, Укр. фр. 55.

3) Пор. у Потебні, що проти сучасн. рос: «Я видел человека, который приходил»; первісніше; который человек приходил (и) я (того, его) видел» (Из эап. III. 342—343).

а) Займен. «*той*»:

А *которії* не поспішали, *то ті* в степу пропадали Рудч. ЧП. 130. — Ой *которії* то й поспішали, *то ті* в лузі зимували ib. 130. — І *которого* ляха між себе русини було закриють, *то* й *той* живий оставався ib. 256. — *Котрий* котрого поборе, *то той* тому дасть мішок грошей ЕМ. Гр. 2. 80. — *Котрий* нас… розлучив, *то той* нас потішить Чуб. V. 253.

б) Займен. «*він*»:

Который кіт вилізе з-під постелі, *то він* його хап ЕЗб. VII. 116.

2. На поч. гол. речення сам займенник (без сполучника «*то*»).

а) *той*:

Одні ж на службі чергували, а *которі* по домівках пробували, *ті* у низ Дніпра ходили Кул. VI. Г. 226. — *Котрі* не винуваті, *тих* не б'є ЕЗб. XIV. 164. — І ото, *которі* багаті, що на доброму коні збройно до обозу могли виїжджати, *тії* зостались…, *которі* ж ходили піхом, *так* зостались у поспільстві Кул. ЧР. 94. — *Который* козак не має в себе шаблі булатної, пищалі семип'ядної, *той* козак кий на плечі забирає Кул. ЗЮР. І. 258. — *Которі* книжки будуть у мене під рукою в перекладі, в ориґіналі не матиму, *з тих* я буду перекладною мовою виписувати Кул. VI. Г. 6. — Маєш ти дівчат без ліку, *котру* глянеш, *тую* любиш Чуб. V. 153.

б) *він*:

Который би міг Турчин, яничар, цей сон одгадати, Міг би *йому* три гради турецькі дарувати, А *который* би міг бідний невольник одгадати, Міг би *йому* листи визволені писати Думи. УАН. 45. — *Который* козак перед орандарем шапки не зняв, вже *його* хапали ib. 236.

3. На початку головного реч. самий сполучник «*то*».

То чорняві, то русяві, *на котру* гляну, *то* все браві Чуб. V. 143. — *Котрі* ліпшії, *то* собі бере ИП. Ант. Драг. І. 10. — Видиться, що мої невольники, *которі* були в неволі, *то* стали всі по волі Думи. УАН. 50. — *Которі* тікали до річки Случі, *То* погубили чоботи й онучі; А *которі* до Прута, *То* була від козаків Хмельницького доріженька барзо крута Кул. ЗЮР. І. 226. — *Которі* бігли до річки Росі, *То* зосталися голі й босі ib. 226. — А як же *который* удасться розторопний і догадливий, *то* вийшовши на могилу, кликне разів зо два Кул. ЗЮР. І. 287 — 288.

4. Без відповідного вказівного займенника й без сполучника «*то*» в головному.

Тече вода, з-під огорода рине, *которая* сиротина — гине Чуб. V. 493. — *Которії* кривії на Дунай пускає ЕМ. Гр. 3. 13. — Не сплю, не лежу, стрілочки стружу, *которі* луччі — в пучечки в'яжу ib. 12. — *Котрі* гіршії, служейкам дає ИП. Ант. Драг. І. 10. — Ой гаю мій, гаю, *котору* дитину кохала-любила, край себе не маю Чуб. V. 888. — Ой ви хлопці молодці, Женіть воли до води; А *которії* старії, Оставайтеся у лозах Рудч. ЧП. 113. — А *которі* чумаченьки того не чували, Вони ж в тому превражому Криму зо скотом пропали Рудч. ЧП. 103.

Паралельні до цих сполучні звороти укр. мова знає такі: *хто — той, де — той, який — що, що — той*, або й без відповідного вказівного займенника [1]).

ПРИКЛАДИ.

ХТО… ТОЙ.

Тоді то *хто* виїжджав конем з луком і шаблею, *той* був козак Кул. VI. Г. 226.

ДЕ… (*ТОЙ*).

Де більшії на ліг полетіли, *де* меншії, — так посиротіли Эварн. МНП. 65. — *Де* хліб обрідкуватий, *той* на зерно кращий, а *де* густий, *там* ні Полт. г. Гр. (під Обрідк.). — *Де* були в полі стежки-доріжки, — Волоськими головками повимощував; *де* були в полі глибокі долини, Волоською кров'ю повиповнював М. 394. Пот.

ЯКИЙ… (*ТОЙ*) — див. нижче функції займен. *який*.

ЩО … (*ТО*).

Що була скотинка позбував, а гроші попропивав Кв. О.К.

Усюди по всіх прикладах займенник *который* заховує своє первісне значення «который з двох чи багатьох» (пор. Пот. Из зап. III. 346) [2]).

Як бачимо, таке препозитивне *который* дуже поширене в народній укр. мові. Його знають усі говірки по всій Україні. Його також часто вживають у своїх творах такі клясики, як Куліш, Грінченко, М. Вовчок, Квітка тощо.

Широко знають і вживають його також українські думи [3]). За вагу такого препозитивного *который* для стилю, за особливий кольорит, що він надає його мові, не говоритиму. Вони відчуваються самі [4]).

Б. «*Который*» як займенник.

1) Як займенник неозначений, *который* надзвичайно поширений, як у живій мові, як і в мові клясичній і має значення «якийнебудь з» «хтонебудь з», «чийнебудь з»; «хто з»; «чий з»; «що з»; «який з», «якийся з»; «інший з»; «деякий з»; «дехто з» [5]).

ПРИКЛАДИ.

Ти вирви із кожного з нас по три волосини, і як треба буде тобі *котрого* з нас, то присмалиш ту волосину, *которого* тобі треба Рудч. ЮРС. I. 105. — Бо як одірветься *которе*, то й ти пропадеш Рудч. ЮРС. II. 190. — Походили до *которого* часу, давай чай пити ЕЗб. XIV. 147. — Не раз та й не два доводилось таким осадам зникати без прослідку, як прокрадуться татари *которим* шляхом

1) Пор. О. Курилова, Уваги, 148.

2) Навіть у рідких випадках постпозитивности займен. *который* заховує це своє значення «который з». Пор: Ой співайте, ледіники, *котрий* голос має Гол. II. 617. — Тепер люби, *котру* хочеш, *котра* тобі мила Гол. II. 780 (Потебня, Из зап. III. 347).

3) П. Житецький, Про укр. нар. думи.

4) За стилістичну вагу цієї інверсії див. П. Житецький, ор. с. 12.

5) Пор. О. Курилова, Уваги, 148 та Потебня, Из зап. III. 347.

Кул. VI. Г. 58. — Ось ходім лишень на двір да подивимось, чи не зачепилась *котора* в'язка Рудч. ЮРС. І. 188. — Сидить собі, як понуре, ні на кого не дивиться, і дівчат *ні которої* не заньме Кв. Мар. 59. — Як *который* парубок має сватать дівчину, то питає: «чи підеш за мене» Кравч. ЕМ. III. 96. — Звісно, коли хто *котору* любить, то й думає, що вона й усім така хороша Кв. Пот. — Хто *котрого* (чиєнебудь — *С.С.*) добро за ніч перекидає, то того буде Кравч. ЕМ. V. 35. — Чи нема междо вами *котрого* козака… у первому разі на герці погуляти Метл. 418. Пот. — Ви… кайданами не стучіте, Ясини не вчиніте, Ні *которого* (= ні одного, жодного — *С.С.*) турчина в галері не збудіте Думи. УАН. 47.

Пор. також із значенням «інший»: Було, як охопить *котрий*, так до землі не допустить, так і носить Т. Шевченко, Сул. — Як *который* той навчиться, а сей — ніколи Сл. Грінч., Сул. — А почне *котрий* розсуждать і його на зсилку гукають А. Тесленко, Сул.

Увага. Пор. також приклади з неознач. «*котрийсь*», парал. *якийсь*: Жиє до *котрогось* часу Номис, Сул. — А що дома, — озвався *котрийсь* А. Тесленко. — Знеобачка заверещала ззаду *котрась* із дівчат В. Чапля [1]).

Паралельні звороти з *який* (див. нижче — «функції займен. *який*»).

2) *Который… который* як займен. неозначений може мати значення *один* (з багатьох)… *другий* (інший) (з багатьох), *одна… друга* (інша), *одно… друге* (інше), *одні… другі* (інші) з багатьох тощо.

ПРИКЛАДИ.

Которі козаки трупом пали, а *которих* з жінками й дітьми до Криму одведено Кул. VI. Г. 321. — Дітвора, *которе* біжить, *которого* на руках несуть Кв. Пот. — *Которі* ж ляхи врозтіч порозбігались, а *которі* гуртом великим на Костянтинів утікали Кул. VI. Г. 255. — *Которі* ж морем пантрували та рабували побережжя, а *которі* то річками на здобич по селах і городах ходили Кул. VI. Г. 212. — Розлетимось, розбіжимось, як кленове листя, *которе* на Вкраїну, *котре* на Полісся Чуб. V. 790. — З них *которі* на жорнах мелють яру пшеницю, *которії* пак за верстаттям ткуть Пот. З. т. с. 554. — Та в тій школі так: *котрий* пише, *котрий* читає, а *котрий* то й байдики б'є Сл. Гр. — Пор. також: *Одного* на здоров'я любенько питає; *другому* жалиться, що без його чогось їй смутно та дивно; *которого* біля себе садовить М. Вовчок, М. Сулима.

Паралельні до цих звороти матимуть *який… який, хто… хто, де… де, що… що*.

1) Ції приклади в проф. М. Сулими. Пор. у нього там таки: «Часто-густо сучасний інтеліґентський зворот *той чи* (або) *інший* (пор. до рос. «*тот или иной*», «*тот или другой*») паразитує стильне українське *котрийсь*; напр.: «*з тих чи інших* причин…» = «з *котрихось* причин», «в *тій або іншій* статті» = «в *котрійся* статті». Пор. Укр. фр. 55.

ПРИКЛАДИ.

ЯКИЙ… ЯКИЙ. Див. нижче «функції займен. *який*».

ХТО… ХТО.

Запорожці… ховали добро *хто* в землю, *хто* в скелю, а інші в Дніпро Н. Кл. 48. О.К. — Почали трохи з його й кепкувати: *хто* гірко, а *хто* любенько, а *хто* то й засмутивсь, а *хто* то й злякавсь Вовч. Прав. 11. 543, в. 9. 10. Ogon. — Всі узброєні: *хто* в косу, *хто* в рушницю etc. Mikl.

ДЕ… ДЕ.

Де кричать, а *де* співають; *де* кров0 іллють, а *де* горілку п'ють Кул. ЧР. 369. 3—5. Ogon. — Пор. також: Ті пустині… що вже позахищували від Орди *де* козаки, а *де* руська шляхта узгранична Кул. VI. Г. 150.

ЩО… ЩО.

Що ж самі поїли, а *що* стали неймущих та проходящих обділяти Кв. Ogon. — Тоді як стебнув по війську, так і летить як полова, *що* кінь топче, а *що* він б'є ЕЗб. XIV. 27.

Цими *де — де*, *що — що* та ін. можна заступати як до відтінку й вислів — «з одного боку — з другого боку» та ін.

3) Як займенник питальний *который* має значення «хто з», «який з» тощо.

ПРИКЛАДИ.

Сповідайтеся ви, братця, Чорному морю, *который* найбільше гріхів має Думи. УАН. 76. — І скажуть, щоб відгадав, *котра* твоя жінка, а як не відгадаєш, то все пропало ЕЗб. VII. 11. — А скажи нам, дядьку, *котрий* з нас був кращий ЕМ. Гр. 2. 332. — Признайтесь, *котрий* мій муж ЕЗб. XIV. 113. — Виведи його в чисте поле, там стоїть корч — *котрий котрого* злапає ЕЗб. VII. 89. — Ну, *который* одвезе чоловіка до дому Рудч. ЮРС. І. 72. — Підіть же в ліс, — *который* лучче свисне Рудч. ЮРС. II. 187. — Ой змовлялися на одну дівчину, *котрий* її возьме Чуб. V. 223. — Іди ти до стайні і дивися, *котра* кобила є жеребна ЕЗб. VII. 26. — От, каже, *котрий котрого* переборе, то того будут гроші Левч. КОП. 36. — Тай той пан показав єму, *котру* книжку взяти Левч. КОП. 515. — Али… страшно смутится й плаче, що ни знає, *котрий* з них старший з єї дітий Левч. КОП. 317. — Питаються: вечерниці, а в *которій* хаті Чуб. V. 57. — Ой стій, не топися, марне душу згубиш; скажи перше правду, *котру* вірно любиш ib. 212. — От… й каже: «Ну, *котора* дочка краща?» Кул. ЗЮР. II. 65. — І вивів їх… і розказав *котора* старша, а *котора* підстарша, і до послідньої Кул. ЗЮР. II. 65. — За труною плететься кільки жінок. По них не знати, *котра* молода, а *котра* стара В. Стефаник, Сул. — *Котра* ж із вас піде зо мною танцювати? Т. Шевченко, Сул. — Ану, *котру* ці мнясниці заміж оддамо А. Тесленко, Сул.

Пор. і в рос: Нам, *которому* с Чурилой голова рубить (тобто, *которому* з нас двох, мені чи Чурилі) Рыбн. I. 305. Олон. был. Бусл. Синт. 334.

Отже, у всіх випадках, що подані вище, коли *который* є сполучник і коли він займенник, *который* має значення «который з двох або багатьох». Яко сполучник, *который* завжди стоїть препозитивно. Постпозитивно дуже рідко й лише тоді, коли це значення который з двох або багатьох зовсім виразне. Стилістична вага його велика [1]).

Увага 1. Пор. приклади, що в них *который* має значення особового або вказівного займенника самого або із сполучником «а, і»: І взяла шлюб з Івасем, *котрі* (= і вони — *С.С.*) й до цього часу живуть ЕЗб. VII. 131. — На *котрім* (= а (і) на тім — *С.С.*) весіллю і я був, пив, їв, гуляв і так здорово напився.

Увага 2. Хоч розподільно-числове значення властиве й займен. *який*, проте в нім воно не відчувається так виразно, як у займеннику *который* (*котрий*). Тим то краще казати «*котра* година?» «о *котрій* годині?» та ін., а не «*яка* година?, «о *якій* годині?» Бож займенникові *який* властиве ще й якісне значення. «*Яка* година?» іноді можна зрозуміти так, наче питають про гарну чи погану годину на дворі. А питання «*котра* година?» іншого значення, опріч числово-часового, звичайно й не має [2]).

2. Як та коли вживають займен. «*який*». Його функції.

Займенник який у функції чисто відносного сполучника в позиції постпозитивній українській народній мові не властивий. Як він і трапляється в цій позиції, то лише з виразним властивим йому значенням якісним, а не як чисто відносний сполучник. У позиції препозитивній нар. мова його знає, але з відтінком: «який з двох або багатьох», подібно до препозит. *который*. Переважає тут *который*.

Займенник *який* відповідає здебільшого своїм значенням займенникові *который*, хоч і не з таким виразним розподільно-числовим значенням [3]).

---

1) Пор. проф. М. Сулима: «це явища максимально поширені, максимально властиві українській масово-народній і добрій письменницькій мові» (Лекції, 78—79).

2) Пор. проф. М. Сулима, Укр. фр. 67.

3) Ось як з'ясовує різницю між *который* та *який* ак. А. Кримський: «Візьмімо хоч би речення: «позабирав яблука, *котрі* були вже добрі» = «позабирав ті з-поміж яблук, які були вже добрі» (себто не всі). Коли ж скажемо: «позабирав яблука, *що* були вже добрі», то це значить, що всі яблука добрі. (Отже, *що* єдине має чисто відносне значення — *С.С.*). Щодо «*який*», то воно займає середину між «*котрий*» і «*що*» і не має в собі такого різкого відтінку. Коли скажемо: «позабирав яблука, які були вже добрі», то звідси не видко, чи всі вони були такі, чи тільки деякі з-поміж них» («Про нашу літературну мову», «ЛНВ», 1901, жовт. II. ст. 46—47). Пор. також А. А. Шахматов; «которая книжка лучше?» предполагает наличность двух-трех книг, из них делается выбор, между тем «какая книжка теперь особенно в моде?» — вопрос не сосредоточен на ограничении; следовательно: *который* ставит вопрос ограничительно, а *какой* не ограничительно (впрочем, «в котором году случилось то-то», а не в «каком» году); *который* не определяет качества, а *какой* может определять и качество» (Синт. р. яз. в. вт. 88—89).

Уживається не так часто, як *который*. Має і властиве йому тільки значення якісне.

А. «*Який*» як сполучник.

ПРИКЛАДИ.

Яка була мерзла земля, зараз уся порозтавала Кв. Пот. — Сухий вітер, що ніколи не навіє дощу, а *який* і збереться, то він його розвіє. Кв. Пот. — Озиме, коли *яке* й зійшло, так і те зараз покорявило Кв. Пот. — Коли з дітей *яке* (= которе, «какое-нибудь») шалівливе, батько й грімне на такого Кв. Пот. — Ой *які* швидче повернутись мали, то ті в Лузі зимували Рудч. ЧП. 144. — А де *які*, гаючись не дбали, — То ті в степу загибали ib. 144. — Ну, ідіть, на котру хочете дорогу, а мені *яку* покинете, то моя буде ЕЗб. XIV. 209.

Б. «*Який*» як займенник [1]).

а) Як займенник неозначений, *який* має значення «*который*», «*котрийнебудь*», «*якийнебудь*», «*якийсь*», «*котрийсь*», «*інший*», «*деякий*» та ін. [2]).

ПРИКЛАДИ.

Було, як тільки брат піде на звіра *якого*, чи то птицю підстрелить на юшку чи печеню, — от змій той зараз і прилетить до Ганни Рудч. ЮРС. в. I. 131. — Чи ви за ділом *яким*, чи вештались світ за очима Пот. З. т. с. 544. — Озиме, увосени через засуху не зходило, коли ж *яке* і зійшло…, так і те покарявило Д. р. 1. 6. — Як *який* чоловік скаже слово, то вона… зараз і кричить М. в. д. I. 23 [3]). — Знизу, мов з *якої* прірви, часом виглядали зорі Васильченко, О.К. — Мати… вже раді, як получу карбованця *якого* та їм дам Тесленко, О.К. — А може у тебе *якого* з рідні під Іліоном вбито Пот. З. т. с. 583. — Або товариш *який*, чи добродій Пот. З. т. с. 583. — Через *який* (= деякий, рос. некоторый — *С.С.*) час увіходить і отець А. Тесленко, Сул.

Увага. Як займенник неозначений, *який* — *який* може мати значення — один (з багатьох)… другий, інший (з багатьох), відповідаючи такому самому «*который — который*».

ПРИКЛАДИ.

Який… який.

Які пили, *які* трудились і над убитими возились Кот. Ен. 198. — Жінки *які* нічого не роблять, а *які* тільки шиють МУЕ. VI. 142. — Дивлюся: в могилі усе козаки: *який* безголовий, *який* без руки, а хто по коліна неначе одтятий

1) Окремо не подаю прикладів, що в них займен. *який* має виразне розподільно-числове значення, коли мова за кількох суб'єктів. Йому це значення може бути властиве як займен. неозначеному, як і питальному. Пор.: Батько й мати не знатимуть — де, в *якій* (= которій — *С.С.*) тяжкій неволі турецькій синів своїх шукати Нар. дума. — Розпитує, чи нема де *якого* (= якогонебудь — *С.С.*) нетяги Нар. казка. Пор. за це в проф. М. Сулими, Укр, фр. 57.

2) Пор. також у проф. М. Сулими, Укр. фр. 57.

3) Ції приклади див. З М. Веселовська, Мова Г. Хв. Квітки-Основ. 97.

Шевч. 563. Гр. — А зараз всі і потаскались чого хотілося шукать: *якому* меду та горілки, *якому* молодиці, дівки, оскому щоб з зубів зігнать Кот. О.К. III. 8. Гр.

б) *Який* — займенник питальний.

ПРИКЛАДИ.

Можна ізділать, да на *які* сутки ЕЗб. XIV. 121. — Ну, ходім на двір: перш покажете мені, в *яку* дорогу іти Рудч. ЮРС. в. I. 70. — Не знаю, *які* із Ахайців збавились смерти, *якиї* погибли Пот. З. т. с. 548.

В. «*Який*» із значенням якісним.

Найчастіше *який* трапляється з найвластивішим йому значенням якісним (відповідно до рос. какой) [1]). Цим відрізняється він від займен. *которий*.

Увага 1. За якісне *який* проф. М. Сулима каже, що таке *який* трапляється здебільшого в питальних та окличних фразах і відповідає, напр., рос. «какой» на такій самій позиції (Укр. фр. 56).

Увага 2. Проф. М. Сулима эауважує: коли *який* має виразне якісне значення, то йому відповідає у другім реченні *такий*; пор.: *Який* удався, *такий* і згинеш Ном. — *Який* дідько печений, *такий* і варений Ном. У таких випадках *який* завжди препозитивне.

Коли ж препозитивно стоїть *такий*, то йому відповідає не *який*, а — *як* (у порівняннях) або *що* (наслідки якости); напр.: *Така* честь, *як* на собаці лико Ном. — Був *такий* мужик багатий, *що* зроду не знав ніякого горя ЕМ. Гр. [2]). Але пор.: *Така* ж єсть, *яку*… дав ЕЗб. XIV. 146.

ПРИКЛАДИ.

Який сей світ великий, нене М. Вовчок, Сул. — Ніч *яка*, місячна, зоряна М. Старицький. — Жаба… побачила вола, та каже… *який* здоровий, моя ненько Л. Глібів. — Ха-ха-ха-ха. Краса *яка* О. Олесь. — *Який* бо ти бевз і справді Т. Шевченко, Сул. — Пор. також підсильне якісне зам. *оскільки*, *наскільки* etc.: Ви й не знаєте, *який* цікавий був (зам. «оскільки цікавий»). — А мені *яку* покинете, *така* й буде ЕЗб. XIV. 55. — Шукай тепер кумів, *яких* сам знаєш ЕЗб. XIV. 39. — А тепер видиш, *якого* я то тобі панича зробив ЕЗб. XIV. 50. — *Яка* коли година була ЕМ. Гр. 2. 17. — *Які* кухні, *які* що, — все золото ЕЗб. XIV. 140. — Не звикай, бо тебе трошки не нагодує, а ти їж, *яке* тобі вродило, а я буду їсти, *яке* мені вродило ЕЗб. XIV. 313. — Сам ти побачиш своїми очима, *які* кораблі в нас Пот. з піс. 562. — Пор. також іще: Але йому не подобався сам Дорошенко, бо він вимагав *таких* прав і вольностей Україні, *яких* московський уряд не хотів їй давати К. Черн.

---

1) Пор. О. Курилова: «Займенника *який* не можна, розуміється, обминути, де його вжито на означення якости: *Який* пан, такий крам. *Який* їхав, таку стрів Ном. (Уваги, 50).

2) Див. проф. М. Сулима, Укр. фр. 56.

3. Функції «*що*» в українській мові.

«*Що*» — це єдина відносна частка, що її широко знає укр. мова. Див. докладно розд. XXIII.

XI. ОСОБЛИВОСТІ ЧИСЛІВНИКІВ ТА ЧИСЛІВНИКОВИХ КОНСТРУКЦІЙ.

Українська народня мова знає багато всіляких числівників та числівникових конструкцій. Деякі з них мають велику стилістичну вагу. У літературній мові їх майже не знають. Подаю отже низку найхарактеристичніших числівників та числівникових конструкцій.

1. Числівники збірні.

Українська мова широко (не тільки при іменниках-назвах осіб, ба й тварин, речей тощо) вживає числівників збірних: *двоє*, *обоє* [1]), *обидвоє*, *обидва*, *обидві*, *троє*, *четверо*, *п'ятеро*, *шестеро*, *семеро*, *восьмеро*, *дев'ятеро*, *десятеро*, *одинадцятеро*, *дванадцятеро*, *тринадцятеро*, *чотирнадцятеро*… *двадцятеро*, *тридцятеро*… *тридцять і четверо*, навіть *тридцятеро й четверо*… *п'ятдесятеро*, *сотеро* і т. д. [2]), як у сполуках з назвами дорослих осіб обох родів, як і з назвами тварин та речей.

Увага. Збірних числівників в українській мові куди більше, як у мові російській. Творяться вони, від 5 почавши, суфіксом *-еро*. Крім того, коли число більше 20 і числівник через це стає складений з двох числівників, то обидва вони будуть збірні: *двадцятеро й двоє*, *тридцятеро й троє*, *тридцятеро й четверо*; отже, замість і поруч: їх прийшло *двадцять два* — кажуть: їх прийшло *двадцятеро й двоє* та ін. Пор.: *Тридцятеро й троє* на подвір'ячко твоє Нар. прик. Сім. 239. Крім того, в українській мові, при збірних — іменника не пропускають, і збірний числівник може стояти не тільки при іменниках-назвах осіб (як у рос. мові), але й тварин тощо [3]).

ПРИКЛАДИ.

ОБОЄ.

Серце ж моє любеє, повечеряєм *обоє*, ляжем спати *обоє* Чуб. V. 1098. — Що *обоє* чорнявії будемо мандрувать ib. 795. — От біжать вони з лісу *обоє* Рудч. ЮРС. I. 130. — Кінь і собі впав на коліна — і почали *обоє* плакати Рудч. ЮРС. I. 100.

---

1) Проф. Ів. Огієнко так їх розрізняє: «*двоє* визначає дві особі чи дві речі однакових: двоє дітей, двоє дверей. *Обоє* — це одне й друге, той і другий, такий і такий: Вони обоє (чоловік і жінка) п'ють (Чистота, 101). Пор. і В. Сімович, Грам. укр. м. 239.

2) Пор. др. О. Огоновський, Грам. р. яз. 123; проф. О. Синявський, Укр. яз. 38, Поради, 66; Dr. Smal-Stockyj, Gr. 308; О. Курилова, Увага, 135 та ін.

3) Пор. М. Гладкий, Практ. курс, 45.

ДВОЄ.

Побрались собі молоді люди *двоє* Рудч. ЮРС. І. 181. — Мені дали вже *двоє* яблучок ib. 83. — Дівчаточок *двоє*, робити ще не їм, а їсти просять, треба годувати Кв. Перек. 158.

ІНШІ.

Попили, погуляли, *троє* суток ЕЗб. XIV. 46. — Ой не сам запорожець іде, *дев'ятеро* коней веде Чуб. V. 45. — А ті дві ззіли *шестеро*, а ті *шестеро* та ззіли *дванадцятеро* Рудч. ЮРС. II. 182. — Семеро нас так покалічено навхрест і пущено старцями на острах людям Кул. VI. Г. 331. — Вони влізли в ятір, та вже й не вилізе, в'юнові *сімнадцятеро* дверей у тім ятері, то він зараз і виліз Рудч. ЮРС. І. 46. — Оддихали вони *п'ятеро* суток ЕЗб. XIV. 19. — Прожили суток *п'ятеро* собі, погостювали ib. 75. — Ішли *п'ятнадцятеро* суток ib. 209. — Тепер загадав пан, щоб зварили *тридцятеро* яєць ib. 282. — То то вони з галери схожали, велику радість мали, *дванадцятеро* суток гуляли Думи. УАН. 49. — Да візьмемо, братця, по *семеро* молодців, а по восьмому, братця, за для кашоварости Рудч. ЧП. 83.

Таких прикладів безліч.

Отже, бачимо як широко знає жива нар. мова, ба й клясична літературна, ці збірні числівники, та як уживає їх навіть там, де літературна мова знає тільки звичайні два, три і т. ін. І то не тільки «на означення двох і більше одиниць з маси збірного» (Тимченко, Функ. чис. 177), але й тоді особливо, коли іменник в ніякому роді (троє вікон), та ще й уявний (двоє оповідань), коли іменник уживається тільки в множині (п'ятеро ножиць, дев'ятеро воріт) тощо [1]). Питання ставимо «скільки, скількоро» а не «хто».

Увага 1. Є ще (цього не мають інші мови) пестливі числівники: обойко, двойко, двоєчко, тройко, четвірко, п'ятірко, шестірко (шестірочко), семірко та ін. (пор. О. Синявський, Укр. яз. 38).

Увага 2. Числівники збірні не відмінюються (крім *обидва*, *обидві*, *обоє*, *двоє*, що мають форми відм. від «*оба*») [2]). Пор.: Вона пішла із всіма *дванадцятеро* в огород См.-Ст. — З *дванайцятеро* курчат пропало десь двоє См.-Ст. — Ґаздиня шукала їх із *всіма четверо дітьми* і найшла їх в стодолі См.-Ст. [3]).

До збірних таки ще й такі: *пара*, *трійка*, *чвірка*, *п'ятка*, *шістка*, *сімка*, *вісімка*, *дев'ятка*, *десятка*, *кланя*, *двадцятка*, *п'ятдесятка*, *копа*, *сотка*, *тисячка*; *десяток*, *двадцяток*, *тридцяток* [4]).

2. Конструкція-тип: «троє хліба», «п'ятеро (і — п'ять) чоловіка» тощо.

Дуже широко знає народня мова українська родовий однини після *двоє*, *троє*, *четверо*, *п'ятеро*, *кількоро*, *кільканадцятеро* тощо (числівників

1) Пор. у проф. Ів. Огієнка, Чистота, 184 та О. Огоновський, Грам. р. яз., 178. 3.

2) Тільки дуже рідко, коли треба відзначити відмінка, прибирають закінчень; *-ерох*, *-ером*, *-ерома*: п'ятеро, п'ятерох, п'ятером, п'ятерома тощо.

3) Приклади в ак. St. v. Smal-Stock'ого, Gr. 308.

4) Пор. також у ак. St. v. Smal-Stock'ого, Gr. 308 та в проф. Є. Тимченка, Укр. грам. 122; др. В. Сімович, Грам. укр. м. 229.

дробових і збірних для іменника, що в нім поняття збірне або матеріяльне (*двоє хліба*) [1]). А коли іменник є назва живої особи, то й по числівниках *п'ять* і далі вживаємо його, а також і прикметника в родовім однини [2]). Також і після загальних числових понять «багато, мало, декілька, решта, більшість» та ін.: Багато *бджоли* загинуло etc. Додам, що питання в таких випадках ставимо «скільки», а не «хто».

Отже зам. (і поруч): нас було сто *чоловіків* (рос: сто человек) — кажуть також: нас було сто *чоловіка*. Але все пам'ятаємо зв'язані з ними відтінки, нюансацію (значення та стилістичну). Цілком слушно відзначає проф. М. Сулима, що «синекдохічний родовий однини *чоловіка* має загальне значення (пор. напр., до такого виразу: нас було сто душ), а форма родового множини *чоловіків* уже мала б значення індивідуалізоване (пор. до рос.: там было сто мужчин)» (Укр. фр. 20). Отже це може стати між ін. за критерій, коли вживати родового однини, а коли множини.

Так само вживають цих зворотів з родовим однини і в тих випадках, що в них поляки, а за ними й галичани знають родовий множини не тільки іменниковий, що залежить від числівника, але й числівниковий зам. підмета. Пор. зам.: прийшло *шістьох жовнірів* (sześciu żołnierzy) кажуть: *шестеро жовніра* [3]).

ПРИКЛАДИ.

Ей, на тобі та *четверо хліба* Эварн. МНП. 255. — Зайшов він туди, а там сидить їх *чоловіка п'ять* ЕМ. Гр. 2. 2. — Та щодня з'їдає по *семи хліба* ib. 269. — *Багацько трупа* там палилось Кот. Ен. 200. — Тут не тільки я один, а тут нас єсть *чоловіка більш як двадцять*, — такі собі бурлаки Рудч. ЮРС. I. 206. — Взяли велику здобич і *багато невольника* з неволі татарської визволили Кул. VI. Г. 234. — Почали йому ще виносити хліб, так він небагато ззів — *п'ятнадцятеро хліба* ЕМ. Гр. 2. 270. — Та виступа *ляха з сорок тисяч*, а *гусара двісті* ИП. Ант. Драг. II. в. 1. 69. — *Дев'ятеро скоту* із кошари на вибір займала Метл. 415. Тимч. — Намочила *троє шмаття* ще від понеділка Чуб. V. 1151. Тимч. — Привезла з *дванадцятеро* печеного *хліба* М.-Пр. 65. Тимч.

Без числ. назов:

Усякого *купця* з усяких місць наїжджає Квітка, М. Сулима. — Скрізь по селах шибениці, навішано *трупу* Т. Шевч. М. Сул. [4]). — Йде *багацько чумака* і всякого народа Нечуй-Левицький. — Ой, є в мене, брате, *много* сизокрилого *орла* Зап. о Ю. Р. I. Пот.

---

1) Пор. О. Курилова, Уваги, 135; проф. Є. Тимченко, Укр. грам. III—IV. 106 та проф. О. Синявський, Укр. яз. 85.

2) Пор. і проф. Є. Тимченко, Функ. ген. «РФВ», 1913, т. 70, ст. 218. Пор. у проф. Ів. Огієнка: Вирушило сорок тисяч озброєного *ляха* Гр. (Чистота, 184).

3) Пор. М. Лев. Укр. грам. 67.

4) У цих прикладах не вжито слова «багато», «багацько» чи там «сила» тощо. Пор.: Там птиці — сила (багато). — Що того ліса було — тьма (проф. М. Сулима, Лекції, §6, 64—65).

3. Конструкція-тип: «Та так вибив венгра (військо), як ціпом солому» ЗРГО. II. 554.

Маємо також у цих зворотах однину іменника конкретного, що править за образ суцільної множини [1]) Знають це й інші слов. мови, між ін. і російська [2]).

Стилістична вага їхня велика.

Пор. у Потебні: «нельзя сказать, что в картине битвы один солдат на переднем месте замещает или заменяет собою многих: он (если картина удачна) — единичный знак (символ), по которому зритель, смотря по своей прозорливости, может судить о многом, неизображенном и иначе неизобразимом (підкреслив я — *С.С.*), а многие солдаты так таки могут быть изображены в большей дали…» Ст. русск. «Черный клобук… Ѣхаша»… Между «листъ» («лист» сухой валится» осенью), «листы» и «листья», во мн. ч. листья, разница в образе, т. е. в исходной точке и способе, каким получается значение множественности: в одном случае единица, служащая символом множества, в другом раздельное множество, в третьем сплошное множество, понятое, как единица или как множество» (Потебня, Из зап. III. 28).

Такі вислови, що в них однина конкретного іменника стає за образ суцільної множини, особливо придатні в поетичній мові та коли взагалі є потреба образного, бо це, мовляв Потебня, синекдоха, «если под этим словом не разуметь сознательного выбора единицы из множества» (Из. зап. III. 28) [3]).

Увага. Присудок при них стоїть тільки в однині, а не в множині, як це буває у збірних (логічна, а не граматична згода) [4]).

ПРИКЛАДИ.

От прилізли гадюки, жаби, ящірки і *усякий звір* Рудч. ЮРС. II. 59. — Лежали країни… повні *звіра і птиці всякої*, повні дикої *бджоли*, що по дуплах віковічних дубів і сосен сама собі роїлася Кул. VI. Г. 24. — *Комінник* цей гнав степами тільки вночі ib. 57. — А то вже почали верстати здобиччю дорогу до *турка* Чорним морем ib. 128. — Так тоді то раз *татарин* так нагнав того миру, що й землі важко Кул. ЗЮР. I. 6. — То сіло їх сорок тисяч на човен, та й поїхали до *турка* Кул. ЗЮР. I. 141. — Ну, то дай же вам, пані-господарю, вночі мороз, а вдень вітер, щоб ся *муха* ни росходила, іно щоби мед робила Левч. КОП. 265. — *Швед* поліг головою Котляревський, Сім. — На *турка* воювати Нар. піс. — Він з *турком* найбільші війни мав Каз. 55. — Чорна рілля заорана і кулями засіяна,

1) Пор. Потебня, Из зап. III. 27. Пор. також у проф. Є. Тимченка: «Синекдохічно, коли одиниця править за образ (символ) маси» (Функ. чис. 174).

2) «Покупатель стал редок. Яблоко нынче ни почем; огурец дешев» (див. А. А. Шахматов, Синт. р. яз. в. вт. ст. 22).

3) Пор. і в В. Сімовича, Грам. укр. м., 465. Пор. також проф. М. Сулима, Укр. фраза, 20 та Лекції, §6, 63. Пор. і ак. St. v. Smal-Stockyj, Gr. 382—383.

4) Пор. Потебня, Из зап. III. 28.

білим *тілом* зволочена і кровию сполощена Піс. І. 95. — Не вискочить кінь козацький із ляцького *трупу* Метл. 407. Пот.

4. Числівники типу «*півтретя*».

Українська мова знає дуже економний і раціональний спосіб утворювати великі числа з слівцем *пів* (типу «*півтретя*»). Крім числівника «півтора», що його знає й російська мова, українська мова ширше застосовує цього способу. Слівце *пів* при одиницях означає ½ названої одиниці, при десятках — ½ десятка, а при сотнях ½ сотні і т. д. Отже не тільки «*півтора*» (1½), «*півтораста*» (150), а й: *півтретя* (2½), *півчетвертá* (3½), *півп'ятá* (4½), *півшостá* (5½), *півсьомá* (6½), *піввосьмá* (7½), *півдев'ятá* (8½), *півдесятá* (9½) і т. д., *півтретя́ста* (250), *півчетвертáста* (350), *півп'ятáста* (450) і т. д. Для жіночого роду: *півтори*, *півтретí*, *півчверти*, *півп'яти*, *півшости* etc.

Іменник стоїть у родовім однини: *півтора* дня (а не «півтори дні»), *півтора яблука* (а не «півтора яблуці»), *півтори доби*, *півтори сотні* etc. [1]).

ПРИКЛАДИ.

Щоб тебе трясло *півчварта року*, поки витрясе пшениці копу Нар. приказка, Сім. — Ой виростеш, сину, за *півчварта року* Шевченко, Сова, Сім. — Довжників було на *Півсема тисячі* Франко, Перерв. стежки, Сім. — Ми любилися *півтора року* Чуб. V. 149. — *Півтретя року* перед кончиною світа ЕЗб. XIII. 253. — Що лежить вас од Городка за *півтретя милі* Закр. Банд. І. 26. — Було в Гуляницького тільки *півтретя тисячі війська*, та все те були бувальці Кул. VI. Г. 317. — То буде мати два, а та, жи прилетить наостатку, то буде мати *півчварта* ЕЗб. VII. 143. — Сімсот турків, яничар чотириста, а бідного *невольника півчвертаста* Думи. УАН. 53.

Ці числівники не відмінюються.

5. Спосіб рахувати числівниками типу «*двадцять без двох*», «*тридцять без одного*» тощо.

Подаю тут також і відомий в нар. українській мові спосіб творити більші числа, відлічуючи одиниці, здебільшого 1, 2, 3, від великих чисел прийменником *без*. Наприклад, зам.: «вісімнадцять» часом кажуть: *двадцять без двох*, зам.: «дев'ятнадцять» — *двадцять без одного*, зам.: «двадцять сім» — *тридцять без трьох*, зам.: «двадцять дев'ять» — *тридцять без одного* і т. д.

---

1) Знає такого типу числівники й німецька мова (з «halb»): anderthalb, dritthalb, vierthalb, fünfthalb… Пор. ак. St. v. Smal-Stockyj, Gr. 309. Цей спосіб відомий і в російській мові, але тепер, крім «полтора», «полтораста», літературна мова його на знає. Подібно до української мови широко знає такі числівники й білоруська мова: «Дробныя лічэбнікі, зложаныя в «поў» (= пол), вельмі пашыраны: паўтара, паўтраця, паўчварта, паўасьма, паўшаста, паўчвартаста… напр.: «У мяне засталося *паўпята рубля*», «адтуль да нас будзе *паўтраці вярсты*» (Язэп Лёсік, Сынтакс. бел. мовы, 111—112).

Пор.: Без двох копа тут Бороз. п. Тимч. Функ. ген. 70. 15 [1]). Пор. з цим загально вживане: «10 до 5-ої» — рос. «без 10 пять».

6. Спосіб рахувати числівниками «*одинадцятьсот*», тобто сотнями.

Знає українська мова й широко вживає по всій території таких форм числівникових, як: одинадцятьсот, дванадцятьсот, тринадцятьсот..., вісімнадцятьсот... і т. д. замість і поруч звичайних у літературній мові: тисяча сто, тисяча двісті і т. д., тобто спосіб рахувати сотнями (сто, двісті, триста, чотириста і т. д.) переносить і поза тисячу [2]).

7. Спосіб рахувати на «копи» (лічба на копи).

Згадаю тут іще ориґінальну «лічбу на копи» [3]):

пів копи.....	25	копа кіп	2500
копа, чи копанка.....	50	сто кіп чи сто копанка.....	5000
півтори копи.....	75	дві-сот кіп, чи сто-сот крот	10 000
дві копи.....	100	три-сот кіп	15 000
півтретя копи.....	125	і далі:	
три копи.....	150	стонадцять-крот кіп.....	50 000
півчварта кіп	175	два-стонадцять-крот.....	100 000
чотири копи.....	200	три-стонадцять-крот.....	150 000
півп'ята кіп	225	чотири-стонадцять-крот кіп	200 000
п'ять кіп.....	250		
півшоста кіп	275		
шість кіп	300	п'ять-стонадцять-крот кіп, чи сто-копанка кіп	250 000 .....
півсьома кіп	325		
сім кіп.....	350	сто-сот-крот кіп.....	500 000
піввосьма кіп.....	375	два-сто-сот-крот кіп.....	1 000 000
вісім кіп.....	400	і далі:	
півдев'ята кіп.....	425	сто-сот-надцять-крот кіп, чи сто-кіп-тисяч.....	10 000 000
дев'ять кіп	450	і далі:	
півдесята кіп.....	475	сто-сот-крот-кіп-тисяч.....	500 000 000
десять кіп.....	500	і далі...	
і далі:			

1) Відзначає цей спосіб і ак. Smal-Stockyj, Gr. 307. Як слушно зауважує проф. М. Сулима, «вживають його здебільшого старі люди...» (Рецензія на цю мою розвідку).

2) Др. В. Сімович зауважує: «На жаль, письменники цураються тих форм і волять уживати: тисяча сто, тисяча п'ятсот, тисяча дев'ятсот..., хоч це ориґінальні форми... (ще їх мають німці)» (Грам. укр. м. ст. 235). Проф. М. Сулима вважає, що цей спосіб проти звичайного «тисяча сто» і т. д., далеко нижчої кваліфікації та що поширювати його «в літературному вжиткові немає рації» (Рецензія на цю мою розвідку).

3) Див. Гаццук, Укр. абетка, 85—87.

двадцять кіп…… 1000
тридцять кіп…… 1500
сорок кіп…… 2000

8. Числівникові конструкції типу «*самошість*» та їхня стилістична вага.

Українська мова знає цікаву числівникову конструкцію, що в в ній рядовий числівник (іменної чи складеної прикметникової форми) лучиться з займенником *сам* (*само*) ув одно слово: *само́друг* і *само́тріть* і т. ін. [1]). Ця конструкція означає особу чи річ з «стількома їй подібними, скільки одиниць у названім рядовім числівнику, — але без одного» [2]).

Конструкція цяя має чималу стилістичну вагу, а саме: що відразу на перший плян висувається певна особа чи річ, що її з котрихось причин хочемо піднести, вирізнити з-поміж інших, а решта — це лише фон для неї. Отже такий стиліст, як П. Куліш, пише: Зоставсь Виговський серед степу *самошість* (= сам з п'ятьма — *С.С.*) Кул. VI. Г. 277. Пор. ще приклади: *Самодруг, самотріть, самочетвертий, самодесятий, самодвадцятий* (пор. Ogon. Stud. 157—158). — Ти тоді в покої ввійдеш, || там увійдеш ти *самочверть*; на руці відро з водою, || на плечі зелений віник, тріску маєш ти у роті, а *сама четверта* ввійдеш Тимч. Калев. 144. — *Самодесятий*, -а, -е (= один і ще дев'ять). — Пор.: *Самодруга*, -гої (= вагітна): Фраїрочко моя, так єдна, як друга, тепер мі повіджте, котра *самодруга* Гол. II. 222. Гр. Сл.

Цієї конструкції вживають (як до стилю) тоді, коли говориться за когось одного чи за щось одно, що на нім уся увага, а решта — при ньому, як другорядне, як фон, як додаток. Звичайно замість цієї конструкції вживають «*сам* (один) *з кількома*». Тепер коротка іменна форма (*само*, ніяк. р.) відчувається, як прислівник, отже, відповідає на питання «*як?*» (*як* зоставсь Виговський? — самошість).

9. За невластивість конструкції типу: «увійшло двох товаришів».

Цілком чужий українській мові польонізм, коли числівника, що править за підмет, ставлять у родовім відмінку, а не в назовнім. Напр.: увійшло *трьох товаришів*. Пор.: Czterech wielkich mężów wystąpiło etc. Miklosich, V. S. 58 [3]).

Українська мова знає тут числівника (здебільшого збірного) в назовному, а не в родовому відмінку: увійшло *троє товаришів* [4]).

Цей польонізм, — його не знає Наддніпрянщина, — дуже поширений під польським впливом у Галичині (літерат. мова) [5]), почав переходити й на Україну Наддніпрянську. Пор. в Галичині в літературній мові: *Чотирьох* узброєних

1) Пор. ст. українське: Подъѣха Ꙗрославъ близъ къ градоу самъ третий (= з двома, а він третій). Полн. собр. р. л. II. 9. 13, Dr. E. Ogonowski, Stud. 158.

2) Пор. у Dr. Em. Ogonowsk'ого, Stud. 157; Грам. р. яз. 217, п. 5. Пор. ще в Miklosich-a, V. S. 98.

3) Пор. у проф. Ів. Огієнка, Чистота, 148—149.

4) Пор. проф. Ів. Огієнко, Чистота, 148.

5) Також пор. і в нар. мові в Галичині: Допіру приходи до них *трьох святих* ЕЗб. VII. 19.

гридників стояло непорушно Бирч. 1. 30, (замість: *четверо* узброєних гридників, або: *чотири* узброєні гридники). — Їхало *кільканадцятьох* (замість: кільканадцятеро або кільканадцять) старих дружинників ib. 1. 85—86. Пор.: Приходили *кількох* військових Леп. 49, замість: *кількоро* або *кілька* [1]). Пор. і приклад з числ. *пару* (зам. *пара*): До міністерства вступило *пару* комуністів «Укр. Слово», № 59 за 1923 р. [2]).

10. Згода числівника з іменником та прикметником.

1) По числівнику *один*, *одна*, *одно* в українській мові іменник і прикметник завжди стоять у назовному однини, а не (як у Галичині буває) в родовому множини, хоч би ці *один*, *одна*, *одно* й стояли в числі по десятках, сотнях, тисячах тощо: дівчині було двадцять один *рік*, тридцять одна *тисяча* (а не: двадцять один р о к і в, тридцять одна т и с я ч і в тощо) [3]).

2) По числівниках *два*, *дві*, *обидва*, *обидві*, *три*, *чотири* (вони в укр. мові мають у реченні прикметникову силу, в рос. — іменникову) іменники в українській мові стоять завжди у *двоїні*, навіть як ці числівники додані до десятків, сотень, тисяч тощо, а п р и к м е т н и к и в н а з о в н о м у м н о ж и н и, напр.: два *чоловіки*, дві *руці*, дві *вікні*, три *чоловіки*, три *руці*, три *вікні*, …,двадцять чотири *чоловіки*, *руці*, *вікні*, …,п'ять мільйонів чотириста сім тисяч триста двадцять два (дві три, чотири) *чоловіки*, *руці*, *вікні* etc… Або з прикметниками: два *великі чоловіки*, три *високі тополі* і т. інше.

ПРИКЛАДИ.

Та купим тобі *два персники*, *два персники золотії*, *два жупани голубії*, *два коники воронії* Чуб. V. 908. Тимч. Функ. ген. — На козакові: «*три семирязі лихі*» Нар. дума, МС. — *Самітні дві нивці* будуть сумно в зажурі чекати на зерно Ів. Сенченко, МС. — Хащівка розкололась на *три нерівні частині* Ю. Будяк, МС. — Замість говорити *оті свої дві слові*, він заморгав носом В. Ватрослав, МС. — В мене *два прегарні луки* Тимч. Калев. 25. — Маю *два човни прегарні* Тимч. Калев. 25. — Була кобіта і мала хлопчика, що як вродився, то мав на шиї *три ланцужки золоті* Левч. КОП. 301. — Справ мені *дві добрі нарті* Тимч. Калев. 75. — Та потеряв з-під себе *три коні воронії* Кул. ЗЮР. т. І. 200.

П о р. і з р о д о в. м н о ж.

Йде *дві струнких дівчині* П. Тичина, МС. — Але за н о р м у тут лише форми н а з о в н. в і д м і н к у м н о ж и н и. (Пор. Укр. правоп. 1930, ст. 41, НКО: *дві стрункі дівчині*).

3) По числівниках від *п'ять* до *двадцять*, а також по числівниках простих: *тридцять*, *сорок*, *п'ятдесят*, *шістдесят*, *сімдесят* і т. д., а також по числових словах: *копа*, *сила*, *багато*, *мало*, *чимало*, *досить*, *тиск*,

1) Пор. проф. Ів. Огієнко, Чистота, 149.
2) Ів. Огієнко, Чистота, 149.
3) Пор. проф. Ів. Огієнко, Чистота, 183.

кількanадцять і т. д. іменник і прикметник завжди стоять у родовому множини, напр.: п’ять *веселих хлопців*, тридцять *високих чоловіків* тощо. Або: багато *людей*, сила *коней*, чимало *волів* тощо.

Увага. Але й по числівниках *п’ять* і далі, як іменник, як і прикметник при ньому може бути і в родовому однини [1]).

4) По збірних *двоє*, *троє*, *четверо*, *п’ятеро*, *шестеро*, *семеро* і т. д., *кількanадцятеро* іменник і прикметник стоять у родовому множини, напр.: двоє *курчат*, троє *вікон*, шестеро *дівчат*, кількanадцятеро *хлопців* і т. ін. [2]).

Увага 1. Перед числівниками іменник та прикметник завжди стоять у родовому множини, напр.: *рябих курчат* було одно, а *чорних* шестеро; *років* зо два тому це було; *чоловіків* із чотири прийшло і т. ін.

Увага 2. У Галичині по числівниках звичайно стоїть родовий множини: Дві *годин* ходу відси Могильн. 427. — Йому було 21 *років* Чайк. Мал. 13. — Така конструкція — це польонізм; пор. польське: 21 lat; «літературна мова В. У. її не знає» [3]).

11. Спосіб творити складені числівники з сполучником «*і*».

У народній мові дуже поширений спосіб складати головні числівники з сполучником «*і*» між ними: *двадцять і п’ять*, *тридцять і шість*, *дев’ятдесят і вісім* тощо, поруч із *двадцять п’ять*, *тридцять шість* і т. ін.

Цим українська мова подібна до німецької хоч би, а з-межи слов’янських — до сербської, що складає головні числівники, як і українська народня: пор. dvadeset *i* jedan, dvadeset *i* dva (Mar. Gr. 217).

ПРИКЛАДИ.

До нього прийшло *сорок і один* розбійник ЕЗб. VII. 157 [4]). — Ох служив я в небоги та *сорок* літ *і чотири* Чуб. V. 1022. — Розвий, сосно, сімсот квіток рано, рано, *Сімсот* квіток *ще й чотири* та ранесенько Демч. УВ. 31. — Йому йшов уже *двадцять і перший* рік, як він побачив Ганну Кусівну К. Черн. 17. — Ще їх *сорок і чотири* нас дев’яти не побили Чуб. V. 1050. — *П’ятдесят і два* молодці, що їх одібрано з люду, пішло, як той і звелів, на берег неплодного моря Пот. з піс. 564. — І пан дав до того коня *двайціть і штири* вартівники Левч. КОП. 531. — На тобі інструмент такий, що, як заграєш, то стани *двайціть і штири* музиканти в два ради перед палацом Левч. КОП. 343. — Там. р. 1851-го, ледве *двадцять і два* роки мавши, одружився А. І. Димінський з полькою Марією Хобржинською Левч. КОП. XXII. — І прийшло тих *сорок і три* роки, і він засмутився, що вже треба… віддати Левч. КОП. 34.

---

1) Див. розд. XI. 2.

2) За випадки з одниною див. розд. XI. 2.

3) Пор. Ів. Огієнко, Чистота, 185. Та й у польській мові їх уважають за провінціялізм (Gr. Malecki). Пор. проф. Є. Тимченко, Функ. ген. «РФВ», т. 70, ст. 215.

4) У формі однини кладеться іменник також по складенім числівнику, що значить десятки й одиниці, напр.: *тридцять і одна ніч*.

Увага. Часом цей спосіб має чисто стилістичну вагу, часом він підкреслює, що чинність довго відбувалась: у двадцять років *ще* й чотири та ін.

Українська мова знає цей спосіб і в таких випадках, коли числівники більші за 100: сто *й* п'ятдесят *і* три, вісімсот *і* п'ятнадцять, вісімсот *і* дев'ятдесят *і* п'ять, тисяча *й* сімсот *і* сімдесять *і* п'ять і т. ін. [1]).

Так само і в збірних числівниках: *тридцятеро й троє* на подвір'ячко твоє Нар. прип. Сім. 239. — Козаків було *тридцятеро й шестеро* чоловіка М. Левч. 92.

У порядкових цього «*і*» не кладуть ні в сербській, ні в українській мові [2]).

12. Конструкції типу: «плили з Дніпра з чайок двісті».

Знає українська мова також числівникові звороти типу — *удвох, утрьох, уп'ятьох, удвадцятьох* etc., коли при них є іменники, що від них залежать.

ПРИКЛАДИ [3]).

Пливли з Дніпра *в чайок двісті* Метл. 374. Тимч. — Запорізьке військо стояло тоді кошем поуз Чортомлик *у трьох тисячах братчиків* Кул. VI. Г. 115. — Не згодився мусталик і пів дня згаяти, бо хан стояв серед степу *у сто тисячах комінника*, не мавши про людей харчі, а про коні паші ib. 116. — Пор. також: Було, скоро сонечко вийметься, лікар і котить *удвоконь* МВ. Інст. 181.

Пор. у стар. українській: З Криму вышол Карамбей з ордами в сороку тисячей под Чигринъ Літ. Сам. 53. Тимч.

Увага 1. Та ще є деякі іменники, що в сполуці з числівниками й після них зберігають стару без закінчення форму родового, подібну до форми назовного однини (а не родового однини чи множини), напр.: *сім рік, шість день, сто раз, сім сажень*. Пор.: Ой сини ж ви мої, діти молодії. — Скільки я за вами *рік* горювала Нар. дума, Гл.

Уважаю, що ції форми в нас збереглися не без польського впливу.

Увага 2. Пор. також прислівники числівникові: *раз, двокроть* (двічі), *трикроть* (тричі), *стокроть*. — Сто сот крот його ма Ном. № 3767. Гр. Сл. Пор. також: *узадвоє, узатроє*. Пор. і числівники множні: *однакий, двоякий, троякий, четвераким, п'ятеракий* і т. д., *двоїстий, троїстий, четвористий, п'ятеристий* і т. д. [4]).

Увага 3. Подаю на увагу числівники дробові типу: *половина* (½), *третина* (⅓), *четвертина* (¼), *п'ятина* (⅕), *шостина* (⅙), *сьомина* (⅐),

1) Пор. також у проф. Ів. Огієнка, Чистота, 99.

2) Увага. Не вживають, як це в Галичині під польськ. впливом, сполучника «*а*» зам. «*і*» Пор.: *два а два* є чотири, замість — *два і два* є чотири. Пор. др. В. Сімович, Грам. укр. м., 335.

3) Пор. звичайні звороти, коли при числівниках нема іменників, що від них залежать: Вони повиганяли із хліва свиней і живуть *у двох* ЗЮР. II. 81. — Пішли вони вже *у трьох* Чуб. II. 179.

4) Пор. др. О. Огоновський, Грам. р. яз., 123.

восьмина (⅛), *дев'ятина* (⅑), *десятина* (⅒), *п'ятнадцятина* (1/15), *двадцятина* (1/20), etc. замість *одна п'ята*, *шоста* etc. [1]).

ДОДАТОК.

Грошова народня лічба (XIX в.).

Згадую в цім розділі також грошову лічбу [2]).

Гаріль — найдрібніша.
Четичка — ¼ шеляга.
Двічітка — ½ шеляга (два гарілі, півшеляг).
Тричітка — ¾ шеляга.
Шеляг — копійка срібна.
Шаг срібний — два шеляги срібні [3]).
Третяк срібн. — 3 шеляги срібні.
Шостак — 6 шелягів.
Срібні:
Півсороківка — срібний п'ятак, 5 шелягів [4]).
Сороківка — 10 шелягів.
Злот — 15 шелягів.
Сороківець — 20 шел. (40 крейцарів).
Півкіпник — 25 шел. [5]).
Тригривник — 30 шел. чи 3 сороківки, чи 2 злоті.
Кіпник (копа чи коповик) — 50 шел.
Таляр — 75 шел., 5 злотих.
Карбованець — 100 шел.

Старі золоті та срібні були: *паричка*, *червінець*, *лев*, *чех*, *дукат*, *дукат-двічак*, *дукат великий друг* (Гац. V. А. 103).

Папірчаті гроші: *карбованець* — 2 копі срібні, *тритиця* — 3 крб., *п'ятиця* — 5 крб., *десятиця* — 10 крб., *півкоповиця* — 25 крб., *коповиця* — 50 крб., *сотиця* — 100 крб.

ПРИКЛАДИ НА ГРОШІ.

А ні *гаріля* Ном. № 1923. Гр. Сл. — *Четь*, *четі*. — Сказав на *гривню* правди Ном. № 6900. Гр. Сл. — *Гривня золота* (червінець). — Обдарована Марусенька *гривнями* золотими, *талярами* битими Лукаш. 153. Гр. Сл. — Не видушила у нього ні *шелюга* Фр. Пр. 169. Гр. Сл. — Знаю, як мідний *шеляг* Ном. № 2887. Гр. Сл. — Ні *шага* грошей Рудч. Ск. II. 27. Гр. Сл. — Продав сестрицю за *таляр*, а косу русу за *шостак* Грін. III. 519. Гр. Сл. — Дали йому *сороківця*,

1) Пор. др. В. Сімович, Грам. укр. м., 228—229.
2) Див. Гаццук, Укр. абетка, ст. 100—104.
3) Шаг спижний — ½ шел. срібн.
4) Шеляг срібний — 1 коп. срібна.
5) У Грінченковому словнику —15 коп.

він думав, що *червінця* Грін. III. 516. Гр. Сл. — Кинули мерщій *півкіпник* срібний на одплату Мир. Н. 29. Гр. Сл. — Ой нате вам, рибалочки, мідну *копу* грошей Мет. Гр. Сл. — Тиць йому в руки *коповика*, а він подивився на мене та й каже: ні, за *півкарбованця* не можна О. 1862. 42. Гр. Сл. — У туркені у кишені *таляри, дукати* Шевч. Гр. Сл. — *Червінчики* бряжчать Гліб. Гр. Сл. — Ну *сто кроть* його маму з мужиком Левч. КОП. 252. — І каже: «що ти, *кроть* твою матер, так криво ореш» Левч. КОП. 251.

XII. ЯК ВІДДАЄ УКРАЇНСЬКА МОВА МИНУЛИЙ ЧАС МОМЕНТАЛЬНИЙ (ФОРМИ КОЛ. «АОРИСТА» ТА ЇХНЯ СТИЛІСТИЧНА ВАГА).

I.

Тип: Пильно сів на коня і *втіче* Каз. Игн. 51. 34. Огон. — *Гляне* вгору — аж там крізь ясний світ затіпалася нова тінь Мирний, ХРВ. 289—290.

Українська мова має багаті засоби образної, живої мови, що ними можна віддавати найтонші відтінки стилістичні. Цікаву особливість, напр., що має отаку чималу стилістичну вагу, становлять залишки колишнього аориста, що скидаються на форму 3 особи однини теперішнього часу дієслів доконаних і ніби мають значення майбутнього [1])

ПРИКЛАДИ.

Той дід, послухавши баби, і *зачне* дочку бити, хто його і зна за що Рудч. ЮРС. II. 55. — Як *напне* стрілець тетівку, як *бабахне* — устрелив ib. 83. — Ще раз *погляне* козак на сивого діда, ще раз *погляне* на дівчат Кул. Ор. 8. — *Гляне* Орися, а в серці наче жаром запекло ib. 10. — Задивився козак, і собі стоїть нерухомо; коли ж *гукне* на його старий Грива ib. 9. — *Гляне* Шрам, аж сидять на траві під липою і… чоловік і Черевань, а перед ними стоїть полудень Кул. ЧР. 10. — Та кажи просто, щоб тобі язик усох, — *крикне* Сомко ib. 87. — Ох, моя матінко, — *крикне* Кирилова сестра ib. 116. — Батечки мої, голубчики, — *крикне* злякавшись Кирилова мати ib. 116. — Увійшов і зараз запер двері. *Гляне*, посвічуючи по глибці каганцем, аж у кутку сидить на голому ослоні Сомко ib. 185. — *Гляне* Трохим на товариша, аж то Денис Лискотун Кв. Перек. 160. — *Прискочить* Боболецький до броду, аж Підкова наготовивсь його зустріти в такому місці, де на його напасти трудно Кул. VI. Г. 99. — Пор.: Чому не дав йому панства багатства? — *викрикне* панночка та так і *вмиється* слізоньками, по кімнаті бігає, руки заломуючи МВ. Інст. 184. — Коли ж *прибіжить*, аж їм

1) Цього явища не можна, певна річ, розглядати поруч із формами майбутнього часу в таких, напр., випадках: «Часом *стане* Макс одпочити, *змахне* рукавом піт і скоса гляне на хвіртку в мурі» Винниченко, Сон. Машина, III, 129 та ін. Або пор. ще й таке: Тоді молода *піде* до батьків, *стане* навколішки, — перехреститься etc. — це ритуал. Отже кожна молода у цій ситуації має піти, стати навколішки і т. ін., і так звичайно й робить. За це див. Dr. St. v. Smal-Stockyj, Gr. §231.

уже й голови одтято Кул. ЗЮР. I. 24. — Уїхали в замок, самі стали в ряди, а ратища в козла поставили. А Залізняк *крикне*: «З коней» ib. 253. — Дійшов Бух Копитович до того стовпа, *гляне*, аж шапка на його шита, і пописана підпись, що вона на його шита ГЗб. XIV. 43. — І *піде* в хату, а сучечка знов *ізлізе* на призьбу ib. 157. — І тогді він осінню запріг воли в гарбу, *накладе* сіна і *поїде* туди, де пасіка єсть, і не доїжджа до пасіки і кричить ib. 308. — Той тоді взяв, піску назгортав, взяв сірки, запалив той попіл і *кине* на той камінь ЕЗб. VII. 28. — Ой як *стисне* козак Нечай коня острогами, за ним ляхів сорок тисяч з голими шаблями Піс. I. 8. Mikl. — Іде шувна (гарна) дівка і *набере* води Наук. сб. 1865. 142. 13. Ogon. — Встав, як *зачне* бити, вибив добре Левч. КОП. 182. — Той тогди як замотав руки в циганську чуприну, як *возми* бити Левч. КОП. 266. — Той, довго не розмисливши, як *звезе* його гарапником Левч. КОП. 186 [1]).

Уважаю, що тут ми маємо залишки колишнього аориста, як формою здебільшого, як особливо й функцією (значенням) [2]).

Звертає увагу насамперед те, що в сучасній живій українській мові ми маємо з цим значенням тільки форму 3 ос. однини теперішнього часу (дієслів доконаних), тобто ту форму, що в ній спадалися часом уже в старій українській мові аорист і теперішній час. Пор. старе: *изиде*, *нападе* в сучасн.: *вийде*, *нападе* та ін. Форм інших осіб, де аорист і теперішній час зовсім не подібні, немає із цим значенням [3]).

Не подібні наче ції форми в укр. живій і старій мові від дієслів інших кляс. Напр., хоч би «*купи*», «*сотвори*», «*оудари*» тощо і сучасн. «*купить*», «*створить*», «*ударить*» тощо. Алеж крім цих форм із флексією *-ть* українська мова широко знає ще й другу, без флексії: «*купе*», «*створе*», «*ударе*» тощо. Отже й кол. аористи «*оудари*» могли вимовлятися як «*оударе*» (пор. живе: *ударить*, *ударе*).

Форми 3 ос. одн. аориста й форми 3 ос. одн. теперішнього часу були подібні вже в старій українській мові. Флексія *-ть*, напр., у 3 ос. однини тепер. часу зникає вже XI в. [4]). Отже, через таку подібність форми ції могли змішуватись звуковою своєю частиною, а наслідком цього і функціями (значенням). Отже, з одного боку форми теперішнього часу втрачали флексію

1) Пор. із зовсім іншим значенням: Сам собі думає да гадає… На очі не *гляне* і на ноги не *встане*, головки козацької не *зведе* Думи. УАН. 98. — Тут форми «не гляне», «не встане» тощо мають значення: «не може встати», «не може глянути» і т. ін.

2) Пор. др. О. Огоновський, Грам. р. яз., 223

3) Ось кілька прикладів з пам’яток старої української мови: И *нападе* на-нь бѣсъ и раслабѣша кости єго, яко не мощи ни на кони сѣдѣти, — и несяхоуть єго на носилѣхъ У п. збірн. XII. в. л. 15 об. — И ругахуться єму… и *влѣзе*, идеже бѣ отроковица лежаше, и имъ ю за руку и глагола ib. — Симонъ же Петръ, имый ножь, *извлече* и і *оудари* раба архиєрѣєва и *оурѣза* ему оухо десноє ib. л. 147. — Приклади ції взяв з книги ак. Ол. Шахматова — ак. Аг. Кримського, Нариси з історії укр. мови, ст. 144—170.

4) Пор. ак. Аг. Кримський, Нариси з історії укр. м., 104. У сучасній живій українській мові в дієсловах 1 групи в 3 особі однини в народніх говорах ненаголошене *-є* після *а* (*я*) часто може відпадати, що вживається й у поезії: *пита*, *співа*, *зна*, *гуля*. Пор. Укр. правоп. (проєкт), ст. 65.

-ть і тоді уподібнювались до форм аористових, а з другого — форми аористові могли, як от у північно-рос. пам'ятках, прибирати флексії *-ть* [1]).

Тепер, коли українська мова втратила майже без сліду всі інші особи аористові, коли єдині форми 3 ос. однини, що збереглися, перейшли крізь віки, перемішавшись з формами 3 ос. однини теперішнього часу, — тепер ми їх уважаємо, звичайно, за форму теперішнього часу.

Проф. М. Грунський констатує велику поширеність і цілковиту перевагу аориста в Слові о полку Ігоревім [2]). Узявши до уваги таку поширеність аориста, а також і те, що аорист узагалі був властивий нашим давнім народнім пам'яткам [3]), — не диво, що він залишив такий глибокий слід і в сучасній живій нар. українській мові.

Форми цієї трапляються не тільки в гірських говорах, як гадає др. Ом. Огоновський [4]), але також широко й по інших місцевостях на Україні, як це показують зібрані численні приклади з етнографічних матеріялів (Гнідич, Рудченко, Грінченко, галицькі етн. мат. тощо), у думах, а також і в таких клясиків, як Шевченко, Марко Вовчок, Грінченко, особливо Куліш тощо.

II.

Стилістична вага цієї форми.

Форма цяя має велику стилістичну вагу. Перебравши на себе значення колишнього аориста, форма цяя показує минулий час доконаний чи краще моментальний, моментний [5]). І саме з цього йдуть її високі стилістичні особливості.

Як зауважив іще др. О. Огоновський, «Шевченко, наслідуючи стиль біблійний, користувався іноді давнім аористом: *умре* муж велій в власяниці (II. 241). — І *поживе* Давид на світі не малі літа» (ib. 253. Грам. р. яз., 223). Відзначив цієї форми у Шевченка й В. Сімович (Грам. укр. мови, 255). Але це тільки один з випадків стилістичного значення цієї форми. Подані вище приклади показують, що народня й літературна (клясиків старших) мова використовують її геть ширше й найбільше саме не тоді, як наслідують стиль біблійний. Коли приглянутися ближче до цих прикладів, то відразу впадає в око особливий характер (кольорит) фраз із цією формою. Як у клясиків, особливо в Куліша, що дуже кохався в цій формі, як і в живій народній мові, — ця форма надає життя, сили й образности вислову [6]).

---

1) Докладно за це з відповідними прикладами подаю у своїх «Студіях з синтакси укр. мови».

2) Поза боротьбою стоїть форма аориста, яка тут переважає. Пор. «Форма та композиція «Слова о полку Ігоревім», ст. 18.

3) Пор. у проф. М. Грунського, ор. с. 19.

4) Stud. 200 і Грам. р. яз., 223.

5) Пор. у J. Łoś-a, Gr. III, §593; ак. Шахматов, Синт. р. яз. в. вт., 57.

6) Пор., напр., як автор Слова о полку Ігоревім вживає минулих часів. Коли автор хоче подати рух, коли хоче подати минуле як живе то вживає аориста, майстерно комбінуючи його з теперішнім часом, і відтінюючи імперфектом та минулим на *-л*. Пор., напр.:

Разом із відтінком моментальности, що йде від колишнього аориста, форма цяя ніби наближає (з минулого в теперішнє) до читача або слухача оповідане, чи краще подає самий момент чинности.

Справді, цяя моментальність чинности така, сказати б, моментальна, мент чинности такий короткий, що в нім не розрізнити вже виразно й гостро часових відтінків (минулого, теперішнього, майбутнього). Разом із формою дієслова в мент і на мент відтворюється чинність.

Справді: Ох, моя матінко, — *крикне* Кирилова сестра Кул. ЧР. 116. Коли порівняємо з цим: «Ох, моя матінко, — *крикнула* Кирилова сестра», то відразу відчуваємо різницю. Доконаний минулий «крикнула» відчуваємо як мертвий, відчуваємо, що мова тут за минуле (відчуваємо його в тривалості, хоч і доконаній), що вже вмерло, що раніш відбулось, і наче застигло у своїй минулості [1]). І оповідач і слухач (читач) його так і відчувають. Навпаки, моментальний минулий «крикне» — живий, у нім моменти дії, чинности; у цих моментах не встигаємо відчути минулости, і тим відчуваємо його як живе. Ступінь, ґрадація чи сила живости тут більша й дужча, ніж у теперішньому історичному (praes. historicum). Вона пропорціонально збільшується дедалі від минулого (тривалого) на *-л*. Отже: 1) минулий (мертвий, тривалий); 2) теперішній зам. минулого (praes. hist.) живіший, але ще млявий, повільний (виразно чути тривалість, недоконаність, «пребывание»); 3) майбутній (форма тепер. від дієслів доконаних) ще далі стоїть від минулого, на протилежнім полюсі, сказати б, дає ще більшу, ще дужчу живість [2]). Майбутній доконаний велику стилістичну вагу має саме оцією протилежністю: минуле доконане подавати, як майбутнє. Кол. аорист (3 ос. одн.), що спався з формою теперішнього часу, до того ж від дієслів доконаних із значенням майбутнього, додав сюди властивого йому характеру моментальної чинности. Конденсувавши в моментальній чинності живість теперішнього та майбутнього, «укр. аорист» надає вислову найвищої живости [3]).

«*Кликну*, *стукну* земля, *въшумѣ* трава, вежи ся Половецкіи подвигоша» — і далі увесь малюнок піднесений, повний руху, напруги й швидкости, як тікає Ігор: «А Игорь князь *поскочи* горностаемъ къ тростію… възвръжеся на бръзъ комонь и *скочи* съ него бусымъ влъкомъ, и *потече* къ лугу Донца, и *полетѣ* соколомъ подъ мьглами, избивая гуси и лебеди завтроку, и обѣду, и ужинѣ» (ак. Перетц, Слово, 126—127).

Кінцівка-рямка спокійна, повільна — аористів уже нема: А не сороки въстроскоташа: на слѣду Игоревѣ ѣздитъ Гза с Кончакомъ. Тогда врани не граахуть, галици помлъкоша, сорокы не троскоташа, по лозію ползаша только… (ак. Перетц, Слово, 128).

1) Пор. у Потебні за властивість минулого на *-л* показувати «каков кто есть, в силу прежде совершенного действия», або «на факт, совершившийся и пребывающий доныне» та ін. (Из зап. II. 257—268).

2) Пор., напр., цікавий приклад: «А вона тоді *каже — скаже*: «Нащо ти тих собак держиш, — вони мені спокою не дають» Рудч. ЮРС. І. 122. Тут бо маємо проти каже (тепер. ч.) *скаже* (теж форма тепер. ч. дієсл. доконан., ніби із знач. майбутнього, що перебрала знач. кол. аориста, тобто минулого моментального). Отже *скаже* живіше за *каже*, так само, як каже живіше за сказала: Пор.: Лисиця йому і *сказала — каже*: «Через год буде у вас син» Рудч. ЮРС. І. 34. Із *скаже* бо відтворюється самий «момент» дальших слів. Це, гадаю, й змушувало оповідача вживати поруч дві форми.

3) Тепер ми, певна річ, не відчуваємо цієї форми, як колишній сутий аорист.

Цюю особливість українського минулого моментального використовують у мові оповідній, художній, коли хотять, щоб оповідання було живе, образне. Також і замість, напр., *сказав він, сказала вона, відповів він, відповіла вона, подивився він, подивилась вона* та ін. звичайних описів дії в минулому: *скаже, гляне* і т. ін. З великою майстерністю його вживав, як ми бачили з прикладів, П. Куліш, М. Вовчок та інші.

XIII. ФОРМИ МИНУЛОГО ЧАСУ ДІЄСЛІВ ДОКОНАНИХ ІЗ ЗНАЧ. МАЙБУТНЬОГО ТА ЇХНЯ СТИЛІСТИЧНА ВАГА.

Тип: *Завтра ж то, як увійшла* (*зам. увійде*) *в хату, так неначе й не вона* Кв. Пот.

До тонких стилістичних засобів належать і на відповідну увагу заслуговують форми минулого часу доконаних дієслів замість форм доконаного майбутнього. Це буває тоді, коли треба віддати таку чинність (дію), що доконче має відбутись. Коли є така певність, там її (чинність) «інколи можна уявити собі в минулості, як щось уже завершене» [1]).

ПРИКЛАДИ.

Мовчить, мовчить, і коли в хаті нема ніякого діла, то й *пішов* (= піде) собі Кв. — Нехай же коли мати хоч трохи зморщиться… вже Оксани з хати не вижинеш, вже все *забула* (= забуде) ib. — Зачепи ж її хто словом, спитай об чім-небудь, зараз зирк-зирк з-під своїх війок, вже й *догадалася* (= догадається), з якою думкою питають її, вже такий і одвіт дасть ib. — Там така була розумна, бойка (!), моторна: що ти їй стань тільки на догад закидати, а вже й *розкомпонувала* (розкомпонує), що куди йде і до чого ib.

Пор. ще приклади: Слухай, брате, не пускай свого кота в хлів, а то тільки його й *бачив* Рудч. ЮРС. в. II. 12.

Там, каже, прості, а це такі, що як тільки *розкидав* їх, — так зараз, де не візьметься, військо перед тобою Рудч. ЮРС. в. II. 81.

Увага. В усіх цих прикладах минулі часи так і залишились минулі своїм значенням. Хоч чинність і належить до майбутнього, але той, що говорить, так ясно й певно уявляє собі доконаність майбутньої чинности, що сприймає її як доконану минулу [2]). Пор.: Ой бодай же ти, та дівчинонько, Тоді заміж пішла, Як у степу та при дорозі Яра рута *зійшла* Рудч. ЧП. 206. — Коли б же ти, козаченьку, Тоді оженився, Як у млині на камені кукіль *уродився* Чуб. V. 182.

1) Пор. О. Курилова, Уваги, 69; E. Ogonovski, Stud. 201; Потебня, Из зап. II. 275. За те, як могла виникнути цяя форма, подаю в праці своїй «Студії з синт. укр. мови».

2) Пор. Потебня, Из зап. II. 274—275.

XIV. ЯК УКРАЇНСЬКА НАРОДНЯ МОВА КОМБІНУЄ В ІСТОР. ОПОВІДІ РІЗНІ ЧАСИ (ТЕПЕР., МИН., МАЙБ.) ТА ЯКОГО СТИЛІСТИЧНОГО ЕФЕКТУ ЦИМ ДОХОДИТЬ.

Ми не знаємо ще всіх особливостей, як уживає різних часів українська мова. Питання це ще майже не розроблене. Подам, отже, тут лише деякі свої прикмітки, щоб привернути увагу, як дослідників укр. мови, як і тих, що дбають збагатити свою мову стилістично. Замість самого минулого, або самого теперішнього в історичній оповіді, українська народня мова вживає у тій самій фразі різних часів, поєднуючи їх в найрізноманітніших комбінаціях.

Тут маємо: 1) минулий+теперішній; 2) минулий+майбутній (минулий аорист 3 ос. одн.); 3) теперішній+майбутній тощо або й 4) тільки минулий; 5) тільки теперішній тощо.

Це надзвичайно живить оповідь, надаючи разом із життям та образністю — багатства на відтінки; тут бо кожен час, що його вживають в історичній оповіді виступає із своїм особливим, йому лише притаманним нюансом.

ПРИКЛАДИ.

1. Минулий + теперішній.

Як коли *прийшли* туди, *кладе* хліб на стіл Кравч. ЕМ. V. 84. — Це у її батька *перепили*, і *ведуть* їх у комору, і дівки *ідуть*, а хлопців нема, тільки той ib. 108. — *Внесла* дівка рушник на тарілці, *підходить* до батька ib. 89. — Вона *входить* у хату, огірків *набрала* ib. 89. — Старости пов'язані *посідали* за столом, а її мати *подає* страву на стіл ib. 90. — Батько *дав* їм по чарці, *беруть* вони музики — *грають*, а бояри *співають* Кравч. ЕМ. V. 92. — *Прийшли* до молодої і *йдуть* у хату ib. 93. — *Приїжджає* він до того млина, *прив'язує* свого коня і *пішов* у той млин Рудч. ЮРС. в. I. 124. — А мати в заполу вівса *взяла* і *обсипає* свого сина, і *співають* Кравч. ЕМ. V. 93. — А як проспівають дівчата, *вийшли* з хати і *зазирають* у вікна ib. 90. — А царенко *поналиває* в казан води і *розтоплює* Рудч. ЮРС. в. I. 124.

У цих прикладах мальовничість і образність досягається ще й тим, що подається малюнок, образ не так, як це роблять, коли що оповідають для інших, а так, наче той, хто оповідає, знов усе бачить, чує і переказує іншим — отже й усі, що слухають або читають ці слова, також наче самі бачать, чують, дивляться, отже й сприймають так само, як і той, хто оповідає. Тут в історичній оповіді минулі події подаються так, як чужі слова в прямій мові [1]).

Отже тут нема й різних ознак підрядности в оповід., як це буває звичайно в літературній мові. Не скажуть: 1) коли (як) прийшла туди, кладе

1) Порівняти це можна, напр., із тим, як от хтось один дивиться в бінокль і каже іншим, що бінокля не мають, що він бачить; тоді буде те саме: пішов, оглядається … нахилився … іде далі … Справді, пор. котрийся приклад вище: *Прийшли* туди, *кладе* хліб на стіл Кравч. ЕМ. V. 84 та ін.

хліб на стіл, або дієприслівником: 2) прийшовши туди, кладе хліб на стіл та ін., а просто: *прийшла* туди, *кладе* хліб на стіл. Тобто маємо тут іще одну характеристичну рису народньої мови — паратаксу (та асиндетон). У цих конструкціях дієслівні форми подають чисту дію, чинність, тут маємо найбільшу дієслівність; уся увага на чинності — її не розводять і не затирають жодні другорядні ознаки формальної залежности.

Це як чисті кольори, що покладені один при одному, а не змішані. Вони дають яскравий і свіжий образ. Це, сказати б, є теж своєрідна паратакса часова, коли часи не підпорядковані штучно один одному, а зв'язані природно. Пор., напр., гіпотактично-шкільне: «Увійшовши до хати, вона поклала миску на стіл» і: «увійшла до хати, кладе миску на стіл». Коли перше сприймаємо розумом, граматично, то друге очима, чи краще всіма змислами, як у природі.

Одно слово, як далекі чужі слова в непрямій мові (в тих мовах, що виробили спеціяльні форми для неї — українська їх не виробила) [1]) від чужих слів у прямій, — так і тут.

Літературна мова такої комбінації часів, здається, не знає. Пор, іще інші комбінації:

2. Минулий + майбутній [2]).

Вона *стала* на возі, *перехреститься* на всі чотири краї Кравч. ЕМ. V. 86. — Як *прокинеться* (аор. момент.) дівка Марійка (ім'я), Та й *побганяла* райськії птахи Эварн. МНП. 40. — А дров *нарубав* гнилих, та вони *підсохнуть* трохи, та й *займуться*; а він *візьме*, та й *прихлюпне* водою, щоб не так горіли Рудч. ЮРС. в. I. 124.

3. Майбутній + теперішній.

Увечері *перегуляють*, а завтра *ідуть* на вінчання і кажуть Кравч. ЕМ. V. 105. — Та оце *розітре* колосок у руках, *дуне*, то полова *полетить* геть, а зерно *кидають* у мішок ib. 34, проза. Тепер дівка *піде* з хати. *Питають*: Свате, оддасте дочку за мого сина? Кравч. ЕМ. V. 107. — *Прийдуть* в хату, *кладуть* хліб на стіл і *ставлять* водку Кравч. ЕМ. V. 107. — Тоді з двох боків *заходять* свашки, *беруть* хустку у руки, а брат її *нагне* голову через стіл і *розплітають* косу, а квітки *викидають*, тоді за коси як *рвоне* Кравч. ЕМ. V. 94.

Пор. також: А чоловік *ляже* та й *слабує* — не піде Кравч. ЕМ. V. 8. — Як *поїдять* кутю, сім'я *сідає* на покуті (на сіні), де стояла кутя і *квокчуть* — щоб квочки сідали і лупили курчат Ном. ст. 263.

1) Див. розд. XVII.

2) Власне форма тепер. ч. дієслів доконаних.

4. Теперішній час.

Саджає за стіл і пироги *їдять* тії, що печуть удень Кравч. ЕМ. V. 104. — *Наливають* водку в чарку, а молода *бере* хусточку і *бере* д’ матки і *п’є* Кравч. ЕМ. V. 108. — А тепер *беруться* всі за руки, *походять* за столом тії хлопці і молодиці, і *виходять* на двір і *беруть* діжку ту, що хліб печуть, і бохонку *кладуть* зверху, і дробок соли, і *кладе* його мати той хліб у хустку йому і він *вибирається* до молодої і *співають*; а він поклони *одбиває* і в образи *цілує* Кравч. ЕМ. V. 110.

5. Минулий час.

ПРИКЛАДИ.

Молода у суботу раненько *начіпляла* на себе стрічок Кравч. ЕМ. V. 92. — Скоро *прийшла* од свата, на другий день молодого батько і молодої батько *пішли*… і з хлібом Кравч. ЕМ. V. 90 [3]).

Особливо часто вживає його народня українська мова в описах природи там, де тепер звичайно теперішній час, надто в географії: *іде, тече* etc. Теперішній час, означаючи постійне й незмінне — *іде, тече* etc., — завжди, споконвіку, без ознаки часу, — абстрактніший, ніж минулий: пішла, потекла, впала, — тобто показують на факт, що колись дійсно відбувся і, мовляв Потебня, «пребывает доныне» (Из зап. II. 257—258) [1]).

Сімсот річок і чотири, да усі вони у Дніпр *впали* (не: впадають — *С.С.*) ИП. Ант. Драг. I. 244.

6. Майбутній час [2]).

Пор.: Четверо яблучок котяться; одно другого не *дожене* (тобто «не можуть догнати») Ном. ст. 303. — Коли бачить, аж біжить собака безхвостий і ніяк через тин не *перескочить* (= «не може перескочити») ЕМ. Гр. 2. 173.

---

3) Знає це й білоруська мова: «Пад акном белая бяроза тоненька зьвіхнулася (= тоненька ёсьць, зьвіхнулася ёсьць). Такія звароты у мове аб’ясняюцца тым, што даўней форма сучаснага дзеяслова прошлага часу мысьлілася прыметнікам ды станавіла сустаўны выказьник з дзеясловам «ёсьць». (Язэп Лёсік, Сынтакс белар. мовы, ст. 127).

1) Пор. у Буслаєва (Бусл. Синт. 138). Докладно з’ясовує природу такого минулого Потебня (Из зап. II. 257—258).

2) Вл. форма тепер. часу дієслів доконаних, що має значення: особова форма дієслова *можу, можеш* etc. + дієйменник.

XV. ЧИ ВСЕ ОДНО КАЗАТИ: 1) Я *БУДУ* МАНДРУВАТИ І 2) Я МАНДРУВАТИ*МУ* (МАЙБУТНІЙ ЧАС З -*МУ* І МАЙБУТНІЙ ЧАС З *БУДУ*). СПРОБА З'ЯСУВАТИ ЇХНЮ ПРИРОДУ, ЇХНІ ЗНАЧЕННЯ ТА ВІДТІНКИ.

I.

Форма майбутнього часу з -*му* (читати*му*, -*меш* etc.) — це одна з найцікавіших і найориґінальніших особливостей української мови проти інших слов'янських [1]). Проте цій формі не щастило. Здебільшого по граматиках та підручниках її містили й містять поруч із формою *буду* плюс дієйменник, як цілком рівнозначні. Дехто радять вживати їх поруч, ніби для «краси та гнучкости» [2]). Доводиться констатувати також, що цяя форма, відома й поширена по всій етнографічній території українській (де більше, а де менше) і в мові старших клясиків українських, — у літературній мові (красне письменство, преса, наукові твори, підручна література тощо) — майже невідома. У ній панує форма *буду* + дієйменник. На це останніми часами вже звернули увагу (у кращих підручниках, хоч і дуже лаконічно й здебільшого дрібним шрифтом) [3]). Проте, усюди тут констатують лише те, що майб. з -*му* переважає або що майб. з *буду* вживається рідше [4]). Але як розуміти, що форма на -*му* «вживається частіше», що вона «переважно вживана», що вона «далеко частіша, а форма з *буду* — куди рідша»? Чи значить це, що треба вживати тільки форми з -*му* і зовсім відкинути форму з *буду*? Чи додержувати якоїсь пропорції («більше» — «менше», «частіше» — «рідше») між ними, але якої саме? який для цього критерій? Уважаю отже, що тут можна: а) або визнати форму з -*му* за норму (і тоді встановити «винятки» для форм з *буду)*, або б) дослідити, чи не мають ції форми в українській мові певних відтінків — і тоді точно встановити яких

---

1) Подібну дещо до української форму з усіх слов. мов знає лише сербська (носићу, носити хоћу) та почасти болгарська. Випадки по деяких білорус. та рос. говірках ні для білоруської, ні для російської мови не органічні і їм не властиві. За походження та історію цієї форми див. проф. І. Шаровольський, Прийдучий час на -*му*, «Записки І.-Ф. В. ВУАН», II, кн. XIII—XIV, ст. 284—293. Див. також ак. Ол. Шахматов — ак. Аг. Кримський, Нариси з історії укр. мови, 104—105; проф. Ів. Огієнко, Курс. укр. яз., 212—213; його таки, Чистота й прав. укр. мови, 124—125; К. Німчинов, Укр. яз. у мин. й тепер., ст. 65 (за ак. Аг. Кримським, див. вище ор. с. 104—105); Dr. St. v. Smal-Stockyj und Th. Gartner, Gr. 318; ак. А. Соболевский, Лекции, III, 233—234.

2) Пор. у проф. Ів. Огієнка, Чистота, 125.

3) Пор. Олекса Синявський, Найголовніші правила української мови (за новим правописом), ст. 37. Пор. також: Український правопис (проєкт), ст. 66; М. Наконечний, Укр. мова, прогр.-консп. 72, див. також КУМ. дод. «Нар. Уч.», ч. 39, ст. 4. Також М. Трохименко і К. Буйний, Робоча книжка української мови, ч. I, ст. 59.

4) Пор. і Укр. правоп. НКО, 1930 р., ст. 57: «Рідше вживається (проти майб. з -*му* — *С.С.*) недоконаний дієйменник + помічне дієслово *бути*».

саме [1]). Коли в мові є паралельні форми, то або которісь перемагають, а которісь зникають, або которісь набирають іншого значення й відтінків. Певні відтінки в формах з *буду* і в формах з *-му* позначились давно вже. Відзначали їх, чи пробували відзначити, чимало дослідників, як українських, як і не українських [2]).

Те, що форма на *-му* має відтінок начину і цим відтінком відрізняється від форм з *буду*, зауважив ще Потебня: «Начинальность этой формы обыкновенно еще довольно ясна, так что ее можно отличить не только от буд. сов. (пізна́ю, довідаюсь), но и от «буду знати» [3]).

ПРИКЛАДИ.

А щоб який парубок та посмів її заняти, ну, ну, не знаю, вона й не *лаятиметься* (не станет браниться — Пот.) й ні слова не скаже, а тілько Кв. — А що я тобі *робитиму* (что мне стать тебе делать — Пот.); позавчора хвалився, що мого кота вб'є: як його ні *берегтиму* (как ни стану беречь — Пот.), а він таки вб'є Кв. — Бач, як зробила, що вона тепер на Халявського *плюватиме*, а за тобою *вбиватиметься* ib. — Пор.: Як налякаєш мене, то всю ніч *буду жахатись* (неловко было бы — «всю ніч жахатимусь» — Пот.) і не *спатиму*;… усе *буду боятись* ib. (Из. зап. II. 366—367).

Пор. іще приклади:

Що ми під старість *робитимем*, що нам… Рудч. ЮРС. в. II. 38. — Тепер зділай милость, прислухайся, що старі про мене *казатимуть*, чи *будуть хвалити*, чи корити Кв. Мар. 84. — Він каже: «Постій, не кажи так: що… тебе не *нестиме*, а що я *буду нести*» Рудч. ЮРС. в. I. 71—72. — Дядьку, візьміть мене до себе, я у вас *робитиму*, а ви нічого не платіть мені, *буду* у вас за хліб

1) Це слід би зробити якнайшвидше, бож через неувагу до відтінків обох форм (особливо по підручниках, де їх подають, як цілком рівнозначні) та через впливи відтінки цієї затираються, і то протягом дуже довгого часу.

2) Не можна, уважаю, погодитись і з проф. Овсянико-Куликовським, ніби «В этих формах (на *-му* — *С.С.*) вспомогательные глаголы потеряли всякую самостоятельность и превратились в суффиксы» та що «здесь мы имеем образец полной слитности» (Синт. р. яз., 117. Пор. і М. Наконечний, Укр. мова, 71 та О. Курилова, Уваги, 48). В укр. мові це ще не паростки, не флексії (принаймні, не по всіх говірках) і форми з *-му* не органічні форми, як от, напр., у лат. amabo, у грецьк. παιδεύσω тощо. Слов'янські мови таких органічних форм не мають (Пор. проф. І. Шаровольський, ор. с. 285).

Що тут немає «полной слитности» показує вже й те, що в полуднево-західніх укр. говірках (з Галичиною) *-му* може стояти не тільки окремо від дієйменника (до того ж і препозитивно і постпозитивно), але між *-му* й дієйменником можуть бути й інші слова: Гірш, ніж птахи ті блудні, *мете* за слова марні ввесь свій вік *крутитись* Франко. Др. В. Сімович пояснює це тим, що в цих говірках ще й досі жива свідомість, що це окремі форми, і ви зустрінете в майб. часі побіч скорочених форм *-му*, *-меш*, *-ме*, ще повні: *-йму*, *-ймеш*, *-йме*… пор.: Світ ми (= мені) спустіє і *йме* ворогувати М. Шашкевич (Грам. укр. м. 278.) Знає це саме й наше Поділля. Пор.: Ні, небожи, не *меш* бути в небі Левч. КОП. 179 та ін. Що в східніх українських говірках *-му*, *-меш* і т. д. пишуть укупі з дієйменником, — це ще не свідчить, що й нутрішньо вони злиті. *Буду* й *-му* це складові частини майбутнього часу, алеж і «самі про себе самостійні слова» (підкреслив я — *С.С.*)… (В. Сімович, ор. с. 279); *-му*, *-меш*, *-ме* і т. д. у цих формах не паростки і не флексії. Якщо це може й справедливо, то лише для частини (східніх) говірок, але, як ми бачили, не для всіх.

3) Из зап. II. 366.

робить ЕМ. Гр. 2. 72. — Поки розстанеться душа з білим тілом, Тоді *находитимете* що *хотітимете* надо мною *робитимете* Думи. УАН. 120. — То вже третій раз як *доганятиме*, то вже наше тіло козацьке молодецьке *сіктиме*, *рубатиме*, хоч не *буде сікти-рубати*, то *буде* назад *завертати*, У Орабську землю везти продавати Думи. УАН. 121.

У своїй статті за «Прийд. час на *-му*» у розділі «Функції» проф. Т. Шаровольський також робить спробу з'ясувати функції (значення) форм майбутнього часу на *-му*.

На підставі використаного матеріялу найстаріших пам'яток він уважає, що «форма *иму* + інфін. підкреслювала активність, ініціятиву дійової особи, відповідаючи теперішньому *візьмуся*, *заходжуся*, *надумаюся* (= російським возьмусь, примусь, вздумаю) + інфін. [1]). Пізніше ідея активности й ініціятиви, що мали форми з *-му*, ослабла — залишилося тільки значення початку: взятися, заходитися, щось робити — значить почати. Уважаю, що думки ції за відтінки та за саму природу форми на *-му* можуть стати за основу й усіх дальших студій коло цього питання.

II.

Висловлю тут і кілька своїх прикміток та думок.

1) Різниця відтінків граматичного значення форм майбутнього часу з *буду* і форм на *-му* (иму) йде насамперед і найперше від них самих, а саме від різниці їхніх а) значень, б) видів та в) інших функцій їхніх у фразі [2]).

а) (*и*)*му* втративши первісне «вещественное значение брать» [3]) набрало нового, але теж «вещественного» значення [4]) — почну, візьмусь, заходжусь etc., і цим надає усій сполуці форм [5]), характеру начину, початку. Абстрактне, формальне *буду* — ніякого такого іншого відтінку не надає.

б) В абстрактному *буду* ні вид, ні значення зовсім не відчувається, а в *-(и)му* він відчувається і саме як доконаний з відтінком початку (проф. Овс.-Кул. уважає, що *буду* — вид недоконаний, ор. с. 114) [6]). Проф. Овс.-Кул. зауважує: «в связи с этим (що *буду* — вид недоконаний — *С.С.*) «*буду* упрашивать», «*буду* петь» и т. д. имеет видовой оттенок продолженности действия (підкреслив я — *С.С.*) без указания на его начало» (ор. с. 115).

в) Різницю між формами з *буду* й *-(и)му* видко ясніше, коли згадати взагалі функції форм дієслова *бути* та їхню долю в укр. мові. Крім того, що форм від *бути* вживають для пасиву (укр. мові, між іншим, теж мало властив.),

---

1) Див. проф. І. Шаровольський, ор. с. ст. 292.

2) Пор. також у Буслаєва, Синт. 132; Овс.-Кул. Синт. р. яз. 114.

3) Пот. Из зап. II. 366.

4) Пор. Пот. Из зап. II. 371—372.

5) А не односи (Пот. Из зап. II. 371—372).

6) За значення *иму* Потебня каже, що воно «в грамматическом отношении уже в др. рус. может быть совершенно» (Из зап. II. 366). Пор. також Smal-Stockyj *-му* (aksl. имѫ — ѭти) das perfektive Präsens (Futurum) zu *няти* (Gr. 318).

вони бувають ще й у формах передминулого та майбутнього часу (з дієйменником і fut. exact. з дієприкметником на *-л*). Коли взяти форму: *я буду ходив* і пригадати, що «ходив» це є дієприкметник мин. ч. (II), що відчувався як прикметник, мав родові і числ. закінчення (ходив, *-ла*, *-ло*, *-ли*), та що fut. exactum утворився іще тоді, як форми дієприкм. на *-л* не набрали значення дієслівних форм минулого часу [1]), — то можемо порівняти «я буду ходив» або «ти будеш ходив» хоч би до «я буду веселий, битий, навчений» etc. Тобто, головне тут не активна дія, чинність, а стан, хоч би й в дії (який хто буде в наслідок виконаної чинности) [2]).

Отже, в формах майбутнього з *буду* + дієприкметник мин. ч. (II) активна увага на підметі, а не на присудку. Це саме можна сказати й за форми *буду* + інфінітив (хоч може й меншою мірою і з тою різницею відтінку, що її вносить проти дієприкметника на *-л* (II) інфінітив) [3]).

З другого боку цілком протилежні функції дієслова *яти* (ймити) в українській мові, що в інших сполуках у фразі надають свого виразного характеру [4]). У формі з *-му* цього відтінку пасивного стану нема, саме бо дієслово *яти* (ймити) — активне, надає характеру начину, зберігає властивий йому відтінок доконаности. З цього погляду цілком слушні слова проф. Шаровольського, що в найстаріших пам'ятках «форма *иму* + інфінітив підкреслювала активність, ініціятиву дійової особи» (ор. с. ст. 292).

2) Доля форм майбутнього з *буду* + дієйменник у літературній українській мові, очевидячки, має бути така сама, як і форм *буду* + дієприкметник на *-л*. Це, мені здається, тільки окрема ланка в тому самому процесі. Форма майбутнього *буду* + дієприкм. на *-л*, тепер діялектична, а не літературна. Так само, гадаю, і форма *буду* + дієйменник проти переважної форми дієйменник + *-му*. Форма майб. часу *буду* + дієйменник, тепер переважно поширена тільки по деяких говірках, от як по зах. округах на Поділлі [5]), має так само вийти з літературної мови, як і цяя остання найстаріша, що сягає праслов'янської доби, хоч вона й досить поширена по деяких говірках [6]). Доля

---

1) Пор. у Соболевського, Лекции, III, 241.

2) Пор. Потебня за форму *ударил есть* проти аористової *удари* (Из зап. II. 257—258).

3) За тісний зв'язок форм *буду* + дієприкметник на *-л* та *буду* + інфінітив див. В. Дем'янчук (ор. с. 316). Пор. також поширені в укр. мові конструкції з дієприслівниками, що походять з кол. дієприкметників і мають паралельні конструкції з інфінітивами: ой пішов син *блукаючи* — і: ой, пішов син *блукати* — так само, як напр., і: я буду *ходив* — і я буду *ходити*.

4) Див. вище приклади, а також функції споріднених: *бере* іде, *взяв* і пішов, *візьме* й піде та ін., як — *узяв* бігти, *візьме* бігти та ін. Усюди тут різні форми дієслів *брати*, *взяти* виразно зберігши свою самостійність, утратили своє первісне значення й набрали значення «почати», «зачати», «стати» (у розумінні почати тощо) та ін. Вони показують тепер на початок дії. Пор. також у Грінченковому словнику під словом «*яти*»: «*яти*, *йму*, *ймеш*», гл. начинать, браться: А як єсь *яв*, миленький, иную любити Гол. II. 541.

5) У КОП Димінського вона панує, хоч форми на *-му* теж трапляються. Характеристично, що це чи не найбільше там, де живуть іще й форми *буду* + дієприкметник на *-л*, або в суміжних з ними місцевостях, тобто по західніх.

6) За тісний зв'язок цих форм каже і В. Дем'янчук, ор. с. 316.

форми *буду* + дієйменник на укр. ґрунті, очевидячки, має бути та сама, що й форм *буду* + дієприкметник на *-л*.

3) Зникаючи (у складених формах) форми дієслова *бути* у мові укр. проте в своїх залишках правлять за видатний стилістичний засіб. Це ми бачимо в формах *єсть*, *єси* та ін. [1]). Так само й форми *буду* + дієйменник мають у певних випадках таку стилістичну вагу і надають певного відтінку, кольориту, що їх не мають, або не так виразно віддають форми дієйменник + *-му*. Відзначу, тут, напр., значення цих форм, як риторичного засобу, — натиском, наголосом на присудку підкреслити енерґійніше або заперечення *не* (в неґативних реч.), або ствердження (в афірмативних реч.). Це буває тоді, коли неґацію чи афірмацію треба заакцентувати, коли вони набирають ніби самостійного значення й сили — вилучаються в окремий момент — і тісно в'яжуться саме з формою *буду*, а не з дієйменником. Бо, хоч і в формах дієйменник + *-му* нема цілковитого спливу в один момент (див. вище), хоч у думці (може невиразно й несвідомо) вони здебільшого виявляються двома моментами (певна річ, не як ціле *иму*), але деформація форми *иму* в *му* в переважній більшості діялектів та її енклітична (постпозитивна) позиція (енкліт. характер) не дає змоги виділити неґації — афірмації у виразно окремий момент. У *буду* + дієйменник це цілком можливо [2]). Пор. напр.: 1) Я не *буду читати* цього… і: 2) Я не *читатиму* цього. У (1) прикладі *буду* набирає самостійного значення і неґац. *не* стосується до нього. У (1) прикладі неґація куди дужча, як у (2) прикладі. Цей самостійний характер *буду* у (1) прикладі видко особливо виразно в такій фразі: 1) Я *не буду* цього читати. — Ні, *будеш*. Відповідно до цього у (2) прикладі треба й можна відповісти тільки так: 2) Я не *читатиму* цього. — Ні, *читатимеш* [3]). У таких випадках дієслово «*буду*» вилучається ув окремий момент і набирає самостійного значення (бути — існувати, тривати), підсилює неґацію — афірмацію (міцно, твердо — існувати, перебувати в афірмації — неґації, тривати в ній), брак руху, стабільність.

Форми дієйменник + *-му* можна відчувати й сприймати по-різному. Чужинець, студіюючи українську мову, коли йому скажуть, що форми на *-му* — це майбутній час, сприйме їх так, як майбутній у своїй мові, тобто надаватиме їм того відтінку, чи тих відтінків, що й своєму майбутньому. Для нього ці форми — проста сполука звуків, що має те саме значення, що такі й такі форми в його мові. Отже німець по-своєму, англієць (I will, I shall —) по-своєму та ін.[4]).

---

1) За це докл. подаю в праці своїй «Студії з синт. укр. мови».

2) Пор. у проф. Овс.-Куликовського, Синт. р. яз. 116.

3) Коли б тут була повна форма: Я не *йму* цього читати, то відповідь була б: Ні, *ймеш*.

4) Автор мав нагоду занотувати цікаве явище, коли замість *-му*, *-меш*, *-ме*, *-мемо*, *-мете*, *-муть*, у мові одного доповідника (доповідь Він. окр. зем. відділу на СНР) запанувало саме *-мо* для всіх осіб та чисел. Він абсолютно не відчував *-му*, *-меш* і т. д., і це *-мо* творило йому український футур (майбутній час). Отже він казав: «селянин сіятим*о*, селяни сіятим*о*, кола я їм казатим*о*, коли ви їм показуватим*о*.

Українець, хоч може й несвідомо, відчуває в них дієйменника й *-му*, а за ним (хоч і не по всіх говірках, однаковою мірою) також і особливий відтінок форми з *-му* він, гадаю, відчує.

Не можна не відзначити, що форми з *-му* економніші й зграбніші за форми з *буду*. Вони бо творять одно слово, а не два.

Контролювати доцільність форми на *-му* можна так, як правильність тону тощо, збільшивши штучно його відтінок: отже, як можна відокремити *-му* і поставити його перед інфінітивом, тоді відтінок і самостійне значення цього дієслова відчуватиметься дужче.

Функції майбутнього з «*-му*» та майбутнього з «*буду*».

1) Дієйменник + *буду*: коли чинність узагалі, без відтінку початку, коли вона здебільшого тривала, повільна, коли увага на підметі, коли є відтінок пасивного стану, як наслідку майбутн. чинности, коли треба використати його із стилістичною метою.

2) Дієйменник + *-му* навпаки: коли увага на самій чинності, і саме на її майбутньому початку, а не на тривалому стані. Ось чому зауважує Потебня до прикладу «як налякаєш мене, то всю ніч *буду жахатись*», що «неловко было бы — «всю ніч» жахатимусь» (Из зап. II. 366—367). Бож «*буду жахатись*» показує на мій стан у майбутньому, що буде тривати «всю ніч»… Сказати «жахатимусь» — це перенести увагу на початок чинности, а не її тривалість, мій стан у ній «всю ніч». Тим той не виходить казати «жахатимусь» усю ніч («почну жахатись усю ніч»).

А втім, щоб визначити тут щось певне, треба якнайширше й найглибше дослідити функції форми майбутнього на *-му* по всіх діялектах українських (як по пам'ятках, як і в живій мові), порівняти їх із функціями інших паралельних (*буду* + інфін., *буду* + дієприкм. на *-л* тощо). Це праця не для одного дослідника. Тут підношу лише питання, що досі було зовсім занедбане, щоб привернути до нього увагу ще й інших дослідників.

XVI. У ЯКИХ КОНСТРУКЦІЯХ ТА ЯК УЖИВАЄ УКРАЇНСЬКА МОВА ДІЄЙМЕННИКА.

Українська мова дуже широко знає дієйменника й вживає його в найрізноманітніших конструкціях. Це одна з найхарактеристичніших рис укр. мови. Дієйменник у багатьох випадках заступив не тільки інші дієслівні форми, але й іменники, ба й цілі речення. Подам тут найголовніші конструкції з дієйменником.

1. Дієйменник замість відповідного іменника та його стилістична вага в цій функції.

Тип: а) *Подала вечеряти* (зам.: вечерю), б) *Є в нього їсти й пити* (зам.: їжа й питво), в) *А за пити* (зам.: за питво) *вибачайте… С.С.*

Українська мова знає такі конструкції дуже широко. Дієйменники бувають зам. відповідного іменника, що стояв би:

а) у знахідному відмінку (як об'єкт),

б) у назовному відмінку (як суб'єкт),

в) у різних відмінках по прийменниках.

а) Дієйменники деяких дієслів, коли при них нема об'єкта, а самі вони стоять по дієсловах перехідних (із знахідним), в певному зв'язку в українській мові заступають іменника, що стояв би в знахідному відмінку. Це здебільшого дієслова *пити*, *їсти*, та споріднені з ними значенням — *снідати*, *обідати*, *підвечіркувати*, *вечеряти*, а далі й інші дієслова: *вдягнутися*, *взутися* тощо (купи мені *вдягнутися*, *взутися* т. ін.). Російській мові властивіший тут іменник [1]).

Такого самого дієйменника знають, крім української мови, ще ст.-сл., словин., сербська, чеська та польська [2]).

ПРИКЛАДИ.

Принесла *снідати*. — Подала *вечеряти*. — Та йди лучче додомоньку *вечеряти* варити Пісня. — Варила *обідать* НКл. 71. — Вона мала від нього *їсти* та *пити* та всякі убори Шух. 275. О.К. — У тім місті мали вони усього: гроші, *їсти*, *пити* ib. 106. О.К. — Пор.: Вона йому дала *напитись* (= питво — *С.С.*) Чуб. II. 389. — Довірив йому *годувати* (= годівлю — *С.С.*) сокола Чуб. II. 534. — Дочка *вечерять* подає Шевч. — Пор. також: Навчаю *читати*, *писати*, *шити*, *малювати* (= обучаю чтению, письму etc. М. Нак.). — Повів у комнати, дав *їсти* і *пити* Е3б. XIV. 17. — Принесла води, наварила *обідать* і хліба напекла Рудч. ЮРС. в. I. 180. — Як же тобі, орле, *питоньки* подати Чуб. V. 143. — Купив мені чоловік і *вбратися* і *взутися С.С.* — Пор. зам. родового: Але знає, що в него (мужика) навіть *вдягнутися* (зам. одежі) нема, — каже козакові Левч. КОП. 95. — Пішла вона, взяла води, принесла додому і вже *їсти* зварила Левч. КОП. 194. — Ну, ходім, а жінка нам винесе *їсти* і горілки Левч. КОП. 264. — При(й)де рано, налагоджино вже *вмиватися* Левч. КОП. 369. — Пор.: Дай но *курити С.С.* — Принеси *полоскати* (зам. полоскання), ти знаєш, де воно стоїть *С.С.*

В українській мові та інших, що знають це явище, ці дієйменники зберігають первісне значення іменникове [3]), бож і формою своєю дієйменник — це власне непрямий задубілий відмінок первісного іменника.

В українській мові дієйменники особливо зберегли це своє іменникове значення: як зобачимо далі, у цілій низці випадків дуже поширені дієйменники, що стоять саме там, де інші мови знають іменники (хоч і дієслівні). Як і іменники, дієйменник в укр. мові може утворювати різними суфіксами

1) Пор. у ак. А. А. Шахматова, Синт. р. яз. в. вт. ст. 44.

2) Пор. у Mikl. V. Gr. 849

3) Пор. у Mikl. V. Gr. 844.

зменшені, пестливі, голубливі форми: *їсти — їстки, їстоньки, їсточки, їстусі, їстуні* etc.

б) На особливу увагу заслуговують приклади, що в них дієйменник стоїть не по дієсловах перехідних, а по неперехідних, і що там він править не за об'єкта, а за суб'єкта. Українська мова знає й такі дієйменники, хоч, як зауважив ак. Шахматов, «инфинитив не является в качестве подлежащего» (ор. с. 44).

ПРИКЛАДИ.

Чи шатнулась там, чи як, а вже і *обідати* у неї *поспіло* Кв. Мар. 85. (Замість: обід поспів. Отже такий дієйменник-іменник (чи субстантивований інфінітив) має рід і число, і це є рід ніякий і число — однина). — Пор. ще: Тогді вийняв капшука, потряс, каже: «най буде, що *їсти* і *пити*» ЕЗб. VII. 4. — А як лихо йметься, *гуляти* минеться Вал. 72 [1]). — Чи є в тебе *курити* (= тютюн, цигарки — *С.С*). — Чи є в тебе на сьогодні *полоскати* (кислота боратна, напр.) *С.С.*

в) Знає українська мова такого дієйменника й з прийменниками, хоч це, на Miklosich-ову думку, взагалі проти духу слов'янських мов. Він пояснює його (дієйм.) впливом чужих мов — грецької, німецької та італійської [2]).

ПРИКЛАДИ.

Їсти — їжте, а *за пити* — вибачайте Бобр., Балт. пов. *С.С.* В українській мові він природний узагалі, пор.: принесла *вечеряти*, *обідати* тощо, де дієйменник стоїть замість відповідного іменника в знахідному. Отже цілком природно, що коли є ніби іменник *їсти*, *пити*, *вечеряти* і т. п. (до того ж після активних дієслів зам. знахідного: принесла *їжу*, *вечерю* і т. п.), то вже легко ставити й інші відмінки хоч би з прийменниками, як це взагалі з усіма звичайними іменниками. Отже: *без їсти* я ще можу, а от вже *без пити*, то ні. — А *без радитись* не можна? — *без ніяких* мені *радитись С.С.* — Це горня *для пити*, а це *для їсти С.С.* [3]).

Увага. Прийменник *для* — з іменниками, а з дієсловами — спол. *щоб*: *На голитися* води ще вистачить *С.С.* — *Щодо набирати* (матерію на одяг), то вже мене слухай *С.С.*

Такі дієйменники з прийменниками українська мова знає найперше від тих дієслів, що їх ми бачили вже в функції іменників, тобто найперше від дієслів *їсти*, *пити* та споріднених. Узагалі функції дієйменників і в українській мові дедалі ширшають.

Стилістична вага дієйменникових конструкцій велика. Вони багатять мову, дають їй силу нових сполук, нових відтінків, що зв'язані з цими

1) Прикл. у проф. Є. Тимченка, Ном. і дат. 4.

2) Такі дієйменники з прийменниками трапляються в ст.-сл., слов., хорв., серб. та подекуди в українській, напр.: ст.-сл.: О ненадѣятися чловѣцѣх, серб.: Za iskupiť grešne duše pjes.-herc. 327, Mikl. V. S. 872.

3) Записав від матері — *С.С.*

сполуками, не потребуючи для цього нових форм, а лише комбінуючи матеріял, що є (дієйменник у функції іменниковій, відмінки чисті та з прийменниками) [1]).

Нові відтінки тут тим, що хоч дієйменник і править за іменника, але сприймаємо його все ж як дієйменника (назва дії, чинности, стану тощо), а не як чистого іменника (назви осіб та речей тощо).

Пор.: 1) принесла *їжу* і 2) принесла *їсти*… У першім мислимо саму *їжу*, як *річ*, а в другім — разом із цим ще й чинність. Отже дієйменникові звороти ширші й багатші на зміст: у них річ — чинність сплились ув одно.

Увага. Дуже добре заступають дієйменники мало властиві українській мові віддієслівні іменники на *-ння*, *-ття* [2]). Вони заступають їх широко не тільки з прийм. *без*, *для*, *на*, *по* тощо, але й у чистих відмінках; замість казати: Чи є ще в тебе *полоскання* (= рос. «полоскание») можна: чи є ще в тебе *полоскати*.

Пор. іще: *На голитися* (зам.: на гоління) води вистачить *С.С.* — А *без радитись* (= без радження, радіння) не можна? *С.С.* — А як лихо йметься, *гуляти* (= гуляння — *С.С.*) минеться Бал. 72. — Пор. із цим: Вже *плакання* (= плакати) не поможе Чуб. IV. 417 [3]).

2. «*Було*» при дієйменнику та його значення.

Воно має значення рос. «нужно было бы», «следовало бы». Пор.: *Було* тобі, моя мати, цих брів не давати Пісня, О.К. [4]). Проф. М. Сулима вважає, що ця конструкція характеризує іноді передминулу чинність, надаючи їй нюансів умовного способу навіть і тоді, як при *було* немає частки «*б*» [5]).

ПРИКЛАДИ.

Було (а не: «треба було» — *С.С.*) тобі, моя мати, тих брів не *давати*, та *було* тобі, моя мати, щастя й долю *дати* Нар. пісня, Сім. — *Було* не *йти* в Крим по сіль Чуб. V. 457. — *Повчитись було* у Кривого Хоми Кв. Мар. — Отож тобі,…, за Байдину кару. *Було* тобі *знати*, як Байду карати: *було* Байді голову *істяти* Нар. пісня, МС. — Перше *було напитися* та й поговорити Чуб. V. 280. — *Було* тобі, доню, вже дома *сидіти* Чуб. V. 570. — Та *було б* не *рубати* Зеленого дуба, Та *було б* не *сватати*, Коли я не люба ib. 160. — *Було б* не *рубати* та й у саду груші, *було б* не *сватати*, коли не до душі ib. 620.

---

1) Пор., напр., слова проф. М. Грунського взагалі за перехід дієслова «суть» в іменника. Див. рецензію на Синт. ак. А. Шахматова. «Записки І.-Ф. В. УАН», кн. XVIII, ст. 305.

2) Пор. розд. XXI.

3) Див. за це в проф. Є. Тимченка, Ном. і дат. 4.

4) Др. В. Сімович уважає, що цим *було* з дієйменником скорочується присудок, ба навіть речення. Пор.: *Було* тобі, Грицю, та на вечерниці не ходити Старицький. «Вже в цих реченнях чується умову: Як би ти, Грицю, не ходив був на вечерниці, то не сталося б з тобою те, що сталось» (Грам. укр. м. 432).

5) Укр. фраза, 83.

При такому *було* немає потреби додавати слів «треба», «слід» тощо. Отже замість казати: «*Треба* (*слід*) *було* тобі поїхати до міста», — досить: «*було тобі*…»

Увага. О. Курилова відзначає тут іще зворот «*що б було*» при дієйменнику «у непрямому значенні рос. «что бы стоило» при інфінітиві: Що б було взять казанок та тоді і гроші забрать, а то, бач, не прерозуміли Н. Кл. 46» (Уваги, 50).

3. Конструкції з дієйменником та особовими формами дієслова «*мати*». Їхні особливості.

Конструкції цій українська мова знає особливо широко. Вони бувають з такими відтінками:

Тип 1. Не знаю що *чинити маю*… (= рос. «что мне делать») відповідно до рос. безпідметових зворотів із дієйменником та давальним дієвої особи [1]).

ПРИКЛАДИ.

Як я *маю* до тебе *ходити*, коли нас будуть вороги судити (= как мне (теперь) ходить, когда (если я буду ходить) нас будут осуждать) Метл. 44. — Як *маєм* ми його (пиво) свиням *виливати* (= чем нам выпивать), то будем ми його на таких нетяг роздавати Дума про Ган. Андиб. З. о. Ю. Р. І. 204. — Лучче я *маю* своїми руками *нав'язати* їй камінь на шию та *утопити* в річці, ніж (= лучше мне (теперь) навязать, чем…) Кв. [2]).

Як бачимо з поданих вище прикладів, конструкція ця відповідає рос. безпідметовим зворотам з давальним особи — не тільки в «вопросит. обороте», — як це гадав Овсянико-Куликовський (Синт. р. яз. 117).

Ой знаю знаю, кого я кохаю, тільки не знаю, з ким *жити маю* (= не знаю с кем мне жить, с кем мне жить придется) Метл. 78. — Як *маю* я *журитися*, докучати людям, піду собі світ-за-очі Шевч. М. Гл. — Як я *маю* до тебе *ходити*, коли нас будуть вороги судити (= как мне к тебе ходить) Метл. 44. — Хто *має* діток *доглядати*, то той буде ці віти ламати (= кому за детьми смотреть, тот…) Метл. 272. О.К.

Дієйменника з особовими формами дієслова *мати* вживають там, де є в рос. конструкція безпідметова — дієйменник з давальним дієвої особи.

Тип 2. Щось *маю* (*мав*) тобі *сказати* (= я что-то должен (был), намерен (был) тебе сказать).

Особові форми дієслова *мати* як теперішнього, як і минулого часу + дієйменник іншого дієслова. Ції конструкції в українській мові дуже поширені:

---

1) Пор. у Потебні, Из зап. II. 365.

2) Приклади в Потебні, Из зап. II. 365.

а) з певним відтінком повинности (нім. sollen), що наближається до рос. «мне нужно», «быть должным» з дієйменником (але не «быть обязанным, принужденным, вынужденным»),

б) наміру, відповідно до рос. «намереваться, собираться» [1]). Уважаю, що відтінки повинности або наміру не залежать від того, чи дієслово *мати* в теперішньому, чи в минулому часі, як це зазначають деякі дослідники [2]).

ПРИКЛАДИ

а) З відтінком дебітивности (повинности)

1. Теперішній час.

Як вас,…, *маємо звати* Харк. у. Гр. — Пор.: *Мабуть* (у рос. «должно быть», в розум. «вероятно»). — Але ті молоді тримають, а дружки *мають дістати* ЕЗб. VII. 97. — Гей, чи *маєм* ми його *ожидати*, то будем ми врем'я теряти Думи. УАН. 128. — Порадь мене, гаю, що *маю робити*, чи мені женитьсяˌ чи так волочиться Чуб. V. 495. — Казав, що він *має* їй дечого багацько *розказати* С. Ок. II. 19. — Та се, мабуть, від того, що я заміж іду, що *маю покинути* і своє село, і свою хату ib. 33. Вес.

Знають таку конструкцію ще й словинська, чеська, польська. Пор. також у французькій мові: j'ai à vous remercier (= я маю дякувати вам); j'ai à vous parler (= я маю балакати з вами); j'ai une prière à vous faire (= я маю дещо просити у вас) etc.

Увага. Розрізняють відтінки цих зворотів і відтінки, що їх має рос. «быть должным», «я должен».

1. Я *маю* щось робити	відповідає рос. *я должен* (= мне нужно) что-то делать, я намерен.
2. Я *мушу* щось робити	я должен (= я *вынужден*, *принужден*) что-то делать.
3. Я *повинен* щось робити	я должен (= я *обязан*) что-то делать [3]).

2. Минулий час.

Скоро вже й весілля *малось* (= должно было быть — *С.С.*) *бути* Гр. Сл. — Чи зійшло сонце? *Мало* (= должно было — *С.С.*) *зійти* вже Каменец, Гр. Сл. —

---

1) Пор. у проф. Є. Тимченка, Грам. III— IV. 58 та в О. Курилової, Уваги, 48.

2) Проф. Є. Тимченко, Укр. грам. III—IV. 68; З. Веселовська, Мова Г. Хв. Квітки, 94—95. Справді: пор. і в Бор. Грінченковому словнику. Слова його за «мати, маю, -єш (див. під 2.) «Намереваться, быть намеренным, предполагать» стосуються і до теперішнього і до минулого часу. Пор. приклади у нього: Кому… *має* (= намерен, а не: должен — *С.С.*) що дати, то дасть і в хаті Ном. Так само й відтінок повинности не тільки з теперішнім часом *мати*, але й з минулим. Пор. у нього таки, ib.: З. Быть должным… Чи зійшло сонце?.. *Мало* (должно было — *С.С.*) зійти вже Каменец (Гр. Сл. Пор. і в О. Курилової, Уваги, 49). Хоч дійсно *мати* в тепер, часі + дієйменник переважно з відтінком повинности, а в мин. ч. переважно намір (як здійснений, як і нездійснений).

3) Пор. також ув О. Курилової, Уваги, 49; також і др. В. Сімович, На теми мови, 33.

Рушник, що *мався* (= должен был быть — *С.С.*) *підіслатись* під ноги молодим Кв. Пот. — А вона… лежить… тим серпанком, що *мався* (= должен был — *С.С.*) її на весіллі *покривати*, покрита вся Кв. Пот. — Та хіба ж я не жона своєму мужу, щоб не *мала* (= не должна была — *С.С.*) його *слухати* Кв. Пот. — Чорний шовковий пух тільки що висипався на верхній губі, де колись *малося бути* (= должны были быть — *С.С.*) вусам Мирн. 4. — Подай, мила, білу руку, щоб бачили люди, що *малася* (= должна была — *С.С.*) чужа *бути* — тепер моя будеш Гр.

б) З відтінком наміру.

1. Теперішній час.

Щось *маю* (= рос. намерен — *С.С.*) *казати* тобі — іди сюди Гр . Сл. — Козак дівку вірно, любить — зайняти не сміє: тим я її не займаю, що *сватати маю* (= рос. «собираюсь, намереваюсь, предполагаю») Метл. 105. — *Маєш* (= «намерен, собираешься» — *С.С.*) *робити*, то роби по правді Гр. Сл. — А се сі воли за що *маєте продати* Каменец. у. Гр. — Голуб голубоньку да *покинути має* (= собирается, намеревается — *С.С.*) Метл. 78. Гр. — Він… зараз постеріг, що то його *мають виряджати* з дому Левицьк. І. 245. Гр.

Увага. Отже особовими формами дієслова *мати* теперішнього часу з дієйменником іншого дієслова можна творити майбутній час із двома відтінками: 1) дебітивности (повинности) і 2) наміру (що залежить од волі того, хто має щось робити). Пор. англ.: 1) I shall learn = я маю (повинен) вчитись і 2) I will learn = я маю (збираюся, гадаю, маю намір — отже в цім моя воля) вчитись.

2. Минулий час.

Через тиждень Леонид Семенович *мав виїхати* до Києва Левицьк. Гр. — Я *мав заколоти* свиню, та шкода, бо молода ще Черк. Гр. — Ой *мала* я *журитися*, — нехай на Петрівку Макс. Гр. — Поїхав я на ярмарок, та *мавсь* (собирался, имел) там пробути три дні, та як мені завадило, так я у той же день і вернувсь Кв. — *Мав розказати* і про свою біду, так не здужаю Кон. в. І. 24. Вес. — Прийшов до старого, та до сонного, та *мав* його *зарізати* Коз. д. П. 11. — Увішедши у противну хату, *мала причепуритися* після бігання Из. л. II. 22. Вес.

Увага. Особові форми дієслова *мати*, *матися* минулого часу (мав, мала, мало, мали) указують тільки намір (часом нездійснений, невиконаний з котрихось причин) або повинність, а не як (у польській) у розумінні: «кажуть, ніби» тощо. Напр.: «*мав* написати оповідання» по-українськсму не значить: «кажуть, що (ніби) написав оповідання». Уживати й розуміти так це *мав* є польонізм. По-українському це значить тільки, що збирався (мав намір), повинен був написати оповідання [1]).

1) Пор. Є. Чик. Про українську літературну мову, 1920, ст. 20.

4. Дієслова, що надають відтінку починання (як у минулому, як і в майбутньому) дієслову, що в дієйменнику.

Це особові форми дієслів: *узяти*, *узятися* (переважно й найпоширеніше), рідше — *почати*, *зачати*. Дієслово *стати* надає відтінку починання тільки в минулому часі, а не в майбутньому, як у мові російській, і вживається найрідше [1]).

ПРИКЛАДИ.

Дієслово — «взяти» [2]).

То мовчав, а потому, як му добре дошкулило, *взяв кричати* Левч. КОП. 194. — Як він *взяв тяти* тую змию, потяв всю Левч. КОП. 412. — Але як *взяв розкидати*, розкинув Левч. КОП. 403. — Як *узяв просить* — випросив Рудч. ЮРС. в. II. 28. — *Взяла* мила *утікати* густими лугами Чуб. V. 92. — Так та ж як *узяла* коло неї *ластитись* і *приговорювати* і *розважати* її Кв. Мар. 78. — Як *узяли виганяти*, та кругом хати за коси тягати Гнід. в. IV. 117. — От баба, як *узяла носить*, носить, та й носить, та насилу виносила Рудч. ЮРС. в. I. 37. — Приїжджають вони додому; як *взяли* вони собі *жити* добре, — забагатіли ні з того ні з сього, — накупили собі волів ib. 80. — Ото як *узяв бить*, поки і убив ib. 157. — Той птах прилітає, хоче його ззісти, а тії діти *взяли кричати*, каже ЕЗб. VII. 35. — Як *візьме розмовляти*, Біли личко *цілувати* Чуб. V. 103 [3]).

Дієслово — «почати», «зачати».

Тоді вони *зачали жить* добре, щасливо Рудч. ЮРС. в I. 92. — Летів орел через море, *почав* воду *пити* Чуб. V. 287. — *Зачав* на ту сопілку *грати* Яв. 235. О.К. — Та *зачав* милий з конем *потопати* Чуб. V. 376. О.К.

Увага 1. Живіше віддає відтінок починання в минулому форма майбутнього часу, напр.: Дід, послухавши баби, і *зачне* дочку бить Рудч. II. 55, або форма наказового способу: От Галя і *почни* кректати та охати Рудч. I. 134 [4]).

Увага 2. Сюди належать також, як і в російській мові, вислови, що в них хоч і нема особового дієслова з відтінком починання, але цей відтінок починання відчувається так, наче це особове дієслово пропущене: Прийшли, аж сидить: *гукать* — не чує Нар. 139. — Я одхибнувсь кудись, а вони кавуни *красти* Гр. [5]). Це надає вислову ще більшої живости, лаконізму.

---

1) Пор. і О. Курилова, Уваги, 47—48; проф. Є. Тимченко, Укр. грам. III—IV. 58. Пор. за ці дієслова в Потебні, Из зап. II. 371—372.

2) Пор. ув. О. Курилової, Уваги, 47. У Галичині по деяких говірках замість дієслова *узяти* трапляється дієслово *яти*: Як *яли* її *дзюбати*, *яли* їй *проповідати* Яв. 32. — *Яв* він їй *казати* Яв. 263 тощо.

3) Увага. Такого виразного характеру починання дієслово *узяти* надає чинності тільки при дієйменнику. При особових формах відповідного дієслова цю чинність здебільшого тільки підкреслює, висуває на перший плян. Пор.: *бере й іде*, *узяв і пішов* тощо. Між обома дієслівними формами буває сполучник *і*, *та*, та *й*.

4) Див. приклади в О. Курилової, Уваги, 48.

5) Пор. ув О. Курилової, Уваги, 48.

Увага 3. Найрідше тепер уживається з цим відтінком (показує на початок чинности), та й то для минулого часу здебільшого, а не майбутнього, дієслово *стати* [1]).

Догнавши матір, вийшли вони на берег і *стали жить* Кравч. ЕМ. 92. — Ой летіла зозуленька Та й *стала кувати* Чуб. V. 377. — Летів орел через море та й *став* воду *пити* ib. 287. — *Стала* мила вікном *утікати* ib. 593.

Крім цих дієслів бувають зрідка ще й такі:

1) *Піти*: А що найгірше, так тії зовиці. Ті вже по всім усюдам *підуть* (= станут, начнут) *славити*, що невістка не зуміла хороше… вчинити Кв. Пот.

2) *Завести*, *-ся*: *заведуться битись*. — От і *завели співати* Пот.

5. Дієйменник з родовим відмінком при дієсловах руху.

Дієйменник перехідного дієслова при дієсловах руху визначає мету, ціль і має по собі не знахідного відмінка, а родового відмінка. Пор.: Пішов на поле *косити пшениці* (а не: пшеницю — *С.С.*) Рудч. ЮРС. в. І. 163 [2]).

ПРИКЛАДИ.

Ліг *вареників їсти* на сонці Чуб. II. 339. — Узяв косу та й пішов на поле *косить пшениці* — і викосив птичку таку гарну, що аж виблискується Рудч. ЮРС. в. І. 163. — Іди *сіна косити* РЧП. 130. Тимч. — Приїхала до свого двора *квіток пришивати* Метл. 197. Тимч. — Як послала мене мати в степ *пшениці жати* Метл. 21. Пот. — Приїхала *квіток пришивати* ib. 197. — Приїхали *киселю їсти* З. о. Ю. Р. І. 319. Пот. — Сороки, ворони, летіть до мене *кужелю прясти* ib. II. 23. Пот. — Вийди *пізнавати дитяти* Метл. 172. — Мати йде *свого дитяти одвідувати* ib. 231. Пот. — Іде ж моя мати *калини ламати*, а за нею мій братічок *зозулі стріляти* ib. 257. Пот. — Пішли у Безверхий хутір *короваю бгати* Кв. О.К. — А як прийдеш *ніжок мити*, я й знов учеплюся Грінч. М. III. 320. — Іде до сусіди *невістки судить* Чуб. V. 751. О.К.

Це є велика й дуже поширена особливість народньої української мови. Літературна мова родового в таких випадках майже не знає, уживаючи його лише для живих осіб тощо. Поширившись родовий у народній мові українській стоїть не тільки по дієсловах руху, але й по всіх інших дієсловах («усякої іншої чинности»), навіть після дієйменника, що входить у склад майбутнього часу з

---

1) Пор. у російській літературній частіше: стать, пуститься, приняться тощо.

2) Така конструкція походить з колишнього супіна, що стояв по дієсловах руху і мав при собі родового відмінка. А що форми супіна (на *-тъ*, напр. *датъ*) змішались з дієйменниковими («дати»), то й перенесли свою конструкцію з родовим і на стар. дієйменника. Там то тепер дієйменннк з родовим стоїть не тільки по дієсловах руху, а й усякої іншої чинности. Але старий дієйменник, що мав при собі знахідного, і собі вплинув на дієйменника, що з супіна, так що часом і по дієсловах руху і по дієсловах іншого значення стоїть дієйменник із знахідним. Пор. О. Курилова, Уваги, 53; Потебня, Из. зап. II. 359.

Проф. Є. Тимченко також констатує, що в цій конструкції іменник «з а в ж д и (підкреслив я — *С.С.*) стоїть у родовім відмінку: Іди *сіна* косити РЧП. 130» (Укр. грам. III—IV. 83.)

особовими формами *буду, будеш*. Пор.: Буду *хати* підмітати, малі діти колисати Чуб. V. 833 [1]).

Увага 1. Конструкції із знахідним властивіші західнім говіркам.

Увага 2. Чимало родових по деяких дієсловах уживається також підо впливом інших дієслів в особовій формі, що мають по собі завжди родового. Напр.: Відрікся (чого? — *С.С.*) *дров* рубати ЕЗб. I. 76. — Вчись (чого? — *С.С.*) *черевичків* шити СИФО. V. 80. — Діждав (чого? — *С.С.*) *рясту* топтати Ном. 4814. — Мужик ісхотів (чого? — *С.С.*) *риби* зловити ЗЮР. I. 58 [2]).

Отже тут родовий власне залежить від особових форм, а не від дієйменників [3]).

Увага 3. Звичайно в укр. нар. мові іменник у родовому, коли дієйменник стоїть при словах: *треба, жаль, шкода, сором, встид* тощо. Напр: *Треба* їм *помий* дати Найм. 26. — *Жаль* мені кидати *тебе молодої* Чуб. V. 45. — Ой шкода мені *літ* утрачених і козацької *вроди* Чуб. V. 1038. — *Такого* мені й казати *сором* Канев. п. — *Встид* було *очей* показати ЕЗб. VI. 95 (проф. Є. Тимченко, Укр. грам. III—IV. 83). — *Гайдамацьких грошей*, кажуть, *страшно* брать, вони нечисті НКл. 52. О.К.

Отже й тут рласне родові залежать від *треба, жаль* etc., а не від дієйменників (треба, шкода та ін. — чого?).

Як цей, як і вищий випадок показують, яку силу має в українській нар. мові природна, а не формальна (граматична) залежність. Уся сила в першім випадку в особових формах дієслів, у другім у словах *треба, жаль* etc., і вони, сказати б, через голову дієйменників підпорядковують собі іменники.

Увага 4. Те саме й при прислівниках: *трудно, тяжко, добре, лучче, де, відки, нащо*. Напр.: *Замку трудно* узяти Літ. Сам. 80. — *Тяжко* знести тої *розлуки* Коцип. 106. — *Добре* жувати свіжого *сіна* Полт. п. — *Лучче* житньої *соломахи* бузиновим молоком запивати ИП. II. 38. — Ой брате мій, брате, *де неньки* узяти Бал. 92. — *Відки* узяти нам *вістоньки*, чи ти жива Kolb. B. 279 [4]).

Увага 5. Дієйменник із родовим також і по прислівниках заперечних і незаперечних у фразах безпідметових: *Ніде* ж мені *гнізда* звити Чуб. V. 807. О.К. — *Нема* чим *ватри* розкласти Шух. 156. О.К. — *Годі*, жінко, годі, любко, *цього* говорити Пісня, О.К. — *Годі* нам по винницях *горілок* курити, по броварнях *пив* варити Кул. I. 15. О.К. — Пор. також із заперечними займенниками: Ні до кого ласкавого прихилити *головоньки* Чуб. V. 456. — Ярої *пшениці* (ні з ким буде) у снопи зв'язати ib. 869 [5]).

Увага 6. При дієйменнику, що залежить від дієслова в особовій формі з запереченням *не* або без заперечення, але з запереченим значенням, іменник

1) Пор. О. Курилова, Уваги, 53.
2) Пор. проф. Є. Тимченко, Укр. грам. III—IV. 83.
3) Відзначає це також і О. Курилова, Уваги, 54.
4) Проф. Є. Тимченко, Укр. грам. 83.
5) О. Курилова, Уваги, 54.

стоїть у родовім відмінку: *Не здужаю*, брате, *коси* носити РЧП. 179. — *Не казала* мені мати теї *води* брати Чуб. V. 305. — *Нема* кому вийти *невістки* взнавати Ром. II. 28. — *Нігде* мені *гнізда* звити Метл. 211. — *Не чути нікого* Чуб. II. 407. — *Покинь відер* набивати Чуб. V. 482. — *Перестань води* пити Гол. I. 131. — *Годі, годі*, чумаченьки, в Криму *соли* брати РЧП. 102. — *Буде* вже *рясту* топтати Метл. [1]). — *Не хоче* мати віддати *дівчини* за його Метл. 109. О.К.— *Не хотів* я, мати, *сирітоньки* брати Чуб. V. 409. О.К. — *Не вміла* нас шанувати, як *здоров'я* свого ib. 83. О.К. — *Не знали* наші батьки *панщини* робити ib. 1064. О.К. — *Не хоче* чоловік *правди* говорити ib. 635. О.К. — Я *не зарікався іншої* любити ib. 388. О.К. — *Не сказали* мати тієї *дівчини* брати ib. 312. О.К.

Увага 7. Близькі сюди й такі конструкції, що в них при дієсловах руху (в особовій формі) дієйменник ніби пропущений.

Тут може бути два випадки:

а) конструкції з родовим, що залежить ніби від пропущеного дієйменника (але його легко здогадатися і підставити): Хай *виряджає* його *молока* до зайців Шух. 127. — Ой *піду* я до сусідочки *відра* Чуб. V. 642. — Ой *піду* я та до другої (сусідки) *вогню* ib. 643. — *Біжи соли*. — Пор.: *Піди коржиків* ib. [2]);

б) складені фрази, де проти родового — підрядне або сурядне речення, «яке в'яжеться з тим поняттям, що могло б бути в інфінітиві» (пор. О. Курилова, Уваги, 55): А я піду до дівчини, чи змита головка Чуб. V. 128.

6. Дієйменники з прикметниками.

Велика особливість української мови це дієйменник при прикметниках, що з ними вкупі він править за присудка. Дієйменник у цій конструкції заступає віддієслівні іменники (надто мало властиві укр. нар. мові на *-ння*, *-ття*) з прийменниками або особові форми дієслова з сполучником «*щоб*» [3]).

Це такі прикметники:

Безсилий	*Готовий*	*Ласий*	*Розумний*
Важкий	*Дешевий*	*Легкий*	*Смачний*
Великий	*Добрий*	*Ледачий*	*Солодкий*
Вільний	*Дорогий*	*Малий*	*Спосібний*
Вузький	*Дужий*	*Недужий*	*Спритний*
Гідний	*Завзятий*	*Несміливий*	*Спроміжний*
Гіркий	*Здатний*	*Охочий*	*Стіпний*
Годен	*Коханий*	*Повинен*	*Цікавий*
Голодний	*Ладен*	*Радий*	*Широкий*

та багато інших [4]).

---

1) Проф. Є. Тимченко, Укр. грам. III—IV. 84.

2) Приклади взяв в О. Курилової (Уваги, 65). Можливо, що ці конструкції утворились і незалежно від пропущеного дієйменника з родового причини з відтінком цілі (пит. *чого*?) (пор. К. Карский, Белоруссы, т. II. ст. 148), О. Курилова, Ув. 55.

3) Пор. О. Курилова, Уваги, 52.

4) Пор. проф. Є. Тимченко, Укр. грам. для III і IV кл. ст. 111.

ПРИКЛАДИ.

Безсилий помогти. — Він *малий нести* такого кошика. — *Вільні одійти* во-свояси Вел. І. 227. — Огонь і вода *добрі служити*, але *лихі панувати* Ном. 10302. — Личенько *цілувать кохане* Чуб. V. 530. — Аби *їсти*… були *смачні* Остер. п. — *Широкі* ворота *увійти*, та *вузькі вийти* Ном. 5362 [1]). — *Голодний їсти С.С.* — *Спритний танцювати*, робити, молотити і т. ін. *С.С.* — Ой така ця вода *холодна полоскати*, що аж руки ломить *С.С.* — *Добрий їсти*. — *Охочий співати*, танцювати. — Назад *вертатись неохочі* Кот. — Се щось дуже *дешевий дякувать* (бо не подякував за дарунки) Федьк. Пот. — *Розумний порахувати*, полічити Пот. — *Завзятий танцювати* Пот. — Хто не звик правди поважати, той завше *ласий панувати* Ном. 1192. Гр. — Найму собі цимбали, щоб ніженьки дримбали; найму ще собі баса, бо *робити* не *ласа* Чуб. V. 1155. — І дурень *стіпний* кашу *їсти* Ном. № 5382. Гр. — Що люди собі про нас балакають, — *нецікавий* я *знати* Гн. II. 28. Гр. — Цей столик *легенький нести С.С.* — Пор. з *щоб*: Була тут всяка з них *охоча* пожар *щоб* швидче *розвести* Кот. Ен.

Пор. у старій мові: Вода же его (Іердана) мутна и *сладка* вельми пити и нѣсть сыти пиющимь воду ту Хожд. Дан. Иг. Норов. 55. Пот. Из зап. II. 414.

Ції конструкції мають не абияку й стилістичну вагу. Вони надають фразі лаконізму, виразности, енерґії та сили. Вони бо заступають цілі речення. Напр., по-російському речення: «камінь *важкий підняти*» буде: «камень тяжел, когда его поднимать, чтобы поднять»; «*малий робити*» — рос. «мал для того, чтобы работать» та ін. [2]).

Ції конструкції заступають і не властиві укр. мові прийменникові конструкції з віддієслівними іменниками на *-нння, -ття*; зам: легкий для перенесення — *легкий переносити* etc.

Цих конструкцій уживають (де є такі прикметники й дієйменники до них), замість і поруч повних сполучникових речень часу, мети тощо.

7. Дієйменник при іменниках та стилістична вага цих конструкцій.

Тип 1. *Я не утонька упоринати* Лукаш. 88.

Широко знає народня укр. мова конструкції, де дієйменник при іменниках, «коли вони беруться з боку їх якости» [3]), тобто де дієйменник має значення атрибутивне [4]). Тут бо ці іменники наближаються значенням своїм до прикметників (див. вище) [5]); «дієйменник може при іменнику також і на ціль вказувати» [6]).

---

1) Приклади див. проф. Є. Тимченко, Укр. грам. для III і IV кл. ст. 111.
2) Пор. у Мих. Йогансена, Укр. яз. 40.
3) Пор. проф. Є. Тимченко, Укр. грам. для III і IV кл. ст. 111.
4) Пор. О. Курилова, Уваги, 51.
5) Пор. у Потебні, Из зап. II. 379—380.
6) О. Курилова, Уваги 51.

ПРИКЛАДИ.

Чи він (— *С.С.*) *дитина* дурнів *слухати* Ном. 4122. — Ми не малі *діти* коло каші *сидіти* Чуб. IV. 204. — Я не *утонька упоринати*, з льодом води доставати Лукаш. 88. [1]). — Не *звір* я людську кров *пролити* Гр. О.К. — *Майстер танцювати*, баляси *точити С.С.*

Стилістична вага цих конструкцій велика (див. вище). Крім властивого їм лаконізму й сили вислову, ними можна заступати невластиві українській мові віддієслівні іменники на *-ння, -ття* в позиції родового, що залежить від іменника. Замість: «тіла, що мають властивість притягання» — «тіла, що мають *властивість притягати*»; замість: «спосіб збирання матеріалів» — «*спосіб збирати* матеріяли» [2]).

Конструкції ції можуть також бути замість паралельних із сполучником *що, щоб*. Напр., зам.: чи він дитина, *щоб* дурнів слухати, — маємо без *щоб*: чи він дитина дурнів слухати та ін., див. вище.

Замість: Там *перелазик* такий є, *що перелазить* Гнід. 6.; *вода, що* дітей *купати*, — можна сказати: *вода* дітей *купати* тощо [3]).

Тип 2. *Відро воду носити*.

Дуже поширені дієйменникові конструкції при іменниках, коли ці дієйменники показують на мету, ціль. Надто, коли нема особової форми якого іншого дієслова, що теж могло б на мету показувати.

ПРИКЛАДИ.

Є *землі* тобі *ходити* || *поля* є тобі *верстати* Тимч. Калев. 271. — Один *колос* діток *годувати* (зам.: щоб годувати — *С.С.*), другий *колос* — челядь *годувати*, третій *колос* горільці *куриться* Чуб. V. 555. — *Ополонка* воду *брать* Шевч. — *Вода* дітей *купати* (зам.: для того, щоб купати). — *Машина — шити* О.К. — *Ніж різати* М. Йог. — *Хліб* людей *годувати* ib. — *Місце сидіти, стояти* М. Нак. — Довгії *пальці* кури *мацати* Кравч. ЕМ. V. 13. — *Медок*-солодок — людей *приймати* Чуб. III. 416. — В тебе *борода* припічок *замітати*, В мене *личенько* молодцям *цілувати* Эварн. МНП. 468. — Чи не було *річеньки утопиться* мені. Чи не було кращого улюбиться мені Чуб. V. 539 і Коц. ПДШ. 43. — Та подай, матко, *ключа одімкнути* небо, *Випустити* росу, Дівоцькую красу Чуб. III. 30. — Пор.: *Багатая, щоб* та *гуляти*, а *вбогая* — порадоньку *дати* Гр. ЕМ. 3. 479. — Вода розступилася і зробилась *дорога іти* Кравч. ЕМ. III. 34. — І *четверть* горілки молодий приносить — *угощать* дружок Кравч. ЕМ. XII. 151. — Дайте *милиці підпиратися* Чуб. V. 896.

Увага. Ці конструкції також заступають невластиві укр. мові віддієслівні іменники на *-ння, -ття* в позиції родового, що залежить від

1) Приклади див. у проф. Є. Тимченка, Укр. грам. для III і IV кл. ст. 111.
2) Докладно див. О. Курилова, Уваги, 52.
3) О. Курилова, Уваги, 52.

іменника (див. вище) або родового з прийм. *до* (машина до шиття) або знахідного з прийм. *на* («вода на купання») і т. ін. Конструкції з віддієслівними іменниками дуже поширені в російській та особливо польській літ. мовах.

Поруч із цими конструкціями бувають іще такі, що в них перед дієйменником стоїть сполучник *щоб* (вода, *щоб* дітей купати).

8. Дієйменник з особовими дієсловами.

1. Дієйменник із «*щоб*» (підметовий) — замірові підр. речення.

Тип 1. *І не подумала, щоб спати* Кв.

Щоб піднести, вирізнити чинність, що в дієйменнику, українська мова ставить перед дієйменником після особового дієслова сполучника *щоб*; і тоді вся увага на дієйменнику. Пор.: Як же лягла на постіль, так *і не подумала, щоб спати* Кв. 52. О.К. —Так ви мене *научіть, щоб* мені моїх братіків *увидіть* ЕЗб. XIV. 105.

Коли підносити дієйменника немає потреби, спол. *щоб* пропускають. Отже не можна тут встановити, которої з цих конструкцій уживає укр. мова «охітніше» [1]), бож це не однозначні цілком конструкції, і кожна має свій відтінок. Уживаємо їх як до відтінку (див. у тексті) [2]).

ПРИКЛАДИ.

Вісь зломилась, чоловік хоче, *щоб* підв'язати якнебудь (= хоче підв'язати) Кв. Пот. — Пішли, *щоб* землю озирать, де їм показано селитись Кот. — Хоть гарна як, а все охоча іще гарнішою *щоб* буть Пот. — Ото він і приносить над самоє море, а єго так і кортить, *щоб* подивитись Левч. КОП. 11. — Пан казав посеред села поставити шибеницю, і при всій громаді єго *щоб* повісити Левч. КОП. 176. — Але прийшла жебруща баба і каже єму, *щоби* злапати три лини таких, що їм по три літа Левч. КОП. 319. — І вона схочи, *щоби* тебе стратити Левч. КОП. 519. — Пор. також: Не то, *щоб* робити, вже й по світі ходить не здужає М. В. Інст. 202.

2. Дієйменник без «*щоб*».

а) Тип: *Пішла в садок поплакати* Шевч. 11.

ПРИКЛАДИ.

А ті, другі невістки, пішли під вікно *піддивляться* — як вона буде робить Рудч. ЮРС. в. II. 101. — Забулись взять сокири *прорубать* ополонку Гнід. в. IV. 45. — Дай же ще і хвоста *втертись* Рудч. ЮРС. в. I. 5. — І роз'ярив дружину злую *побить* Енеєвих прочан Кот. Ен. 206. — Не попалась кому людському *узять*, да взяв мене той розсукин син мужик Чуб. V. 556.

---

1) Пор. проф. Ів. Огієнко, Чистота, 162.

2) Пор. у Потебні (Из зап. II. 437—438) за це. Потебня заперечує тут проти Буслаєва чужі впливи. Рос. мова тут «не терпит союза чтобы».

б) Тип: *Понесу я йому їсти, чи не скаже мені сісти* (= *щоб* я сіла) Чуб. V. 199. О.К. Тобто дієйменник стоїть зам. цілого підрядного речення з сполучником *щоб* [1]).

Скажемося поховати (= щоб поховали) обоє в одній ямці Чуб. V. 199. О.К. 209. — *Скажи* ж собі, пане-брате, домовину *зробити* ib. 385. — Послав гонців, що він іде до його в гості і *жде вітатись* з їм на цім полі Нар. 321. — Діти мої, діти. Є вас, як цвіту по всьому світу, тільки вас коло матері *нема* потомлені віка *звести* МВ. I. 54. О.К. — Хто *викохав* тонку, гнучку в степу *погибати* (= щоб погибала в степу) Шевч. Сім.

Увага. Порівняй також паралельні [2]) до підметового дієйменника конструкції з сполучником *щоб* (*аби*) і дієслівними формами минулого часу:

А я роду не такого, *щоб любила* (щоб любити) ледачого Гр. О.К. — Все ті гроші з собою носить, *аби не згубив* Яв. 27. О.К. — Ой, мати, хочу їсти, та боюся в погріб лізти, та боюся, *щоб не впала* Ном. 10850. О.К. — Так она просить, *щоби* або *вмерла* або втікла Левч. КОП. 442. — Пор. також: Журилася, *як* (*де*) спечу пироги (зам. як (де) спекти; як би спекти, спекла etc). *С.С.*

У літературній мові переважає дієйменникова конструкція [3]).

Увага. Даю тут на увагу такі випадки, коли в українській мові не вживають дієйменника:

1) Коли дієслово, що при нім має бути дієйменик, в 1 особі, то замість дієйменника, що стосується до 2 особи однини чи множини, буде наказовий спосіб, напр.: Просим вас, *не убивайте* (рос: не убивать — *С.С.*) сього чоловіка Вел. II. 342. — Прошу тебе, *зацвіти* красно Чуб. IV. 226 [4]), а не: просим вас не убивати сього чоловіка, прошу тебе зацвісти красно і т. ін. Отже: *не відмовте й зробіть* (а не: не відмовте зробити; рос: «не откажите сделать»).

2) Дієслова *іти* (*піти, вийти*) і *стати* замість дієйменника сполучаються з тими самими формами іншого дієслова, напр.: *Піду утоплюся* (а не: піду утопитися — *С.С.*) Бал. 10. — *Піду одвідаю* (а не піду одвідати — *С.С.*) сина свого Чуб. V. 345. — *Піди поклич* тата. — *Іди сядь* коло мене Чуб. V. 252. — А я *вийду послухаю*, чи ти там, сокілку Чуб. V. 1195. — Ой *стану* ж я *подивлюся* на річку биструю Бал. 10 [5]). — Пор. у рос. літ. звичайно: Пойду погулять, посмотреть, отведать, послушать лекции та ін.

Тут бо вл. асиндетичні (безсполучникові) конструкції: піду утоплюся = піду «і» утоплюся; піди поклич тата = піди «і» поклич тата тощо [6]).

---

1) Пор. О. Курилова, Уваги, 45.

2) Архаїчні, і не без польськ. впливу.

3) Пор. у Потебні, Из зап. II. 438. — Давня рос. мова знала також ції конструкції: Позволь, *чтоб* пред тобой *открыл* я притчею простой, что размышленья мне внушили Крыл. Пот.

4) Пор. проф. Є. Тимченко, Укр. грам. III і IV. 112.

5) Пор. проф. Є. Тимченко, Укр. грам. III і IV. 112. Пор. іще приклади в розд. XXVIII цієї праці: «Асиндетон в укр. м.».

6) Див. докл. розд. XXVIII, Асиндетон.

9. Дієйменник з деякими іменниками прислівникового характеру.

Дієйменник стоїть в укр. мові при деяких іменниках (прислівникових), як от: *біда, пора, слід, шкода* тощо, з особовими формами дієслова «*бути*» (тепер. часу пропуск.). Дієва особа буває в давальному або замість нього відповідний атрибут, що стоїть у згоді з підметом. У рос. мові їм відповідають безпідметові конструкції здебільшого з прислівниками, коли нема слова, що стояло б у згоді з підметом, або відповідні дієслова в 3 ос. однини в безособовій формі.

Ось, напр., кілька таких іменників (прислівникових):

Треба	*Вподоба*	*Сум*	*Звичай*
Потреба	*Воля*	*Гріх*	*Понука*
Пора	*Біда*	*Сміх*	*Сором*
Час	*Охота*	(твоя) *Річ* [1])	*Хіть*
Хист	*Надія*	*Слід*	*Спромога*
Горе	*Обов'язок*	*Жаль*	*Неспромога*
Штука	*Шкода*	*Подоба*	*Несила*
Година	*Жаль*	*Неподоба*	*Годі* (VII від.)

ПРИКЛАДИ.

Сміх було *дивитись* М. Йог. — *Охота піти* ib. — *Не подоба*, мамцю, з конем *розмовляти* Труди, V. 869. — *Пора* й синові хазяїном *стати* Мирн. 89. — Тобі не *хист* з Енеєм *биться* КЕ. V. 478. Тимч. — *Воля* буде *ночувати*, чи *піти* додому Чуб. V. 146. — *Сум* було *дивитись* Таращ. п. Тимч. — *Пора* коні *напувати* Чуб. V. 46 [2]). — *Неспромога* мені це *зробити* Гр. О.К. — *Несила* мені це *зробити* Гр. О.К.

10. Самостійний (абсолютний, незалежний ні від дієслова, ні від імени) дієйменник та його стилістична вага [3]).

Щоб піднести дієслівне поняття, гостро вирізнити й висунути на перше місце дієслово, дуже поширена в укр. мові конструкція, що в ній на початку речення стоїть дієйменник того самого дієслова, що його особова форма править у реченні за присудка.

Щоб піднести, загострити увагу на чинності, що в дієслові, при дієйменнику кладеться ще й особова форма того самого дієслова. Цього дієйменника знає й польська та російська мова. В українській мові він уживається геть ширше.

Уживається самостійний дієйменник в українській мові в таких трьох випадках:

---

1) Пор. проф. Є. Тимченко, Укр. грам. III і IV. 112—113; др. О. Огоновський, Грам. рус. яз. 228; О. Курилова, Уваги, 50.

2) Приклади взяв у проф. Є. Тимченка, Укр. грам. III і IV. 113.

3) Пєшковський зве його «специальный усилительный инфинитив», (Русск. синт. в н. осв. 1920, ст. 397).

1) Він просто зміцнює або заперечення, або ствердження того дієслова, що перед ним стоїть: «*знати не знаю*» [1]). — *Іти* не *йде* і сидіти не хоче *С.С.* — *Бачити* не бачив і *чути* не чув *С.С.* — І *бачити* бачив і *чути* чув.

2) Він буває, як каже Потебня, «в уступительном отношении ко главному сказуемому» (Из зап. II. 439): *Працювати* не працював, але втомився *С.С.* — Лиха *робить* він не робить, та й добра не багато Пот.

3) Він відповідає цілим реченням, сполучним зворотам: *А щодо того, щоб*; *а що*; *а що вже*… нім.: was… anlangt; рос: что касается, а на счет того, чтоб… з дієйменником. Напр., зам.: щодо того, щоб пити: а що пити, а *пити* [2]). — Чи їсть, чи п’є, чи говорить, — не їсть і не п’є, а *говорити* («что до того, чтоб говорить») говорить [3]).

ПРИКЛАДИ.

То він каже: «Масло» а *показать* і не покаже, то ніхто й не купить Рудч. ЮРС. в. II. 167. — Чи густо, чи зрідка залюдняли її наші хліборобні предки, *доказати* сього не докажемо Кул. VI. Г. 9. — Я, каже, пив та гуляв, а *орать* не орав Рудч. ЮРС. в. I. 183. — І *любить* любив, і *кохать* кохав, та не замишляв Гнід. в. II. ч I. 125. — *Придбать* нічого не придбала ЮРС. I. 176. — Пор. нім. etwa: was das erwerben anlangt, sie hat nichts erworben (Mikl. V. S. 851). *Балакати* нічого не балакала, щось белькоче Хар. Сб. IX. 251. Тимч. — Сів снідати, але *вбиратись* не вбирався до гостя Неч.-Лев. Сім. — *Бачити* не бачить, *чути* не чує Глібов, Сім. — Заплачу все, але *підписатися* таки не підпишусь Лепкий, Сім.

Цього самостійного дієйменника, що надає вислову лаконічности, сили й виразности, уживають замість не тільки цієї сполучникової конструкції з дієйменником («а щодо того, щоб пити…» і т. ін.), але й особливо з віддієслівним іменником на *-ння*, *-ття*, що мові українській у прийменникових конструкціях узагалі невластивий (замість: а щодо *пиття* — а що *пити* і т. ін.).

Увага. Дієйменник самостійний в укр. мові буває також на вислів певної умови тощо: *не попасти*, не далеко уїдеш.

11. Дієйменники деяких дієслів замість відповідних прислівників.

Відповідно до російських (літературної мови) прислівників («известно», «неизвестно», «видно», «слышно») українська мова (у певних випадках) знає дієйменники «*знати*», «*не знати*», «*чути*», «*не чути*» і вживає їх замість прислівників: *відомо*, *невідомо*, *чутно*, *нечутно* і т. ін. [4]).

---

1) Рос. «ведать не ведаю» (т.-е. вовсе, решительно не знаю) (Пот. Из зап. II. 439).

2) Пор. у О. Курилової, Уваги, 51.

3) Слушно зауважує Потебня, що: «наблюдение над способом произношения таких оборотов заставляет и на письме отделять в них запятою неопределенное н. от следующего слова, что неуместно в уступительном «любить не любит, да…» (Из зап. II. 441).

4) Пор. О. Курилова, Уваги, 50—51.

ПРИКЛАДИ.

А коні *не знати*, де подівались Рудч. I. 112. О.К. — Це я *не знати* чого злякалася Барв. 195. О.К. — Тільки й *чути*, що через греблю по лотоках водиця цідиться Кв. О.К. — Клект орлячий з-під хмари *чути* Ном. 499. — *Не знати*, де дівся Чуб. II. 49. Тимч.

12. Конструкція-т и п : «Хвалилася бити».

Нагадують конструкцію accusat. cum infinitivo такі приклади: Хвалилися три ляшеньки козаченька *вбити* (= що вб'ють) Чуб. V. 385. — Ще не била, ще не била — хвалилася бити (= що битиме) Чуб. V. 136.

13. Конструкція-т и п : «Я його бачив ходити».

Цей зворот знає ст.-сл., слов., хорв., серб., чес. та українська [1]). Пор. також і паралельні конструкції з дієприслівниками в українській мові: Забачила Василечка *орючи*.

ПРИКЛАДИ.

Я його видів *ходити*. — Я його чув *говорити* і т. ін. уг. [2]). — Повіз на ярмарок і об'явив бабу *продавать*, кому угодно купить ЕЗб. XIV. 321.

Щоправда, таких прикладів записано мало.

Але ці звороти, що властиві широко мовам романо-германським (пор. нім.: ich sah ihn gehen, фр.: je l'ai vu marcher), що їх знала ст.-сл., та й тепер ще знають більшість слов'янських мов, і що трапляються діялектично також в українській мові, цілком у згоді з українською синтаксою, що широко знає скорочені конструкції без сполучників «*що*», «*щоб*», «*як*» тощо. Отже, поруч із такими конструкціями, як: я бачив, *як* (*що*) він ходив, танцював, я чув, *як* він співав, орав і т. ін. — можуть бути й такі, як: я бачив його *ходячи*, *танцюючи*; я чув його *співаючи*, *граючи* (співавши, гравши), а також і: я бачив його *ходити*, *танцювати*; я чув його *співати*, *грати* тощо [3]).

Порівняй, напр., такі ще приклади: Хвалилися три ляшеньки козаченька *вбити* (= що вб'ють) Чуб. V. 385. — Ой лаяла, хвалилася *бити* (= що буде бити) ib. 454. — Скажи ж собі, пане-брате, домовину *зробити* ib. 385. — Ще не била, ще не била, хвалилася *бити* Чуб. V. 136 [4]).

Ці конструкції, як і інші дієйменникові звороти, мають велику стилістичну цінність: вислів набирає стислости лаконізму з підкресленою, підсиленою чинністю, що в дієйменнику.

---

1) Пор. Miklosich, V. S. 825.

2) Приклади взяв у Mikl. V. S. 858.

3) Нагадаю, що українська мова знає багато конструкцій, що там можуть бути паралельно дієприслівники й інфінітиви. Пор. хоч би: Пішов він по лісі *блукаючи* (= блукати — *С.С.*) Рудч. ЮРС. в. II. 161. — Пор.: Ой пішла вона *гукаючи*, ягняточка шукати Чуб. V. 1077 та багато інших.

4) Пор. у Потебні за цього типу дієйменника, Из зап. II. 381.

Пор. також дієйменникові конструкції відповідно до рос. «вместо того, чтобы». Відповідно до: замість того, щоб читати, — кажуть: «*замість читати*».

Часто стоїть дієйменник також при «*як*». Часом навіть без «*як*»: Скільки у вас співробітників?.. — З базою *рахувати* — 200 (= як з базою *рахувати*; пор. з базою *рахувавши — С. С*). — Не *попасти*, не далеко уїдеш Mikl. V. S. 850.

XVII. СПОСОБИ ПЕРЕКАЗУВАТИ НЕПРЯМУ МОВУ ТА ЇХНЯ СТИЛІСТИЧНА ВАГА.

Українська народня мова знає власне один спосіб переказувати непряму мову, а саме: непряму мову переказувати формою прямої — тільки зі вступним сполучником *що* [1]). Напр.: *А вона почала казати, що я знаю поганеньку* Гнід. IV. 9. — От, інші кажуть, *що* «даймо», другі — «ні» Рудч. ЮРС. II. 198 та ін., див. далі. Цього способу літературна мова майже не знає і заступає його звичайним книжним (шкільним).

Звичайно підручники подають тут відоме правило, ніби непряма чужа мова конче має бути від 3 особи з відповідними змінами дієслівних форм тощо [2]). Офіційна шкільна непряма мова з міною першої особи на третю, з міною відповідною дієслівних форм тощо, українській народній мові невластива [3]).

ПРИКЛАДИ.

Сестра каже: «*Що женись* ти брате» Гнід. IV. 8. — Вона побігла сусідам і розказала, *що мій чоловік* у пана гроші *викопав* ib. 31. — І пішов і сказав їй, *що*: «*Дайте мені* маленьке стрижчатко» Рудч. ЮРС. I. 88. — А це справді — перше говорив, *що* й хати нові *поставлю* у три віконця, а потім то й старі розвалились МВ. Горп. 117. — Ну, брат і плакав, і уговоряв, *що брате оставайся* тут ЕЗб. XIV. 56. — А це к тому прираяли люди, *що йди* заміж, добре *тобі* буде Гнід. в. II. ч. I. 9. — А вона почала казать, *що я знаю поганеньку* Гнід. IV. 9. — Зараз купець каже, *що* цей мужик *взяв у мене* сто рублів Кравч. ЕМ. XII. 94. — Ой хотів же селянин міщаночку взяти, вона йому одказала, *що не вмію жати* Гр. ЕМ. 3. 315. — Сказав їй, *що* «*ти вже, жінко, іди* заміж, бо я не *вернусь*» I. М. 5. Тимч. — І доніс *що* «*ваша* дочка має сина» Левч. КОП. 314. — А вони кажуть, *що* «*нас* виграла та

1) Пор. за нього О. Курилова, Уваги, 70; проф. Є. Тимченко, Українська граматика для III і IV кл. шкіл середніх, ст. 122. Пор. також у М. Гладкого, Практ. курс укр. яз. ст. 82.

2) Пор., напр., хоч би в В. Сімовича: «Переповіджена чужа мова вже не в першій особі, а — в третій» (Грам. укр. м. 438):

МОВА

Посередня: Старшина почала його всовіщувати, *щоб він побоявся*…, (*бо*) чи ж *йому* довго жити на світі (Грам. укр. мови, 439).

Пряма: Старшина почала його всовіщувати: «*Побійся*… Чи *тобі* ж довго жити на світі?.. Кул. Чорна Рада.

3) Це саме і в російській мові. Пор. у А. Пєшковського (ор. с. 466): «Косвенная передача речи русскому языку не свойственна».

шинкарка» Левч. КОП. 390. — І присягнула, *що* «*Не піду* замуж, буду чикати тебе» Левч. КОП. 7412. — І вона єму дає пару коней, а він каже, *що* «*Мені* не треба, бо *я маю* свого» Левч. КОП. 391. — І післав за мазуром і питається, *що* «*ти* вкрав солонину й шапку» Левч. КОП. 137. — То стара зараз єму розказала, *що* «*наші* ся діти дуже люблять, що єдно за другим аж гини» Левч. КОП. 74. — І так сплакала і казала, *що* «більше *ни буду*», і не знати де ся поділа Левч. КОП. 46.

Цей спосіб знає й стара українська мова: И паде на ногу єго и моляше и, гл(агол)я много, яко «*дщи моя* при кончинѣ єсть» Києво-печ. лаврська євангелія XIV в. л. 61 об. [1]).

Увага. Сюди таки належать приклади, що в них, словами А. Пєшковського, маємо «смежные с косвенной речью случаи, т.-е. передачу чьих-либо мыслей, чувств, расчетов, ожиданий, опасений и т.д., словом, всего, что связано у человека с речью» (ор. с. 467).

ПРИКЛАДИ.

Що то вже кортіло нашому Нечипорові, *що* як би то драла дати да погуляти на останніх днях Кв. 104. О.К. — Вона мені й тоді ще в око впала, *що* яке то молоде й хороше, та нещасливе Гр. — Та аж за голову беруться, *що* яке то вже весілля буде пишне МВ. І. 181. О.К.

Пор. іще: Він зараз відгадав, *що* хто то їде, бо серце у нього тьохнуло і подало звістку Кв. Мар. 69. — Пор. і таке: А я хотіла сказати тобі, *що не роби* (замість: *щоб не робив*) *С.С.*

Як бачимо з прикладів, форми прямої мови стосуються в українській мові не тільки до дієслів, але й до займенників. Пор. також приклад: Каже йому, що брат *твій* прийшов і заколов батько *твій* теля годоване Кул. Пул. [2]).

Цей спосіб максимально поширений по всій Україні, як Наддніпрянській, як і Наддністрянській, як у живій народній мові (див. приклади вище з етнографічн. матеріялів у Гнідича, Рудченка, Куліша, Кравченка, Грінченка, ЕЗб. XIV, ЕЗб. VII. (Галич.), Гнатюка (Галич.), як у думах, як і в таких клясиків, як от Куліш, Марко Вовчок, Квітка та ін. Літературна мова його майже не знає.

Стилістична вага цього способу велика. Він живить і наближає образ. Спосіб цей надає вислову точности і всієї свіжости живої мови, бо віддає непряму, як пряму. Вона зберігає індивідуальність [3]).

Увага. У літературній мові відомий [4]) ще один (поширений у зах.-европейських мовах і зовсім протилежний українському) спосіб — навіть пряму мову переказувати третьою особою, тобто подавати пряму чужу мову — не як непряму, а як пряму, без сполучника «*що*», головним, а не підрядним реченням — тільки в третій особі. Напр.: На це Дора з обуренням: *вона* не може на це

1) Текст див. ак. Ол. Шахматов — ак. Аг. Кримський, Нариси з історії укр. мови, ст. 153 і 155.
2) О. Курилова, Уваги, 71.
3) Пор. О. Курилова, Уваги, 71.
4) От хоч би й у «Сонячній Машині» Володимировій Винниченковій, ДВУ, 1928, І—ІІІ тощо.

згодитись, а що скажуть товариші. Нарешті — *вона* просто не хоче… Сонячна Машина, ДВУ, 1928, I—III. — Труда знизує лівим плечем: розуміється, вона цілком певна Виннич. Сон. Маш. I. 45 [1]). — Принцеса Еліза повертається рівніше до старого графа: *він* справді *гадає*, що *їй* необхідно знати в таких деталях історію глупоти якихсь Максів? ib. 28.

Пор. у франц. мові.

— N'avait — ce pas été celle de *son* bonheur? Oui, il avait été heureux, bien heureux, comme on l'est à vingt-trois ans…

… Paul Bourget. Un divorce, Paris, Librairie Plon, ст. 119.

Пор. у нім мові:

— Wusste *er* es? *Er* dürfe sie nicht falsch beurteilen, nicht unfernünftig sein. *Er* kenne sie ja J. Jacobsen, Niels Lyhne, Roman, Berlin, W. 35, ст. 144—145.

Щоправда, такий спосіб переказувати пряму мову третьою особою дуже вигідний, дозволяє бо оминути індивідуальне. Це — і власні слова (нема «що»), і не власні (третя особа). Отже, може й точні слова, а може й не точні. Легкою, загальною фразою, натяком на певний (глибший) зміст і т. ін. цей спосіб дозволяє оминути вимоги подати точне (дійсне, справжнє). Це добре тоді, напр., коли письменник не опанував свого матеріялу (герої, типи) або пише нашвидку, коли він квапиться продукувати. Письменник має змогу завжди послатись на те, що то не «власні» слова героєві, героїнині. А читач має їх сприйняти, як власні. Цей спосіб якнайкраще пасує до легкої белетристики. Він дає ілюзію прямої мови, а не саму пряму мову. Отже, не точне, індивідуальне, реальне, а лише ілюзія реального, не живе, а лише ілюзія живого.

Тут бачимо цілковиту протилежність до українського способу. Українська мова навіть непряму мову переказує, як пряму, формами прямої (бере від непрямої лише вступного сполучника *що*), а цей спосіб — навіть пряму мову намагається переказувати, як непряму, формами непрямої (третя особа тощо) і бере від прямої лише головне речення, а не підрядне (нема сполучн. *що*).

Увага. Цей вступний сполучник *що* перед прямою мовою в цих конструкціях — ніби все одно, що на письмі двокрапка.

XVIII. КОНСТРУКЦІЇ З ВІДДІЄСЛІВНИМИ ІМЕННИКАМИ ЗАМІСТЬ ВІДПОВІДНИХ ОСОБОВИХ ФОРМ ДІЄСЛІВНИХ (ПРИСУДКІВ, VB. FINIT.). ЇХНЯ СТИЛІСТИЧНА ВАГА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ [2]).

Тип: *Кого ж думка брати… пита Грицько* Мирн. ХРВ. 361 — та багато ін. типів, див. у тексті.

1) Тут «знизує лівим плечем» заступає «inquit», «сказала», «каже» тощо.

2) Під назвою віддієслівні іменники треба тут розуміти не тільки ті, що утворені від дієслів відповідних, але й ті, що від них утворені відповідні дієслова. Пор. в ак. Smal-Stock'ого, Gr. 173.

Українська народня мова надзвичайно широко, в найрізноманітніших конструкціях уживає віддієслівних іменників, що вкупі з дієсловами більшої чи меншої формальности, як бути, мати, стояти, ходити та багатьма іншими творять одно дієслівне поняття і стоять замість особових форм відповідних дієслів. Майже всі віддієслівні іменники можуть бути в цій функції. Напр.: Чи *згода твоя*, Сагадато… зам.: Чи *ти згоджуєшся*, Сагадато… — *Така моя думка*, шановна громадо… — зам.: *Так я думаю*, шановна громадо, і т. ін., де замість дієслів — згоджуватися, думати і т. ін. маємо іменники: згода, думка та ін. Українська народня мова розвинула ці конструкції дуже широко.

Вони бувають з іменниками, займенниками, прикметниками, з різними відмінками — чистими й з прийменниками. Майже в усіх позиціях (теперішній, минулий, майбутній час, у підметових і безпідметових реченнях, у дієприслівниках, у дієйменнику тощо) конкурують вони як із особовими формами відповідних дієслів різних часів і способів, як із дієйменниками та дієприслівниками тощо. Цим конструкціям не дають ще уваги ні в літературній мові, ні в підручниках. Зважаючи на велику поширеність їх в українській народній мові, на високу художню та стилістичну (образність, свіжість, конденсованість змісту, збільшує конкретність мови, дає змогу обходитись без недоброзвучного м'якшення зубних, губних та задньо-піднебінних: згоджуватись — згода, наставляти — настав і т. ін.) вагу їхню, спробую описати ці конструкції.

Одна з найбільших переваг цих конструкцій ще й у тому, що вони проти відповідних дієслів дають змогу віддати більше найтонших, найрізноманітніших відтінків, нюансів.

Пор., напр.: була *сварка* між ними (= вони (по)сварились); була *невеличка* («така собі», «отакенька» тощо) *сварка* між ними. Але не можна сказати: вони невеличко посварились та ін. Сказати: вони трохи посварились — не те. Бож замість одного дієслова, що при нім може бути прислівник, — маємо в цих конструкціях дієслово+ім'я; отже є змога ближче означати (прикметником) і саме ім'я, а не тільки дієслово. Мова багатшає, досконалішає. Або пор. іще приклад: Коли правдива *мовонька твоя* Чуб. V. 77, де пестливо-зменшений характер самого іменника «мовонька» дієслово не віддасть. — Чого *між нами* незлагода Гнід. II. 41, де новий відтінок дає прийменник. Таких випадків є сила.

Усі віддієслівні іменники можуть бути в цій конструкції. Але переважно в ній (як і взагалі) віддієслівні іменники нульового суфіксу. Менше віддієслівні іменники на *-ння*, *-ття*, що їх узагалі українська мова знає дуже рідко та й то як архаїзми або під чужими впливами [1]).

Звороти цієї конструкції конкурують із відповідними дієслівними в особовій і не особовій формі. Вони надають українській мові певного кольориту. Знавши суть і природу цієї конструкції, легко й не заучувавши можна засвоїти частину (до

1) Див. розд. XXI, Віддієслівні іменники.

того ж дуже важливу й велику) української фразеології, ба й не тільки засвоїти, але й творити нові звороти у згоді з природою й характером цих конструкцій.

Щоб на очі показати всі властивості й особливості цих конструкцій в українській мові, їхню високу стилістичну вагу, подам отже найголовніші типи їх та відповідні приклади [1]).

1. Віддієслівний іменник у назовному відмінку при особових формах від дієслова «*бути*».

Займенники присвійні при віддієслівних іменниках відограють у цих конструкціях ролю займенників особових при відповідному дієслові у звичайній дієслівній конструкції. Тут ми маємо повну відповідність конструкцій з віддієслівним іменем дієслову: є бо й дієвідміна в особах, числах, часах тощо, напр.:

ТЕПЕРІШНІЙ ЧАС [2]).

Іменник	Дієслово
Чи *згода* моя	Чи я *згоджуюся*
Чи *згода* твоя	Чи ти *згоджуєшся*
Чи *згода* його, її	Чи він, вона, воно *згоджується*
Чи *згода* наша	Чи ми *згоджуємося*
Чи *згода* ваша	Чи ви *згоджуєтеся*
Чи *згода* їхня	Чи вони *згоджуються*

МИНУЛИЙ ЧАС

Чи *була згода* моя	Чи я *згоджувався*
Чи *була згода* твоя і т. д.	Чи ти *згоджувався*
Чи *була згода* наша і т. д.	Чи ми *згоджувалися*

Звичайно, що порядок слів може мінятися:

Чи *моя згода була*, чи *згода моя була* та ін.

МАЙБУТНІЙ ЧАС.

Чи *буде згода* моя	Чи я *згоджуся*
Чи *буде згода* твоя і т. д. …	Чи ти *згодишся*

УМОВНИЙ СПОСІБ.

Коли б *згода* моя	Коли б *я згодився*
Коли б *згода* твоя і. т. д. …	Коли б *ти згодився*
Коли б *згода* їхня	Коли б *вони згодилися*

1) Використовую тут приклади, що їх зібрав проф. Тимченко у своїх цінних працях за функції відмінків, проф. Потебня (Из зап. III), а також ті, що зібрав їх я сам.

2) Дієслово *є*, *єсть* пропущене.

НАКАЗОВИЙ СПОСІБ.

Нехай буде згода моя	*Нехай я згоджуся*
Нехай буде згода твоя і т. д. …	*Згодися*

Ту саму ролю відограють і інші форми займенникові, напр.: Велика *мені* (тобі, йому, їй, нам, вам, їм) журба. — *У мене* була думка, *у тебе* була думка, *у нього* (у неї) була думка… *у них* була думка… та ін., що їм відповідають дієслівні конструкції: *я* думав, *ти* думав і. т. д. — *Між нами* була сварка, *між вами* була сварка і т. д. На місці займенників можуть стояти відповідні прикметники та іменники, напр.: чи була на це *братова*, *Петрова* і т. ін. згода = чи згоджувався брат, Петро; у брата була думка = чи брат думав і т. д. Коли ні родового чи давального, ні іменника, ні займенника нема, матимемо відповідну дієслівну безпідметову конструкцію. Напр.: *чого це такий великий настав мисок*? = чого… наставлено? *на Тетяну поговір* = *говорять*. — *Була думка* = думали, думалось, думано і т. д.

ПРИКЛАДИ.

а) Теперішній час (форма *є, єсть* — пропущена).

Коли *твоя охота* (зам.: коли ти хочеш — *С.С.*), так іди ЕЗб. XIV. 25. — Не та *в них думка*, щоб ляхам підклонитися Кул. VI. Г. 273. — Дівкою гуляй — *людська обмовонька* (= люди обмовлять — *С.С.*). — Кого ж *думка брати*… пита Грицько Мирн. ХРВ. ст. 361. — Коли правдива *мовонька твоя*, Так будеш, серденько, на вік ти моя Чуб. V. 77. — Добра *твоя мова* (зам.: добре ти мовиш — *С.С.*), — сказав суддя Уласенко К. Черн. 79. — Да вже ж *тобі*, вдовин сину, з матір'ю *розлука* Макс. УНП. І. 132. — *Чия шкода*, того й б'ють Ном. 143. — А чи *осуда ваша*, чи *не осуда С.С.* Под. — А *сорому тобі* нема *С.С.* Под. — Чого *між нами незлагода* Гнід. II. 41. — Чи *змога твоя С.С.* Под. — Іди, сину, пріч від мене, через тебе *сварка в мене* Н. п. Тимч. Ном. 10. — Як зійдуться до купоньки, люба *розмовонька* Чуб. V. 122. — На Тетяну *поговір*, що Тетяна вмерла Гнідич, в. II. ч. І. 160. — Не *подоба* дівці до козака та й виходити ib. 65. — Чого це такий великий *настав* мисок на столі? (цебто: так багато наставлено) Мазепинці, Київ. г. Тимч. Н. 10. — Про Стрільчий острівок *між людьми* давно *балачка* (= балакають), що там закопані гроші Нов. Кл. 54. Тимч. Н. 10.

А *кому хіть* прокльони ухватить Нар. 238. О.К. — *Неспромога мені* це зробити Гр. — От це ж *тобі*, вражий турчин, з душею *розлука* ИП. І. 274. Тимч. — Велика *мені журба* за ними Полт. п. Тимч.

Безпідм.: *На того вина* (= того винують — *С.С.*), кого вдома нема Ном. № 2821. ГС.

Пор. також зам. дієйменників: Туди сами *лет* (туди… летіти — С. С.) (бджолам) через яр Черн. п. ГС. — Пор. з ін. відмінком: Ну, як вона тобі до сподоби, то хай Кравч. ЕМ. V. 88. — Як Сомко собі

чоловік — прямота, той не *в догад йому*, що (= не догадується, не догадатись йому — С.С.) Кул. ЧР.

Увага. Сюди таки гуртую безсуб'єктні звороти з давальним при особових формах дієслова «бути» (з запереч. «не», «нема» = «не є», «не було», «не буде» (віддієслівні іменники стоять у родовому відмінку)) [1]).

ПРИКЛАДИ.

«НЕМА».

Ой тому *барвіночку нема цвіту* зміни Чуб. V. 104. ГС. — Карим очам *спання нема*, *ніжкам — одпочинку* Чуб. V. 577. ГС. — Гуля собі — *нема йому* на світі *зупину* О. 1862. VIII. 54. ГС. — От він росте, той хлопець — ну, такий чудний: їсть, їсть — *нема йому* ніколи *наїду*; скільки не давай, все їстиме Кравч. ЕМ. V. 25. — *Нема їм ліку* (= їх не перелічити) Полт. п. Тимч. Д. 44.

Пор. також з «*нема*»: *Нема* тепер *заїзду* ніякого ГС.

«БУЛО».

І *не було* вже *йому впину* ні від шляхти, ні від коронного кварцяного війська Кул. VI. Г. 190. — Вже *їм* і *рахуби не було* Kolb. P. III. 82. Тимч. Д. 44. — *Не було просвітку* і бурлаці сердешному Сб. ХИФО. VI. II. 53. Тимч. Д. 44.

Пор. також із відтінком «не можна» + дієйменник:

Від баб *одгону* нема (= не можна одігнатись — *С. С.*) ГС. — І гроші побрали і *відгрому немає* Ном. № 13213. ГС. — Так і *дотовпу нема* (= не можна дотовпитись — *С.С.*) Кв. II. 187. ГС.

б) Минулий час.

І це сильна *лайка була межи них* багато раз Кравч. ЕМ. V. 30 проза. — Ой бо *межи нами присяга була*, бо ми присягали небом і землею Чуб. V. 81. — І зодяглися таки, як *спроможність їх була* Рудч. ЮРС. II. 174. — Не *подоба* ж би *була мені*, ведучи свою повість, раз-по-раз зупинятися і мої доводи до уваги товариству подавати Кул. VI. Г. 5. — Видимо то всім, що *моя думка була* здавна така К. Черн. 88. — З третім таким, як сам, затишком гуляє, поки *була його сила* Кул. VI. Г. 199. — Старці хромі, сліпорожденні, з яких *був людський глум і сміх* Кот. Ен. 80. — То *була* така *розмова*, що у вас є собака такий, що ви продаєте ЕЗб. XIV. 279. — Чи тобі *загад був* у поле йти Черниг. г. ГС.

Інші дієслова з віддієслівним іменником у назовному.

Да вже добрі *мислі* собі *мав* ИП. Ант. Драг. П. в. І. 11. — Ще… *заходила* на сеймах *розмова* Кул. VI. Г. 203. — За той хутор *посвар став* з підстаростим Літ. Сам. 6. Тимч. Н. 10.

1) Пор. проф. Тимченко, Ном. і дат. 44.

З іншими відмінками: То не *до вподоби* їм було… в Греків випрошувати Кул. VI. Г. 20. — Аби б *загаю не було*, а то я не баритимусь Лубен. у. ГС.

в) Майбутній час.

Нам буде всім *розлука* ЕЗб. XXVI. 47. Тимч. Н. 11. — *Буде тобі*, вражий сину, з душею *розлука* Н. п. Тимч. Н. 11. — *Розмова* з вами *буде* К. Черн. 2. — *Воля буде* ночувати, чи піти до дому Чуб. V. 146. — *Буде слава* на тебе й на мене Чуб. V. 150. — Як не прийдеш відвідати, *неславонька буде* Kolb. P. П. 52. Тимч. Н. 11. — Пор. від дієслів доконаних без буду: Ой *розбола* серцю *мому* (= розболиться серце моє), як вечір настане Гол. П. 383. Тимч. Н. 11. Родов. із запереч.: Зо мною *віку не буде*: візьмуть, серце, мене люди Чуб. V. 261. ГС.

2. Віддієслівний іменник у назовному відмінку з особовими формами від дієслів «брати», «взяти», «обнімати», «понімати» [1]).

Дієвідміна тут така: Мене (тебе, його, її, нас, вас, їх) *журба обнімає*. Зам. займенника може бути відповідний іменник: брата, сестру та ін. журба обнімає та ін.

ПРИКЛАДИ.

Короленка *журба обнімає* (= Короленко журиться) Бал. 67. — Як *узяла* козаченька *нудота* (= козак занудився) Мил. 27. — Ой вийду я за ворота — не *бере охота* (= не хочеться) Чуб. V. 15. — *Жаль* мене *взяв* великий ЕЗб. XXIII. 95. — Нема мого миленького, не *бере гуляння* (= не гуляється) Чуб. V. 73. — Пор.: *Береться* світом *мороз* (= морозиться) Сл. КС. І. 94 (див. проф. Тимч. Ном. 5). — *Сон* мене не *бере* (= мені не спиться). — Полякались і *їжа* їх не *бере* Рудч. ЮРС. І. 175. — Ізглядуємось, та *сміх* нас так і *бере* МВ. Інст. 166.

З іншими відмінками: Не хоче дядько йти, та ще й *віри не йме*, що в мене єсть дерево на хату Рудч. ЮРС. І. 92. — Жінці *віри не діймає* Кул. ЗЮР. І. 216.

Пор. при іменниках, що відповідають дієсловам, з місцев. відмінком: *На чім згода* ЕЗб. XXIII. 170 (пор. згоджуватись на чім) (проф. Є. Тимченко, Льокат. 47).

Увага 1. Сюди належать і такі звороти, як: Бодай вас, — кажу йому якось: — коли вже ви *перестанете* того *свисту* МВ. Інст. 204, що відповідають: «коли ви вже перестанете свистати?»

Увага 2. Цього самого типу й такі іменні безпідметові підрядні речення з родовим відмінком, що з головним реченням в'яжуться сполучниками *поки, доки, скільки, як*: Робитиму, *поки сили* Гр. — Не перестану тебе любити, *поки* мого *віку* Лев. Гр. — *Скільки* нашої *моги*, дбаємо Кул. VI. Г. 564 [2]). — Крім

1) Віддієслівні іменники визначають здебільшого або душевний, або фізичний стан. Пор. проф. Є. Тимченко, Ном. 4.

2) При родовому наче пропущене дієслово з значенням *стане, буде* (поки сили стане) (О. Курилова, Уваги, 120; приклади в неї таки).

цих дієслів, також і форми дієслова *бути* теперішнього, минулого та майбутнього часу: Скільки нашої моги дбаємо (= скільки *є* нашої моги; також: скільки *було*, скільки *буде*) Кул. VI. Г. 564. Поки й *життя мого* (= поки житиму), не забуду Ном. 4088. та ін.

3. Віддієслівний іменник у місцевому відмінку з прийменником «*в* (*у*)» при дієсловах «бути», «стати», «жити», «ходити» тощо.

Тип: *Бути в біді* (= бідувати). *Хто в біді* (= бідує), *біду стерпить* Ном. 2153.

Дієвідміна тут звичайна, з займенниками особовими, як і при особових дієслівних формах. Пор.: *я* (ти, він, вона, ми, ви, вони) *в біді*.

ПРИКЛАДИ.

Це такі фразеологічні звороти [1]):

Її нема вдома: вона завжди *в розході С.С.* Под. (Тяжилів). — Будеш до смерти *в гаразді* все жити Kolb. P. IV. 287. — І не *в думці*, де то дочка, що не видно Rokoss. 73. — Тільки моя головонька *в журбі* та клопоті Гол. II. 260. — Він з дідьком *у змові* ЕЗб. XVI. 585. — Ми були *в надії*, що він прийде Він. п. — Там Маруся *в недузі* лежала. Я тобі, каже, *у* великій *пригоді* стану ЕЗб. XIV. 248.— Пор.: Вона у них *у послусі ходить* Він. окр. — Буде прут *у роботі* ЕЗб. XXVII. 27. — По дівоньках погляне, чи всі дівки *в танку* в. II. Г. 35. — Моє серце *в тузі* (= тужить — *С.С.*) Чуб. V. 378. — Всі полонини *в цвіту стали* ЕЗб. XXXV. 214. — *Стала* біда *в повазі* ЖС. IV. 30.

Дієйменники: бути в думці, бути в журбі, бути (стати) в пригоді, бути в розмові та ін.

4. Віддієслівний іменник у місцевому відмінку з прийменником «*на*» при дієсловах «бути», «мати», «стояти», «ходити» і т. ін.

Тип: *Бути* (*стояти*, *ходити*) *на варті* (= вартувати). *Ходять по двору на варті* ЗЮР. І. 248.

Дієвідміна звичайна, як і з особовими дієслівними формами. Пор.: *я* (ти, він, вона, воно, ми, ви, вони) *на варті*. Або: *я стою* (ти стоїш, він стоїть і т. ін.) *на варті*.

ПРИКЛАДИ.

Я з ними *на відводі* ЕЗб. XVI. 205. — Таки тебе, молоденьку, все *на думці маю* Чуб. V. 76. — Вона мені все *на думці* ib. 403. — Поганому животові і пироги *на заваді* Ном. 7159. — Нелюба дитина всюди *на заваді* ЕЗб. XVI. 566. —Тобі тоді всі діла *на пам'яті стануть* Чуб. — Сам ти бачиш, що вороги нам *на перешкоді* Чуб. V. 222. — *Став на попасі* в галоньки на гнізді W. z Ol. 19. —

1) Приклади здебільшого взяті в проф. Тимченка, Льокатив, 24—27.

Казав… щоб… я *був би* тобі у всім *на послузі* К. Черн. 135. — Стоїть мила *на розмові* Гол. II. 535. — І *стали* вони *на розмові*, той те, а той те ЕЗб. XIV. ст. 15. — В Станиславі кождий *на* своїй *страві* Закр. 151.

Пор. дієйменники: бути на харчі (= харчуватися), бути (стояти) на розмові (= розмовляти), бути на попасі, бути на заваді, бути на перешкоді (= перешкоджати) та ін.

Тип: *Красна, як зоря на сході* Чуб. V. 236.

Увага. Сюди таки звороти з відтінком, що те, що в іменнику от-от відбудеться або, словами проф. Є. Тимченковими: «З відтінком перфективности в дієслівнім речівникові прийменник *на* вказує на близькість до того, що виражає речівник в льокативі, напр.: «бути на-в-заході» — не тільки «заходити», а також «бути близько до того, щоб зайти», пор. ст.-сл.: слъньце бысть на заходѣ. Див. Mikl. IV. 663. (Тимч. Льокатив, 47).

Дієвідміна звичайна: *я* (ти, він… вони) *на вилеті* та ін.

ПРИКЛАДИ.

Уже сонце *на западі* Гол. II. 252. — Соколонько, ти *на вилеті*, козаченько, ти *на виїзді* Чуб. IV. 321. — Заспіваймо, товаришко, бо вже *на розході* ЕЗб. XVII. 148. — А я в батька *на одході*, сажу горіх у городі Чуб. V. 904. — Сама молода *на відданню* ЕЗб. XXXVI. 189. — Красна, як зоря *на сході* Чуб. V. 236. — Місяць *на вповні, на підповні*.

5. Віддієслівний іменник у знахідному відмінку чистому або з прийменниками «*в* (*у*)», «*на*» при дієсловах: «бути», «брати», «давати», «взяти», «йняти», «прийняти», «мати», «положити», «стати», «ставати», «точити», «чинити» та ін.

ПРИКЛАДИ.

Тип: *От і взяла з ним шлюб* Драг. 217. Гр.

а) Віддієсл. іменник у знахідному відмінку.

Ой рад би я *шлюб узяти*, та не велить мати Чуб. III. 178. — Хіба десь *будеш брати* на страшній неділі *шлюб* Ном. 13899. — Ліпше мені в сей Дунай топать, ніж з гидким, поганим *до шлюбойку стать* Чуб. V. 162. Гр. — Йде до… *давати шлюб* молодим Гр. 3. 516. — *Гутірку мати* з ким (= гуторити з ким) Ном. 12847. Тимч. — Все *війну* з ним *точив ти* (= воювати з ким) М. Пр. 326. Тимч. — *Зарік положив* не женитись Г. Барв. 14. ГС. — За онучу *збили бучу* Ном. 3516. — З брехні не мруть, та вже *віри* більше *не ймуть* Ном. № 6805. ГС. — На свого старшого брата великий *гнів покладав* АД. І. 187. ГС.

Пор. у старій мові: Сварщевский… *сточил* з ними *битву* Крон. Боб. 282. Тимч.

б) Віддієслівний іменник у знахідному з прийменником «*у* (*в*)».

Тип: *Довго буде вам в тямки* (= тямитись, пам'ятатись) Кот. Тимч.

Дієвідміна: *буде мені* (тобі, йому, їй, нам, вам, їм) *в тямки*. Тобто особовий займенник в давальному. Зам. займенника може бути іменник: буде *дівці* (хлопцеві) в тямки та ін. Або звичайна: *я* (ти, він і т. д.) *вдаюся в тугу* та ін., як до звороту.

ПРИКЛАДИ.

Вбитись в колодочки, в крила, в одежу, в пір'я, в силу, в потугу, в славу: Ось тепер розжився і *в одежу вбився* Бесс. МХ. 505. — *Вводити, ввести в славу, в неславу, в* «*закон*» тощо: Сватай мене козаченьку, не *вводь у неславу* Метл. 83. — Не плач, не плач, стара нене, не *вдавайся в тугу, в ліки… в ворожки* (= не тужи, не ворожи, не лікуй) Гол. І. 137. — *Упав у гаразд*, як муха в сметану Ном. 1643. — Тогди чоловік *в злість впав* Чуб. ІІ. 525. — Сама ж бо ти дівчинонько, *у неславу* входиш, що пізненько, нераненько із юлиці ходиш Метл. 83. — Чи її убито, чи *в полон занято* Чуб. V. 205. — Не було бідній дівчині коли *в думки заходити* Федьк. 11. 206. — Вони собі *зайшли в мову* ЖС. ІІІ. 382. — Не *заходь* з братом *у сварку* Полт. п. — Одна ґівчина… *зайшла в тїготу* Kolb. P. IV. 208. — Кінь молодий *у гроші йде* (= дорожчає), а старий виходить Ном. 10230. — *Пішло все те в непам'ять* Кул. Осн. 1861. 227.

Пор. ст.-рус.: Въ забыть вълѣземъ Жит. БГ. І.

Пішло ж твоє усе добро *в нівець* Сл. КС. ІІ. 565. — Усі вінки *уплин пошли* (= поплинули), а муий і потонув Черн. г. Чуб. V. 805. — Усе *пішло в ростіч* Чуб. ІІ. 399. — Молодая дівчинонько, *іди в слід* за мною Чуб. V. 122. — Своє слово *в непамет пустила* Укр.-Р. Арх. ІХ. 11. — Чи це і ти *пустивсь в ледащо* Кот. Ен. ІІ. 28. — Ой, ще дівчина води не набрала, а вже з козаком *у розмову стала* Чуб. V. 369.

Тип: *У танець* (= танцювати) *полетіла* ЖС. І. 439.

Увага. Часом ції конструкції можуть чергуватися з дієйменником того таки кореня, що й іменник, або з орудним.

ПРИКЛАДИ.

Прошу *в танець* (= танцювати) Чуб. V. 395. — Я й так пішов *у блуд* (= блудити) Kolb. P. IV. 36. — Сміх не реготи, пішла баба *в переверти* (= перевертом, перевертаючись) Ном. 12678.

Тип: *Курка в крик* Kolb. P. IV. 142.

Увага. Тобто сам віддієслівний іменник з прийм. «*у* (*в*)» без дієслова. Такий присудок показує раптовий та інтенсивний початок чинности, що в

віддієсл. іменнику. Напр.: *Курка в крик* Kolb. P. IV. 142, тобто курка закричала, курка взяла кричати [1]).

Дієвідміна звичайна: *я* (ти, він… і т. д.) *в крик*… або відп. іменник: *баба, курка* та ін. *в крик*. Звідси пізніше з одного боку «*криком кричати*», з другого «*у крик кричати*»; «обидва останні сполучення заховались як середник виразистости, підсилення чинности» (= дуже голосно) (Акуз. 28).

ПРИКЛАДИ.

Баба *в голос* (= заголосила), боїться, би єю гадина не заїла Kolb. P. IV. 281. — Тогди всі люде *в сміх* ЖС. IV. 193. — Помийничка скоки в боки, сиріточка *в плач* Мил. ЖЛК. 145. — *В крик* та *плач*, віддай товкач ЕЗб. XXVIII. 424. — Василько… *в реви* Федьк. II. 154. — Дяк *в прозьби*, щоб мовчав [2]).

в) Віддієслівний іменник у знахідному з прийм. «*на*».

Тип: *Брати* (взяти) *на увагу* (= уважити на що) Тимч.

ПРИКЛАДИ.

Брати *на спитоκ* = спитувати, брати *на* (*с*)*пробунок* = пробувати, брати *на сповідь* = сповідати, брати *на увагу* = уважати на що, наводити *на розум* = нарозумляти, підводити *на спокусу* = спокушати, підіймати *на глузи, на глум, на сміх* = глузувати, глумитись, сміятись з кого [3]).

6. Віддієслівний іменник в орудному відмінку при дієсловах неперехідних та перехідних.

Тип: *Голодом сидіти* (= сидіти й голодувати, сидіти голодуючи) [4]), що в цих віддієслівні іменники ніби в функції дієприслівників.

Дієвідміна звичайна: *я* (ти, він і т. д.) *сиджу* (сидиш…) *голодом*. Або відпов. іменник — як до звороту.

ПРИКЛАДИ [5]).

а) При дієсловах неперехідних.

Вже прийдеться мені, сину, *голодом сидіти* ИП. I. 261 (голодуючи голодному, в голоді) ЕЗб. VI. 159. — Не *сиділи голодом* ні один день Кв. 402. — *Брехнею* недалеко *зайдеш* (брешучи) Ном. 6802. — Здалека грім вигрімляв *закотом* (закочуючись) МВ. II. 91. — *Вистрибом ходить* (вистрибуючи, вистриба). — *Виступцем* тихо *йду* (виступаючи) Метл. 294. — *Вистягом шиє* (вистягуючи). — За нею зараз і *пішов наглядом*: куди вона піде (наглядаючи, наглядці) Рудч. Ск. I. 172. — *Перевдягом* серед ночи *мандруєм* (перевдягшись)

1) Пор. проф. Є. Тимченко, Акуз. 28.
2) Див. проф. Є. Тимченко, Акузатив, ст. 28.
3) Див. проф. Є. Тимченко, Акузатив, ст. 70.
4) Пор. у проф. Є. Тимченка, Вок. і інстр. 63.
5) Приклади взяв у проф. Є. Тимченка, ор. с. 63—66.

Кол. Пс. 47.— *Перегодом бреде* огородом (перегодивши) Чуб. V. 664. — Плуг… *потягся поповзом* по землі Сл. «КС». III. 333. — Влились у Київ та й *пішли потоптом* (топчучи) ЗЮР. I. 4. — Та баба *пробоєм де* (пробиваючись) Чуб. II. 188.

Пор. у старій мові: Козаки на залогу *чергою* полками *ходили* (чергуючись) Літ. Сам. 79.

б) При дієсловах перехідних.

Прийшов і *взяв гвалтом* Сл. Аф. Чужб. 69. — Хліб *вагою дає* (важучи, на вагу) Кв. II. 9. — Дам ти срібла не *вагою*, дам ти злота не *лічбою* Kolb. P. П. 31. — Оженив батько *неволею* сина (неволячи) 359. Метл. — *Розгоном* ударила у залізні двері (розігнавшись) Шух. Гуц. V. 185.

Пор. у старій мові: Голова за голову хотят *взяти розмѣною* Татар (розмінюючи) Літ. Вел. III. 164.

7. Віддієслівний іменник у різних прийменникових конструкціях.

Даю на увагу, що в народній мові віддієслівні іменники (але здебільшого нульового суфікса) [1]) дуже поширені в прийменникових конструкціях, що мають паралельні з дієйменниками, дієприслівниками, особовими формами дієслів тощо.

ПРИКЛАДИ.

Пішов дід *на жебри* (= жебрати — *С.С.*), та не мав у що хліба класти Ном. № 9871. ГС. — Ще мало *у мандрах* (= мандрувавши — *С.С.*) пропало, мов їх земля проглинула Мирн. ХРВ. 51. — *На кивах* та *моргах* (= киваючи та моргаючи — *С.С.*) розмовляти ГС. — *Без підпалу* (= не підпаливши, як не підпалити — *С.С.*) і дрова не горять Ном. № 3298. ГС. — Двох турчинів *на підслухи* (= підслухувати, щоб підслухували, щоб підслухувати — *С.С.*) посилає АД. 211. ГС. — В три дні *по породі* (= після того, як породила — *С.С.*) на панське її гнали Гол. II. 699. ГС. — А що біжить *без пригону* Чуб. V. 1190. ГС. — *Без угаву* мучила біда Мкр. Г. 58. ГС.

Сюди таки: Мати сина силою женила, *на підпитку* невістку судила Чуб. V. 727, — тобто віддієслівний іменник у місцевому з прийменником *на*. Цій конструкції може відповідати дієприслівникова (на підпитку = підпивши). — Говорити як *на муках* (= як коли мучать — *С.С.*) Закр. 153. — Цей і *на літу* хапа (= коли й летить — *С.С.*) Ном. 5720. — Ой увидиш татароньку *на смерку* (= коли смеркне — *С.С.*) Гол. IV. 320.

Увага. Сюди також і такі приклади, що там невіддієслівний іменник. Йому відповідає тоді складений присудок із цього іменника й особової форми дієслова *бути*. Відтінок той самий часовий: Тепер припало *на безвідді, на безхліб'ї* погибати (= коли (є) безвіддя etc.) ЗЮР. I. 39. — Мати сина *на самоті* вчила (= коли була самота — *С.С.*) Чуб. V. 728. — *На безлюдді* й Хома чоловік

1) Докл. див. розд. XXI, Віддієсл. іменники. Там таки багато прикладів.

(= коли безлюддя — *С.С.*) Чуб. І. 275. Може бути й зворот з «нема» (коли запереч. в іменнику чути): коли нема хліба, води, риби.

XIX. ІМЕННИКИ ЯКІСНІ ЗАМІСТЬ ВІДПОВІДНИХ КОНСТРУКЦІЙ З ПРИКМЕТНИКАМИ ТА ПРИСЛІВНИКАМИ.

Тип 1. *Ой Параско, Параско, коби ласка твоя* (= коби ти ласкава), *коби… С.С.*

Відповідно до того, як віддієслівні іменники мають паралельні конструкції з дієсловами, так само й іменники якісні мають паралельні конструкції з прикметниками.

ПРИКЛАДИ.

Чия правда чия кривда і чиї ми діти… Хоць не *моя вина* (= я не винен), присягаю Чуб. V. 120. — Як *неправда* моя *буде*, то вдарите стрілою у груди Сб. XII. О. VI. II. 108. — Стійте, братці, не бійтеся, бо не *наша сила* ib. 60. — Там чумаки п'ють-гуляють, тілько *моє безталання*. — Чи *твоє нещастя* (= чи ти нещаслива — *С.С.*) чи *моя недоля* (= чи я недольний, бездольний — *С.С.*) Рудч. ЧП. 213, також Гнід. в. II. ч. І. ст. 51.

Тип 2. *Його шапка в заставі* (= заставлена) Чуб. IV. 198.

Сюди ж таки можна гуртувати й такі звороти, що в них у місцевому відмінку віддієслівні іменники з пасивним відтінком щодо підмету. Вони набувають тоді здебільшого значення прикметників віддієсл. походження на -*ний* [1]).

ПРИКЛАДИ.

Ой всі хлопці *в браку були* (= забраковані — *С.С.*) жодного не взяли ЕЗб. XVII. 237. — Сидіти *в карі*, *бути в забороні* (= бути забороненому). — *Бути в кривді* (= скривдженому). — Наша дружба *в неславі* Чуб. IV. 198. — *Бути в облозі* (= обложеному бути). — *Бути в повазі*: У нас він *у* великій *повазі* Полт. п. т. ін. Так само і «мати», «держати»: *в славі, в честі, в повазі* і т. д. [2]).

Також з прийменником «*на*»: Ланцюг *на ослабі* (= ослаблений) Лебедин. п. Сл. «К.С.» П. 506. — Наші коні в пана *на припоні*, сами ж ми в неводі Пол. п. 1. 34 [3]).

Тип 3. *Ой поїхав мій миленький, мені за ним туга* (= тужно) Сал. Сч. 36. Тимч.

При іменниках психічного стану паралельні конструкції з відповідними прислівниками:

Стала *веселість* по всьому світу (= стало весело) ЕЗб. XXXV. 21. — А хороша дружина, то серцю одрада (= одрадно) Чуб. V. 483. — Велика худоба, то

1) Пор. проф. Є. Тимченко, Льокат. 25.
2) Пор. проф. Є. Тимченко, Льокат. 26.
3) Див. проф. Є. Тимченко, Льокат. 47.

серденьку *досада*. — Комусь буде *потішенька*, а мені *розлука* Сал. Сч. 36. — Де с т р а х (= страшно), там і… Ном. 4216.

Т и п 4. *Ой сміх* (= смішно) *та й публіка*. *Била жінка чоловіка* Закр. 75.

До цього типу належать такі іменники, що вкупі з дієсловами *бути*, *стати* набувають значення прислівників [1]). Це буває тоді, коли у фразі н е м а слова, що стоїть у згоді з іменником у назовному відмінку (як: неподоба *була* тощо).

Це такі іменники: *біда*, *воля*, *ганьба*, *горе*, *гріх*, *диво*, *жаліб*, *жаль*, *знуда*, *кривда*, *лихо*, *невигода*, *нелагода*, *першина*, *подоба*, *вподоба*, *сподоба*, *пора*, *річ*, *сила*, *сміх*, *сором*, *спосіб*, *спромога*, *страх*, *сум*, *треба*, *хист*, *час*, *черга*, *шкода*, *штука* тощо.

ПРИКЛАДИ [2]).

Такий мене хлопець любить, що всім дівкам *кривда* ЕЗб. XVII. 162.

Студенти ся збунтували, що їм *невигода* Гол. IV. 469. — *Не подоба* тобі вечеряти зо мною Єв. 469. — Там, каже, *не сила* твоя зробить Звяг. п. Чуб. II. 186. Тимч. — *Сором* (= соромно) казати, а *гріх* потаїти Ном. 3175. — *Сум* було дивитись-подивитись Таращ. п. — Ой *час і година* дівчини шукати Чуб. V. 27. — Як ти дитя породила, аж *страх* (= страшно) нагадати ЕЗб. I. 18. — Не *першина*, моя мати, з конем розмовляти Rokoss. 171. — *Диво* мені, що він не прийшов Звяг. п. — Лежалий хліб *гріх* їсти Закр. 176. — Кому *воля* (= вільно) кому нема Закр. 22.

XX. КОНСТРУКЦІЇ З ПРИКМЕТНИКАМИ В ФУНКЦІЇ ПРИСУДКОВІЙ ТА ЇХНЯ СТИЛІСТИЧНА ВАГА.

Т и п : *Ні в чім він не помічний* (= не помагає).

Поруч із зворотами: *Чи згода твоя*, *Сагадато* (див. вище), де у функції присудка віддієслівний іменник, широко знає народня українська мова й прикметники. Це чимала особливість народньої мови, що надає їй певного кольориту. У літературній мові — їх не надибаємо і бачимо здебільшого самі тільки особові форми дієслівні. Це надзвичайно цікавий і оригінальний спосіб. Він має й визначну стилістичну вагу.

ПРИКЛАДИ.

Чи підеш ти заміж за мене? — Козаченьку, я сього *не'дказна* (зам.: я того не відказуюсь) Чуб. V. 899. — Кохайтеся, коли *вхітні* (= коли охота ваша, коли хочете) МВ. II. 132. — Будь здорова і щаслива, що мені *пам'ятлива* Чуб. V. 289. — Кому то вже така краля *несподобна* буде МВ. — На це ми *незвичні* Гол. — Не *спроможна* я це зробити О.К.

---

1) Докл. за перехід іменників у прислівники див. у проф. Тимченка, Ном. 12, а також Потебня, Из зап. III. 462.

2) Узяв із цитованої вище праці проф. Тимченкової.

Також прислівник прикметникового походження у функції присудковій: Не *гнівно* вам нехай буде (з Кулішевих листів). — Хто його знає, що воно вагу має для життя: … це не *вгадно* Етн. 30 [1]). — Якби знати, що буде дощ. Коли ж це не *вгадно* (= не можна вгадати, не вгадаєш). — Ні в чім не *помічний* мені *С.С.* — Повинні ви до них (злодіїв — *С.С.*) *ненавидні* бути (= ненавидіти) *С.С.* — Треба би зробити якусь складку та підрятувати бідних людей, бо заки він буде слабий та *незарібний*, то я й не знаю, з чого їм обом вижити Франко, Бор. сміється, «Укр. роб.», Харк., 1928, ст. 25. — Пор. і в рос. — Потебня, Из зап. III. 402. — Пор. також: Чи я сьому *винен*… чи я сьому *причинен*. Пот. — Та на коня сідай… Та нехай я буду знати, чи *удобен* ти будеш поміж козаками пробувати Ант.-Драг. I. 252. Пот. — Я не *відтожний* (= я не від того) *С.С.* — Пор. у В. Винниченка: Та й ні в чому він, власно, не *помічний* їй (= не помагає) Сон. маш. ч. II. ст. 97.

Стилістична вага цих конструкцій насамперед у тім, що вони відтінюють, підносять підмета, розкривають його не тільки в дії, але й у прикметі (який він?). Вони конкретніші, образніші за дієслівні відповідні.

Пор. і таке: Парубочками село *горіжне*, А дівочками село *весело* ИП. Ант. Драг. I. 50. — Старими людьми село *порадне* ib. 49. — Дай тобі, … щоб у полі *зрідно*, … а у дворі *плідно*, … а в коморі *спірно*, … а у хаті *смирно* Чуб. III. 365—366. — У млині сьогодні *завізно С.С.*

XXI. ВІДДІЄСЛІВНІ ІМЕННИКИ ТА ЇХНІ ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.

З-поміж усіх типів віддієслівних іменників українській народній мові мало, а в деяких конструкціях то й зовсім уже невластиві віддієслівні іменники на *-нння*.

Підо впливом давньої книжної мови (як архаїзми) і літературних, польської та російської, — що там вони дуже рясні, — поширені вони і в літературній українській [2]). Народня мова знає тут відповідні іменники іншого утвору та багато всіляких конструкцій, що за віддієслівними іменниками на *-нння* залишаються невідомі. Мотив, ніби без віддієслівних іменників на *-нння* літературна, а надто наукова мова, як вища й складніша, не може обійтися, не має достатніх підстав (див. у викладі).

Що мові українській мало властиві віддієслівні іменники на *-нння*, відзначали вже чимало дослідників [3]). Усі вони констатують, що:

---

1) Прикл. в О. Курилової, Уваги, 121—122.

2) Віддієслівні іменники на *-нння* не завжди конечні і в ній, її не збагачують і не засобляють (пор. О. Курило, Уваги, ст. 55).

3) П. И. Житецкий, О переводах евангелия на малорусский язык, Санкт-Петербург, 290, ст. 37—38; Володимир Гнатюк, «Діло», 1913 р. 24 марта. В справі нашої літературної мови; Дмитро Николишин, Недостачі української мови, Коломия, 1923, 79; др. Василь Сімович, На теми мови, Прага — Берлін, 1924, 36; О. Курило, Уваги, 55—59 та інші.

1) витвір цих віддієслівних іменників неґативно відбивається на літературній мові: мова стає від них (словами цих дослідників) «штучна», «кострубата», «незграбна», «занечищена», «важка на вислів», «бідна на семазіологічні відтінки»;

2) що ці «викувані» віддієслівні іменники «треба обминати», що «тим девербативам належало б справді поставити таму» (Д. Николишин, ор. с. ст. 79), що «сучасну літературну мову треба очистити від деяких невластивих, чужих українській мові конструкцій з дієслівними речівниками» (О. Курило, Уваги, 55).

Усі ці дослідники — которі більше, которі менше — давали й відповідні «рецепти» [1]).

У цім розділі систематизую (яко змога й сила) зроблене досі, а також розробляю і висвітлюю ще глибше найголовніші способи заступати віддієслівні іменники на *-нння* та зв'язані з ними в чужих мовах конструкції.

З-поміж усіх способів найбільшу увагу даю віддієслівним іменникам нульового суфікса та з іншими (окрім *-нння*) суфіксами (див. у тексті).

Це є спосіб найґрунтовніший і в українській народній мові найпоширеніший. Літературна мова його не знає.

1. Що доводить малу властивість народній українській мові віддієслівних іменників на «*-нння*».

Найперше й найголовніше — досліди над фактами.

Ось що дали, напр., досліди над матеріялом у Грінченковому словнику [2]).

	Віддієсл. іменники *-нння*, (*-ття*).		**Віддієсл. імен. нул. суф.**		**Віддієсл. імен. з ін. суф.**
1. Мають точно зазначені народні джерела ……	335	26%	661	57,1%	342
2. Взяті не з народніх джерел ……	961	74%	497	42,9%	316
Разом ……	1296	100%	1158	100%	658

Отже, хоч і взяти до уваги можливі в такій роботі й коло такого великого матеріялу помилки й неточний обрахунок, проте основного висновку абсолютно точний підрахунок не змінить. Словниковий матеріял свідчить, як мало властиві народній українській мові віддієслівні іменники на *-нння*, *-ття* та які поширені віддієслівні іменники нульового суфікса.

Іще більше свідчать за це й «Народные южнорусские сказки» (Рудченкові) та «Записки о Южной Руси» (Кулішеві). У Рудченка, напр., на 209 сторінках

1) Докладно подаю за це в праці своїй «Студії з синтакси української мови».

2) Усю цю важку роботу, що вимагала великої та напруженої уваги, виконала мати моя Олена Смеречинська. За це ще раз висловлюю тут свою подяку.

дослідженого тексту тільки 5 (п’ять) віддієслівних іменників на *-ння*. У Куліша на 322 сторінках дослідженого тексту їх тільки 7 (сім) [1]).

Пор. у літературній мові. У «Пролетарській Правді», напр., у редакційній, на 2 сторінках тексту (от як у Рудченка на розмір), маємо 11 віддієслівних іменників на *-ння* (див. № 100 (2012) за 1928 р.). А в редакційній у газеті «Вісти» ВУЦВК’у (№ 100 (2290) за 1928 р.) у тексті на розм. 1½ стор. (відповідно до стор. у Рудченка) — їх аж 25. Прикладів можна б дати безліч не тільки з мови нашої преси, але й з белетристики, наукової мови тощо [2]).

2. Що знає народня українська мова замість мало властивих їй віддієслівних іменників на «-*ння*».

А. ПОЗА ЯКИМИБУДЬ КОНСТРУКЦІЯМИ.

а) Віддієслівні іменники нульового суфікса та спосіб утворювати їх [3]).

Найперше — це відповідні віддієслівні іменники т. зв. нульового суфікса.

Отже, розгляньмо їх ближче: що це за віддієслівні іменники нульового суфікса, в якім вони стосунку до віддієслівних іменників на *-ння*, їхні властивості та як народня українська мова творить їх.

Якщо для російської мови літературної, що розвивалась до революції здебільшого ізольовано від своїх народніх говірок і що там віддієслівні іменники на *-ння* підо впливом ц.-слов’янщини тощо поширились і запанували, можна знайти відтінки між віддієслівними іменниками на *-ння* й віддієслівними іменниками нульового суфікса (що буває завжди, коли в мові поруч дві рівноправні форми), то в українській мові, що надзвичайно широко знає віддієслівні іменники нульового суфікса і дуже мало віддієслівні іменники на *-ння*, цих відтінків немає. В українській бо мові віддієслівні іменники нульового суфікса мають усі відтінки, що їх надають звичайно віддієслівним іменникам на *-ння*, тобто також і для назов чинности в її тривалому процесі [4]).

Ось приклади віддієслівних іменників нульового суфікса, що (крім назов наслідків чинности, instr. ag. тощо) подають назви чинностей в їх тривалому процесі [5]).

---

1) Ба й у цих навіть окремих випадках не можна не бачити чужих впливів (польськ., давн. книжної тощо). Пор.: «моє ошанованнє (Рудч. ст. 203), польськ. «опрощеннє» (Кул. ст. 29), арх. та ін.

2) Увесь цей розд. XXI зачитувано в Постійній комісії української мови при Вінницькій Секції Наукових Робітників. Голові цієї комісії проф. Володимирові Рахинському автор висловлює подяку за цінні вказівки, поради та уваги.

3) Назва «віддієслівні іменники нульового суфікса» власне умовна: тут бо суфікси також є, але вони втратили словотвірну силу. От як: *-ь*, *-а*, *-о* (блуд, мука та ін.); *-jь*, *-ja*, *-je*, (плач, стріча та ін.); *-ь*; *-ръ*, *-ра*, *-ро* та ін. (див. хоч би в St. v. Smal-Stock-ого, Gr. ст. 117—119), що належать до суфіксів первісних (primäre Suffixe), тобто до тих, що творять пні первісні (primäre Stämme). Пор. у др. О. Огоновського, Грам. р. яз. 61.

4) Докладно розглядаю думки Потебневі за рос. мову в своїй праці «Студії з синтакси укр. мови».

5) Подаю поруч із віддієсл. іменниками нульового суфікса також і віддієсл. імен. на *-ння*, коли вони так стоять у словниках або мають однакові відповідники російські. Гр., Нік. — показують джерело, що з нього автор брав ці слова: Грінченків словник та Ніковського, видання «Горно». Коли

Визиск, визискування — эксплоатация Нік.
Видих, видихання — выдыхание Нік.
Викид — выбрасывание Нік.
Вилив, виливання — выливание Нік.
Вимір — вымеривание Нік.
Випад, випадання — выпадание Нік.
Випал, випалювання — выжигание, сжигание Нік.
Випар, випарювання — выпаривание Нік.
Випит, випитування — выведывание Гр. Нік.
Виплат, виплачування — выплачивание Гр. Нік.
Виріб — выделывание Нік.
Вискріб — выскобление Нік.
Вицід — выцеживание Нік.
Відвал, відвалювання — отваливание, отчаливание Гр. Нік.
Відклад, відкладання — откладывание Гр. Нік.
Відліт, відлітання — улетание Гр. Нік.
Відрада, відраджування — отсоветывание Нік.
Впис, вписування — вписывание Гр.
Впуск, впускання — впускание Нік.
Гик — гикание Нік.
Домір — домеривание Нік.
Жебри — нищенствование Гр.
Забезпека — обеспечивание, обезопасывание Гр.
Забір — забирание Гр.
Звал — сваливание Гр.
Згін — сгоняние в одно место Гр.
Окур — окуривание Гр.
Ослуга — прислуживание Гр.
Охолода, охолодження — охлаждение Нік.
Підслухи — подслушивание Гр.
Розпуск — развязывание Нік.
Розріст — разрастание Нік.
Стиски — сжимание Нік.
Струс — стряхивание Нік.

Отже, як бачимо з прикладів, що в них суф. *-ие* — в рос. відповідниках не залишає сумнівів щодо тривалости, українська мова [1]) вживає віддієслівних іменників нульового суфікса цілком вільно й для назов чинности в її тривалому процесі. Вона знає їх широко взагалі про всі випадки й про всі відтінки, що їх

стоїть тільки Гр. або тільки Нік., то це не значить, що того слова не має другий словник: це значить, що автор його взяв саме з того або того словника. Таких слів по цих словниках є безліч.

1) Пор. і в рос. народній: шип, хлоп, топ, в ж. понуда в пр., §59, пр. I. (Потебня, Из зап. III. 119—120). Пор. і в Пушкіна: «Лай, хохот, пенье, свист и *хлоп*», «людская молвь и конский *топ*» I. 127 (Пор. О. Курилова, Уваги, 69).

по інших (і в рос. літерат.) мовах мають віддієслівні іменники, відповідні до іменників на *-нння*.

Українська мова не потребує спеціяльних форм (назверхніх ознак) для різних відтінків (тривалість, нетривалість, чинність як наслідок процесу, назва речі, діяча, знаряддя тощо) [1]). Самий той факт, що навіть у літературній мові не розрізняють здебільшого віддієслівних іменників на *-нння*, що утворені від доконаних і недоконаних дієслів, як от, напр., «наближування» і «наближення», «досліджування» і «дослідження», як і в мові рос. — самий цей факт показує, що ці спец. форми для відтінків (назверхній їхній вияв) непотрібні й штучні.

Отже, ще штучніші виходять в укр. мові віддієслівні іменники на *-нння*, що їх уживають для назов осіб і конкретних речей; тоді бо їх уже нічим не виправдати, вони остаточно втрачають свій raison d'être, як назви чинностей в їх тривалому процесі.

Не знає вона назверхніх ознак про ці відтінки і в віддієслівних іменниках нульового суфікса. Одна форма їхня може мати всі або кілька цих відтінків. Пор.: *Спад* — це і «падание» (трив. процес), і «падение» (нетривалий, одноразовий), і «наклон, покатость» і т. ін.; *Вирід* — «вырождение» (тривал. процес) і «урод, выродок»; *Відлам* — і «откалывание» і «осколок»; *Впуск* — «впуск» і «впускание»; *Гніт* — «пресс, тиски» і «угнетение»; *Охолода* — «прохлада» і «охлаждение»; *Пошморг* — «додергивание» і «царапина, ссадина»; *Притиск* — «прижимание» і «ударение»; *Розмір* — «размер» і «размеривание»; *Сап* — «сап» (болезнь) і «сопение»; *Струс* — «отряхивание», «толчок» і «струшенные с дерева плоды» і т. д. [2]).

Як народня українська мова творить віддієслівні іменники нульового суфікса.

Словотвір віддієслівних іменників нульового суфікса дуже простий і дуже легкий. Легший навіть, як словотвір віддієслівних іменників на *-нння*.

Ось таблиця-словничок, що з неї відразу впадуть в око всі особливості словотвору віддієслівних іменників нульового суфікса:

А. ТАБЛИЦЯ-СЛОВНИЧОК.

Дієйменник.	Віддієсл. імен. на *-нння*.	Віддієсл. імен. нул. суф.
*Видих*ати	*Видих*ання Нік.	*Видих* Нік.
*Визволя*ти	*Визвол*ення Гр.	*Визвіл* Гр.

1) Ось чому штучні, уважаю, і маловластиві українській мові такі новотвори, як от: *охолодіння*, *охолодження*, *охолоджування* (відповідно до рос. «охлаждение, охладение, охолаживание»), так само, як і західні (найбільше з Галичини) віддієслівні іменники на *-о́вання*, *-ьо́вання* для назов наслідків чинностей, речей конкретних тощо, — проти *-ування*, *-ювання* — ніби для назов чинности (nom. action.). Напр.: *риштó́вання* й *риштува́ння* і т. д. Пор. і проф. Ів. Огієнко, Чистота укр. мови, 55. Затрату відтінків констатує і ак. А. Кримський, О мал. отглаг. сущ. 6—7.

2) Пор. у Потебні, Из зап. I. 52—55.

*Визиск*увати	*Визиск*ування Нік.	*Визиск* Нік.
*Відсвіч*увати	*Відсвіч*ування УАН.	*Відсвіт* Гр. Нік.
*Відраджу*вати	*Відраджув*ання Гр.	*Відрада* Гр. Нік.
Відступати	*Відступ*ання	*Відступ* Нік. Гр.
*Виклад*ати	*Виклад*ання Нік. Гр.	*Виклад* Нік. Гр.
*Виклик*ати	*Виклик*ання Гр.	*Виклик* Нік. Гр.
*Вилі*тати	*Вилі*тання	*Виліт* Гр.
*Вимін*ювати	*Вимін*ювання Нік. Гр.	*Вимін*, *виміна* Нік.
*Вимір*ювати	*Вимір*ювання УАН	*Вимір* Нік. Гр.
*Виплач*увати	*Виплач*ування Нік.	*Виплат* Нік.
*Виправля*ти.	*Виправля*ння Нік.	*Виправа* Нік.
*Вироб*ити	*Вироб*лення Нік.	*Виріб* Нік.
*Вироб*ляти	*Вироб*лювання	
*Висловл*ювати	*Висловл*ювання Нік.	*Вислів* Нік.
*Відлуч*ати	*Відлуч*ання Нік.	*Відлука* Нік.
Відлучити	*Відлуч*ення	
*Відновл*яти	*Відновл*ення УАН.	*Віднова* Нік
*Випал*ювати	*Випал*ювання Нік.	*Випал* Нік.
Випасати	*Випас*ання Нік.	*Випас* Нік.
*Відбуду*вати	*Відбуду*вання Нік.	*Відбудова* Нік.
*Догоджа*ти	*Догодж*ення Нік. Гр.	*Догода* Нік. Гр.
*Допит*увати	*Допит*ування	*Допит* Гр.
*Досліджу*вати	*Досліджу*вання	*Дослід* Гр.
*Дослід*ити	*Досліджу*ення	
*Забавл*яти	*Забавл*яння	*Забава* Гр.
*Запомаг*ати	*Запомаг*ання Нік.	*Запомога* Нік.
*Напружи*ти	*Напруж*ення Нік.	*Напруга* Нік.
Нау(*в*)чати	*Навч*ання	*Наука* Гр.
*Намовл*яти	*Намовл*яння	*Намова* Нік.
*Осуджу*вати	*Осуджу*вання Нік.	*Осуд*, *осуда* Гр.
*Охолоди*ти	*Охолодж*ення Нік.	*Охолода* Нік.
*Примус*ити	*Примуш*ування	*Примус* Нік.
*Попуск*ати	*Попуск*ання	*Попуск* Нік
*Репет*увати	*Репет*ування Гр.	*Репет* Гр.
*Розлив*ати	*Розлив*ання Гр.	*Розлив* Нік. Гр.
*Стогн*ати	*Стогн*ання Гр.	*Стогін* Гр

Отже, щоб утворити віддієсл. іменника (а це можна майже від усіх дієслів), треба лише від дієйменника відкинути закінчення *-ти* разом із суфіксами *-ну -ти*, *-і -ти*, *-а*(*я*) *-ти*, *-ува* (*-ювa*) *-ти*, *-ов -ува- -ти* тощо. Здебільшого, це одно вже й дасть відповідного віддієслівного іменника

нульового суфікса: *видих*-ати — *видих* тощо (див. вище). Часом додається родова ознака жін. роду «*а*»: *відслуг*-ову-вати — *відслуга*.

А то ще бувають деякі фонетичні зміни, от як:

а) Дієслова, що мають в кінці пня *о*, *е*, і ці *о*, *е*, відкинувши закінчення *-ти* із суфіксами, будуть у закритому складі, — міняють *о*, е згідно з законом ікання на *і* (*визвол*-яти — *визвол* — *визвіл* тощо).

б) Дієслова, що в них у пні, відкинувши закінчення *-ти* з суфіксами, залишиться *дж*, *ч*, *ж*, *ш* (з пом'якшених зубних *д*, *т*, *з*, *с*), *бл*, *пл*, *вл*, *мл* (з пом'якшених губних *б*, *п*, *в*, *м*) та *ж*, *ч*, *ш* (з пом'якшених задньо-піднебінних *г*, *к*, *х*), — міняють їх на первісні непом'якшені (напр. *дослідж*-увати — дослід; *виплач*-увати — *виплат*; *примуш*-увати — *примус*; *виробл*-яти — *виріб*, *висловл*-ювати — *вислів*, *виваж*-увати — *вивага*; *відлуч*-ати — *відлука* тощо).

Можна відзначити тут іще, що здебільшого віддієслівні іменники нульового суфікса творяться від префіксованих дієслів та що наголос у словах чоловічого роду, в односкладових префіксованих словах звичайно на префіксі (напр., ви́яв, ви́ріст, ви́лив, до́слід, до́мір, о́бмір, о́суд, при́свят, при́тиск тощо). Слова жіночого роду з родовою ознакою «*а*» мають наголос на другому складі (на корені) (напр., вгоно́ба, відста́ва, віднова́, достава́, загре́ба, напру́га, відлу́ка, ослу́га, прилу́ка тощо).

Увага. Наголос часом розрізняє віддієслівні іменники для назов наслідків чинности і для назов чинности в її тривалому процесі, напр., *лежа́нка — ле́жанка* (див. Гр. словн.). Узагалі роля наголосу, а також закінчення (тверде, м'яке, родова, числова ознака тощо), коли б виникла конечна потреба відзначати дуже тонкі відтінки, могла б бути величезна (пор.: *о́* холод, *о́* холодь, охоло́да тощо).

Підношу тут іще одну перевагу віддієслівних іменників нульового суфікса. Слово стає з довгого й багатозвучного, коротке й з невеликою кількістю звуків, здебільшого майже наполовину менше. А звідси — економія в звуках, зграбність, сила й свіжість віддієслівних іменників нульового суфікса проти віддієсл. іменників на *-ння*. Нема цих недоброзвучних *-ування*, *-ування*, *-ення*, *-іння* тощо, з шипінням, джеканням, *-блю*, *-влю*, *-млю*, *-плю* *-ваннями* пом'якшених. Слово скорочується на яких 4 — 6 зайвих звуків. Коли порівняти, напр., *досліджування* і *дослід*, то бачим, що зміст слова той самий. Але в першім слові цей зміст припадає на 12 звуків, а в другім — на 6. У першім він розведений, розпущений між більшою кількістю звуків, у другім — конденсований. Вся увага на корені, на змістовій частині слова. Наслідок — величезна економія слова, а з ним і думки. Отже й гостріше знаряддя цієї думки.

Б. На підставі цих правил можна замість віддієсл. іменників на *-ння* творити відповідні нульового суфікса. Ось для прикладу кілька таких новотворів, а їх може бути безліч.

Замість віддієсл. імен. на *-ння*.	Віддієсл. імен. *нул. суфікса*.
Вибілювання УАН.	*Вибіл*

Відгороджування УАН.	*Відгорода*
Відпрягання УАН.	*Відпряг*
Відкидання УАН.	*Відціd*
Відціджування УАН.	*Відкид*
Доручення Гр.	*Дорука* (пор. *запорука*)
Заорювання Гр.	*Заор*
Захвалювання Гр.	*Захвал, захвала*
Зростання Гр.	*Зріст*
Перекликання Гр.	*Обвин* (*обвина*)
Оформлення УАН	*Оформ*
Обвинувачення Гр.	*Переклик*
Переплітання	*Перепліт*
Переселення Гр.	*Переселя*
Перецінування Гр.	*Перецін*
Переламування УАН	*Перелам*
Підливання Гр.	*Підлив*
Переслухування УАН	*Переслух*
Підплачування УАН	*Підплат* (*підплата*).
Упускання	*Упуск* та ін.

ПРИКЛАДИ [1]).

Розклався з своїми *б*(*ал*)*ами* — і до вечера тебе не переслухаєш Полтавщ. ГС. — А третя дочка у *блуд* пішла, приблудилася да й у луг темний Чуб. V. 913. ГС. — Тут ні *вари*, ні пари Фр. Пр. 136. ГС. — Вереск у хаті. Фр. Пр. 146. ГС. — Гомін… перейшов у *викрик* Мирн. ХРВ. 262. ГС. — Забрав гроші, а тепер мусить іти у *відслугу* ГС. — Я пізнав і *гав* тієї собаки, — такий хрипкий Новмоск. ГС. — Гармидер, *галас*, *гам* у гаї Шевч. 334. ГС. — Остигло й *глузи* людськії терпіти Грін. П. 165. ГС. — Лінивий до історичного *досліду* розум К. XII. 37. ГС. — Чого це ти все думаєш? Коли вже ти перестанеш того *думу*? МВ. 1862. I. 76. ГС. — Минулись мої *ходи* через огороди, минулися мої *лази* через перелази ЮР. Збор. Петр. ГС. — Біда тій курці, що на ній сокола заправляють на *лови* Ном. № 1301. ГС. — І в школу хлопця одвела до п’яного дяка в *науку* Шевч. ГС. — Довго слухав Остап *оповідь* братову Гр. І. 288. — В три дні по *породі* на панське її гнали Гол. II. 699. ГС. — Нема *похопу* до роботи НВол. п. ГС. — Ще до *появу* Шевченка в літературі К. XII. 19. ГС. — Музика зачинає відогравати на *пригіст* Федьк. ГС. — Було що їсти й пити, тільки *принуки* не було Ном. № 11889. ГС. — *Прокид* від сну К. Дз. 110. ГС. — Потепліло, пішла бджола у *проліт* Лебед. п. ГС. — Скот пустився з *ревом* Меж. 35. ГС. — О, *сміху* було, хлопці аж кишки порвали од *реготу* Кв. І. 124. — З

1) Щоб показати, як широко вживає українська мова віддієслівних іменників нульового суфікса, подам приклади, як для назов чинности в її нетривалому процесі, як і в тривалому, як для назов наслідків чинности, як і для конкретних речей тощо.

кімнати доноситься *сап* важкий Мирн. Пов. П. 73. ГС. — Вийшла вона раз на *спацір* Чуб. II. 133. — Музики і *співи* замовкли Стор. МП. 54. ГС. — Слухають, а в тій хаті *стрел, пук, тріск, крик* Чуб. I. 105. ГС. — Піднявся *струс, біганина* Мирн. ХРВ. 85. ГС. — *Трихи* та *мнихи* — нема *оддихи* Ном. № 10952. ГС. — Минулися мої *ходи* через три городи Грін. III. 223. ГС. — Увірилась йому своїми *хлипами* ГС. — А про що ви *шепоти* ведете з наймичкою Сим. Х. ГС. — А за той *перебір*, що перебирала Чуб. V. 491.

Володимир Винниченко в творі «Сонячна Машина» вживає віддієслівних іменників нульового суфікса вже частенько. Часом він дає їм навіть перевагу. От, напр.: Бо *перестрій* громадянства має бути результатом органічного *перетвору* його, а не наслідком *появи* якогось фантастичного винаходу Вин. Сон. Маш. ч. II. 111.

Горілка розв'язала язики, почали *кази* та *перекази* Мирн. ХРВ. ст. 228. — Оповідує й Боплан, як до його скрадалась татарва за його *побуту* на порогах Кул. VI. Г. 111. — І без *зазиву* старших мусило кожне повсякдень остерігатись татарської напасти ib. 157. — Ано, до *дою*, — то кожна прийде сама видоїться до того кітла і тебе не заб'є жадна ЕЗб. VII. 128—129.

Увага. Таких прикладів є сила. У самому Грінченковому словнику їх понад 600 (дав. таблилю вище).

б) Віддієслівні іменники з іншими суфіксами.

Крім віддієслівних іменників т. зв. нульового суфікса, що їх найширше знає й уживає народня українська мова замість мало властивих їй на *-ння*, творить вона, але вже не так широко, віддієслівні іменники й з усілякими іншими суфіксами [1]). Суфікси цій надають своїх певних відтінків і творять віддієслівні іменники, як на назву тривалої чинности, як і не тривалої чинности, або назву речі та ін. Найчастіше бувають з такими суфіксами:

1) З суфіксом *-к-* [2]).

ПРИКЛАДИ.

а) Жіночий рід.

Лайка — не *бійка*: в боку не болить Прик. Гр. Сл. — Це він ходив на *вивідки* Новомоск. п. Гр. — Пішла голота на *вигадки* Ном. № 14265. Гр. Сл. — Коли б не *гайка* трапилася у дорозі, може б і встиг на обід Катериносл. п. Гр. Сл. — А я з *гульки* додомоньку — єсть де відпочити Гол. I. 128. Гр. Сл. — Чарку вип'є для *заїжки*, та й більше ніяк не п'є Слов. Д. Эварн. Гр. Сл. — Свою пітну одежу скидають, а надівають чисту — на цій *переборці* їх застали Новомоск. п. Гр. Сл. — Іноді візьмеш і всі гроші, як треба на розплатки Верхньодн. п. Гр. Сл.

Увага. Віддієслівних іменників цього утвору укр. мова вживає здебільшого «на назви речей на підставі чинности» (О. Курилова, Уваги, 63):

1) Див. табл. вище.

2) *-ък* (чол. роду *-к-*), *-ък*, *-ьк* (жіноч. роду).

Лежали по землі… дві дошки на *підкладках* з колодочок Лев. Гр. — Одежина суконна чорна з сірою *підшивкою* Гр. — Літературна мова часто застосовує цих віддієсл. іменників (типу рос. «доставка», «перевозка») також із значенням назов чинності в її процесі й в її наслідку. О. Курило радить тут віддієсл. іменники нульового суфікса «достава, перевіз» та ін. [1]).

б) Чоловічий рід.

Не оддав їх нікому на *вжиток*, чи куди інде, на добре діло ЕМ. Гр. 2. 185. — А нашого найменшого пішого брата буде в тернах, в байраках на *спочинках* минати Думи. УАН. 136. — За гроші не наймає пан поля, а все на *відробок* Літин. п. Гр. Сл. — Проти Кефи города поставали, там собі великий та довгий *опочинок* мали АД. І. 209. Гр. Сл. — Не то мені, не то дітям, а онукам і правнукам стане на *прожиток* Грін. І. 92. Гр. Сл. — Наум пристав до його з *розпитками* (= розпитами) Кв. О.К. — А то й собі риба на *споживок* (потребление) ішла МВ. П. 75. О.К. — Там собі великий та довгий *опочинок* мали Гр. [2]).

Отже, як бачимо, віддієслівних іменників чоловічого роду з суфіксом *-к-* можна вживати для назов і тривалої й нетривалої чинности, а також і наслідку чинности.

2) Із суфіксом *-ан -к -а*.

Віддієслівних іменників цього утвору українська мова вживає для назов чинности тривалої й нетривалої та її наслідку.

ПРИКЛАДИ.

Мовчанка не пушить, головоньки не сушить Ном. 1117. — Посходяться да на *гулянку* під неділю або під свято Мирн. ХРВ. Гр. — Вівці тоді саме вийшли на *даванку* Новомоск. п. Гр. — Пізно приїхали, бо трапилась *гаянка* і вісь зламалась Гр. — *Поранка, оранка, сіянка* та ін. Також на назви речей на підставі чинности: *схованка, читанка, писанка, крашанка* і т. д. [3]). — Тут така була *гніванка*, що… Черніг. Гр. — Минулися напоєчки та й *об'їманочки*, лише, ді, мя не минули тяжкі *здиханочки* Гол. ІІ. 419. Гр. — А набридла мені отут стоянка Новомоск. п. Гр. Сл. — *Утканка* не славна, але дуже пожиточна Чуб. І. 278. — *Обіцянка*-цяцянка, а дурневі радість Ном. ГС.

3) Із суф. на *-інка*, як от: *учінка, гатінка, поведінка* тощо.

ПРИКЛАДИ.

Чому не вивчив?… Яка ж воно *вчінка*, як не дають книжок… Слав'яносерб. п. Гр. Сл.

---

1) Пор. Уваги, 62. Уважаю тільки (проти О. Курилової), що віддієсл іменників цього типу (*достава* тощо) можна вживати й для назов чинности в її тривалому процесі (див. вище). О. Курилова радить для цього віддієсл. іменника на *-ння, -ття*.

2) О. Курилова порівнює з цим такий приклад, що в нім є поруч віддієсл. імен. на *-ння* й нул. суфікса: Карим очам *спання* нема, ніжкам *одпочину* Чуб. V. 577. Уваги, 61.

3) Пор. О. Курилова, Уваги, 63.

Увага. Ці віддієслівні іменники на *-анка* та *-інка*, як своїм утвором, як і значенням якнайближчі до кол. на *-ння*. Пор.: *гуляння — гулянка*, *давання — даванка*, *стояння — стоянка*, *рубання — рубанка*, *утікання — утіканка*, *копання — копанка*, *мазання — мазанка*, *гатіння — гатінка*, *учіння — учінка* та ін. Різниця тая, що замість *-ня* додається *-ка*. Оце *-ка* з абстрактного віддієсл. іменника на *-ння* творить віддієсл. іменника конкретнішого з інтенсивніше виявленою дією (чинністю). Часом у них відчувається й певний емоціон. зафарб. Пор. новотвори такого ж таки типу: *поління — полінка*, *прядіння — прядінка*, *сидіння — сидінка*, *громадіння — громадінка*, *товчіння — товчінка*, *чекання — чеканка* (пор.: жданки (-ків, мн.), *роздавання — роздаванка* тощо.

4) Віддієслівні іменники з суфіксом *-анина* (відповідні дієслова в дієйменнику на *-ати*).

Ці віддієслівні іменники на *-анина* навіть проти віддієслівних іменників на *-ння* ще більше, і я б сказав, інтенсивніше відтіняють, сказати б, активну тривалість чинности та її повторність [1]).

Це залежить від самого їхнього утвору, що наближає їх до віддієслівних іменників на *-ння*. Вони утворюються від дієслів з дієйменником на *-ати*. Пор. пор*ання* — пор*анина*, збир*ання* — збир*анина* та ін. Перша частина закінчення *-ан* у них спільна, лише друга не однакова. Звідси й різниця в відтінках [2]). — Докучила мені оця *латанина*: що день… латки латаю. Гр. Пор. іще *хапанина*, *балаканина*, *морганина* (рос. «постоянное моргание»).

«Ці іменники на *-анина* вносять собою у вислів певну емоціональність, відтінок нетерплячости, досади» (О. Курилова, Уваги, 65).

ПРИКЛАДИ.

Там така *крутанина*, що ну: все тільки там підмети, там застели та принеси Брац. п. Гр. Сл. — Як половили злодіїв, що ліс крали, то така *сіпанина* була за тих 10 грабків Канів. п. Гр. — Яка *лапанина* така й *хватанина* Ном. Пр. № 831. — Велика була *чубанина* навкулачках ЗОЮР. І. 146. Гр.

5) Віддієслівні іменники дієслівного кореня з суф. *-ня* — визначати інтенсивність та протяжність дії.

Ці іменники більше та дужче відтіняють тривалість чинности і також з певним емоціональним відтінком [3]).

ПРИКЛАДИ.

Ні *гульня*, ні робота Ном. 10911. — *Гергетня* Херс. п. Гр. Сл.— За *лежнею* ніколи посидіти Ном. № 10848. Гр. Сл. — Це йому так від *сидні*

1) Пор. і в О. Курилової, Уваги, 65. Пор. також у проф. Синявського, Порадник, 86.

2) Пор. також віддієслівні іменники на *-анка*, *-інка*: *орання — оранка*, *учіння* — учінка та ін.

3) Пор. О. Курилова, Уваги, 65.

сталось Гр. Сл. — І доки ще ця *ходня* буде? Спати пора Харк. Гр. Сл. — Це йому так від *сидні* сталось Гр. — Це буде на два годи *балакні* Гр. [1]).

6) Віддієслівні іменники з суфіксом *-ба* (*-оба*).

ПРИКЛАДИ.

Волочба (= боронование) Анан. пов. Гр. Сл. — *Гульба* точилась до самого світу МВ. О. 1862. III. 49. Гр. Сл. — Далі оранка на зимину, а ще далі — *сівба* Мирн. ХРВ. 125. Гр. Сл. — Вже сонечко дошкуляє — отто *рійба* піде Поділь. г. Гр. Сл. — *Хвальба* сорочки не дасть Ном. № 7477. Гр. Сл. — Відер десяток вишень для *сушби* Киев. п. Гр.

Також означають назву чинности, як у її тривалому процесі, як і в її наслідку [2]).

7) Із суфіксом *-ава, -ява*.

ПРИКЛАДИ.

Оттам десь *гумоннява*, аж сюди чуть Лебед. п. Гр. — Там така *крикнява*, *свиснява* Харк. Левч. 62. Гр. Сл. — Така *ляпотнява* у тому млині Лебед. п. Гр. Сл. — Оця *стукотнява* та *грюкотнява* хоч кого вижене Харк. Гр.

8) Пор. із суфікс, *-от*: *Клекіт* Гр. Сл. — *Булькіт*, *брязкіт*, *гогіт*, *гуркіт*, *регіт*. — Аж лящить жіночий *регіт* Шевч. 334.

Решта припадає на віддієслівні іменники з усілякими іншими суфіксами, як от: *годівля*, *зимівля*; *гребовиця*, *возовиця*; *колотнеча*, *хвалощі* та ін.

Віддієслівні іменники в формі множинній.

Окремо розглядаю віддієслівні іменники (як нульового суфікса, як і з суфіксами) у формі множинній. Чинність у її тривалому процесі в них відчувається ще більше й виразніше [3]), як у віддієслівних іменниках на *-ння*. Вони бо показують ряд моментів, многоразовість поступовання або стану, напр.: Справляє *охи* Рудч. Ск. І. 77 [4]).

ПРИКЛАДИ.

а) Нульового суфікса.

Вийшли на *лови С.С.* — Що на нашій та вулиці все *гулі* та *гулі* Грін. III. 72. ГС. — Пішов дід на *жебри*, та не мав, у що хліба класти Ном. № 9871. ГС. — Минулись мої *ходи* через огороди; минулися мої *лази* через перелази ЮР. Збор. Петр. ГС. — Біда тій курці, що на ній сокола заправляють на *лови*

1) Приклади в О. Курилової, ор. с. 65.

2) Пор. О. Курилова, Уваги, 65. Пор. також у проф. О. Синявського «*-ба* (-оба) близький значенням до *-ння*, *-ття* при дієслівних пнях…» (Порадник. 83).

3) Пор. і в О. Курилової, Уваги, 64.

4) Див. проф. Є. Тимченко, Функ. чис. 184. Там таки чимало й прикладів. Ось як з'ясовує функ. множини віддієслівних іменників Потебня: «ст.-рус. *ловы* (вин. ед. от «ловъ») все время, когда происходит охота, тогда как ед. ч. — для конкретного случая». (Потебня, Знач. мн. ч. в р. яз. ст. 47).

Ном. № 1301. ГС. — На *кивах* та *моргах* розмовляти ГС. — Не тоді собак годують, як на *влови* йдуть Ном. ГС. — Увірилась йому своїми *хлипами* ГС. — Горілка розв'язала язики, почались *кази* та *перекази* Мирн. ХРВ. 228.

б) Із суфіксами.

Пусти дочку на *гулянки* Чуб. V. 170. О.К. — Ждали, ждали, та й *жданки* розгубили… поїли Ном. № 5627. Гр. — Ти все в *питках* та все в *гульках*, а об смерти нема й думки Гр. III. 143. — Пішла жінка на *посідки*, а діти дома були Кам'ян. п. Гр.

в) Віддієслівні іменники на -*ини* (Plur. tantum).

Там *гульбини* тоді були: зібралися родичі і чужі добрі люди і веселились собі Новмоск. п. Гр. — Летім, брацця, на *заручини*: там Маруся заручається, од батенька одлучається, до свекорка прилучається Мет. 127. Гр. — Чиї *родини*, а наші *уходини* Чуб. I. 238. — На *сороковинах* так було, як і на *похоронах* ЗОЮР. II. 287. Гр. Сл.

Увага. Дехто почали витворювати на цей зразок неологізми, як от: *зносини*, *відносини* etc., надаючи невластивого словам такого утвору в укр. мові значення. Радять, напр., замість «відродження», «народження» — «відродини», «народини», «запрошення» — «запросини», «блукання» — «блуканини» (?! *С.С.*) і т. ін. [1]).

Віддієслівні іменники на -*ини* здебільшого визначають якийсь обряд тощо. Пор.: *переносини*, *заручини*, *печогла*(*я*)*дини*, *уводини*, *сороковини* тощо.

Уживаючи таких слів або витворюючи нові, слід уважати також, що тут, як відзначив проф. Є. Тимченко, множина «по многості моментів»: *вмерлини*. Гр. III. 577, *родини* [2]).

Отже, з усіма цими суфіксами народня мова творить віддієслівні іменники на назви не тільки речей на підставі чинности чи наслідку чинности, чи нетривалої чинности, але й тривалої. Деякі з них віддають тривалу чинність ще дужче й краще навіть, як віддієсл. іменники на -*ння*.

Б. ЩО ЗНАЄ УКРАЇНСЬКА МОВА ЗАМІСТЬ ВІДДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКІВ НА «-*ННЯ* (-*ТТЯ*)» В УСІЛЯКИХ З НИМИ КОНСТРУКЦІЯХ.

Що віддієслівні іменники на -*ння*, -*ття* невластиві українській мові в усіляких прийменникових та близьких до них конструкціях, відзначали вже багато дослідників. Маємо вже й відповідні розділи, що присвячені «рецептурі» проти віддієсл. іменників на -*ння*, -*ття* по кращих підручниках [3]). Отже, подам лише стислий огляд тих конструкцій, що їх знає тут українська мова. Це

1) Дм. Николишин, Недостачі укр. письм. мови, 79.

2) Див. Функ. числа 180.

3) Найдокладніше в практично-теоретичному курсі для ВИШ'ів П. Горецького — І. Шалі. Українська мова, див. ст. 107—108, 111, 114, 145—146. Див. Олександер Синявський, Зразки простого слова, ДВУ, 1929.

відповідні конструкції: а) дієприслівникові, б) дієйменникові, в) з особовими дієслівними формами тощо.

а) Дієприслівникові конструкції.

Найчастіше в тих невластивих українській мові конструкціях, що їх здебільшого беруть з мови російської (там вони дуже поширені), бувають такі прийменники: *при*, *без*, *по* (рос. «по», «после»), присл. *шляхом* (по-рос. «путем»), *через* (відповідно до рос. «посредством», «при помощи»), *на*, *для* (відп. до рос. «во», «во изменение» etc.).

ПРИКЛАДИ.

Конструкція невластива.	Конструкція властива.
При.	
1. *При досліджуванні* цього питання вони забули найголовніше.	1. Досліджуючи це питання, вони забули найголовніше.
2. *При читанні* цього проєкту, я зауважив…	2. Читаючи цього проєкта, я зауважив…
Без [1]).	
1. На цюю тему можна написати розвідки й *без читання* усіх…	1. На цюю тему можна написати розвідки й *не читавши* усіх…
2. *Без складання* відповідного пляну я не візьму на себе…	2. *Не склавши* відповідного пляну, я не візьму на себе…
3. *Без сіяння*, *без орання* не буде жито родити…	3. *Не сіявши*, *не оравши* не буде жито родити [2]).
По (*після*).	
1. *По скінченні досліджування* цього питання, я негайно доповім комісії.	1. *Скінчивши досліди* (або: досліджувати) з цього питання, я негайно доповім комісії.
2. *Після написання* роману письменник виїхав.	2. *Написавши романа*, письменник виїхав.
Шляхом.	
1. Я навчився англійської мови *шляхом читання* романів Джека Лондона.	1. Я навчився англійської мови, *читаючи* (*читавши*) Джекові Лондонові романи.
2. *Шляхом зменшення* витрат ми зможемо здешевити…	2. *Зменшуючи* (*зменшивши*) витрати, ми зможемо…
Через.	
1. Він зіпсував собі очі *через* (з	1. Він зіпсував собі очі,

1) Замість прийм. *без* з віддієслівним іменником відповідний дієприслівник із запереченням *не*.

2) Хоч тут кол. дативна конструкція: «не сіявши» та ін. Докл. за це в «Студіях з синтакси укр. мови».

причини) *читання* увечері.	*читавши* (*читаючи*) увечері.
2. *Через збільшення* тиражу видавництво мало змогу…	2. *Збільшивши тираж*, видавництво мало змогу…

Отже бачимо з прикладів, що дієприслівникових замість прийменникових конструкцій уживаємо тоді, коли прийменники означають *часові* стосунки (*при*, *по*, напр.), умовність (умовність, час — *без*), спосіб (*шляхом*), причину (*через*) або обставини тощо, наслідок, допуст.

Увага. Здебільшого дієприслівники в цих конструкціях обмежують тими випадками, коли віддієслівний іменник на *-ння*, *-ття* «на означення часу або обставин показує дію, що належить підметові в реченні особовому або логічному підметові в безособовому реченні» (П. Горецький — Ів. Шаля, Укр. мова, 146).

Проте українська народня мова, крім цих зворотів з граматичним підметом і без нього (коли дієва особа в давальному, напр.: читаючи, *йому* здалося), широко вживає дієприслівників у т. зв. скорочених реченнях і тоді навіть, коли в головному та в підрядному реченнях підмети різні [1]). Тим то вважаю, що російські речення з іншими підметами можна віддати не «тільки зворотами особовими або конструкцією з пасивним дієприслівником» (ор. с. ib.), але тими таки дієприслівниковими.

Отже:

1) «*По обсуждении этого вопроса нашей комиссией, я хочу еще указать*» — можна перекласти не тільки — «*коли вже наша комісія обговорила це питання, я хочу*…» (ор. с., ib.), але також: *обговоривши вже наша комісія це питання, я хочу*…

2) Також рос: «*После ограбления магазина, нами сейчас же был составлен протокол*» через загальність віддієсл. іменника на *-ние*, — може значити, що: а) хтось пограбував, — а ми склали протокола і б) що ми пограбували і ми таки склали протокола… Як і: «по прочтении книги, нами принято след»… Отже, коли хочемо віддати значення а), то можна перекласти описовим зворотом: 1) «*Після того, як пограбовано* («*хтось*»…) *крамницю, ми зараз таки склали протокола*» — або: 2) «*Пограбувавши хтось* (злодії) *крамницю ми зараз таки склали протокола*». Як і: «*Взявши батько палицю, — ми повибігали з хати*». Коли ж хочемо віддати значення б), то можна перекласти: 1) «*Після того, як ми пограбували крамницю, ми зараз*»… або: 2) «*Пограбувавши ми крамницю зараз таки склали протокола*» [2]).

На.

1. *На змінення* (рос.: во изменение) резолюції останнього пленуму…	1. Змінюючи резолюцію останнього пленуму…

1) Докладно за це в праці моїй «Студії з синтакси укр. мови».

2) За це докл. в праці моїй «Студії з синт. укр. м.»

Насл. Він пив *до запаморочення* голови.	Він пив, аж голову собі запаморочивши.
З.	
1. А *з припиненням* торгу, почнеться…	1. А *припинивши* торг, почнеться…
За.	
1. Рос: *За неимением.*	1. *Не мавши* [1]).
2. *За спанням* та *лежанням* і сорочки не будеш мати Ном. 11301.	2. *Спавши* та *лежавши* і сорочки не будеш мати.

Як зауважила слушно О. Курилова: «Звороти з дієприслівниками надаються до лаконічного, енергічного стилю» (Уваги, 36).

б) Дієйменникові конструкції

Дуже широко знає українська мова замість невластивих їй у цих конструкціях віддієслівних іменників — дієйменники самі або з сполучниками (*щоб, як, коли* etc.), прислівниками тощо.

У польськ. мові навпаки. У тих самих випадках, що в укр. мові дієйменник, у польськ. поправніший віддієсл. іменник [2]).

У цих конструкціях дієйменник замість віддієслівного іменника буває: 1) з іменниками (*спроба писати* вірші — зам. спроба писання віршів), 2) з прикметниками (*охочий співати* — зам. охочий до співання), 3) з дієсловами (*навчаю малювати* — зам. навчаю малювання), 4) із сполучниками: з *щоб* (*щоб одержати* — зам. для одержання) та ін.

Дієйменникові конструкції заступають віддієслівні іменники на *-ння*, *-ття*, коли ці останні:

1. У формі: а) родового відмінка, що залежить від другого іменника (спосіб збирання — спосіб збирати [3])), б) назовного відмінка (докучило байдикування — докучило байдикувати), в) знахідного (покинь байдикування — покинь байдикувати), г) орудного та ін., що залежать від дієслів.

Конструкція невластива.	Конструкція властива.
а	
1. Тіла, що мають властивість притягання.	1. Тіла, що мають властивість *притягати*.

1) Пор. О. Курило, Уваги, 58.

2) Пор. Mikl. V. S. 857. Пор. також у Шахматова: «Вообще инфинитив был бы варваризмом». Mówi się chęć podróżowania (Синт. р. яз. в. вт. 178).

3) Пор. приклад гіпертрофії іменників в родовому: «для обміркування й вирішення перенесення студіювання питання постачання насіння — на четвер». Такі звороти тим недобрі, що становлять ланку іменникового керування (іменник керує іменником). Слушно зауважує К. Німчинов, що «гіпертрофія речівникового керування не може бути ознакою легкої мови, гарного стилю. Ця гіпертрофія затемнює синтактичну перспективу»(КУМ., дод. «Нар. Уч.», ч. 46, ст. 4.)

2. Прийшов час родження дитини.	2. Прийшов час *родити* дитину Чуб. II. 41. Тимч.
3. Спосіб збирання матеріялів.	3. Спосіб *збирати* матеріяли.
4. Спосіб швидкого піднесення продукції сала і м'яса	4. Спосіб швидко *піднести* продукцію сала й м'яса [1]).
б	
1. Так мені обридло читання.	1. Так мені обридло *читати*.
2. Усім надокучило байдикування.	2. Усім надокучило *байдикувати*.
в	
1. Він любить малювання.	1. Він любить *малювати*.
2. Товариство має за мету досліджування, організування. В. Сім.	2. Товариство має за мету *досліджувати, організувати*.
г	
1. Кожний прогаяний день погрожуватиме засміченням ґрунту вівсюгом О.К.	1. Кожний прогаяний день погрожуватиме *засмітити* ґрунт вівсюгом.

2. Коли віддієслівні іменники стоять у формі, що залежить від прийменників: *для* (рос: *для, во, в целях, с целью, в видах, на предмет*)[2]), *за* (*про*) (рос: *о, об*), *на*, *до* (рос: *к*, направленный *к*), *при*, *без*, *з* та ін.

ДЛЯ.

1. Для збільшення продукції.	1. *Щоб збільшити* продукцію.
2. Усе це зроблено для припинення страйку.	2. Усе це зроблене, *щоб припинити* страйк.
ЗА (*ПРО*).	
1. Адміністрація дбає про збільшення продуктивности праці П. Гор. — Ів. Шаля, Укр. м. 113.	1. Адміністрація дбає за те, *щоб збільшити* (або просто — дбає *збільшити*) продуктивність праці.
2. Не мрійте про будування, коли не маєте…	2. Не мрійте *будувати*, коли не маєте…
НА (по дієсловах руху; показує мету здебільшого) [3]).	
1. Вибігла його мила на розпитування Чуб. V. 673. О.К.	1. Вибігла його мила *розпитувати*.
2. Да піду я у садочок на гуляння ib. 545.	2. Да піду я у садочок *гуляти*.

1) Приклади див. в О. Курилової, 52. Пор. також у проф. Є. Тимченка, Функ. ген. ст. 205.

2) Пор. П. Горецький — Ів. Шаля, Укр. мова, 113.

3) О. Курилова каже за це: «Позицією і загальним значенням такий дієслівний речівник збігається з інфінітивом, що з давнього супіна» (Уваги, 55—56).

НА (не по дієсловах руху).

1. Водиця на вмиваннячко, рушничок на втираннячко (з пісні).
1. Водиця *вмиватися*, рушничок *утиратися*, або: водиця, *щоб* (що) *вмиватися*, рушничок, *щоб* (що) *втиратися*.

2. Не маю часу на читання.
2. Не маю часу *читати*.

Як показують приклади, українській мові властиві дієйменники, як на місці кол. супіна, як і не на місці кол. супіна, тобто і не по дієсловах руху, як і в мовах лит. та лот. Перевагою дієйменникових конструкцій проти констр. з віддієсл. іменниками укр. мова гостро відрізняється від польської.

ДО.

1. Беріться до виконання того, що вам…
1. Беріться *виконувати*, що вам…

2. Вода до купання дітей.
2. Вода (*щоб*) *купати* діти.

3. Всі заходи до припинення страйку не дали…
3. Усі заходи (*щоб*) *припинити* страйк не дали…

4. Пор. ще: А щодо полювання, то вже кращого й не знайдеш…
4. А що *полювати*, то вже…

ПРИ.

1. При записуванні народніх казок, треба пам’ятати…
1. *Як* (коли) *записувати* народні казки, то треба пам’ятати…

2. При досліджуванні цього питання… О.К.
2. *Як* (коли) *досліджувати* це питання…

БЕЗ.

1. Без порушення правил цього зробити не можна.
1. *Зробити* це *й не порушити* правил не можна.

2. Без складання пляну не можна починати.
2. *Коли* (як) *не скласти* пляну, не можна починати.
   Також: не скласти пляну і починати — не можна…

З.

1. З припиненням торгу може початися…
1. *Як припинити* торг, може початися…

Пор. також (в іншій конструкції): з’ясувати, яке може бути їхнє походження… — з’ясувати, *звідки* вони *можуть* походити… [1]).

1) За перевагу й особливості конструкцій дієйменникових проти конструкцій з віддієслівними іменниками на *-ння* див. у Пєшковського, Русск. синт. в н. осв. 78—79.

в) Конструкції з особовими формами дієслівними.

Ції конструкції особливо поширені в українській мові. Їх уживають здебільшого паралельно з дієприслівниковими та дієйменниковими, а також і тоді, коли цих конструкцій з котрихось причин (оточення) вжити не можна. Вони бувають як у гіпотактичних, як і в паратактичних конструкціях, надто в останніх [1]). Найбільша перевага дієслівних конструкцій — в їхній прозорості, виразності, точності. Вони найпоширеніші.

Подаю кілька прикладів з особовими формами дієслівними замість конструкцій з віддієслівними іменниками.

ПРИКЛАДИ.

1. При досліджуванні цього питання… О.К.	1. *Як хто досліджує* це питання…
2. Бачимо їх вимирання без залишення нащадків.	2. Бачимо, *що* (як) *вони вимирають і не залишають* нащадків.
3. При означуванню напряму вітру треба… О.К.	3. Як *означують* (*як хто означує*) напрям вітру…
4. З припиненням війни	4. *Як припиниться* (*як припиняється, як припинилась*) війна…
5. Під прикриттям розлиття річок…	5. *Прикриваючись* тим, *що* (ніби) *розлились* річки…
6. Чути… падання… крапель…	6. Чути, *як* краплі дощеві *падуть*… Лепкий, В. Сім.
7. Без огляду на обговорення цієї справи в комісії, але…	7. *Хоч і обговорили* цю справу в комісії, але…

Увага. Замість віддієслівних іменників у назвах, заголовках тощо (книжки, статті, по газетах та ін.) також уживають або особових дієслівних форм, або дієйменників із відповідними сполучниками тощо.

Отже зам. *збирання* й *засушування* рослин — кажуть: «*як збирати* (або: як збирають) *та засушувати* (засушують) рослини» тощо. Зам. заголов.: «Інструктування сільрад» — що з нього не знати, за що саме буде мова: чи 1) як треба інструктувати сільради, чи 2) що хтось сільради інструктує та ін. (віддієслівні бо іменники на *-ння* мають якнайзагальніше значення) [2]) можна відповідно до змісту (чи головної думки) в статті, дописові та ін. писати: 1) *як інструктувати* сільради, 2) *інструктуємо*

1) За перевагу конструкцій з особовими формами дієслів проти скорочених конструкцій з віддієслівними іменниками див. у Буслаєва §208 (Бусл. Синт. 38).

(інструктують) сільради, 3) *коли інструктувати* сільради (якщо обговорюється час, коли слід почати інструктувати сільради), 4) *як інструктують* сільради (як пишемо за самий процес, як він відбувається) та ін. [1]).

Певна річ, що крім цих способів українська мова знає ще силу всіляких їхніх варіянтів, ба й інших конструкцій як до лексичного оточення та ін. Пор. хоч би зам.: «Дайош (рос.) збільшення зарплатні» — можна: «Дайош *збільшену* зарплатню» etc… Пор.: Проте пильність та *загострена* увага (зам.: загострення уваги — *С.С.*) громадян Союзу РСР не повинна слабшати, бо ворог не спить «Прол. Правда», 1929, № 113 (2327). Відкр. V Всесоюзного з'їзду рад.

Та досить буде тут і цих найголовніших, що розглянули вище [2]).

Цікаво відзначити, що українська мова знає широко тут і прийменникові конструкції з віддієслівними іменниками нульового суфікса проти відповідних невластивих їй з віддієслівними іменниками на *-ння*. Бож, яку цих конструкціях українській мові віддієслівні іменники на *-ння* не властиві, то віддієсл. іменники нульового суфікса властиві. Пор., напр.: Соколенько та *на вилеті*, козаченько та на *виїзді* Мет. 179. Гр. Сл. — Забрав гроші, а тепер мусить іти *у відслугу* Гр. Сл. — *На глум* старих звичаїв не подаймо К. ПС. 23. Гр. Сл. — *На жак* кидати Гр. Сл. — Пішов дід *на жебри*, та не мав у що хліба класти Ном. № 9871. Гр. Сл. — Мамі *на журу* взяли сина в… Кам. п. Гр. Сл. та ін.

Увага. Певна річ, що всі ці способи віддавати невластиві в таких конструкціях віддієслівні іменники мають свої певні відтінки. Часом ту саму фразу можна переказати трьома, а то й більше, конструкціями. Від нас залежить котрій дати перевагу [3]). Отже, замість одноманітних і незграбних — бо з ними зв'язані й залежні від іменників родові — конструкцій з віддієслівними іменниками на *-ння, -ття* українська мова знає багато всіляких інших, що дають змогу віддавати найтонші нюанси нашої думки.

---

2) Пор. також у Пєшковського: «Я люблю читать» указывает на то, что я сам читаю или, по крайней мере, стремлюсь к этому; «я люблю чтение» может означать, что я люблю слушать, как другпе читают, или даже просто только покровительствую чтению, люблю, чтобы вокруг меня читали» (Див. Русск. синт. в н. осв. 77—78).

1) Пор. напр., деякі розділи у Кулішевій «Гісторії», VI: «Глава І. Споконвіку Поляни громадськими вічами правувались. — Данину Козарам платили. — Князьки-Русь Новгородську землю опанували. — Подніпрянщину під свою руку нахилили і т. д. (Кул. Гіст. 8), *а не*: Сплачування данини Козарам. Опанування князьками-Русь Новгор. землі тощо.

2) Ось як, напр., застосовують різних способів, щоб перекласти уривок з такого, напр., протоколу: Голова поставив на обміркування зібрання питання про утворення комісії постачання — Голова просив *збори обміркувати справу* з комісією постачання… (М. Лев. П. й п. 59).

3) О. Курилова подає, напр., такі конструкції на заміну фрази «його прислано для перевірення правильности дослідів»: 1) його прислано *перевірити* (чи вивірити) правильність дослідів, 2) його прислано, *щоб він перевірив* правильність дослідів, 3) його прислано *перевірити* (або: щоб він перевірив), *чи правильні досліди*, і додає: «ми кожемо дати перевагу тій чи іншій конструкції, як до того, який елемент хочемо висунути у фразі: особовий (щоб він перевірив) чи неособовий (перевірити), речівниковий (правильність дослідів) чи прикметниковий (чи правильні досліди) (Уваги, 57).

3. Коли, в яких конструкціях та які саме віддієслівні іменники на *-ння* трапляються ще в народній українській мові.

а) В яких конструкціях бувають віддієслівні іменники в народній мові [1]).

Переважна кількість віддієслівних іменників на *-ння* трапляється в конструкціях *без прийменників*. Найчастіше вони бувають у назовному відмінку: І не надокучило тобі *байдикування* Харк. п. Гр. Сл., далі в знахідному: Покинь *байдикування*, рідше в родовому, що залежить від прислівника, от як, напр.: Жаль мені *дівування* і дитячого *квітчання* Чуб. V. 44. — Дуже мало (щось із кілька лише) в орудному відмінку, як от: *Збиванням* тільки дерево збавиш — труси яблука Харк. Гр. Сл.

У таких безприйменникових конструкціях трапилось щось із 100 віддієслівних іменників [2]).

Менша кількість трапляється в прийменникових конструкціях.

Найчастіше бувають такі конструкції з прийменником *на*, а з них найчастіша конструкція: на + *знахідний відмінок* по дієсловах руху [3]), як от, напр.: Пішов у темний лужок *на віддихання* Чуб. V. 773. — Да поїдем, братці, *на прогуляння*, *на розглядання* Чуб. III. 283. — Далі *на передержування* Леб. п. — Покинула дочку *на відданнячку* Нп. тощо.

Крім прийменника *на* бувають у цих конструкціях іще такі прийменники:

ЗА. Пор.: Честь-хвалу дайте… *за* хліба *поставлення*, *за* страви *доношіння* Рк. Макс. — *За* вашим *барінням*, то й не впораємось сьогодні помолотити Полтав. — *За* господським *дозволінням*, *за* риб'ячим *приказанням*, щоб було… і бухен хліба Рудч. Ск. II. 86.

ДО. Той день найліпший *до заорювання* МУЕ. III. 37. — Учора я довго сиділа, аж *до куропіння* сиділа, все ждала та ні — не діждала Сніп. 224. — І тільки по 1—2 приклади з прийменниками *для*, *з*, *через*, *у* (*в*), *без*, *після*, *о*.

б) Які саме віддієслівні іменники на «*-ння*, *-ття*» знає ще народня мова.

Впадає в око, насамперед, що велика кількість, щось із 30%, цих віддієслівних іменників — це назви речей або наслідків чинности, а не самої чинности в її процесі. Це такі, напр.: Прийшла до вас показати моє *вишивання* на вашій сорочці: чи вподобаєте? Г. Барв. 226. — Основа нитяна, а

1) Її висновки даю на підставі аналізи Б. Грінченкового словника.

2) Як зауважила вже слушно О. Курилова: «Ніде дієслівний речівник не має по собі другого залежного речівника в ґенітиві» (Уваги, 56). Аналіза Грінченкового словника (приклади, що мають точно зазначені нар. джерела) показує також, що такі конструкції українській мові не властиві.

3) У цім аналіза (хоч і побіжна — підкреслюю) Грівченкового словника спадається з висновком О. Курилової. Пор. Уваги, 55—56.

ткання вовняне Шейк. МУЕ. III. 13. — Шити *вирізування* Вас. 193. — Ой, не видно ж того села, тільки *будування* Гр. 3. 209 та ін.

Друге, що впадає в око й що надзвичайно характеристичне для віддієслівних іменників на *-ння*, це те, що переважна маса їхня трапляється в піснях, колядках, приказках, думах та ін., тобто там, де мова взагалі архаїчніша; чимало їх тісно зв'язані з релігійним культом (отже теж архаїчні), пор.: *благословення*, *зцілення*, *мучення*, *покаяння*, *посвячіння*, *рождення*, *спасіння*, *стрітення*, *хрещення*, *благовіщення*, *очищення* та ін., та архаїчні типу: *опрощення*, *пожирення*, *прожерення*, *покушання* тощо.

Отже, без ніякого сумніву віддієслівні іменники на *-ння*, *-ття* — це явище архаїчне.

Чималий відсоток їхній тісно зв'язаний з побутом, з певним ритуалом тощо. Такі слова звичайно довше живуть у мові — вони теж здебільшого архаїчні. Пор., напр.: *женихання*, *замовляння*, *заплітання*, *заручання* (хоч і: заручини), *квітчання*, *наволікання*, *настилування*, *пишання*, *понеділкування*, *примовляння*, *сватання* та ін.

Чимала кількість їхня належить до типу: *бідкання*, *бевкання*, *ґеґання*, *гейкання*, *кигикання*, *рохкання*, *сявкання*, *туркання*, *шварґотання* тощо, — тобто перша частина таких слів наслідує якісь звуки, слова тощо (природа, тварини, люди та ін.), а друга це скорочене: *казання* (киги + казання = *-ка-ння*).

Чимало з них також польонізми: *визнання* [1]), *ошанування*, *палення*, *полювання* та ін., — або русизми: *жалування* (= платня), *роздівання* тощо.

Упадає в око також і те, що народня мова творить віддієслівні іменники в переважній масі своїй без пом'якшених зубних та губних, здебільшого із закінченням *-іння*, а не *-ення*. З пом'якшеними тільки: *благовіщення*, *доводження*, *очищення*, *посвячіння*, *пущення*, *родження*, *сидження* (але поруч, *сидіння*) і *хрещення*, тобто здебільшого зв'язані з реліг. культом (вплив ц.-слов'янщини).

Чимало з цих віддієслівних іменників на *-ння*, *-ття* мають уже паралельні з нульовим суфіксом або з котримось із інших (див. вище) і поволі вступаються перед ними. Пор.: *ходіння* і *хода* (обидва = рос. хождение), *вариння* і *свар*, *ловіння* і *лови*, *лежання* і *лежа*, *орання* і *оранка*, *спочивання — спочив*, *спочинок*; *попитання — попит*, *журіння* і *жура*, *журба*; *жартування — жарти*; *дякування — дяка*; *доглядання — догляд*; *гуляння — гулі*, *гулянка* та багато інших.

4. Як зменшує кількість віддієслівних іменників на *-ння*, *-ття* мова літературна.

Літературна мова теж потроху зменшує кількість віддієслівних іменників на *-ння*, *-ття*:

1) насамперед відкидає ті, що вже мають паралельні нульового та інших суфіксів (*видихання — видих*, *визволення — визвіл* тощо);

1) Пор.: Зачали ружни віри приставати гредам до їх *визнаня* Гнід. І. 181.

2) заступає віддієсл. іменниками нульового суфікса ті, що утворені штучно в мові літературній, або позичені з інших мов (*образування — освіта*, *зібрання — збори* та ін.);

3) віддієслівні іменники нульового суфікса, що досі літературна мова вживала для назов наслідку чинности або чинности не в її тривалому процесі, вона поширює також на назви чинности в її тривалому процесі (пор. «*виріб*» уже не тільки «изделие», але й «выделывание» і т. ін.);

4) чужі слова, як от: *асиміляція*, *консервація*, *компенсація*, *еміґрація*, *інсценізація* тощо, не українізує конче на *асимілювання*, *консервування*, *еміґрування* тощо, бо ці чужі слова вже цією своєю формою визначають у мові, що з неї походять, і чинність в її тривалому процесі;

5) не перекладає всі віддієслівні іменники на *-ие*, *-іе* (польськ. та рос.) українськими новотворами на *-ння*, *-ття*, а щораз частіше застосовує на їхньому місці дієйменників, особових форм відповідних дієслів, дієприслівників тощо (див. відповідн. розд. вище), ба навіть новотворів нульового суфікса (*повтор* зам. *повторяння*, *оформ* зам. *оформлення* та ін.) чи інших суфіксів (див. у тексті).

Зменшуючи та обмежуючи віддієслівні іменники на *-ння*, *ття*, літературна мова відповідно збагачує себе як лексично, як і фразеологічно та стилістично.

XXII. ДЕЯКІ ПРИСЛІВНИКИ УКРАЇНСЬКІ ТА ЇХНЯ СТИЛІСТИЧНА ВАГА.

Українська народня мова дуже багата на прислівники, — одна з найбагатших з-поміж усіх слов'янських [1]).

Вона знає силу найрізноманітніших способів творити прислівники. Подам отут лише кілька найхарактеристичніших.

Літературна мова здебільшого їх не знає.

1. Прислівники неграматичні.

Високу, напр., стилістичну вагу мають прислівники неграматичні проти звичайних у книжній мові граматичних (здеб. форма ніякого роду на *-о*, пор.: грізн*о*, тих*о* та ін.) [2]). Вони — проти одноманітних формою (*-о*) граматичних — багатять мову, бож утворюються з іменників та прикметників (що вжиті як іменники) у різних відмінках, самих або й з різними прийменниками. Вони (неграматичні), мовляв Буслаєв, «выражают мысль нагляднее» (Синт. 326), а крім того, прийменники в цих сполуках своїм значенням розвивають, доповнюють, зміцнюють самий прислівниковий вислів, подають його диференційовано, загострюють його.

1) Пор. проф. Ів. Огієнко, Чистота, ст. 132 та Курс укр. яз. 235—236.

2) Пор. за це в Буслаєва, Синт. 325—326.

Тип 1. *Без перестанку* (зам. безперестанно) жиймо *з людьми в згоді* (= згідно) та ін.

ПРИКЛАДИ.

Взяв гроші *без рахуби* (= не рахуючи — *С.С.*) ЕЗб. I. 66. — Щастє за нещастє *без додатку* міняют ib. XVIII. 351. — *Без міри* пороху підсипає ЗЮР. I. 18. — *Без перестанку* (пор. рос. «беспрестанно» — *С.С.*) я о тім думаю Чуб. V. 21 [1]). — Жиймо з людьми *в згоді* (= згідно) ЖС. II. 207. — Літа мої молодії, літа молодости, а й то ви ми исходить *в смутку*, не *в радости* (= смутно, нерадісно або смутні, нерадісні) Сал. Сч. 57. — Колись ми обоє жили *в покої* Закр. 29. — Воно *в біді* (= бідно) вік свій гнати, як з багатим ся кохати Ум. п. Чуб. V. 97. —Жити *в правді* (= праведно), *в праві* і т. ін. [2]). — Відчепися, напаснику, Маєш ти того *без ліку* Коц. ПДШ. 51. — І стрілки копійце упорне *без праці* винятись дало Кот. Ен. 213.

Пор. також: На ж тобі коня, бо *без часу* умираю Чуб. V. 91.

Пор.: *Без упину* — безупинно, *без догани* — бездоганно, *над міру* — надмірно, *без кінця* (рос. «безконечно»).

Увага. Не подаю тут більше прикладів. Їх є сила з різними прийменниками і в усіляких комбінаціях. Підношу лише увагу до такого типу прислівників.

Пор. також: *щодня* і *щоденно*, *щороку* і *щорічно*.

Тип 2. *Сум* (зам.: сумно) *було дивитись* — тобто самі (без прийменників) іменники в назовному.

Це такі іменники: *біда*, *воля*, *ганьба*, *горе*, *гріх*, *диво*, *діло*, *жаліб*, *жаль*, *знуда*, *кривда*, *лихо*, *невигода*, *нелагода*, *першина*, *подоба*, *вподоба*, *сподоба*, *пора*, *річ*, *сила*, *сміх*, *сором*, *спосіб*, *спромога*, *страх*, *треба*, *хист*, *час*, *черга*, *шкода*, *штука* тощо.

ПРИКЛАДИ.

Такий мене хлопець любить, що всім дівкам *кривда* ЕЗб. XVII. 162. — *Сором* казати, а *гріх* потаїти Ном. 3175. — *Сум* було дивитись Таращ. п. — Як ти дитя породила, аж *страх* нагадати ЕЗб. I. 18. — *Диво* мені, що він не прийшов Звяг. п. — *Смерть* захотілось з неї води напитися Рудч. II. 77. — *Страх* було дивитись из-першу гарно *страх* з сусідкою він жив Греб. — Кобилку зараз зупинив, бо *страх* горюшну заморив Пот. Из. зап. III. 464. ib. — Не так *шкода*, як *невигода* Ном. 2300.

Пор. і замість відповідних прикметників:

Тее *без крил* (— безкриле) птаство etc. — *Від світа* злодій (= світовий злодій) ЕЗб. XXVII. 69. — *Від серця* чоловік (= сердешний чоловік) ib. 85. Тимч.

Тип 3. *Оженив батько неволею* (= неволячи) *сина* Метл. 359.

---

1) Прикл. див. у проф. Є. Тимченка, Функ. ген. «РФВ», т. 70, ст. 13.

2) Ції приклади див. у проф. Є. Тимченка, Льокат. 28—29.

Дуже поширені прислівники з орудного відмінку іменників віддієслівного походження (але не на *-ння*) [1]).

ПРИКЛАДИ.

Вже прийдеться мені, сину, *голодом* сидіти (= голодуючи) ИП. І. 261. — *Брехнею* недалеко зайдеш (= брешучи) Ном. 6802. — *Виступцем* тихо йду (= виступаючи) Метл. 294. — Та й просять пана *низьким уклоном* (= низько уклоняючись) ЕЗб. 134. — Пор. також: *поковзом, зашморгом, пошептом, потоптом* etc.

Літературна мова цих орудних майже не знає.

Тип 4. *Згрізна, знизенька, згорда* тощо.

Так само не знає літературна мова такого типу прислівників, що дуже поширені в народній мові та в мові старших клясиків.

ПРИКЛАДИ.

Пріcько, годі! — *згрізна* озвавсь до неї батько її Павло Яненко К. Черн. 75. — А я шапку із головки, *знизенька* вклонився Драг. НУП. в. II. 76. — Та на свої турки *зозла* гукає Думи. УАН. 7. — І сама собі *зтиха-знишка* важко зідхає Думи. УАН. 49. — Смутно себе має, на Чорне море *спильна* поглядає ib. 77. — То старший брат *згорда* словами промовляє ib. 105. — Ой, приїхав щиглик *спишна*, Сів собі в саду на вишні Чуб. V. 1127. — Та він засів коло стола, *здрібна* промовляє ИП. Ант. Драг. II. в. І. 58. — До матери *згорда, зпишна* промовляти Кравч. ЕМ. V. 75. — Шла по ней (горі) дівчинонька *зборзенька* Гол. IV. 315. — Капуста… засипана *згуста* ib. IV. 319. — Ой, на татарина *скрива*, як вовк поглядає ИП. І. 169. — Ой, підтягай, та малий журо, та попруги *із туга* ИП. І. 64. — *С часта* не пивати Гол. III. 331 [2]).

Цій прислівники складаються з прикметника нечленного в родовому відмінку, що залежить від прийменника «з».

Пор. те саме з іменниками:

Козак дівку *з душі* любить заняти не сміє Чуб. V. 165. — Я його *з лиця* знаю Чуб. V. 1092. — *Зо всього горла* закричав Кот. Ен. І. 477. — Вже *з правди*, що голова росте Кв. 11. 8 [3]).

Тип 5. *Скидя*.

Скидя (= скидаючи) Гр. Сл. — *Збіга, злега* etc. — Пор. і: *ридма, сидьма* etc.

1) Пор. і проф. Ів. Огієнко, Курс укр. яз. 235—236 та проф. Є. Тимченко, Інстр. 63.

2) Див. прикл. у проф. Є. Тимченка, Функ. ген. 36—37.

3) Прикл. у проф Є. Тимченка, ib.

2. За невластивість українській мові (як народній, як і літературній) прислівників типу: «*чаруюче*», «*переконуюче*» та «*чаруючо*», «*переконуючо*» тощо.

Увага. Щодо найпоширенішої в літературній мові групи відприкметникових прислівників [1]), то найчастіше закінчення вони мають *-о*. Прислівників на *ѣ*, *і*, (*е*), дійшло дуже мало (*нині*, *добре*, *зле*, тощо). У польській та російській їх дуже багато. Давнє закінчення *е* збереглося по шелесних: *охоче*, *боляче*, *гаряче*.

Такого типу прислівники взагалі мало властиві укр. мові. Уважаю, що не властиві українській мові отакі, напр., прислівники, як от: *повчаюче*, *чаруюче*, *переконуюче* etc., що утворені від цілком уже невластивих українській мові дієприкметників на *-чий*. Тут властивіші — як до відтінку та змісту — хоч би відповідні дієприслівники: *чаруючи*, *переконуючи* тощо. А вже абсолютно не властиві, уважаю, такого самого типу (по шелесних) прислівники з закінченням *-о*, як от: *чаруючо*, *переконуючо*, *заперечаючо*, *питаючо* etc., що поширені в Галичині. Справедливо вважають їх за польонізм [2]).

Цікаво відзначити, що частенько їх уживає й Винниченко (пор. Сон. маш.). Чи не під галицьк. впливами?

3. Інші прислівники.

Згадаю тут і такі прислівники, що ними, мовляв М. Гладкий, «народ пользуется для придания образности и живости своей речи» [3]). Пор., напр.: *гаразд* — поруч із *добре*; *годі* — поруч *досить*; *еге*, *авжеж*, *атож* — поруч *так* (пор. пол. tak), *ачей*. Пор. іще: босоніж, вщерть, горілиць, досхочу, живосилом, залюбки, заздалегідь, манівцями, навмання, притьмом, прожогом і т. ін. без кінця та краю.

4. Прислівникові конструкції на вимір.

Дуже широко знає українська мова звороти на вимір, що їм у російській мові здебільшого відповідають орудні. Це такі прислівники (одного кореня з прикметниками) з прийменником *за-в*: *заввишки*, *завдовжки*, *завширшки*, *завглибшки*, *завгрубшки*, *завбільшки* і т. ін.

Отже, замість казати: хата *шириною* в 10 арш. і *довжиною* в 20 аршинів, кажуть: хата 10 аршинів *завширшки* і 20 арш. *завдовжки* й т. ін., див. далі.

ПРИКЛАДИ.

---

1) Докл. див. за них у проф. Ів. Огієнка. Чистота, 132—134.

2) Пор. проф. Ів. Огієнко: «Але цікаво підкреслити, що всупереч закону про незмінювання на *-о* кінцевого *-е* по шиплячих (див. §7), в літературній мові Галичини (може під впливом польських форм типу przekonywająco) панують прислівники на *-о* по шиплячих, напр.: Фр. З. в.: охочо 163, Фр. З. Б.: рішучо 147, Мак. Яр: рішучо 152, Щур. Рол.: могучо 107, Леп. З. гл.: зловіщо 73, Бирч. II: рішучо 149 і т. п.; літературна мова Великої України знає тільки: рішуче, могуче, зловіще і т. п.» (Чистота, 133—134).

3) Практ. курс укр. яз. 66.

Камінь такий *завбільшки*, як де є хата велика Рудч. І. 105. — Намисто було *завгрубшки*, як моє Гр. — Так *завдальшки* (рос. на таком расстоянии), як до тієї греблі Гр. — Де хата стояла, — кропива та бур'ян *заввишки* з мене поросло Барв. — Роги по аршину *завдовжки*, коли не більше Стор. — В цій кручі *завглибшки* буде сажнів півтора Гр. — Один татарський шлях ішов *завширшки* на десять, або й більше міль Кул. VI. Г. 58. — А там був, на тім місті, де вони встановились, камінь, такий *завбільшки*, як де є хата велика Рудч. ЮРС. в. І. 105. — Зробіть мені лопату в аршин *завширшки*, а в сажінь *завдовжки* Катеринослав. п. Чуб. II. 223. Тимч.

Пор.: в дві сокири язичище, як граблище в неї зуби,
пащі в три струмки широкі,
в сім човнів *завширшки* спина Тимч. Калев. 117
на сто сажнів дзьоб *завдовжки*,
паща буде в шість потоків,
в шість списів язик *завдовжки*,
як п'ять кіс ті пазурища Тимч. Калев. 118.

Увага. Уживаючи цих прислівників, зважають на такі зв'язані з ними конструкції, що від них залежить і певний відтінок (точний — неточний вимір тощо):

1) Із сполучником «*як*» (дає відтінок приблизного порівняння, а не точно), пор.: Так *завдальшки* як до тії греблі Гр.

2) Із прийменником «*з*» і знахідним відмінком (дає відтінок приблизности): *Заввишки з* чоловіка Стор. 61—62.

3) Із прийменниками «*у*», «*на*» й знахідним (дає точний вимір):

У три дроти *завгрубшки*… *На сто* сажнів дзьоб *завдовжки*…

4) Без нічого (дає точний вимір).

Тут буває теж дві конструкції:

а) З знахідним відмінком: хата *три сажні завширшки*,

б) З родовим відмінком: Надибав він чоловіка *завбільшки стирти* Rokoss. 60. Тимч. [1]).

5. Знахідний на вимір.

Подаю тут також широко відомий у народній мові знахідний на вимір, як при дієсловах, як і при прикметниках та іменниках [2]). Літературна не знає його.

ПРИКЛАДИ.

Була у нас кобила *сім верст довга* та *три дні лиса* Манж. 123. — Рів єсть *три лікті глубокий*, а *два сяжні широкий* Грам. Осадци, 218. — Сосна (— *С.С.*)

1) Проф. Є. Тимченко вважає, що «при этих наречиях гссподствует сочетание с предлогами «з» и «у» и союзом «*як*» (Функ. ген. т. 70, ст. 5). Проте, думаю, що все тут залежить від відтінку та точности (див. вище) виміру.

2) За нього каже Miklosich: «Der Acc. bezeichnet, als nähere Bestimmung von Verben und Adjectiven, das Mass auf die Frage wie weit, wie lang, wie breit, wie hoch, wie tief, wie alt, wie schwer, wie viel werth» (V. S. 390).

єсть *двісті стіп висока* ib. — А Ївга од його *годів п'ять* була *молодша* Кв. Коз. дівка, 6. — Кінь *половину* золотий, *половину* срібний Чуб. II. 300. — *Крихту сивий*… «мотуз *три сяжні довгий*», срб. див. Данинич, 411, теж Mikl. IV. 390 [3]).

Пор. іще приклади:

А я *сім шкір* калита, по коліно борода Левч. КОП. 310. — І він казав собі зробити *коромисло двайціть тисяць пудів* жиліза Левч. КОП. 314. — А *дівчинка сім літ* в него була Левч. КОП. 564. — І дурний викопав яму: *шість локот глибока*, а *шість локот широка* ЕЗб. VII. 89. — А на дворі за хатою лежав дуб *довгий штири метри*, а *грубий двайцять п'ять* цалів ЕЗб. VII. 50.

Пор. також: при прикметниках міри прийм. «*на*» з іменником: На *дви лікті* довгий ЕЗб. 8. 52. — *На три лікті* борода довга ib. — Довга *на пйедь* МУЕ. XIX—XX. 8. — Широкий *на три пальці* ib. 9 (пор.: груба як малий палець, ib. 8). — Великий *на локоть* ib. II [4]).

Поруч із цими є ще такі прислівники: *удовж*, *углиб*, *ушир*, *уширшки*, *удовжки*, *угрубшки* тощо, що з них повитворювались подані вище (додано прийм. *за-* і зак. *-ки*).

Увага. Зворот з іменником у родовому дуже рідко трапляється: Невід був у два сажні *глибу* Ост. — Три сажні *довжини* тощо [1]).

Знає ще українська мова по своїх західніх говірках такі прислівникові та прикметникові звороти з «*за*»: Хотів зміряти, як *за високо* (= заввишки) від землі до неба Яв. 6. — Який *за великий* (= який завбільшки) [2]).

XXIII. ЯКІ КОНСТРУКЦІЇ ЗНАЄ УКРАЇНСЬКА МОВА ЗАМІСТЬ НЕВЛАСТИВИХ ЇЙ У ФУНКЦІЇ ВІДНОСНИХ СПОЛУЧНИКІВ ЗАЙМ. «*КОТОРИЙ*, (*КОТРИЙ*)» ТА «*ЯКИЙ*».

Більшість дослідників української мови відзначають, що займенники *который* (*котрий*) та *який* у функції чисто відносних сполучників українській мові невластиві. Якщо вони й трапляються ще в літературній мові, то тільки під книжними впливами: давньої книжної мови української і книжної російської («который, какой») та польської («który, jaki») [3]). Замість них тепер радять здебільшого сполучника *що*. Проте, українська народня мова знає тут багато ще й інших способів відносної сполуки.

Усі вони становлять різні відміни двох основних:

І. паратактичного (сурядного), коли з логічно-головним реченням в'яжеться друге, логічно-підрядне, але граматично цілком самостійне: а) із сполучниками *а*, *і* та займенниками *той*, *та*, *те*, *ті*, *він*, *вона*, *воно*, *вони*

3) Див. проф. Є. Тимченко, Акузатив, 19.

4) Див. проф. Є. Тимченко, Акузатив, 79.

1) Пор. О. Курилова, Уваги, 175.

2) О. Курилова, Уваги, 176.

3) Щоправда, займенники *который*, *котрий*, *який*, особливо перший, дуже поширені в народній українській мові, але в іншій функції (див. розділ X).

(синдетично) або: б) без ніякої назверхньої ознаки цього зв'язку, без сполучника (асиндетично);

II. гіпотактичного (підрядного) способу відносної сполуки, коли головне речення в'яжеться з підрядним відносною часткою *що* (самою або з особовим займенником у потрібній формі).

Особливу увагу даю першому, паратактичному (сурядному). Літературна мова його майже не знає.

Подам отже приклади цих паратктичних відносних конструкцій.

I. ПАРАТАКТИЧНА (СУРЯДНА) ВІДНОСНА СПОЛУКА [1]).

А. Коли є сполучники «*а*», «*і*» та займенники «*той, та, те, ті*» або «*він, вона, воно, вони*» в потрібних відмінках.

Синдетична паратактична сполука.

ТИП I.

1) І там через море лежить золотий міст, *а на тому мості* (зам. «на котрому», «на якому») різні дерева стоять Рудч. ЮРС. II. 95.

2) А там близько був мурований стовп, *і в тім стовпі* (зам. «у которому», «в якому») була її дочка замурована Рудч. ЮРС. I. 145.

3) Узяв мизинним пальцем, підняв цю скалу, аж там велика яма, *в тій ямі* три богатирі ЕМ. Гр. 2. 349.

4) Прийшов до моря, *а на морі* рибаки рибу ловили далеко від берега ЕЗб. VII. 51.

5) Поперед мене став, *і на ставу* млин порожній ЕМ. Гр. 2. 338.

6) У полі калина, *на калину* вітер віє Чуб. V. 151.

У цім типі іменник головного речення, що до нього стосується підрядне, повторюється в підряднім у відмінку, що це підрядне його вимагає, із сурядним сполучником «*а*», «*і*» або без нього, а при іменнику ставиться вказівний займенник — *той, та, те, ті* у відповідному відмінку (згода) і на того іменника показує (Пор. Пот. III. 328); того займенника може й не бути.

Ції конструкції дуже поширені. Знає їх і стара українська мова (пор. у літоп.: Внидеть устье в море Варяжсьское, *и по тому морю* ити до Рима Л². 6. Пот.).

ПРИКЛАДИ.

У цім I типі бувають такі випадки:

1) Спосіб цей максимально поширений; прикладів є сила. Через брак місця я подаю їх обмеженою мірою.

1) Із займенником та з сполучником.

Сполучник «а» [1]).

Народня мова знає цей тип дуже широко й влучно його використовує.

А поїдьмо ми, каже, лучче туди, де за морями, на острові, де є двір, *а в тому дворі* (зам. «в котрому», «в якому») живе баба Рудч. ЮРС. II. 97. — Молявка проказав за Яненченком присягу, *а в тій присязі* (зам. «в которій», «в якій») обіцявся К. Черн. 86. — А як підійдеш, то буде стояти труна, *а в тій труні* лежать гроші й свічка стоїть ЕМ. Гр, 2. 141. — Вийшли за село, ведуть по дорозі, *а на тій дорозі* калюжа була ЕМ. Гр. 2. 335. — Стоїть там скирта давня, *а коло тої скирти* шагів за 50 та коняка лежить, що чоловік обідрав ЕЗб. XIV. 278. — Да й каже своєму товаришеві: «Ходім, брате, осюдою: тут є слободка, *а в тій слободці* єсть люди мені знакомі» Рудч. ЮРС. I. 208. — Ото найшли конюшню, *а в тій конюшні* повно коней і возів, а в возах повно грошей Рудч. ЮРС. II. 181. — Є в полі дуб, *а під тим дубом* стоїть тридев'ять дівиць, голії і босії і простоволосії ЕМ. Гр. 2. 34. — Пішли вони на ярмарок і зустрілися з чоловіком, *а той чоловік* вів козу Рудч. ЮРС. I. 67. — От він колись пішов од неї, ходив по лісі та й наглядів яму, *а в тій ямі* було дванадцять чортів Рудч. ЮРС. I. 57. — Додав латинські вірші, *а в тих віршах* порівняв Горецького з Титом Лівієм Кул. VI. Г. 81. — Ідуть вони дорогою і приходять до одного міста, *а в тім місті* була… з дванадцятьма головами ЕЗб. VII. 110. — На Чорному морі там стояла темниця кам'яная, *А в тій темниці* сімсот козаків, бідних невольників пробувало Думи. УАН. 151.

Сполучник «і».

А там близько був мурований стовп, *і в тім стовпі* (зам. «у котрім», «в якому») була її дочка замурована Рудч. ЮРС. I. 145. — І на ввесь город той одна криниця, *і в тій криниці* (зам. хибн. «в котрій», «в якій») сидить… з дванадцятьма головами ib. 126. — І там дванадцять каменів і дванадцять дверей, *і* так *ті двері* самі одчиняються і самі зачиняються ib. 124. — Колись, як ще були люди панські, і в одного пана служив чоловік, *і того чоловіка* пан дуже любив за те, що він був ісправний ib. 60. — У тому саду стовп, *і на тому стовпі* кіт ходить Рудч. ЮРС. II. 103. — А у них у садку були золоті яблука, *і* занадився *до тих яблук* (зам. хибн. «до котрих», «до яких») кабан Рудч. ЮРС. I. 159. — Іди в ліс на полювання, *і* там далеко *в лісі* є маленька хатина, *і в тій хатині* є на вікні три яйці, *і з тих яєць* будеш мати жінку ЕЗб. VII. 132.

1) Цей тип відзначав й проф. Є. Тимченко, (Укр. грам. для III і IV кл. 120) та проф. М. Сулима, (Лекції, 119).

2) Із займенником, але без сполучників.

Узяв мизинним пальцем, підняв цю скалу, аж там велика *яма, в тій ямі* (зам. «в котрій», «в якій») три богатирі ЕМ. Гр. 2. 349. — Вийшов він у степ, дивиться, а в степу верби, *став, коло того ставу* (зам. «коло котрого», «коло якого») хатки, живуть люди ib. 265. — Як я заблудив, зайшов (ем) *на фільварок, на тім фільварку* були самі шатани, тай вони мене не хтіли назад пустити ЕЗб. VII. 57. — Поведеш мене в *кошару, — там у кошарі* (зам. «в котрій», «в якій») вівці, там до стовпа й прив'яжеш ЕМ. Гр. 2. 3. — Пішов у таке-то *царство, у тому царстві* Рудч. ЮРС. II. 157. — Кований, *пояс, на тім поясі* золоті ретязьки, *на тих ретязьках* мідні ключі ИП. Ант. Драг. I. 44. — Дивлюсь, поперед мене другий *ставок, там коло ставка*, чумаки пасуть коні ЕМ. Гр. 2. 339.

3) Із сполучниками, але без займенників.

Сполучник «а»

Прийшов до *моря, а на морі* (зам. «на котрому», «на якому») рибаки рибу ловили далеко від берега ЕЗб. VII. 51. — Коли зачав його вітер приносить до якогось *берега, а над берегом* (зам. «над котрим», «над яким») була дуже здорова пуща Рудч. ЮРС. II. 19. — Танцювала, танцювала, далі махнула й лівим рукавцем — і в тім саду стала *річка, а на річці* лебеді плавають Рудч. ЮРС. II. 103. — Повів. Веде та й веде, — коли *ліс, а в лісі* пуста хатка стоїть Рудч. ЮРС. II. 66. — От пішли. Баба бере грибки, коли дивиться, — у кущику *гніздечко, а в гніздечку* уточка сидить Рудч. ЮРС. II. 32. — Повно коней і *возів, а в возах* повно грошей Рудч. ЮРС. II. 181.

Сполучник «і».

Поперед мене *став, і на ставу* (зам. «на котрому», «на якому») млин порожній ЕМ. Гр. 2. 338. — Ну, каже, чи є серед моря золотий *міст, і на мосту* стовпи, а на стовпах *трям і* чоловік висить *на тряму* ЕЗб. XIV. 203. — А як навчився він вже писать, то закопав високий *стовп, і на стовпі* таблицю прибив і на тій таблиці написав так Рудч. ЮРС. II. 92. — І там у його єсть золотий *сад*, золотим барканом обгороджений, *і в саду* стоїть золотий стовп Рудч. ЮРС. II. 95.

4) Без сполучників і без займенників, зв'язок тримає повторений у головнім та підрядним реченні іменник.

У полі *калина, на калину* вітер віє Чуб. V. 151. — Старого чужого… аглицького була *бабка* на тім удивленії, триста літ *бабці* ЕЗб. XIV. 87. — Тече *вода, на воді* є трумло ЕЗб. VII. 141. — Ще за троє суток не видать і *вершків*, до небес уже *вершки* підходять ЕЗб. XIV. 167.

ТИП II.

1) Прийшов до них *чоловік* із города, а *він* того літа ходив у Київ, та й кае Кв.

2) Ой у полі *билина, її* вітер колише Метл. 78.

3) Стадо *коней* вороних, *на них* узди золотії Чуб. V. 1023.

У цьому типі підрядне речення в'яжеться з головним особовим займенником із сурядним сполучникам «*а*, *і*» або без нього [1]). У підряднім реченні вже не повторюється іменник головного із займенником указівним. Його заступає займенник (*він*, *вона*, *воно*, *вони*) у відмінку, що його вимагає підрядне (пор. Потебня, Из зап. III. 330—331).

Коли є сполучник, займенника може й не бути. Цей спосіб дуже поширений в українській народній мові ще від найдавніших часів. Ось, напр., з Дан. Пал.: Есть печера, (а) изъ нея исходить источникъ — та сила ще таких прикладів.

У цім II типі бувають такі випадки:

ПРИКЛАДИ.

1) Із займенником та сполучником.

Сполучник «а».

І той стрілець надибав отсего птаха, *а я єго* (зам. «котрого», «якого») в цілім світі не видів Левч. КОП. 35. — Десь то, кажуть, жила собі *баба* удова, а *в неї* (зам. хибн. «в котрої», «в якої») був син та невістка ЕМ. Гр. 2. 143. — В одному селі жив *піп* з попадею, *а він* був дуже ненажелний Гнід. IV. 79. — У діда Гаврила був *син* Кузьма, *а його* увесь куток зна Гнід. IV. 116. — За тим *криша* з труни килимом покрита, *а* несуть *її* чотири боярини Кв. Мар. 119. — Хіба не я буду, щоб *вітра* не знайшов, — я йому розкажу, як то жито було загорьоване, *а він* розвіяв Рудч. ЮРС. II. 126. — Жив собі *чоловік*, а *в йог*о було три сини Рудч. ЮРС. II. 12. — Нашкрябав *донос… а в йому* списав, що говорив Андрій Дорошенко К. Черн. 138. — Вони принесли до Борковського *супліку*, *а в їй* (зам. хибн. «в котрій», «в якій») писали, що виробляв воєвода К. Черн. 122. — Учора прислано мені *звістку*, *а з неї* я довідався, що це саме та дівка, що тут шукано К. Черн. 119. — Тоді ще були на трьох мурах у середині *хори*, *а* сходили *на їх* східцями не з середини…, а зокола через башту К. Черн. 26. — І вернулася з циновим *тарілем*, *а на йому* лежали печені карасі К. Черн. 20.

Увага. Що в українській мові конструкції *а він*, *і він*, *а той*, *і той* та ін. цілком заступили відповідні конструкції з *который*, видно також хоч би й з отаких прикладів:

І так ішов я дорогою, а вони — *стежкою*, *которая* (= і та, а та — *С.С.*) стежка сходилась на дорогу Левч. КОП. 46. — І ідуть вони дорогою через *дубовий* ліс, *на котрих* (= а на тих, і на тих — *С.С.*) дубах золоті листя ЕЗб. VII. 130. — Розіслав по всім світі людий, щоби его конечни знайти: «бо як не знайдете, то вам всім постинаю голови». *Котрих* (= а їх, і їх — *С.С.*) *було* всіх тридціть чоловіка, що єго гляділи Левч. КОП. 486.

1) Цей тип відзначає й проф. Є. Тимченко, (Укр. грам. для III—IV кл. 120) та проф. М. Сулима, (Лекції, 119).

Пор. іще й такий оригінальний приклад: А як він повернувся назад, до того палацу, *котрі* (зам. «в котрому», «що в ньому» та ін. — «котрі» в функції відносної частки «що» — *С.С.*) ті розбійники були побиті через його фурмана Е3б. VII. 109 [1]).

Сполучник «і».

Приїздить той *мужик — і він* (зам. «котрий», «який») був злодій — і каже Левч. КОП. 529. — То один був такий *музикант, і він* (зам. «котрий», «який») так міг гарно грати, що вже лучче ніхто не заграє ЕМ. Гр. 2. 57. — Був собі багатий *купець, і він* (зам. «котрий», «який») був такий багатий, що не знав, скільки в його хазяйстві грошей єсть ib. 257. — От ідуть вони як-раз: біля дороги росте *яблуня і на їй* такі красні, такі гарні яблука, що й сказати не можна Рудч. ЮРС. II. 76. — От приїжджає до його *пан* багатий, *і він* має село Рудч. ЮРС. I. 211. — Були собі *дід та баба, і мали вони дочку, і вона* була в їх така коханка, що виросла, вже пора й сватати, а вона не вміла діла робити Рудч. ЮРС. I. 179. — Був собі *чоловік, і все його* жінка слабувала ib. 168. — У одної жінки був син *парубок, і він* (зам.: «котрий», «який») раз-у-раз сидів на печі Рудч. ЮРС. II. 85.

2) Із займенником, але без сполучника.

Заходжу в хату — нема нікого, тільки сама *молодиця, вона* (зам. «котра», «яка») тільки родила дитину ЕМ. Гр. 2. 334. — Єсть у мене вісім *волів, вони* (зам. «котрі», «які») в мене не ходять орати і нічого не роблять Рудч. ЮРС. I. 116. — Був собі *купець* Іван Іванович, *він* (зам. «котрий», «який») усе їздив по морі Рудч. ЮРС. I. 100. — Жив один *дід*, було *в його* три сини Гнід. IV. 46. — А он насупроти живе *чоловік, у його* дві хати — він пустить ЕМ. Гр. 2. 200. — Ідемо, каже, дальше, коли ж лежить *чоловік*, коло криниці, тече *йому* рівчак через рот, а він кричить Кул. ЗЮР. I. 307. — Пішов він до ліса і найшов *вербу, — її* вітер зломив пополам, а була в три обійми і дуплата Е3б. XIV. 182. — У самого меншого народився *син, йому* сім літ, а він усе в колисочці лежить ЕМ. Гр. 2. 344.

Пор. у старо-укр.: Бѣ множьство ихъ; сѣдяху бо по Днѣстру оли до моря, *суть гради ихъ* и до сего дне Літ. Лавр. стр. 12, Будде, ор. с. 231.

3) Без займенника, але з сполучником «*і*» (єд. займенник в особовій формі дієслова).

У пана був *наймит, і гонив* (зам. «котрий», «який») товар пасти ЕМ. Гр. 2. 79. — З'їхались на постоялий двір два…, *і* обидва *були* в одставці ib. 332. — Був такий *пан, ще* за кріпацтва, *і жив* одиноко, нежонатий, значить, а скупий такий, що не доведи ib. 230. — Був собі *швець, і мав* жінку, да таку ледачу Рудч. ЮРС. I. 173. — Було то таких три *жінки, і такі* були подруги, що одна од другої нікуди не піде Рудч. ЮРС. I. 165. — Була *баба і мала* одну дівку Левч. КОП.

1) За такого типу конструкції див. у Корша, СОП.

477. — Був собі бідний *мужик, і мав* діти Левч. КОП. 473. — Був собі бідний *чоловік, і не мав* звідки жити Левч. КОП. 536.

Звертаю увагу на приклади, що в них поруч із цими конструкціями стоять гіпотактичні з «*що*»: Був то собі *чоловік, і мав* три сини Левч. КОП. 456. — Пор.: Бо то був собі такий окоман, що мав три сини Левч. КОП. 503.

Отже, близькість цих конструкцій відн. сполуки безсумнівна [1]).

ТИП III (комбінований).

Українська мова влучно комбінує I та II типи з усіма їхніми підтипними відтінками. Ось, кілька прикладів:

1) І там у його єсть золотий *сад*, золотим барканом обгороджений, *і в саду* стоїть золотий *стовп, а на тому стовпі кіт* сидить, *і той кіт* вгору йде — пісні співає, а вниз іде — дуже гарні казки каже Рудч. ЮРС. II. 95.

2) Ну, каже, чи є серед моря золотий *міст, і на мосту стовпи*, а на стовпах трям, *і* чоловік висить на *тряму* ЕЗб. XIV. 203.

3) А поїдьмо ми, каже, лучче туди, де за морями, на острові, де є *двір, а в тому дворі* живе *баба, і в неї* єсть вісім синів-соколів Рудч. ЮРС. II. 97.

4) Коли я з вами не піду додому, бо я видів ту в тім лісі *двір, і коло того двора* сиділо дванадцять *розбійників, і межи ними* в середині сиділа дуже ладна *панна, то я єї* хочу взяти додому і буду ся *з нею* жинити Левч. КОП. 486.

Є й такі приклади, що там комбіновані всі способи відносної сполуки — отже паратактичні з гіпотактичними (див. далі), синдетичні з асиндетичними тощо.

Ось, наприклад, гіпотактична й паратактична сполука:

Їден був такий *цісар, що* мав *жінку, і та жінка* не мала дітей ЕЗб. VII. 52. — А єсть у нас тут такая *бариня, живе* у міщанина, *а у неї* єсть два сини годів по сім ЕЗб. XIV. 184 та ін. — Пор. іще: В Брянських лісах є такий склеп, *що* по їдні стороні стоїть 500 бочок і по другі 500 бочок грошей, *і* четверо двирей чавунових, *і за* читвиртими *двирми* стоїть *столик, і на тім столику* золотая *ваза, і в тії* вазі насипано якесь зіля, *і* волотая ложичка в *тії вазі* Левч. КОП. 58—59. — Запиши мені теє, *що вдома* маєш, *а о нім* не знаєш Левч. КОП. 304.

Увага. Цікаво, що займ. *котрий*, коли й трапляється ще, то цілком так, як констр. «*а той, і той, а він, і він*» etc.

І так ішов я дорогою, а вони — стежкою, *которая* (= і та, а та — *С.С.*) стежка сходилась на дорогу Левч. КОП. 46. — І ідуть вони дорогою через дубовий ліс, на *котрих* (= а на тих, і на тих — *С.С.*) дубах золоті листя ЕЗб. VII. 130. — І ідуть вони через ліс сосновий, на *котрих* (= а на тих, і на тих — *С.С.*) соснах їст срібна щітина ib. 130.

За такого типу конструкції див. у Корша, СОП.

---

1) Пор. у н. грецькій: βαρκούλαις βλέπουν, κ’ ἔρχονται, καράβια, καὶ προβαίνουν Mik. V. S. 260.

Б. Коли нема сполучників та займенників, а іменник не повторюється.

Асиндетична паратактична сполука.

ТИП І.

1) Бачили якусь *дівчину*, од криниці воду *несла* Рудч. II. ЮРС. 33.

2) Де тепер великі і хороші хороми, там були *озера*, очеретом *поросли* Кв. Щира люб. Пот. II. 240.

3) А тут трохи погодя і прийшла до неї *жінка*, уся голова *обв'язана* Кв. 194. О.К.

У цім типі іменниковий додаток або підмет головного речення показує на підмета або іменникового додатка підрядного паратактичного, а в нім немає не тільки відносного, але й вказівного займенника.

ПРИКЛАДИ.

Винесіть моїй *бабі*, там на санчатах *лежить* (зам. хибн. «котра», «яка» там на санчатах лежить) Гнід. в. IV. 39. — А знов їдна була жінка, що мала їдного дурного *сина*, *називався* (зам. хибн. «котрий», «який» називався) Гриць ЕЗб. VII. 118. — А в тій криниці сидить така… *має* дванадцять голів, і щодень мусить… дати одного мужа… ЕЗб. VII. 36. — Приходять за місто, там є такий *камінь* великий, *має* два андгаби великі ЕЗб. VII. 28. — Був собі *чоловік*, *любив* на охоту ходити ЕМ. Гр. 2. 64. — Прийшов на базар, стоїть на базарі 50 возів чумацьких *льону* хвунтового, пан багатий *вивіз* продавать ЕЗб. XIV. 262. — Іде та іде, коли й зустрічає *чоловіка* — *іде* кудись Рудч. ЮРС. I. 90. — Знаєте, єсть такі *грамотії*, *розказують* Гнід. IV. 87. — Над річкою Трубайлом стоїть висока *круча*, вся *обросла* кучерявим в'язом, а коріння повисло над самою річкою Кул. Ор. 5. — А на Старику, що до Швейківки — сиділи *греки*, усе *ковалі були* Кравч. ЕМ. V. 18. — Там сиділи два *голубочки*: ніженьками всю гору *сходили*, крилечками круту гору *вкрили* Чуб. V. 151. — Що на горі *санчата*, *спускаються* (зам.: хибн. «на котрих», «на яких») дівчата Чуб. V. 98. — Дивишся — як на те ж *криничка*, вода так і *ллється* (зам. хибн. «з котрої», «з якої») Рудч. ЮРС. II. 60.

Також вставні:

А єсть у нас тут така *бариня*, *живе* у міщанина, а у неї єсть два сини, годів по сім ЕЗб. XIV. 184. — І будеш багатирям розказувати, що такі то набігли у степу *Буха Копитовича*, семий год *пішов*, а він на сім багатирів став воюваться ЕЗб. XIV. 41. — Вона так і зробила, а сама стала втікати, і догнала *чумаків* — із рибою *ішли* (зам.: «котрі», «які» ішли) — і заховалась під рибу Рудч. ЮРС. I. 204. — А той найстарший взяв собі *панну* (*злапали* в дорозі) і тримав си на руках ЕЗб. VII. 108.

Перевага (в розум. природности думки та образности) цих паратактичних проти гіпотактичних очевидна. Пор.: *Бачили*

якусь дівчину, од криниці воду несла Рудч. II. ЮРС. 33 — і: *Бачили, що якась дівчина од криниці воду несла* та ін., тобто дійсно вся увага на головному: «бачили *дівчину*», а далі з нею злютоване: «од криниці воду несла». (Докл. див. «Паратакса», розд. XXIX цієї праці).

В усіх цих прикладах на місці паратактичних реченнів може бути або речення з *що* (у рос. «который»), напр., зам.: «забачив дві дівчині, *квітки збирають*» — «забачив дві дівчині, *що* квітки збирають» (рос. «которые собирают»…), або дієприслівникове після vb. cognoscen. та ін. (забачив дві дівчині, квітки *збираючи*), або інші (див. ін. типи відн. сполуки у цій таки статті), або прийменникові звороти (зам.: Там стояло два дубочки, *схилились вершки до купочки* Гнід. в. II. ч. I. 187. — Там стояло два дубочки зі *схиленими до купочки вершками*…) та ін. У рос. мові тут можуть бути ще й дієприкметникові т. зв. скорочені речення («увидел двух девушек, собирающих цветы» та ін.).

Отже з тих прикладів, що вище, і поданих у Потебні (Из. зап. III. 326—327) видно, що в українській мові асиндетичні паратактичні способи відносної сполуки не «исключение, объяснимое небрежностью», як думав Корш (СОП, 49), а характеристична її прикмета. Конструкції цій жили від найдавніших часів і живуть в українській мові й досі. У багатьох випадках вони спадаються з функціями відносних займенників (пор. Корш, СОП, 49).

У літературній мові українській, уважаю, може відбутися той самий процес, що й в англійській та ново-скандинавських, що в них, як каже Корш, «эти старинные обороты, заимствовав новый смысл у относ. м-ний, отплатили им тем, что содействовали их опущенню» (СОП, 53).

Колишні паратактичні асиндетичні звороти, перейшовши через гіпотактичні підрядні, — і перебравши на себе їхнє значення, — поширяться ще більше і вже свідомо; отже, від паратакси (назверхньої) до найскладнішої гіпотакси (унутрішньої), до «complicirteste Art der Hypotaxis». Прецедент для пропуску відносних займенників у мові є. Умова для цього: «опошление их вследствие навыка к относ. связи, — навыка, до такой степени сильного, что она узнается без всякого внешнего признака, — по крайней мере, положительного, и что становится возможным такое заключение: ядесь связи нет, ergo — здесь относительная связь» (Корш, СОП, 44).

ТИП II. Ноче, *ти* страх породила, або: *ти*, ноче, страх породила… Т. — С.С.

У цім типі підрядне речення в’яжеться з головним особовим або вказівним займенником, що стоїть на чолі підрядного і на ньому натиск. Корш (СОП, 20—21) має цей спосіб за один з найдавніших [1]).

1) Пор. також a h d .: du den Himmel werbest — qui versas coeulum Grimm, 3.17. Mikl.

ПРИКЛАДИ.

Соловейку малесенький, *ти ж* на голос *тонесенький* Гр. ЕМ. 3. 184. — Ти, *голубе* сивесенький, *ти* на крила *рябесенький* Гр. ib. — *Ти, козаче* молоденький, *в тебе* коник вороненький Чуб. V. 169.

Пор. Також: Ой *ти, дубе* кучерявий, широкий лист *на тобі* Чуб. V. 285. — Ой *ти, дубе* кучерявий, гілля *твої* рясні; *ти, козаче* молоденький, слова *твої* красні Коц. ПДШ. 121.

ТИП III. *Аж забачив, дві дівчині квітки збирають*.

У цьому типі підрядне речення паратактичне стосується не до імени (підмет, іменниковий додаток головного), а до присудка (тим то в підрядному реченні має конче бути свій підмет) [1]).

ПРИКЛАДИ.

Бачу, йде чоловік (зам.: «що йде чоловік»); я ж думала голубець гуде, аж… Пот. — Ліг спати коло вікна і чує, двоє гомонять Нар. 112. О.К. — Прокидається, бачить — біля його гречаники, як перемиті Рудч. ЮРС. II. 101—102. — Жде він, що з цього буде. Аж бачить, якийсь чоловік гонить силу звір'я ib. II. О.К. — Дивиться — несе чоловік щупака ЕМ. Гр. 2. 191. — Бачу, свиня ходить з поросятами *С.С.* — І бачить во сні — стоїть у головах… да й каже Рудч. ЮРС. в. II. 159.

На місці цих паратактичних реченнів може бути в гіпотактичних сполучник *що* (*як*) або ін. Напр.: «Аж забачив, *що* (*як*) дві дівчині… квітки збирають»… і т. ін.

Паратактичних зворотів цього типу широко вживає українська мова замість гіпотактичних з відносними частками. Потебня каже за них: «Образец этот от глубокой древности доходит в просторечии и до нашего времени, причем ныне, при развитии относительных частиц, он получает такой вид, как будто такая частица в нем опущена» (Из зап. III. 333) [2]).

ТИП IV. *Летить орел понад морем*: *подай, море, пити* М. 64. Пот.

У цьому типі в головному реченні немає vb. sent. declar., де це дієслово наче пропущене. Звороти цього типу дуже поширені в українській народній мові і своєю лаконічністю надають вислову сили та енергії [3]).

ПРИКЛАДИ.

Прийшли ж вони до шинкарки: «дай, шинкарко, кварту» Драг. НУП. II. 31. — Отож, зупинивши народ на льоду, один козак побіг до суда в Золотоношу, чи можна пустить Кул. ЗЮР. I. 268. — Ой приїхав товариш: «Ходи, брате, косити» Волин. Рудч. ЧП. 179. — У п'ятницю раненько, поснідавши

1) Пор. Потебня, Из зап. III. 333.

2) Докладніше за стилістичну вагу цих конструкцій див. розд. XXIX у цій книзі.

3) Пор. у Потебні, Из зап. III. 334, також у О. Курилової, Уваги, 144.

гарненько: «Давай мені миску борошна, моя ненько» і сама таки убралася гарненька Гнід. в. IV. 118. — Прийшов до тої криниці: пливає хліб наверха, два боханці ЕЗб. VII. 96. — Так пішов по селах: що в світі діється Яв. 29. О.К.

II. ГІПОТАКТИЧНА (ПІДРЯДНА) ВІДНОСНА СПОЛУКА.

А. Відносна частка «*що*».

Другий головний спосіб відносної сполуки, що його знає українська мова (народня та літературна) замість невластивих їй книжних відносних займенників («*который* (*котрий*), *який*», також «*хто*») — це широко й єдино відомі в цій функції конструкції з відносною часткою «*що*».

Це «*що*», словами проф. О. Синявського, «составляет действительно одну из наиболее характерных черт соединения предложений» (Укр. яз. 100) [1]). Перевагу цього *що* (уже з XI століття) констатують і доводять майже всі дослідники [2]).

Цілком слушно зауважує проф. О. Синявський, що «супроти сполучення відносних речень із «який», «котрий» новіший спосіб сполучення з *що* є вища, доскональніша форма язикового мислення» (Порадник, 119 та докладніше ст. 118. Пор. також і К. Німчинів, «Нар. Уч.», дод. 1927, № 48, ст. 6).

Цю відносну частку «*що*» українська мова знає в таких випадках:

ТИП І. *Це той чоловік, що був коло мене*.

У цьому типі стоїть саме *що*, визначаючи назовний відмінок.

ПРИКЛАДИ.

Ізвели винести собі ту *воду, що* в шклянці на вікні ЕМ. Гр. 2. 316. — *Той, що* вбитий, то лежить, лежить, та прочумається, та й скаже ib. 220. — Приходить до цієї *долі, що* його брата ЕЗб. XIV. 261. — Іван Іванович приходить *до коня, що* з мідною головою Рудч. ЮРС. I. 104. — Живе він там, і добре йому жити, — ще краще, як у *того, що* вперед був ib. 90. — А він каже: «Це в мене такий *горщик, що* без огню варить кашу» Гнід. IV. 44. — Той *товариш, що* вміє добру пораду нам дати Пот. З. т. с. 583.

Увага. Самою незмінною часткою *що* не можна, звичайно, визначити інші непрямі відмінки, коли це конче потрібно. Але для цього українська мова, як і багато інших [3]), додає до частки *що* особового займенника в 3 особі потрібного роду та відмінка, (що він, що вона, що воно, що його, що її, що йому, що їй, що їх, що їм і т. д.), чистого чи з прийменником.

---

1) Проф. М. Сулима вважає це *що* за «одну з найориґінальніших особливостей української народньої й письменницької мови». Пор. Потебня, Из зап. III. 347.

2) Докл. за це див. розділ X. «*Который, який, що* в укр. мові». Пор. і Dr. St. v, Smal-Stockyj, (Gr. 301. §129), проф. О. Синявський, Порадник, 117 та ін.

3) Пор. у Корша: «Как ни странен последний способ, распространение его чрезвычайно широко и даже переходит за пределы какой-нибудь одной семьи языков» (СОП, 27).

ТИП II. *Стоять верби по-над воду, що я їх садила* Чуб. V. 139.

ПРИКЛАДИ.

а) Особовий займенник у назовному відмінку.

Був у нас такий *парубок, що* вивчився *він* на скрипку грать ЕМ. Гр. 2. 60. — Він ізвідтіль приїжджає додому — аж йому си *той, щю* як його не було вдома, то *він* родився, каже Рудч. ЮРС. I. 101. — Не жаль тому *козаченьку* поснідати дати, *що він* іде із улиці, як стане світати Закр. Стар. Банд. 160. Корш. — От мій *муж* іде, *що він* мене відборонив Левч. КОП. 408. — Був то такий *Климко, що він* шкіри крав і вівці, і робив кожухи і продавав Левч. КОП. 530. — Бо то був такий *піп, що він* дуже напивався і все пив Левч. КОП. 130. — Мав жінку, *що вона* завсіди до коршми носила, а він всьо під ключом тримав Левч. КОП. 181.

Увага. Пор. цікавий приклад: нехай він нас розсудить: кому воно впаде більше — чи *тому* впаде більше, *що котрий* украв, чи *тому, що которі* сиділи перед двором Рудч. ЮРС. 197. — Отже «що» й при «который». «Который» як чисто відносний сполучник не відчувається.

б) Особовий, займенник у родовому відмінку.

А в тім селі був той *мелник, що* то *його* дочка ЕЗб. VII. 18. — Аж потуманіли,… і той *чоловік, що* покрадені бджоли *в його* ЕЗб. XIV. 310. — Ото зустрічає їх та сама *жінка, що* дідова дочка *в неї* служила, та й каже Рудч. ЮРС. II. 59. — Купилась до козацтва і так звана *сваволя, що* постало *її* доволі по всіх країнах Кул. VI. Г. 94.

в) Особ. займ. у давальному відмінку.

А це ти, *той* самий, *що тобі* одписано? ЕЗб. XIV. 242. — Вилізти на *бука, що йому* вже десять літ 20. Mikl. V. Gr. 92. — Це *той, що я йому* подарував *С.С.* — І пішов *той, що єму* припали жорна, продавати їх Левч. КОП. 528. — Я не піду за него, бо то *той, що я єму* пальці відрізала Левч. КОП. 513.

г) Особовий займенник у знахідному відмінку з прийменниками та без прийменників.

То й дивиться в вікно — *ліс*: може *той, що* він *через його* йшов Рудч. ЮРС. II. 120. — І діставив їм *чоботи, що* як хто в них узується, то ступить крок — миля, а скочить — на дві милі ЕЗб. VII. 129. — Та вкинула його в ту *яму, що в неї* помиї зливають та нечисте скидають, а з ями зроблений спуск аж до моря ЕМ. Гр. 2. 251. — От вона стала дивитись — аж тая *груша, що* вона *її* обчищала Рудч. ЮРС. II. 64. — Там є й тепер іще та *криниця, що* вона наплакала *її* повну Кравч. ЕМ. XII. 215.

ґ) Особ. займенник ув орудному відмінку.

Та в його така *сопілка* була, *що* він *нею* звірів своїх викликав Рудч. ЮРС. в. II. 70. — То щоб кожен взяли *свою, що* маєш ся *з нею* женити, положили на своїм місці ЕЗб. VII. 61. — Не забуду я про ту *дівчину, що з нею* кохався Гнід. в. II. ч. I. 214. — Прикликали і ту *дівку, що* він *з нею* утікав, — хоч її ніхто і не

знав, що воно за дівка Рудч. ЮРС. I. 149. — Бодай тая степовая *могила* запала, *що під нею* жито жала, щастя й долю потеряла Чуб. V. 78.

Пор. і в стар. укр. мові: «Почерпало» — каждая *речь, що* черпают *нею*, яко ведро, конов, ковш Берин. 173. Приклад в Корша, СОП, 29 та в Dr. E. Ogonowsk'ого, Stud. 164.

д) Особ. займенник у місцевому відмінку.

Теперка дайте мені того *коня, що* вона *на нім* приїхала ЕЗб. VII. 146. — Тої *води, що* варять *у їй* яйця, не слід пити, бо очі болітимуть ЕМ. Гр. 2. 19. — Горе тому та *лебедику* самому, *що* поросло та біле пір'я *на йому* Гнід. в. II. ч. I. 63 та 167. — Те *барило* на санчатах, *що в йому* четвертина водки ЕЗб. XIV. 287.

Увага. В усіх цих прикладах маємо при *що* займенника в 3 особі однини чи множини. Проте українська мова знає й такі приклади, що там стоїть займенник і в 1 та 2 особі. Напр.: *Я* твоя *жінка, що* ти *мене* продав Рудч. ЮРС. I. 163. — *Ти* моя *жінка, що* я *тебе* продав. Це буває тоді, коли підрядне речення стосується до першої або другої особи, що за підмета або за предмета в головнім реченні та за предмета в підряднім [1]).

Б. «*Що*» — як суто-відносна частка.

Це *що*, яко відносна частка, не стосуючись до жадної граматичної категорії, може стояти само без особового займенника навіть у непрямих відмінках. Відзначивши Корш цюю особливість української мови, додає: «и тогда то обнаруживается вся широта, т. е. неопределенность этого *що*» (СОП, 28).

Українська мова широко знає і вживає самої відносної частки *що* без займенників і без прийменників. Це є велика й характеристична її особливість.

ТИП I: *А де ж тая дівчинонька, що я женихався* (наче випало: «з нею») Старосв. Банд. № 38.

Позич *ти* бандури, *що* сама граєш («на ній») ib. № 128. — Ти думаєш, *ті* люблять, *що* багато грошей («у них») Метл. 65. (Приклади в Корша, СОП, 28).

ПРИКЛАДИ,

(Саме «*що*» без прийменників та займенників).

Ой чия ж то пшениченька, *що* горобці п'ють. Ой то ж того козаченька, *що* палками б'ють Чуб. V. 937. — А про Савер-Могилу чув: вона стоїть на тому шляху, *що* чумаки у Крим ходили Кравч. ЕМ. XII. 213. — Там на Смолянці й досі череп'я лежить те, *що* горшки побили Кравч. ЕМ. V. 27.

А це ж того козаченька, *що* ми втрьох (наче проп. «його» — *С.С.*) любили Гнід. в. II. ч. I. 66. — От і каже Ясат: «Забув хустину, *що* шию (наче проп. «нею» — *С.С.*) зав'язував» Рудч. ЮРС. II. 74. — А сам узяв качалку ту, *що* сорочки (наче проп. «нею» — *С.С.*) качають, та й сів коло сала Рудч. ЮРС.

1) Див. проф. Є. Тимченко, Укр. грам. для III і IV кл. шк. сер. 119.

I. 194. — Положив ті шматочки в хустку й прив’язав тому коневі, *що* їздив (наче проп. «ним» — *С.С.*) Семиліток, до шиї і пустив коня в поле ЕМ. Гр. 2. 270.

Пор. також вставлене: Те, *що* з-за моря, військо (і просто: Те з-за моря військо) Рудч. ЮРС. 185. — А тоді він тільки заплакав, да й пішов з тим, *що* нема щастя, нічого й не брав більш у того хазяїна, *що* служив (наче проп. «у нього» — С.С.) Рудч. ЮРС. I. 89. — Вранці дід дав знати тому купцеві, що гроші (проп. «в нього» — *С.С.*) пропали, — що от мов, є солдат такий, що може вашу пропажу розшукати ЕМ. Гр. 2. 124. — Роздивився — аж якраз ті самі, *що* говорено (наче проп. «про них» — *С.С.*) Рудч. ЮРС. II. 97. — Де ті гроші, *що* ти служив (проп. «за них» — *С.С.*) ib. 154. — У год знов на того…, *що* була війна (проп. «з ним» — *С.С.*), *уп’ять* іде ЕЗб. XIV. 91. — Та взяв його да й замурував у стовп у такий, *що* тільки маленьке віконце (проп. «в нім» — *С.С.*), а то ввесь замурований Кул. ЗЮР. I. 115 [1]).

ТИП II. *Нема ж мого миленького, що карії очі* Чуб. V. 211, також Закр. Банд. 1. 74. Коц. ПЮР. 96. — Ой чи це ж той Микитка, *що* наопашку свитка Чуб. V. 177, також 67.

Ції конструкції дуже близькі до паратактичних (апозиція) типу «*Ой у полі дві тополі, верхи зелененькі*» та «*Іде козак в Україну, мушкет за плечима*» Чуб. V. 86. (див. розд. XXIX у цій книзі); проте, хоч мати їх за апозицію, хоч мати їх за речення, а роля відносної частки тут цілком виразна й подібна до прикладів вище [2]).

ПРИКЛАДИ.

Ой чия ж то пшениченька, *що* довгії гони. Ой то ж того козаченька, *що* чорнії брови Чуб. V. 937. — А тепер мене хортуна жене та темненької ночі А вздовж села, де мила моя, а *що* карії очі ib. 611. — Нема ж мого миленького, *що* карії очі ib. 211. — Пішов до того коня, *що* золота грива Рудч. ЮРС. I. 105. — Чия пшениця, *що* жовтая солома. Це ж того козака, *що* тихая мова Чуб. V. 103. — Не йди, доню, за такого, *що* на бакір шапка ib. 1092. — Чи це тая удівонька, *що* на углі хата Макс. СУП. отд. 2. 111. — Чи то, тато, тую брати, *що* воли-корови Кл. Кв. 191. О.К. — Чи ту, мамо, сватать, *що* головка гладка Чуб. IV. 52.

З родовим:

Оце ж тая хустиночка, *що* чорного *шовку*. Нема мого козаченька, *що* Сумського *полку* Чуб. V. 310.

Пор: Він собі та коней заведе таких, *що* як змії МВ. Горп. 116.

ТИП III. *Сестра його пішла у ту комору, що брат казав їй не ходити туди* Рудч. II. 69. — Пор. звич. літературне: «Сестра його пішла в ту комору, *куди* брат казав їй не ходити».

1) Яко зразок відносної частки подає Корш романське que (che) (СОП, 27): «известно, что частица сама по себе в силу неопределенности своего значения может отвечать за м-ние и за предлог вместе, как у Расина: Me voyoit-il de l’oeil qu’il (= du quel il) me voit aujourd’hui? см. Diez III, ст. 379. В этом случае частица подходит близко к союзу; см. там же, стр. 378» (СОП, 65).

2) Пор. у Корша, СОП 28—29. Також і О. Курилова, Уваги, 118.

У цьому типі народня мова й тут, у підрядних реченнях, коли вони в'яжуться з таким словом головного, *що* означає собою місце (або час тощо), знає прислівники вказівні (*там, туди, тудою, тоді, звідти* та ін.) проти прислівників відносних (*де, куди, кудою, коли, звідки* та ін.), що так само мало властиві їй, як і відносні займенники (*который* тощо).

Поруч із прислівниками вказівними можуть бути особові займенники у відповідній формі.

Невластивість відносних займенників уже відзначають усі майже дослідники та автори підручників; відносні прислівники, що так само мало властиві народній українській мові, як і займенники відносні, ще не привернули до себе належної уваги [1]).

Проте, на це звернув увагу ще Потебня: «Отношение здесь склоняемого местоимения указательного (пещера, …из нея…) к относительному (п. из нея же = из которой) точно соответствует отношению наречия указательного (ту, тамо; здесь, там; тогда и пр.). Согласно с общим характером слога в Хожд. Дан. Пал. («язык коего, по редкости употребления мест. относит. сходен с нынешним простонародним Пот. Из зап. III. 328) так же редки наречия относительные (…) как и местоимения относительные: А оттуду до Криты 20 верст, и ту єсть на великое море выйти (= откуда выход) Дан. П. Нор. 5» (Из зап. III. 331—332) [2]). Українська мова знає тут ті самі типи та випадки, що ми вже бачили вище замість *котрий, який,* як з сполучниками *а, і,* як і без них.

ПРИКЛАДИ.

1) Є ярочок, *і тут* (зам. *де*) у ярочку стоїть брама, *там* (зам. *де*) жили чоловік із жінкою ЕМ. Гр. 2. 94. — Але там у лісі була сіножать, *і там* (зам. *де*) косарі косили ЕЗб. VII. 40. — Десь назнала лисиця в лісі пастку (вовківню), *і там* (зам. *де*) м'ясо було положене Рудч. ЮРС. І. 21. — Надибають маленьку хатинку недалеко дороги, *і там* сиділа вдова Левч. КОП. 77.

2) І довів він його до Чигрина, аж туди до млинів, *а там* (зам. *де*) провалля великі Ем. Гр. 2. 59. — Пішли вони світ за очі і зайшли у чужу землю, *а там* був такий великий…, що до того …збиралось усе …:сліпий, кривий, малий ЕМ. 2. 251. — То їхав батько поуз Савур-могилу, *а там* великі шляхи йдуть: один у…, а другий у… Кул. ЗЮР. І. 155. — Коли ось ізвозе мене на таку кручу, *а там* стояла липа, похилившися над провалля Гнід. IV. 56. — І буду казати, що я оце доставляю оливу у Полтаву, *а там* є дуже великий…, то це йому Рудч. ЮРС. II. 150. — Доїжджаєм ми до балки, *там* кущ терну, і остались ми ночувать ЕМ. Гр. 2. 341.

3) (*що туди* зам. *куди*; *що звідти* зам. *звідки*; *що там* зам, *де* та ін.).

---

1) Пор. проф. М. Сулима, Укр. фр. 59 та О. Курилова, Уваги, 150.

2) «В простонародном русском так доныне, о плеонастичн. с нашей точки нареч. указательным» (див. Из зап. II. 204).

А тим часом сестра його пішла в *ту комору, що* брат казав їй не ходити *туди* Рудч. ЮРС. II. 69. — Йшли, йшли і зайшли *у* такий *ліс, що* й вийти *звідти* ніяк не можна, а там стояла земляночка ЕМ. Гр. 2. 253. — Ото як зачав той багатир по тому острову ходити та бити звірі, а *там* звірі такі були, *що нігде* таких не було Рудч. ЮРС. II. 92. — Виліз *на* таку *скелю, що туди* ніхто й не лазив досі Сул. — Миналися ті *часи, що* селяни під паном були *тоді* Сул. — Потрапив *у* таке *провалля, що відтіля* й не вийдеш Сул [1]). — З тим і повела його, поки стало дуба видать того, *що* криниця *під тим дубом* ЕЗб. XIV. 36. — *На* таку *гору* виїхав, *що* мій батько і я, от уже і постарівся, а не зазнаємо *там* води Рудч. Ск. I. 117. Тимч.

4) Але такий заїзд, *що там* усе… ставали, підночовували, а часом і в карти грали ЕМ. Гр. 2. 290. — Одвези свою дочку в ліс, там хата така є, *що* вона буде *там* жити Гнід. IV. 6. — Візьмем того хлопчика і завезем у таку землю, *що* купують *там* таких чепурних людей ЕМ. Гр. 2. 262. — Заїхали в таке місце, *що там* самий пісок Сул. — І повішав в такій станції, *що там* ніхто ни ходить Левч. КОП. 426. — І на обід і на вечеру зробили собі таке *місце, що там* завше обідали і вечеряли Левч. КОП. 242. — Приїхав і всадив його до такого покою, *що там* ніхто ни ходит, і замкнув його Левч. КОП. 337. — Наймив дім такий, *що* кілька покоїв Левч. КОП. 549.

Пор. і таке:

І зайшов в город, *де там* була єдноральша Левч. КОП. 143.

В. Відносна частка «*що*» замість мало властивих укр. нар. мові «*де*», «*куди*», «*кудою*», «*звідки*», «*коли*», «*як*» та ін. і поруч з властивими їй «*там*», «*туди*», «*тудою*», «*звідти*», «*тоді*», «*так*» та ін.

Це буває в підрядних реченнях, коли вони в'яжуться з таким словом головного, що означає місце або час [2]).

ПРИКЛАДИ.

Плавав він по тому морю довго і заплив у таке море, *що* («*де*» або «*що там*» — *С.С.*) не видно ні світа, ні неба Рудч. ЮРС. I. 100. — Пор: Вивів їх на таке море, *де* вже видно ib. 101. — Прийшли вони до того дерева, *що* (зам. «де» або «що там», «що на нім» — *С.С.*) сиділа Правда Рудч. ЮРС. II. 157. — От і знайшли вони такий пустир, *що* (зам. «де» або «що там» — *С.С.*) бур'ян аж у чоловіка Рудч. ЮРС. II. 24. — Та я, — каже, на таких кучугурах сів, *що* ніхто (зам. «куди» або «що туди» — *С.С.*) не зайде, ні заїде Кул. ЗЮР. I. 108. — І довелось їм ночувати у такому місці, *що* крізь самий пісок ЕМ. Гр. Сул. — Пор. також приклад: Веди мене, *що куди* ти по'ддавав ЕЗб. XIV. 163.

1) Укр. фраза, 59.

2) Пор. в проф. М. Сулими, Укр. фр. 59; О. Курилова, Уваги, 118. Пор. і Мих. Йогансен: «в тій країні, *що там* радянська влада» (в той стране, где советская власть) (Укр. яз. 42.)

Пор. і такий: Пішов собі чоловік тою тропою, *що* розказала жінка Мирн. ХРВ. ст. 13. — Як прийшла до його тая пора, *що* («коли» або «що тоді» — *С.С.*) вже йому треба бігти, то він так стогне ЕМ. Гр. 2. 127. — От діждали того дня, *що* («коли» або «що тоді» — *С.С.*) бенькет. — Настала та година, *що* («коли» або «що тоді» — *С.С.*) турецький паша в країну від'їжджає Думи. УАН. 152. — Але прийшла вже та ніч, *що* («коли» або «що тоді») його мають брати ЕЗб. VII. 57. — У той день, *що* виходити, скомандував старший… стать на коридорі вряд А. Тесленко, Сул.

Отже, як показують приклади в тексті, народня мова українська, крім гіпотактичної відносної частки *що*, знає також широко багато типів відносної сполуки паратактичної.

Усі мають свої особливі відтінки стилістичні, а це має велику вагу, надто під наш час, коли, мовляв К. Німчинів, «актуальні тепер проблеми язикової техніки, усвідомлені вимоги простоти й зрозумілости в науково-прозаїчній та діловій мові ставлять на порядок денний питання про стилістичний ефект різних способів сполуки речень» [1]).

Ось на одному прикладі всі типи та підтипи відносної сполуки.

I. Гіпотактично:

1) І там через море лежить золотий міст, *що* (або: *що на нім*, *що там*) різні дерева стоять.

II. Паратактично:

1) І там через море лежить золотий міст, *а на тому мості* різні дерева стоять Рудч. ЮРС. II. 95.

2) І там через море лежить золотий міст, *і на тому мості* різні дерева стоять.

3) І там через море лежить золотий міст, *на тому мості* різні дерева стоять.

4) І там через море лежить золотий міст, *а на мості* різні дерева стоять.

5) І там через море лежить золотий міст, *і на мості* різні дерева стоять.

6) І там через море лежить золотий міст, *на мості* різні дерева стоять.

7) І там через море лежить золотий міст, *а на ньому* різні дерева стоять.

8) І там через море лежить золотий міст, *і на ньому* різні дерева стоять.

9) І там через море лежать золотий міст, *на ньому* різні дерева стоять.

10) І там через море лежить золотий міст, *і* різні дерева стоять.

11) Прикладів типу 10, але із сполучником *а* зам. *і* я не знайшов. Треба гадати проте, що він також є.

12) І, нарешті, асиндетично-паратактичне: «*І там через море лежить золотий міст, різні дерева стоять*».

1) Див. дод. № 48 до газ. «Нар. Учит.», за 1927 р., ст. 6.

XXIV. КОЛИ ТА ЯК УЖИВАЮТЬ СПОЛУЧНИКІВ «*І*», «*ТА*», «*ТА Й*» (РІЗНИЦЯ МІЖ НИМИ).

Уживаючи сполучників *і*, *та*, *та й*, частенько не розрізняють відтінків їхніх та тих випадків, коли може бути тільки *і* або тільки *та* чи тільки *та й*. У граматиках до останнього часу за ції відтінки або зовсім не згадували, або просто радили керуватись вимогами доброзвучности [1]). — Ближче визначили їхні функції проф. Ів. Огієнко (Чистота, 146) та О. Курилова (Уваги, 162), але найдокладніше досі проф. О. Синявський (Укр. яз. 95—96). А саме, що:

1) сполучника *та* можна вживати тільки в тіснішому сполученні слів (підкреслив я — *С.С.*);

2) сполучником *та* (*та й*) сполучаємо окремі слова-поняття або речення тоді, коли вони видаються нам, як поняття близькі (логічні зв'язком, послідовністю і т. ін. (підкреслив я — *С.С.*)) [2]) або,

3) коли «второе из соединяющихся союзом понятий менее самостоятельно, чем первое, служит ему как бы пояснением или дополнением к нему, одним словом, значение *та* приближается к значенню предлога *з* («ішов батько з сином») или союза *також*» [3]).

Отже сполучника *та* вживаємо здебільшого в межах речення: він звичайно сполучає однорядні члени речення і не сполучає (або, як і сполучає, то дуже рідко) реченнів. З другого боку, у межах речення сполучник *та* має здебільшого своєрідний відтінок і заміняти його на сполучника *і*, мовляв проф. О. Синявський, «без ущерба для языка» не можна. Це «сильно ослабило бы силу выражения» [4]).

Пор., напр.:

Кругом гори *та* болота;
Туман, туман *та* пустота (1)
Церкви *та* палати
Та пани пузаті (2).

Ой, Дніпре мій, Дніпре,
Широкий *та* дужий (3);
Ходив я *та* плакав;
Та людей шукав (4).

---

1) Пор. М. Лев.: «*та* замість *і* можна вживати після голосівки перед шелестівкою: *Ганна та Петро* (Укр. грам. 139).

2) П. Горепький — Ів. Шаля, Укр. м. 152.

3) Проф. О. Синявський подає приклади різних способів сполуки однорядних членів речення і порівнює з ними значення *та*. Напр.:

1) День біжить, дзвенить-сміється, перегулюється;

2) Реве, стогне хуртовина;

3) Реве *та* стогне Дніпр широкий;

4) Стука *і* б'ється вже вітер давно.

Найтісніший зв'язок у «дзвенить-сміється» (1).

Не такий тісний зв'язок у «Реве, стогне» (2).

Ще самостійніші члени в «Реве *та* стогне» (3).

Найсамостійніші члени будуть «стука *і* б'ється», що сполучені сполучником «*і*» (4). (Укр. яз. 95—96).

4) Ор. с. 96—97.

Справді, коли б тут замість сполучника *та* вставити сполучника *і*, ції уривки набрали б зовсім іншого характеру — зблякли б, зблідли б, не дали б того ефекту, що з сполучником *та*.

Пор., напр.: Церкви *і* палати
І пани пузаті (2) та ін.

КОЛИ НЕ МОЖЕ БУТИ «*ТА*» ЗАМІСТЬ «*І*».

1) Не може бути *та* замість *і*, коли сполучник *і* у стягнених реченнях стоїть не раз, а два й більше разів, не тільки перед підметами, але й перед предметами, бай перед іншими непрямими відмінками.

Отже, зам.: «*І* дід *і* баба у неділю на призьбі вдвох собі сиділи» Шевч. I. 141 не кажуть: «*та* дід *та* баба у неділю» etc. Або ще: зам.: «*І* внучатам із клуночка гостинці виймала *і* хрестики, *й* дукачики, *й* намиста разочок Ориночці, і червоний з хвольги образочок» ib. I. 50, — не кажуть: «*та* хрестики, *та* дукачики» etc. Також зам.: «*І* золотої, *й* дорогої мені, щоб знали ви, не жаль моєї долі молодої» ib. 233 — не можна: «*та* золотої, *та* дорогої» etc. [1]).

2) Сюди таки: «Він *і* цього не може зробити». Тут бо це *і* сполучає слово *цього* з другим, що його висловили вже раніш, або що його в думці мають. — Не кажуть: «він *та* цього не може зробити» і т. ін. [2]).

3) Увага. Не може бути *та* зам. *і*, певна річ, і там, де це *і* має свій специфічний відтінок значення і заступає, напр.:

а) Інші сполучники, як от: *хоч — хоч*, *як — як*, *або — або*, *чи — чи*, *що — що*. Напр. замість: Жаби бувають і в воді *і* в полі (= *як* у воді, *як* у полі) не кажуть: жаби бувають *та* у воді, *та* в полі;

б) Коли *і* значить прислів. *навіть* або інше яке має значення. Напр., зам.: Без піджоги *і* огонь не горить — не кажуть: без піджоги *та* огонь не горить. Або ще: Ви собі кажіть, що хочете, а я *і* слухати не хочу — не кажуть:… а я *та* слухати не хочу [3]).

4) Коли *і* не сполучник, а підсильна частка (надає більше енергії вислову): у двох *і* махнемо (не кажуть: удвох *та* махнемо); тут еліпс: (візьмемо, сядемо etc.) і махнемо.

5) Коли *і* сполучає речення, пор.: На сірій скелі мак цвіте *і* (не: та) вітер злий його гойдає [4]). Бож сполучник *та* речень не сполучає (або дуже рідко), а тільки однорядні члени в межах одного речення.

6) Коли між словами, що їх треба сполучити, навіть є іще інші слова (прикм., іменник, імен. додатки тощо), то навіть у межах речення зам. *та* буває *і*. Бож основна властивість спол. *та* — тісно сполучати.

---

1) Приклади з Шевченка взяв у др. О. Огоновського, Грам. р. яз. 238—239.
2) Пор. проф. Овсянико-Куликовский, Синт. р. яз. 269.
3) Приклади взяв у ак. Smal-Stockyj, 444.
4) О. Синявський, ор. с. 96.

Пор.: Там сміху людського *і* (а не: *та*) плачу не чуть О. Син. Заміною тут *і* на *та* «мы исказили бы выражения» [1]). Але цілком вільно: А що там сміху *та* плачу було.

Отже сполучник *і* має загальне значення, його вживаємо ширше. Сполучник *і* може часом замінити *та*, хоч тоді втратиться певний своєрідний відтінок, але це можливо. Зате ніколи й ніяк *та* не може замінити *і* у всіх випадках, що вище в п. п. 1—4 і здебільшого в п. п. 5—6.

Замість *та* не вживають *да*.

Увага. Дуже поширена в українській мові сполука обох сполучників *та + і*, що дає сполучника *та й*. Цей сполучник надає також певного відтінку і відрізняється, як від сполучника *і*, як і від сполучн. *та*. Напр.: Наносили землі *та й* додому пішли (1); Поплакала чорнобрива *та й* стала співати (2); Пішов *та й* не вернувся (3).

Спол. *та й* проти самого *та* сполучає вільно й цілі речення: Ішли дівчата жито жати *та й* заспівали ідучи Шевч. Гор. — Ш. — Ждала, ждала козаченька *та й* плакати стала Пісня Гор. — Ш. —Тліла іскра *та й* гаснути стала Шевч. Гор. — Ш. [2]). — Уходить у хату *та й* питає жінки Рудч. ЮРС. в. І. 166.

Пор. також: Заплакав він собі, *та* сів на свого коня *і* поїхав додому ib. 124.

Пор. *та, і, та й* підсильне в таких прикладах:

Поїдьмо *та й* поїдьмо до мого батенька в гості Рудч. ЮРС. в. ІІ. 66. — Ні, дідусю: я *й* не пила, я *й* не їла Рудч. ЮРС. в. І. 43.

XXV. ТАК — ЯК, ЯК — ТАК, ЯК — ЯК, ТАК — ТАК, І — І, ХОЧ — ХОЧ, ЩО — ЩО, ЧИ — ЧИ.

З усіх цих сполук у Галичині в літературній мові вживають *так — як*: «Світла погасли *так* в сусідніх кімнатах, *як* і на дворі» «Укр. Гол.», № 188, Огієнко. На Україні Наддніпрянській уживають у літературній мові здебільшого *як — так*: «Світло потухло *як* в сусідніх кімнатах, *так* і на дворі» [3]). Останніми часами починає переважати і тут *так — як*.

Обидві ції сполуки — *архаїзми* [4]). Уживають їх, гадаю, не без впливів: у Галичині — польських (пор. tak — jak), на Україні Наддніпрянській — російських (пор. как — так).

У цих випадках нар. мова знає широко *як — як* (рідше *так — так*) та в певних випадках *що — що, хоч — хоч, і — і* тощо, тобто способом повторювати того самого сполучника (пор. *поки — поки, поти — поти, стільки — стільки* тощо замість: *поти — поки* тощо).

---

1) Проф. О. Синявський, op. c. 97.

2) Пор. проф. О. Синявський, ib. 97.

3) Ів. Огієнко, Чистота, ст. 165.

4) Пор. яко — тако, тако — яко.

Увага 1. Сполучного звороту *як — так* Куліш уживає в розумінні прислівника *абияк*: Злякавшись турецької сили, ляхи раді були *як помиритись, так помиритись* із султаном, обіцяли щороку платити дань татарам Кул. VI. Гр. 44 (= приблизно: абияк помиритись — О. Курилова, Уваги, 160).

Увага 2. *Як — так, так — як*, певна річ, цілком можливі й потрібні в таких, напр., висловах: *як* рибі без води, *так* (комусь — *С.С.*) без (чогось — *С.С.*) Ном. ст. 4. — *Як* сто кіп, *так* і піп Ном. ст. 4. — *Як* небесна височина, *так* морська глибина Ном. ст. 9. — Ми живемо *так, як* раніше і т. ін. [1]).

ПРИКЛАДИ.

1. *Як — як*.

Як день, *як* ніч раз-у-раз тупаю й працюю Барв. — У тій горниці стіл стоїть, а на йому *як* їсти, *як* і пити Гр. — Бурлак сам горить, як свічка, *як* до роботи, *як* до охоти Ном. [2]).

2. *Що — що* зам. *як — так, так — як*.

Вам однаково, *що* тут, *що* там Глібів, Сім. Грам. укр. м. 335. — У найдавніші часи однаково було життя громадське, *що* на Дніпрі, *що* на Вислі Кул. VI. 31. О.К. — *Що*… судом і словесною наукою, а *що* й книжками Кул. VI. Г. 24.

3. *Хоч — хоч*.

А добра усякого, *хоч* скотини, *хоч* поля, чимало Кв. Перек. 192.

Дужче підсилює з усіх цих сполучників *хоч — хоч*.

Увага. Найближчий до *як — так, так — як* зворот *як — як*. Решта (*що — що, хоч — хоч, і — і* etc.) мають свої певні відтінки. Уживати їх у всіх випадках, як рівнозначні, певна річ, не можна.

XXVI. КОЛИ ТА ЯК УЖИВАЮТЬ СПОЛУЧНИКІВ «*АБИ*» ТА «*ЩОБ*».

(Стилістичні відтінки їхні).

Майже всі українські дослідники обмежують функції сполучника *аби*. Визнають за ним тільки одну, власне, — у розумінні відповідно до рос. лишь бы. Цим затирають усі ті інші відтінки, що їх віддає, уважаю, сполучник *аби*. Мова від цього втрачає [3]).

Як підставу проти сполучника *аби* в літературній мові виставляють те, що: 1) сполучник *аби* — ніби польонізм; 2) що сполучник *аби* на «Вел. Україні (Наддніпрянщині) має значення *коли б тільки*, рос. *лишь би*, польське byle by».

1) Приклади в проф. М. Сулими.

2) Приклади в О. Курилової (Увага, 159).

3) Обмежує спол. *аби* О. Курилова (Уваги, 155). Також і проф. Ів. Огієнко (Чистота, 161, також Ст. сл. 12. 471). Обмежує сполучника *аби* й проф. М. Сулима (Укр. фраза, ст. 92).

Це не так. Що сполучник *аби* не польонізм, видко з того, що його (часто) знала ще стара українська мова, до того ж з обома значеннями й відтінками [1]).

Аби знає не тільки Галичина, але й Поділля, Волинь, Київщина, Херсонщина тощо, тобто чи не більша половина всієї України. Знають це *аби* й клясики: Руданський, Свидницький, Кримський, Старицький, Куліш, Коцюбинський, Маркович та ін.

Аби проти *щоб* має, крім загально визнаного (див. вище) [2]), свій певний відтінок — це відтінок умовности, гаданости, більшої м'якости, сказати б, тощо (див. далі).

Сполучник *аби* дуже поширений у таких сполуках, як: *абиде*, *абиколи*, *абикуди*, *абихто*, *абиякий* тощо, що там він сам уже складова частина займенника чи прислівника. *Аби* зберіг під впливом їхнім властиве йому тут значення й відтінок і в іншім оточенні. Ось чому, і як сполучник, *аби* має здебільшого таке саме значення [3]).

Уважаю, що обмежувати спол. *аби* і вживати його лише з цим значенням не слід би. Адже ж і спол. *щоб* може мати значення рос. лишь бы польськ. byle by. Пор.: Вітер — *щоб* (= аби, «лишь бы», «хотя бы» — *С. С.*) дмухнув, листя пов'яло Св. Л. 215. Гр. Сл. Пор. іще: Як він працює? — А так, *аби* день до вечора. З тим самим майже відтінком зам. *аби* може бути й *щоб*: А так, *щоб* день до вечора. — Не дуже грій, а так, *щоб* пити. — Не дуже грій, а так, *аби* пити. Власне, майже завжди може бути *щоб* на місці *аби* і навпаки [4]).

Найголовніша тут, на мою думку, інтонація. Коли *щоб* і *аби* мають значення рос. лишь бы, у таких фразах цілком однакова інтонація — як з *щоб*, як і з *аби*. І навпаки, у тих самих фразах із *щоб* інтонація буде різна: одна, коли *щоб* матиме чисте фінальне значення, і інша, коли *щоб* матиме значення «лишь бы».

Те саме й для фраз із *аби*. Пор.:

1. Працюю, *аби* не сидіти дурно;

2. Працюю, *щоб* не сидіти дурно.

В обох *аби-щоб* мають значення рос. «лишь бы». Інтонація однакова [5]).

Пор. те саме, коли *щоб* без відтінку «лишь бы»:

1. Працює, *щоб* не сидіти дурно;

2. Працює, *аби* не сидіти дурно.

---

1) Пор.: *Пошлисѧ къ брату своєму, абы ти помоглъ* Пов. вр. літ. (по Радз. і Акад. сп.) 6601 (1093) р. Волинська гр. 1341 р.: *Просили, абы вам не закажали* (проф. Ів. Огієнко, Чистота, 163). Пор. і такий приклад: «а дѣтя крестяче дати причастье, любо си и неприношено на вечернюю или на часы, *абы* на обѣдню» Впраш. Кюр. Калайд. Пам. 179, Пот.

2) Тобто «неуважности, навіть байдужности й коли б не іґнорації» (проф. М. Сулима).

3) Пор. у Потебні за значення спол. *аби* (Пот. Из зап. II. 280).

4) Dr. Smal-Stockyj просто ставить між *аби* і *щоби* знак рівности (Gr. 446).

5) Пор. графічно:

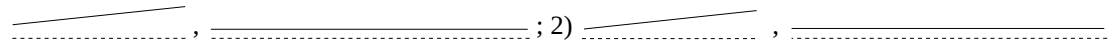

Інтонація інша [1]). Отже, найбільше важить тут інтонація.

Сполучника *аби* не можна замінити на *щоб* тільки в тісній сполуці з займенниками, прислівниками тощо. Не кажуть зам. *абихто*, *абищо*, *абикуди* та ін. *щобхто*, *щобщо*, *щобкуди* та ін.

Пор. також:

Аби і *щоб* можуть стояти зам. *коли б*, *якби* (рос. если би). Пор:

1. Е, *щоб* я знав, був би й соломки підстелив…

2. Е, *аби* я знав…

1. *Щоб* ти була знала, як я…

2. *Аби* ти була знала, як я…

Пор. із самим *би*:

Знала *б* ти була, як я…

Пор. також *аби* і *щоб* з імператив. в зворотах:

1. *Щоб* мені все було на місці!

2. *Аби* мені все було на місці!

Пор.: *а* дідько *б* тебе побив!

Але хоч в основі обох сполучників одно (обоє можуть мати обидва відтінки) — чисто фінальне та відп. до рос. «лишь бы» [2]), але як *щоб*, як і *аби* додають усе ж кожен свого переважного відтінку.

Упадає в око, що в фразах з відтінком «лишь бы», «неуважности, навіть байдужности й коли б не іґнорації», мовляв проф. М. Сулима [3]), дужче, виразніше його віддає, певна річ, *аби*, цей бо відтінок переважно властивий йому (пор. *абищо*, *абиде*, *абикуди* etc.). У фразах із чисто фінальним значенням цю чисту мету, ціль, без жодного іншого відтінку, виразніше й гостріше віддає *щоб*.

У інших фразах з усілякими відтінками (умовними, наслідк., не чисто фінальн. та ін.) *аби* проти *щоб* стилістично помітніше. *Щоб* — сказати б, «сухе», «байдуже», з переважним значенням наміру, *аби* — забарвлене певним відтінком умовности, гаданости, бажаности; воно сповнене певного емоціонального відтінку, що забарвлює і фінальність, і умовність тощо.

Пор: 1. Просили батько, *щоб* ви сьогодні прийшли…

2. Просили батько, *аби* ви сьогодні прийшли…

В імперативних зворотах *аби* проти *щоб* делікатніше. Воно м’якшить категоричність чи грубість наказу etc.

В українській мові в сполучнику *аби*, — «*би*» ще зберігає своє «условно-желательное значение» (Пот. Из зап. II. 280), що це «*би*» мало вкупі з дієприкм.

---

1) Пор графічно:

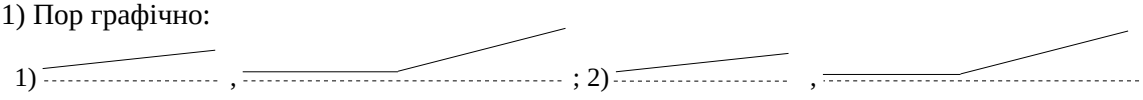

2) Пор. В. Сімович, Грам. укр. м. 415 та О. Огоновський, Грам. рус. яз. 252.

3) Рецензія.

на *-л* [1]): побила *б* тебе лихая година; не потурала *б* їй мати («если бы», т. е. «пусть бы не потакала», не поблажала) лучче б було.

Пор.: а сів *би* ти, синку, тай попрацював — з: *аби* ти, синку, сів та й попрацював.

Це «*аби*» характеристична особливість української мови.

ПРИКЛАДИ.

Ой лучче мені усю худобу із рук ізбути, *аби* ж мені мого миленького у вічі видати Чуб. V. 500. — Ой чи змита, чи не змита, *аби* не побита ib. 57, також Эварн. МНП. 78. — *Аби* хліба, а зуби будуть Закр. Банд. II. 141. — *Аби* моя голова здорова, то все гарно буде Закр. Банд. II. 141. — Піду я в військо служити, *аби* з нею не жити Гр. ЕМ. 3. 345. — Щоб спитав його: чи не схоче він грошей багато взять, *аби* тільки він їх не вигонив Рудч. ЮРС. в. I. 62. — Почали присягати, *аби* свої держави при собі зоставити Кул. VI. Г. 289.

ПОР. «*АБИ*» НАМІРОВЕ, ФІНАЛЬНЕ.

Він сказав їй, що взяв її не на те, *аби* вона продавала зуби М. Коцюбинський, М. Сул. — Софія, *аби* відпочити від передсвяткового пекла, залягла по обіді в клуні та й заснула Ю. Будяк, М. Сул. — Свій дух скріпляй…, *аби* вогонь у грудях не потух Старицький, В. Сім. — Що ти хочеш за тоє, що зробиш, *аби* була в моїм місті вода? Левч. КОП. 83. — Як виореш ниву, то всякий раз *аби-сь* лісом обкидав Левч. КОП. 581. — І того рубля вложити, *аби* зверха витко було Левч. КОП. 205. — А я то за пень, то за колоду, *аби* масло лисицю помастило Левч. КОП. 284. — Але ти *аби-сь* говорив за мною Левч. КОП. 256. — Тогді боїться до хати йти і в місто также, *аби* не взяли в поліцію Левч. КОП. 516. — Але *аби* батько не гнівався Левч. КОП. 350. — Вам все їдно, — *аби* від раня до вечора Левч. КОП. 521. — А жінка поставила драбину в сінях, *аби* кури літали на піч Левч. КОП. 517. — *Аби* не було миже ними сварки, ней го віддадут Левч. КОП. 245.

Пор.: Та я прийду, али *коби* не прийшов той хлопиц Левч. КОП. 195. — Він знов на дудку грає, *щоби* єму си не вкучило Левч. КОП. 97.

Увага. Особливо цікаві приклади, що в одній фразі поруч *щоб* та *аби* [2]).

На Андрія їдна стара дівка…, в Балабанівці просила баби, *щоб* її зробила, *аби ся* віддала Левч. КОП. 14. — Казав… зараз коло них поставити варту, *щоби* стерегли, *аби* не повтікали Левч. КОП. 84. — Побіг до сусідів вогню доставати, *щоби* накласти вогонь, *аби* запалити Левч. КОП. 190. — Шукав по світі такого дохтора, *щоби* порадив, *аби* були діти Левч. КОП. 319. — І наказав слугам, *щоб* вони сі пильнували, *аби* ніхто сі не випустив Левч. КОП. 443.

---

1) Пор. у Потебні, Из зап. II. 272.

2) Таку комбінацію, мовляв для доброзвучности, радив і С. Черкасенко, що визнавав *аби* зам. *щоб* у тих випадках, коли «теє *щоб* занадто часто трапляється в складнім реченні» (С.Черкасенко, Рец. на ст. Пилиповичову: «Дещо…» «ЛНВ», 1913, т. 62, 567—569)

Пор.: Відтяв крильця і дав… каже: «*щоби*… так легко танцювали, як крильцями літали». Відтяв ніжки по колінця і дав…: «*Аби* до школи борзо бігали, добри сі вчили» Левч. КОП. 216.

XXVII. ЗАПЕРЕЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ТА ЇХНЯ СТИЛІСТИЧНА ВАГА.

Українська народня мова знає силу найрізноманітніших конструкцій та висловів заперечних, що мають велику стилістичну вагу. Вони дають змогу віддавати багато всіляких відтінків; отже збагачують і оживлюють мову. Літературна мова їх майже не знає.

Тип 1. *Щука та не що* (= *не дуже*) *велика, разом з тим не що маленька* Тимч. Калев.

Певного емоціонального відтінку надають стилеві підсильні вислови: *не скільки* [1]), *не що, не який* тощо, що їм відповідають також звичні паралельні: *мало, не дуже, невеликий* тощо.

ПРИКЛАДИ.

Діла *не скільки* (зам. «небагато») Гр. — А що по журінню, *не що* (зам. «не дуже») воно порадить МВ. — Він *не що* (зам. «не дуже») й старим чоловіком умер Гр. — *Не яку* (зам. «невелику» «не багато») худобу має, а живе з достатком Гр. — *Не яка* там далечина Гр. [2]). — Виноградарі бажають створити поміж себе кооперацію — це *не що* й легко П. Амп., Шампанське, пер. К. І. Рубинського, ст. 117. Не плут. з: «*ніщо* не наше, усе» Кв. Мар. 49. — В мене горе *не яке*, В мене горе велике ЗРГО. І. 306.

Пор. з ін. відт.: А як істиму, з голови почну, та й увесь мій — *не як* Рудч. ЮРС. в. І. 1. — Кайся від щирого серця, твої гріхи *не які великі* Кв. Перек. 175. — Був собі… такий багатий, — *не який же* він багатий, — мав собі шість волів, семого золоторогого Рудч. ЮРС. в. І. 211.

Пор. також: Я то й *не як* робив — воду тільки й возив, а робив мій дядько, муляр був файний ЭМ. Гр. 2. 94.

Тип 2. *Він не втече* (= не може втекти), *вона не дожене* Рудч. ЮРС. ІІ. 75, тобто підсильний вислів із заперечного *не* при особовій формі тепер. часу (із значенням майбутнього) дієслова доконаного, або при особ. формі майбутнього часу дієслів недоконаних.

ПРИКЛАДИ.

От тоді… давай за ним гнатися: *він не втече, вона не дожене*, він не втече, вона не дожене Рудч. ЮРС. в. ІІ. 75. — Собаки ганяють лисицю: так ганяють, так ганяють: лисиця *не втече*, хорт *не дожене* Рудч. ЮРС. в. ІІ. 3. — Той *не втече*,

1) Не можна плутати *не скільки* з хибним *ніскільки* = укр. ані трохи, аж ніяк, зовсім ні тощо.
2) Прикл. в О. Курилової (Уваги, 178).

цей *не догонить*: От тільки-тільки не вшпильне Кот. Ен. 192. — Пор. і в думах: Очима *не гляне*, ногами *не піде* Думи. 112. — Пор. при недоконаних дієсловах: Так поб'ю, що й *не стоятимеш* (= що й стояти не зможеш) *С.С.*

Ці вислови мають ось яке значення: він *не втече*, вона *не дожене* = він не може втекти, вона не може догнати. Тобто замість особового дієслова — дієйменник, а замість однієї заперечки *не* — відповідна особова форма тепер. часу дієслова недокон. можу, можеш etc. Певна річ, що перші вислови проти цих останніх яскравіші, образніші; при особ. формах майб. часу дієслів недоконаних особова форма докон. дієслова *зможу*, *зможеш*.

Тип 3. *Серце в неї як не розірветься від горя* Мирн. ХРВ. 439, тобто заперечний вислів: *Як… не*, що проти звичайних *мало не*, *трохи не* має свій особливий підсильний відтінок.

ПРИКЛАДИ.

Усю ніч так *як* конюшня *не займеться*, горить світло (= так дуже горить, мало не займеться — *С.С.*) Е3б. XIV. 129. — Наладив скрипку, да як ударе, — вони (— *С.С.*) як на руках *не носять* його (= мало трохи не носять — *С.С.*) Рудч. ЮРС. в. I. 76. — Ще й присікався до чоловіка, *як не б'є* (= мало, трохи не б'є — *С.С.*) Рудч. ЮРС. в. II. 168. — А… його гонить, *як* в потилицю *не штовхає* (= мало, трохи не штовхає — *С.С.*) Рудч. ЮРС. в. II. 24. — Заглушає докучне сюрчання трав'яних коників, що *як не розірвуться*, — увсе те зливається до купи в якийсь чудний гомін Мирн. — У мене серце може, від болю *як не розірветься* Мирн. ХРВ. ст. 222. — Лушня у танцях *як не перерветься*, музику перетанцьовує Мирн. ХРВ. ст. 276. — Там коники кричали та сюрчали, *як не порозриваються* Мирн.

Увага. Зам. звичайних пор. також підсильне «*як не*», але з іншим відтінком, а саме «*мов*, *наче*» та ін.:

Встала дівчинонька, *як не лежала* Чуб. V. 60. — Устала мила, *як не лежала*, обняла милого й поцілувала Чуб. V. 644. — Пор. без *не*: І такий гарний, як написаний Рудч. ЮРС. в II. 32.

Пор. із цим: Притихала, *мов* на Чорному морі *не* бувала Думи. УАН. 76.

Тип 4. (Еліптичне) «*не то що*».

ПРИКЛАДИ.

А Дністро того року так пересох, що й овечки йшли бродом *не то що* Кул. VI. Г. 85. — Мене було і пальцем ніхто не кине, *не то що* Федьк. Пов. 49. Огон.

Пор. також:

А виписки робляться почасту в таких случаях, що *не то що*, а й саму ходу речі треба узяти до уваги ib. 7. — Постав заказ продавати й харчі, *не то що*, низовим гостям по торгах українських ib. 131.

Відзначаю й такий приклад:

З ними ні побалакати, *ні що* Кул. VI. Г. 334.

Тип 5. *Не то* (= не тільки) *дуба, — жоднісінького пенька нема* Свидн. Хращ.

Відповідно до поширеного «*не тільки що, але і*» (рос. «не только что, но и…») народня мова знає — «*не то що… а* (*і*)», «*не то…а* (*і*) *та, та й*». Другої частини (*а, й*) може й не бути. — *Не то що* людини, *а й* собаки не побачиш». Пор. рос: не только что человека, но и собаки не увидишь [1]).

ПРИКЛАДИ.

Не то самих їх наважились Ляхи й перевертні по-одинцю викоренити Кул. VI. Г. 236. — Тим то, каже, бджола роїться там *не то* по гаях, по деревах, по річаних берегах, *та й* прямо таки в землі Кул. VI. Г. 151. — І в ті села *не то* князі, *та й* їх бояри людей із вольних сіл переводили силою, або хитрощами переманювали ib. 19. — Ті своїми бранцями так, як хутрами, медом і воском торгували, і *не то* дома, *та і* в Царгороді їх на продаж вивозили ib. 19. — *І не то* самі… *та й* своїх підручних до того призвичаїли Кул. VI. Г. 19.

Не то (= тільки — *С.С.*) пив, *а й* не бачив, як п’ють 207. Свидн. Хращ.

Тип 6. *А не хто вже висвистувать, як соловейко* Кв. Мар. 68.

Щоб дужче віддати відтінок, що мають прислівники: а) *особливо, найбільше*; б) *тільки, саме, а саме* та ін., широко знає українська народня мова на їхньому місці такі сполучні конструкції: *ніхто, як*; *не що, як*; *не як, лиш*; *не хто, як*; *не де, як*; *не чий, як*; *не куди, як*; *не коли, як*; *не звідки, як*; *не так хто, як*; *не так що, як*; *не так де, як*; *не так куди, як*; *не так коли, як*; *не хто,* (*а*) *сам*; *ніхто, тільки* та ін.

До того ж *що* і *хто* в цих конструкціях можуть бути в різних відмінках — чистих або з прийменниками.

Головний відтінок конструкції, його силу дає заперечка *не* (пор. інші конструкції далі: смутний — невеселий, не йде ні, і т. ін.) та сполучне *як* (зрідка *сам, тільки* тощо). Хоч може бути й без *як* (*а*) тощо (Наварила, напекла, *не для кого* — для Петра Чуб. V. 101, прикл. О.К., Уваги, 152) і без *що, хто*. Заперечна *не* може повторюватись: А вже *не хто, як не* Порох Мирн. ХРВ. 413.

Це один з найхарактеристичніших образних зворотів, що його широко знає народня українська мова, щоб підсилити, піднести ствердження, вирізнити того, що за нього говориться. Запереченням *не хто* — відкидаються всі інші, одразу розчищається місце — і на чистім, порожнім фоні (місці) тим виразніше, чіткіше вимальовується те, за що мова [2]).

---

1) Пор. у Мих. Йогансена, Укр. яз. 41.

2) Пор. у Потебні: «Этот прием сходен с предыдущим («кньигу пише N, Не пише је, что се кньига пише, Већ је пише крвцом од образа»). По отрицательности 1-го предложения, по противительности сочетания предложений и по эффекту, состоящему в большей выразительности утверждения, как бы светлому на темном фоне. Отрицание относится к подлежащему (resp. дополнению), а сказ. утвердительно» (Из зап III. 569).

ПРИКЛАДИ.

А хто то і лізе (у світлицю)?… Лізе то *не хто як* Прокіп Ригорович Пістряк Кв. 183. — Сотник зирк, аж то ввійшов *не хто як* Ригорович ib. 190 [1]). — А все ж *не хто, як* сам Мирон Кул. VI. Г. 348. — Радується старий Шрам, радується й… а вже *ніхто* більш, *як* сама Леся Кул. ЧР. 85. — Оце ж *не що, як* і тії сльози Галіни… й дерево їх не приймає Рудч. ЮРС. в. І. 138. — *Не по чім* б'є, *як не* по голові Кул. ЗЮР. т. І. 146, також Кул. VI. Г. 387. — Так се вже *не чиє, як* моє діло, глядіти дуже пильно, щоб він був… добрий Кв. Мар. 95. — Зібравшись, так і пішов в губернії і *не куди ж, як* прямо додому Кв. Перек. 167. — Викохав же я тебе *не для кого* — для себе Чуб. V. 87. — *Не що* дівці, *як* кросна ткати Ном. — А *не хто* вже виспівувать, *як* соловейко Кв. О.К. — Із своїми дружинами *не для чого, як* для торгової прибилі по далеких землях і морях швендяли Кул. VI. 13. О.К. — Одбиваючи од нас ворогів наших, *не з кого, як* із нас же, вони оружний люд набирали, *не з кого як* із нас же, його харчували, *не на кого, як* на нас же постоєм його напускали ib. 534. О.К. — На вулиці, на вечорницях *ніхто, як* я перед вела Стор. 209. О.К. — *Ніхто* не почув, *як* рідная мати Чуб. V. 409. — *Не де* б'єш, *як* по голові Закр. 186.

Пор. іще:

Кожен знав, що в ці дні *ніде* більше не можна бути, *як* у Красногорці Мирн. — А *немає*, сину, тяжкої докори, *як* докора про твої злидні Мирн. ХРВ. 360. — Що Димінський увесь свій вільний од служби час віддавав *не чому, як* етнографічним записам Левч. КОП. XXIX. — Запис із Проскурівщини (живовидячки, *не чий, як* Димінського — М. Л.) Левч. КОП. 567.

Пор. також приклади з подвійною заперечкою.

Хто на Гудзевій улиці отаманує, улицю водить? *не кому, як не* Максимові Мирн. — А вже *не хто, як не* Порох, — обізвався Чижик Мирн. ХРВ. 413. — А вже ж *не хто, як не* оті харцизяки Мирн. ХРВ. 259 [2]).

Цих і близьких до них конструкцій, як от: *Не* пізнала по походу, *як* по голосочку Чуб. V. 326, де нема *що, хто* [3]) уживають замість «особливо», «власне» у розум. «саме», польськ. właśnie, «не що інше, як» і поруч з *саме, найбільше, тільки* тощо. Отже, де треба підсилити відтінок прислівника *тільки*, — замість і

---

1) Приклади взяв у Потебні (Из зап. III. 569).

2) Відзначає ції конструкції в мові А. Свидницького М. Хращевський: «а) Заперечення з відтінком повноти, вищої міри, коли запереч. зворот легко дається замінити прислівниками: «особливо», «найбільше» — в останньому реченні злучник «як»: Не так хто плакав, як мати, 22… Не коли ж частіш гуляють, як приїхавши з дому, 203; б) Відтінок виключности, обмеження, коли заперечний зворот можна замінити через «тільки», «власно, «саме» — в останньому реченні злучник «а»: Не хто і дякував Люборацькому, а він же… 201 (= то «власне» він і дякував Люборацькому) — І не куди іде він, а до них у ворота прямує, 240» (Деякі фразеолог. особл. мови А. Свидницького, ст. 144—146). Пор. там таки приклади: А думаєш женитись — додав. *Не як же й*… станеш… 267.

3) Пор. в О. Курилової за цей зворот: «відповідає він російському літературному: не столько… сколько, не так… как» (Уваги, 152).

відповідно до: один тільки, лиш один і т. ін. або: не що інше, як (рос. «не что иное, как»), застосовують поданих вище конструкцій.

Пор. також франц.: ne — que: «Tout cela n'est qu'un songe» — Усе це *не що, як* сон (рос. «Все это один только сон», де прислівником только підсилено слово «один»; або: «…не что иное, как сон») [1]).

Тип 7. *Був собі мельник і не мав но їдну дочку* ЕЗб. VII. 17.

Подібно до цього знає українська народня мова, щоб віддати підсилене тільки, спол. конструкцію *не* (при дієслові) — *но = іно, йно, но* = тільки.

ПРИКЛАДИ.

А *не* було їх, *'но* їдна дочка ib. 59. — Як я маю до корчми вступати така бідная, як я *не* маю, *но* душа в мені ЕЗб. VII. 118. — *Не* було, *'но* кілька крапель Гнат. ГНЛ. XII. 94. — Був чоловік і *ни мав дітий, но* їдного сина Левч. КОП. 275. — Пор.: Був то єден… і *не мав* дітий, *тільки* єдного сина Левч. КОП. 470. — А *ни має* дітий, *но* єдного сина Левч. КОП. 548. — Був чоловік… і *не мав* (дітий), *но* єдного сина Левч. КОП. 453. — А сам *ніц не* брав, *іно* так без нічого пішов Левч. КОП. 504.

Тип 8. *Там нема, хіба їдна баба їсти варить*, тобто сполучник *хіба* після попереднього заперечення відповідно до лат.: nisi, франц.: á moins que, англ.: but, нім.: nur, ausser тощо [2]).

ПРИКЛАДИ.

З пустої стодоли *не* вилетить, *хіба* сова Прип. 88. — Ніхто *не* провість, *хіба* ту йде лев іззаду, той провість 22. — Пор. звич. з пит.: Хіба ж тобі краще чужа сторона? Піс. 2. 49 [3]). — Тим *нич* (не) було, хиба єдна баба 10. — *Нич* (не) видно, *хіба* небо 57. — Пор.: «Там *нема, хиба* єдна баба їсти варит» із: «Там *нема нікого, хиба* єдна баба, котра їсти варит» 4. — Ту *нема, хиба* дві особи стоять у полі 18. — Так то обшив, що *нігде нема, хиба* очі 67 [4]).

Тип 9. *У старої… не було роду, окрім мала собі унучечку* МВ. Інст. 166.

У цій самій функції буває *окрім, крім*.

ПРИКЛАДИ.

У старої… *не було* роду, *окрім* мала собі унучечку МВ. Інст. 166. — Тепер ти *ні о чім не* дбаєш, *кроме* собі правдивого судії желаєш Думи. УАН. 99. — *Ніхто* тої голови *не* дбає, *кроме* сива зозуля прилітала Думи, УАН. 99.

---

1) Уважаю, що більшу рацію має проф. Є. Тимченко, коли пише: *не що — як, не де — як, ніхто — як, не — як лиш*, тобто без ком. Уважаю, що конструкція цяя відповідає прислівникові *тільки*, хоч і підсиленому, а тому й не треба ставити коми перед *як*.

2) Пор. Mikl. V. S.

3) Прикл. див. у Mikl. V. S. 261.

4) Див. Mikl. op. c. 88.

Тип 10. *Перелесник же це летів — не хто* Етн. 32. О.К.

Замість *не хтонебудь* (*не хто інший*), *не якнебудь* (*не як інше*) знає українська мова й такі як: *не хто, не як*.

ПРИКЛАДИ.

Перелесник же це летів, *не хто* Етн. 32. — З голови почну (їсти) та й увесь мій — *не як* Рудч. І. 2 [1]). — А у мене гості *не якії* — Два… молодії Ант. Драг. І. 165.

Тип 11. *Ні тебе в пазуху взяти, ні в кешеню сховати* ИП. II. 35.

Проти звичайного подвійного заперечення знає українська мова звороти з одним запереченням, і тоді другое (*не*) при дієслові пропускається. Це буває при заперечних сполучних слівцях *ні, ані*, найбільше в мові поезії; *ані* його відмолитися, *ані* його відхреститися Ном. (Пор. О.К. Уваги, 178) [2]).

ПРИКЛАДИ.

Ні я його в війську *згубив, ні* я його в синім морі *втопив* Чуб. V. 939. — *Ні* я, любо, *впився, ні* я *скрутився* Чуб. V. 1081. — *Ніяк* її (річку) *перебрести, ні перетикнути* Чуб. V. 548 [3]). — *Ні* її *пити, ні* її *варити*, Ой іно єю вороженьків труїти Чуб. V. 132. — *А ні* наш, *а ні* ваш Закр. Банд. II. 142. — *А ні* батько *купив, а ні* мати дала Кул. VI. Г. 355.

Пор. і такий приклад: *Ані* я сплю, *ані не* лежу, Туги на серденьку не розвеселю Чуб. V. 346.

У Шевченка, як відзначила О. Курилова, трапляється й при підметі *ніхто* дієслово без *не*: Мені невесело було й на… Україні: *ніхто любив* мене, *вітав*, і я хилився *ні до кого* Шевч. 303 [4]). — Пор. і в А. Свидницького: Сідай та й *кажи нікому* Хращев. ор. с. 146.

Тип 12. *І так прийшов туди без нічого*.

Відповідно до поширеного *без усякого, без усього* тощо (пор. рос. «без всякого, без всего», а в ній з нім. ohne jeden (Zweifel) народня мова знає звороти *без ніякого, без нічого*. Мова ст.-слов'янська, як і кляс. грецька та латинська, в заперечних реченнях мала тільки одно заперечення. Усі живі слов'янські мови мають звичайно подвійне заперечення.

Це саме характеризує й українську мову [5]), надто народню, що знає й такого утвору слова, як от: *безневинний, безневинність, безнемірний* тощо, де заперечення подвійне, а тому й саме поняття, що в прикметнику чи іменнику, підсилене. *Безневинний* — дужче за *невинний*. Отже в заперечних реченнях

1) Прикл. в О. Курилової, Уваги, 178.

2) Пор. також у проф. Є. Тимченка: «Але при *ні, ані*, ніяк звичайно *не* не кладеться» (Укр. грам. III—IV. 117).

3) Див. у проф. Є. Тимченка, ib.

4) Пор. О. Курилова, Уваги, 168; В. Сімович, Грам. укр. м. 225.

5) Пор. і В. Сімович, Грам. укр. мови, 225.

ставлять тільки заперечних займенників чи прислівників, тобто таких, що починаються здебільшого заперечкою *ні*, *ніхто*, *ніщо*, *ніякий*, *ніде*, *ніколи* тощо.

Замість: «без усякого (сумніву)», «без усього» і після заперечення — «кожний, хтось, якийсь, колись, десь, увесь» і т. ін., кажуть: *без ніякого*, *без нічого*, *без ніяких* тощо [1]).

ПРИКЛАДИ.

А гицель зостанеться *без нічого* К. Черн. 200. — А другий баран каже: «але ж ти й дурний: б'єш вовка *безневинно*» Рудч. ЮРС. в. І. 8. — Без *ніякого* допросу ЕЗб. XIV. 80. — Бо він боїться, що *без ніякої* оружини ЕМ. Гр. 2. 348. — І так повертає *без нічого* додому ЕЗб. VII. 4. — Ніж я маю много душ… *безневинно* на Чорнім морі погубляти Думи. УАН. 70. — Зроду не зробив *ніякого* худа Кв. Перек. 160. — Вони зміну робили і взяли той город *без нічого* Март. 320. О.К. — Вони виходять на… *без ніякої* науки Гр. О.К. — Так і зосталась *без нічого* Ном. О.К. — Не вповаючи на *безневинність* свою МВ. О.К. — На мене молоду, *безневинную*, неслава Чуб. V. 279. — Він *безнемірно* пив Гр. О.К. — *Ніхто ніде не* гомонів Шевч. І. Ог. — *Жадна* (а не «кожна» чи «всяка») людина *не* мине смерти Ог. — Він *ніколи* (а не: «все», «постійно» чи «завше») не приходить в пору Ог. — Зам.: «кожен не може устояти від спокуси» треба: *ніхто не* може… Сім. — Зам.: по всіх школах не відчувається організації дітей — кажуть: *ніде* по школах Сім. — Зам.: «все навкруги його не обходить» — кажуть: *нічого* навкруги його *не обходить* Сім. — Зам.: «межа завше недосяжна» кажуть: *ніколи* не досяжна [2]). — *Ніхто* не брав (а не: «всі не брали»). — Батька випустили з тюрми без одежі, *без нічого* Нечуй-Левицький (прикл. в В. Сімовича, Грам. укр. мови, 225).

Тип 13. *Наші брати були чи не шістьма годами старші від нас* Федькович.

Цікаві заперечні форми на вислів узагальненого, неозначеного знає українська мова, такі, напр., як от: Наші брати були *чи не* шістьма годами старші від нас Федьк. [3]).

Відтінку приблизности (імовірної) надають цим скороченим формам сполучені з ними (перед ними, препозитивно) слівця: «трохи», «хіба», «либонь». Пор.: *Трохи чи не* шістьма, *мабуть чи не* шістьма (рос. «чуть ли не шестью»), *хиба чи не*; (ріка) «*либонь* ворочавши *не* п'ятьдесят млинів» (Гребінка); також, як і в випадку: *трохи* (*мабуть*, *хіба*) *чи не* він (рос. — «чуть ли не он сделал» і т. ін.); *либонь чи не* він. — Не вір, дівча, козакові, що він тобі каже, Бо він *либонь* (рос.: «вероятно») з ума зведе, правдоньки не скаже М. 41. — *Либонь* старости йдуть (рос: «должно быть», «чуть ли не») Кв. Пот. — Та чого на

1) Пор. О. Курилова, Уваги, 187—189; проф. Ів. Огієнко, Чистота, 157—158 та Ст. слов. 424. Пор. також у Miklosich-a, V. S. 195.

2) Пор. В. Сімович, На теми мови, 25—26 та Грам. укр. м. 225.

3) Пор. у Потебні, Из зап. III. 542.

ставу вода руда? *Либонь* хвиля збила Эварн. МНП. 73. — Та чого дівчинонька смутна? *Либонь* мати била Эварн. МНП. 73.

Отже, як показують приклади, українське *либонь* може відповідати в таких випадках російським: чуть ли не, приблизительно, должно быть, кажется, вероятно. Уживають його в певних випадках відповідно до звич. «приблизно», «ледве не» «мусить бути», «здається», «імовірно» і т. ін.

Тип 14. *Іде — не йде*.

Цікаве узагальнення, що підносить образ (образ яскравішає, малює, сказати б, чистими фарбами, а не мішаними), дає перше позитивне, а потім протилежне. Як у малярстві чисті тони: артист не мішає їх, а кладе поруч, а вже синтеза виникає у тих, що дивляться, читають, уявляють. От, напр.: *іде не йде* (*біжить — не біжить*), тобто — іде і не йде, і не йде і не стоїть, — узагальнена уява: помалу, дуже помалу, мало, трохи і т. ін.

ПРИКЛАДИ.

От у таких думках та гадках (Маруся) *і йде і не йде*, і ноги не служать Кв. Маруся, I. 53. — Не дай… чоловікові печалі або якої напасти, то урем'я *іде — не йде*, мов рак повзе Кв. ib. — Ой *спав не спав* (трохи спав), прокинувся, — Та (аж), нема коня ні прикорня Н. п. — На цім то, мамцю, світі *живши — не живши* (поживши мало),… руці склавши, й дух оддавши «Киевск. Старина», 1889, сент. 655 [1]). — Ішли *довго — не довго*, приходють ЕЗб. XIV. 46. — *Спав не спав*, устав ЕЗб. XIV. 151. — Їхали — *довго — не довго*, коли огонь крізь дерева видать ЕЗб. XIV. 219. — *Спав — не спав* він, сім суток проспав ЕМ. Гр. 2. 344. — *Спав — не спав* — дванадцятеро суток проспав ib. 348.

Це надзвичайно поширений у народній мові зворот і заразом один з найкращих образотворчих засобів.

Тип 15. *Ой там на горі див не див*? — *Там соловейко гніздо звив* Піс. Пот.

Від попереднього типу цей відрізняється гостро. Якщо там сполука рівнорядних давала узагальнення «трохи», то тут навпаки. Хід думки такий: диво чи не диво? — Ну-ну не диво? Де там не диво? — тобто узагальнений висновок: «Велике, надзвичайне» диво.

Це теж дуже цінний засіб стилістичний піднести, відтінити поняття. Так само, як у малярстві один колір відтіняє — яскравить йому протилежний [2]).

Тип 16. *Не диво ні*.

Ще вищий ступінь, ще більше підносить поняття такий зворот: *а він не йде, ні*; *не диво, ні*; *а він не біжить, ні* і т. ін., що витворився з попереднього і що є, власне, друга його половина, підсилена ще одним запереченням. Підсилений протилежний фон викликає в уяві і підсилену основну першу

1) Пор. у Потебні, у нього таки й приклади, Из зап. III. 548.

2) Пор. Потебня, Из зап. III. 548—549.

частину, так само підсилену. Отже, подані вище речення значать: *а він так* (дуже, сильно, швидко і т. ін.) *іде, біжить* і т. ін.

ПРИКЛАДИ.

А вони не *їдять, ні*… — А ми *не сміємося, н*і… — А вони *не б'ються, ні*… — *Не лаються, ні*… — *Не працюють, ні*… і т. ін. [1]).

Тип 17. *Чи спала, чи не спала, а вранці ухопила відра й пішла по воду*.

Той самий ефект, що в сполуках окремих слів, дає надзвичайна поширена в народній мові (прозовій, оповідній тощо), як і в літературній (старших клясиків) ця форма протиставлення [2]).

Це узагальнення протилежних понять, де друге є заперечене перше, цілком рівнорядних, без переваги одного над одним, дає те саме поняття — *трохи, мало, небагато* (пор. вище: *іде — не йде*) [3]).

ПРИКЛАДИ.

Чи довго вони собі йшли, *чи не довго*, — чоловікові і забажалося пить Рудч. ЮРС. в. II. 24. — От, *чи вечеряв* він, *чи ні*, — полягали спать ib. 22. — *Чи проїхали* з десяток верст, *чи ні*, як назустріч гонець до Білозерця, щоб простував уже під Ніжен Кул. ЧР. 143. — А прийде вже… посидить, пообіда, а як виведуть молодих на двір танцювати, вона тут *чи побула, чи не побула*, мерщій до дому Кв. Мар. 52. — *Чи шатнулась* там, *чи як*, а вже і обідати у неї поспіло Кв. Мар. 85. — Після обід *чи прибрала* Маруся, *чи не прибрала*, мерщій вхопила глечичок, та й кае Кв. Мар. 79. — А він *чи нюхав, чи ні*, а потім каже: «ачхи» Рудч. ЮРС. в. I. 7. — *Ходили* там, *чи не ходили*, як ось вернулись і назад Кот. Ен. 96. — *Чи поснули, чи не поснули*, аж прийшов той чоловік-воловник ЕЗб. XIV. 194. — *Чи їла, чи не їла*, захотіла пити Гнід. в. II. ч. I. 94. — А я тоді беру та й їм, та *чи вкусю, чи ні* — та все в пазуху кидаю ті вареники ЭМ. Гр. 2. 289. — *Чи довго, чи не довго* з ногою тою момсалась вона, а все таки закинула її за голову ЕМ. Гр. 2. 167. — Грицько, *чи присів, чи ні* — вже, дивись, опинився гін за двоє Мирн. 43. — *Чи пройшла* ряд мережки, *чи не пройшла*, гляне: мати й собі захиталася на гребні Мирний, ХРВ. 320.

Особливо багато таких прикладів у Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка та ін. старших клясиків.

---

1) Той самий ефект дає сполука слів протилежного значення етимологічно не подібних (Пор. Потебня, Из зап. III. 549). Игорь спитъ, Игорь бдитъ, Игоръ мыслію поля мѣряетъ Пот. Сл. о п. Иг. 144—145 (Из зап. III. 549).

2) Пор. Потебня, Из зап. III. 549 та в О. Курилової, Уваги, 183.

3) Пор. др. E. Ogonowski, Stud. 162.

Тип 18. *Битимуть — не битимуть, олії* (*з мене*) *не виб'ють* Ів. Манджура.

Звертає увагу Потебня ще й на таку розділову сполуку ствердного й чисто заперечного значення присудка, що дає в результаті значення рос: «так ли, иначе ли (все равно)», «как бы то ни было, а» [1]).

ПРИКЛАДИ.

Поможись — не поможись, а в калиточку уложись. — Ой *чи було* літо, *чи минулося*, А я молодая літа не знала Чуб. III. 132 [2]).

Тип 19. *Чужа не моя, малий не великий*.

Тавтологічні звороти, де, словами Потебневими, «за утверждением следует отрицание противоположного или наоборот», дуже поширені в українській мові і бувають з дієсловами, прикметниками, прислівниками, рідше з іменниками [3]).

ПРИКЛАДИ.

а) Запереч. на другому місці.

Їдь, мій синочку, *не стій* М. 180. — Ой *темная* да *не видная* ніченька. — *Дурна* була, *нерозумная* дівчина Та полюбила козаченька старого Н. п. — Ой де ж ти була *моя не чужая* Н. п. — Здорова була, дівчино моя, *чужа*, *не моя*, товаришова М. 71. — Летить ворон з чужих сторон, *ситий*, *неголодний* Гильф. IV. 466. — Да вже *пізненько, нераненько* миленький, хоч *не рано, пізно* Н. п. — Ой *високо* та *не низько* горіх на ліщині; Ой *далеко* та *не близько* милий на Вкраїні Гол. II. 772. — Дуже сходимось ми *рідко*, ми стріваємось *не часто* Є. Тимч. Калев. II. — Усюди тут заперечка на другому місці.

б) Заперечна на першому місці.

Трапляється й навпаки: Ой за гаєм, гаєм зелененьким, тече Дунай *нетихий*, *бистренький* М. 260. — Біжить вода з-під кореня, та *нехолодна, тепла* [4]).

Увага. Пор. іще: *До схід сонця ранісінько* Шевч. — *Не думай* же, і *в мислях* собі того *не покладай*, що во віки вічні ми в тебе під опікою зоставатимемось Кул. VI. 535 [5]), — де те саме висловлене двічі, синонімічно, а не тим, що заперечене протилежне першому.

---

1) Пор. Потебня, Из зап. III. 550.

2) Потебня зауважує до цих прикладів: «не то, что было не продолжительно, как выше, а «было ли оно, или не было», как в выр. «а! была — не была» (все равно). Польський rad-nierad, musiał… chcąc-niechcąc (Из зап. III. 551).

3) Пор. Потебня, Из записок, III, 565.

4) Пор. за ці приклади в Потебні: «Начала с отрицания, потому что ожидаемое положительное, обычное «тихий Дунай», «холодна вода» не приложимы к данному случаю» (Из зап. III. 567). Приклади взяв у Потебні (ib. 566—567).

5) Приклади взяв в О. Курилової, (Уваги, 183).

XXVIII. БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ (АСИНДЕТОН) КОНСТРУКЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ТА ЇХНЯ СТИЛІСТИЧНА ВАГА.

Асиндетон — як у сполуці окремих слів, як і в сполуці цілих реченнів [1]) — це є велика й характеристична прикмета української народньої мови. Вона ще й досі майже не розроблена. Це синтактичне, а разом і високоцінне стилістичне явище, що спільне всім індо-європейським мовам, зберегла, найкраще розвинула й піднесла на високий ступінь художности як українська мова народня (у казках, піснях, думах тощо), як і літературна (у творах хоча б Тарасових Шевченкових, П. Мирного тощо). Асиндетон — це одна з найприкметніших рис Шевченкового стилю, що надає йому надзвичайного багатства нюансів у фарбах та мелодіях його мови [2]). Відзначає Dr. Keller асиндетон і в мові Гоголевій (op. c. 13). Поруч із українською мовою з погляду розвитку асиндетона кладе Dr. Keller лише російську (op. c. 84).

У Галичині, можливо під західніми, зокрема польськими, впливами асиндетон трапляється рідше.

Отже спробую, бодай короткими рисами, висвітлити це видатне явище української синтакси та його вагу стилістичну.

Асиндетон буває, як:

А. У сполуці окремих слів (іменники, прикметники, дієслова, прийменники тощо), як і Б. У сполуці речень (стягн., складен.).

А. АСИНДЕТОН У СПОЛУЦІ ОКРЕМИХ СЛІВ.

В асиндетоні окремих слів на увагу найбільшу заслуговують іменникова, прикметникова та особливо дієслівна асиндетична сполука, що її тут найкраще розвинула українська мова і піднесла до високо досконалого засобу художньо віддавати найтонші нюанси образу та думки.

1. Асиндетон іменниковий.

Тип 1. *Батько-мати* (зам. «батьки») [3]) *прийшли і взяли ту сіль* Рудч. ч. II. 34.

У цьому типі сполучені слова несинонімічні мають кожне своє окреме значення, але «не противоположны и не устраняют друг друга в мысли» (Потебня, Из зап. III. 530), «виражають два образи одного порядку» (проф. Є. Тимченко, Співр. сп. реч. 194). Узагальнене значення випливає «из отношения соединительного (то и то)» [4]). Цей тип надзвичайно поширений в українській народній мові і є найдавніший вислів для поняття «батьки» [5]).

---

1) Пор. Dr. Keller, Das Asyndeton in den balto-slavischen Sprachen, Heidelberg, 1922.

2) Dr. Keller, (op. c. 86) «… — genial als Dichter dieses Sprachmittel in künstlerisch-schöpferischer Weise gebraucht hat» (op. c. 46).

3) Тобто дає ідею «батьки, родичі».

4) Потебня, op. c. 533; пор. і проф. Є. Тимченко, Співр. сп. реч. 194.

5) Пор. у Dr. Keller'a, op. c. 9.

ПРИКЛАДИ.

Нам *отець-мати* позволяли ЗЮР. І. 29. — *Отця-матку* штить і поважати ЗЮР. І. 31. — *Хліба-соли* спокійно вживати ЗЮР. І. 20. — Не *пили-тумани* вставали, Тікав повчок малий невеличок Ант. Драг. І. 113. — Будуть до неї *куми-побратими* наїжджати М. 355 («те и другие, безразлично, знакомые, приятели») Потебня, Из зап. III. 531. — У чистому полі поховайте, *звіру-птиці* на поталу не подайте Ант. Драг. І. 114. 128. — Дає коню *овса-сіна* (= оброку), Козаченьку *меду-вина* М. 74. — *Рута-м'ята* («оба растения с одинаковым символическим значением девства и пр.» (Пот. Из зап. II. 532). — Ой, чому ти *рути-м'яти* не полеш Ч. IV. 70. — *Рута-м'ята* та й не принялася Ч. V. 506 (приклади в Потебні, Из зап. III. 530—532). — А чи у шинкарки *мед-вино* кружає Рудч. ЧП. 182. — Ой сподівайся тоді мене в гості, Як будуть… бистриї *ріки-озера* замерзати Кул. ЗЮР. І. 26. — Схопилася *буря-нещастя*, що… ЕЗб. VII. 80. — Так приїхав її *тато-мама* з міста, питає її, чого вона така смутна ЕЗб. VII. 160. — Привезли *скриню-перину*, з чужої сторони дитину Кравч. ЕМ. V. 96.

Пор. також: То ти будеш по *тернах, по байраках* схоронятися Думи. УАН. 110. — За *гордістю*, за *пишністю* з глави шлика не здіймали Думи. УАН. 83. — Ой піду я *степом-лугом* Шевч. 60. Кел. — А тих, що бачать над собою *сокиру-молот* Шевч. 187. Kel.

Пор. і в рос: Прогневала *мать-отца* Соб. II. 152. Тимч.

Увага 1. У цій сполуці обидва іменники часом спливаються в одно слово, напр.: Не цурайся *хліб-соли* Ном. 11813. — Ходи з нами козаками *мед-вина* напийся Коцип. 132 [1]).

Увага 2. Інколи в таких сполуках іменникових один з двох складених іменників має атрибутивне значення, означає прикмету другого і може стояти препозитивно й постпозитивно.

ПРИКЛАДИ.

Потеряв я *щастя-долю* (= щасливу долю) через молодиці Чуб. V. 478. — Купи, сину *дротянку-нагайку* ib. 730. — *Нагайка-дротянка* (= дротяна нагайка) з кілка не збуває Чуб. V. 494. — *Кайдани-залізо* (= залізні кайдани) ноги повривало, біле тіло козацьке-молодецьке коло жовтої кости пошмугляло Гр. [2]).

Тип 2. *Під моїми воротами скрипка-дудка грає* Пот.

Тут, як влучно пояснює Потебня, узагальнене значення випливає вже не з «отношения соединительного (то и то)», одиниця + одиниця, а з «разделительного: или то, или другое, но нечто в том же роде» [3]). Тут слова складені хоч і різні значенням, але на підставі чогось спільного між ними. Це

1) Пор. у проф. Є. Тимченка, Співр. сп. реч. 194.

2) Приклади взяв в О. Курилової, Увага, 182—183.

3) Пор. Потебня, Из зап. III. 533, або, словами проф. Є. Тимченковими, «узагальнений образ набуває неозначеного характеру в закресі прикмет сполучених образів» (Співр. сп. реч. 195).

спільне і є те узагальнене, що випливає підсилене, конкретизоване з цієї сполуки. Це цікавий і оригінальний спосіб подавати узагальнене в конкретній формі. Замість грає *музика — скрипка-дудка*, замість *рослина*, *кущі — калина-малина* і т. ін.

Здебільшого асиндетон цей буває у непрямих відмінках з прийменниками й часто повтореними, хоч буває і без прийменників.

ПРИКЛАДИ.

У колядці господиня посилає слуг піймати «дивно звірє *тура-оленя*» Об. мр. п. II. 325. 337. — *Турки-татари* Г. IV. 44. — *Дунай-море* ib. 44. — Ой *вишенька-черешенька-верба* кучерява Н. п. [1]). — Ой *під вишнею, під черешнею* стояв старий з молодою (себто, під якимось деревом, не то під вишнею, не то під черешнею — Тимч.). Гол. I. 231. — Нас нагнали з крута берега *на* тихий *Дунай*, *на* сине *море* (на якусь воду, не то річку, не то море — Тимч.) Гол. IV. 44. — *Ластівочка-перепілочка* підлетіла під оконечко Метл. 341. — *Вікном-дверима* утікала Кв. 128 [2]). — Як чистеє вродиться, то вона купає його і пупа в'яже *прядивом-льоном*, а як нема, то *коноплями-матками*, не плосконьом Кравч. ЕМ. III. 86. — *Утенята-лебедята* не роблять шкоди Чуб. V. 169.

Тип 3. *Уже нашим чумаченькам шлях-дорожка пахне* Чуб. V. 1029.

Синоніми, як от *шлях-дорога*, *любити-кохати*, *гордий-пишний*, *тяжко-важко* і т. ін., коли виникли, визначали різне, не те саме, як і *хліб-сіль* тощо. Тільки різниця та, що в сполуці *хліб-сіль*, *батько-мати* значення сполучених слів у думці того, хто говорить, не спадаються, а в *шлях-дорога* — спадаються більшою чи меншою мірою (пор. Потебня, Из зап. III. 552).

І от через те саме, що значення спадається, повстає нове підсилене поняття, але не просто підсилене, а глибше, ширше, змістовніше, бож, спадаючись ув основному, в загальному, «в большей или меньшей степени» (за Потебнею), кожен з теперішніх синонімів, а колись цілком різних понять додає, якусь свою, нову риску; що якось, так чи так, підсилює, забарвлює, кольорує основне поняття [3]).

ПРИКЛАДИ.

Слави-поговору понабиралася М. 53. Пот. — Будеш у мене до *смерти-віку* хліб-сіль уживати М. 346. Пот. — *Степом-полем* трава зеленіє Метл. 244. Тимч. — До города Черкаського скорим *часом*, пильною *годиною* прибуваю Метл. 387. Тимч. — А ще добре знати, Та *статки-маєтки* збувати, Великі скарби збирати Думи. УАН. 13. — Яко народ із *предку-віку* пахарський Кул. VI. Г. 213. — Наш… багатий на корови, на вівці, на *таляри-червінці* Чуб. III. 233. — Чужим рукам на потирання не давала, *Слави-пам'яти* сподівалась Гр. ДК. 3, також Кул. ЗЮР. I. 20. — Будуть за них *срібло-злото* не лічачи брати

1) Приклади взяв у Потебні, Из зап. III. 533—539.

2) Приклади з «Тимч.» див. у проф. Є. Тимченка, Співр. сп. реч. 195.

3) Пор. у О. Курилової, Уваги, 183. — Пор. також у проф. Є. Тимченка. Співр. сп. реч. 195.

Думи. УАН. 13. — Хоть коня добудь, хоть *лугами-берегами* Чуб. V. 219. — Інший стане та свій *смуток-жаль* повістить МВ. II. 39. О.К. — Свої *думки-гадки* повимовляю-поплачу ib. 130. О.К. — Ой піду я *лісом-бором* Чуб. V. 718. — *Горя-біди* набереться ib. 808. — Були великі *доми-палаци* Шух. 106. О.К. — Коли *на раду* тиху, *на розмову*… зійдемося Шевч. 29. Кел. — Ведеш мене *з тюрми з неволі* Шевч. 162. Кел. — *Храми-палати* мурувать Шевч. 168. Кел. — Несе з України аж у Сибір *ланцюг-пута* Шевч. 106. Кел. — Од п'яного *царя-владики* Шевч. 177. Кел.

Коли розглянути подані приклади, то побачимо, які вони образні, як вони доповнюють одне одного, як вони живлять вивітрені слова, надають їм барви, сили, образности, а часом і специфікують, деталізують. *Статки-маєтки* — це все, що надбане; маєтки — все, що мають, майно. Але яке? — те, що надбане. *Слава-поговір* — деталізує, яка саме *слава*. *Слава-пам'ять*. Пор. також: *до смерти-віку* — дужче, ніж «до смерти», — і нове, бо увесь вік, а смерть — кінець віку. Пор. також далі в дієсловах: *ходить-блудить* — одно одне пояснює. Не просто ходить, а блудить; блудить (але як саме?) — ходивши (ходить). *Бере-хапає* — не просто бере, а хапає (образ) і т. ін.

Але в цій сполуці вже нема кожного поняття окремо: вони спались, вони сплились ув одне нове, багатше на зміст і силу, а також яскравіше й образніше. Це готова форма (формула) на вираз нового, підсиленого поняття, це один образ, як і кожне окреме слово, тільки в формі сполуки двох синонімів. Ув оцім саме й лежить найбільша різниця між 1 (батько-мати) та 2 (шлях-дорога) сполукою [1]).

Тип 4. *Напав на бичка-бузівка* Гн. Kel. «*Кум-лис*».

Дуже близькі з одного боку до синонімічних асиндетонів, а з другого до апозиції — асиндетони з описом другого члена на питання: хто є? що є? який є? Вони ближче пояснюють, прикметують, деталізують. Розрізнити їх часто дуже важко [2]).

ПРИКЛАДИ.

І находить рано *газда-мелник* Гн. 71. Kel. — *Птахи-музиканти* Гн. 33. Kel. — *Кум-лис*. — Напав на *бичка-бузівка* Гн. 56. 95. 105, Kel. — Може ще я поділюся *словами-сльозами* з дібровами зеленими, з темними лугами Шевч. 122. Kel. — І *вовки-сіроманці* набігали, кості по байраках, по мелюсах розношали АД. І. 11. Гр. Сл. 53, під Р. — Притулився я в школі… яко *школяр-*

1) За стилістичну вагу таких синонімічних висловів Н. Плевако каже, що вони у Квітки «являются истинным украшением его образного слога. Синонимы Квитки много способствуют живому и наглядному представлению предметов и действий» (О стиле и языке пов. Г. Ф. Квитки «Маруся», ст. 4).

2) Пор. і Dr. Keller, op. c. 49.

попихач Шевч. 4. Kel. — І я утік в село Т. до *дяка-маляра*; обірваний *школяр-волоцюга* Шевч. 5. Kel.

Приклад, як другий член специфікує те, що перший висловлює загально: Як оступлять тебе, доле, *діточки-дівчата* Шевч. 73. Kel. — В *роботу-каторгу* Шевч. 219. Kel. — Пороблять *Іроди-царі* Шевч. 192. Kel. — Тим неситим очам, земним *богам-царям* Шевч. 212. Kel. — То *брат-товариш* теє зачуває, до *брата-товариша* промовляє Думи. УАН. 13. — Здавалась зачарованим *садом-раєм* земним Стор. 427. О.К. [1]).

Увага. Розрізняємо кількакротній асиндетон, як звичайний і простий (чистий) перелік, і справжній. Чистий перелік буде: Мої літа, моє добро, мою нудьгу, мої печалі Шевч. 121. Kel. Асиндетон буде: А ти, задріпанко-шинкарка, перекупко п'яна Шевч. 165. Kel. Отже, як видно з прикладів, — головна різниця тут та, що в чистому переліку сприймається кожне слово (іменник) окремо, а в асиндетоні — усі спливаються в одно, нове поняття (див. вище тип 3).

Цікавий приклад подвоєного асиндетону подає Dr. Keller з Шевченка: Ей, *козаки діти друзі молодці*; або: І царі самі собою побудували *храми кумирні олтарі* Шевч. 219. (ор. с. 53).

2. Прикметниковий асиндетон [2]).

Проста й звичайна асиндетична прикметникова прилука така:

Тип 1. *А козенята остались живі здорові* Гнід. 44. 106.
Тобто, коли ніби пропущений сполучник «*і*», «*та*» або, як і в прикладах з іменниками (див. вище), — ніби синоніми, що дають узагальнене або підсилене поняття.

ПРИКЛАДИ.

А був вовк такий *молодий дурний* Гнід. 111. — Як вибіг татарин, *старий бородатий*, На розум *небагатий* Ип. Ант. Драг. І. 172. — Постілька моя *тонка біленька*, А я сама молоденька Чуб. V. 1202. — А найменшому везли *голеньку-нагеньку* ИП. Ант. Драг. І. 87. — То мали вони собі по дев'ять ран *рубаних*, *важких* широких, А по чотири рани стріляні *яничанських* куль *глибоких* Думи. УАН. 165.

Тип 2. *Ніч файна місячна* Гн. 50. Kel.

Тобто другий прикметник ближче визначає першого, підсилює, підносить, деталізує, специфікує, пояснює. Так ніби пропущений не сполучник «*і*», але: «*а саме*», «*тобто*» [3]).

---

1) За стилістичну вагу та ще багато прикладів див. «Паратакса», розд. XXIX.

2) Займенникового асиндетона окремо не подаю — асиндетичні бо займенники трапляються рідко: А це *сяка-така* квочка породила курчат, та нема цицьок — нема чим годувать Кравч. ЕМ. XII. 278. — Там він *сякий-такий* зжариться Рудч. в. II. 84. — Бо був там *такий-такий* і ту змію порубав і мене від смерти врятував ЕЗб. VII. 78.

3) Dr. Keller, ор. с. 54.

ПРИКЛАДИ.

Бо він був дуже *рослий великий* Гн. 103. Kel. — Це утка *заводська породиста* Гн. 93. Kel. — Є щось там *доброго живого* (польон., а треба: «добре живе» — *С.С.*) Гнід. 68. — Ти є *великий* звір *сильний* Гн. 115. Kel.

Пор. і **Тип 3**. Гори мої *високії* — не так і *високі*, як хорошії, блакитні здалека Шевч. 34. Kel., тобто синонімний повтор.

Сюди таки й **Тип 4**. Був у одного чоловіка кіт *здоровий-прездоровий* Гн. 256. Kel., тобто синонімний повтор з підсильним префіксом (або іншим слівцем) на другому члені. — Пор. іще: У *славному-преславному* місті Чигирині Ш. 86.

Тип 5. Мов на звірів тих *лютих диких* Шевч. 74. Kel., тобто теж синонімний підсильний асиндетон.

Пор. іще: Вернувся наш запорожець… *обідраний облатаний* калікою в хату Шевч. 91. Kel. — Також кілька синонімів: І оживи моє *побите убоге* серце *неукрите, голоднеє* Шевч. 170. Kel.

Тип 6. *Рада-радесенька* собі прийшла додому Шевч. 185. Kel., тобто тавтологічно-асиндетична сполука. — Пор. ще: Не *ветхеє* не *древнє* слово розтліннеє Шевч. 210. Kel.

Тип 7. *Батькову-Матчину молитву* споминає Н. п. 119. Kel., тобто асиндетон прикметниковий присвійний (пор. іменник «батько-мати»).

Цей асиндетон заслуговує на особливу увагу [1]). Цей тип Dr. Keller (op. c. 55) уважає за «чисто й суто український».

ПРИКЛАДИ.

Це *отцевська-материнська* мене молитва карає Н. п. 127, де в асиндетоні цім мислиться одне поняття. — Також відповідно до іменникового асиндетону *козак-молодець* — прикметниковий буде: Станьте ви, братія, підождіте, Свої *козацькі-молодецькі* коні припиніте Думи. УАН. 123. — При тій часті був Грицько Зборовський,… *козацький запорозький* Думи. УАН. 20. — Як… йому дарував *Маркове купцеве* (від іменника Марко купець) щастя, так він і пожив ЕЗб. XIV. 205. — І ввесь *Плутонів царський* дім Кот. Ен. 76.

Тип 8. Мужик ходе *сумний невеселий* Гн. 72. Kel.

Тобто прикметниковий асиндетон-синонім із запереченим другим членом. Стилістична вага цих асиндетонів велика [2]).

ПРИКЛАДИ.

Ой, *дурная нерозумная* дівчина Гнід. в. II. ч. I. 155. — Ой, де ж ти була, *моя нечужая* Н. п. Пот. — Здорова була, дівчино моя, *Чужа не моя*, товаришова М. 71. Пот. — Летить ворон з чужих сторон, *ситий неголоден* Гільф. IV. 466.

1) Пор. розд. VIII у цій книзі; зам. родового присвійного.

2) Пор. у Потебні за аналогічного типу випадки. Це дає ефект, «состоящий в большей выразительности утверждения, как бы светлому на темном фоне» (Из зап. III. 569).

Пот. — Пор. також: Ой за гаєм, гаєм зелененьким, Тече Дунай *нетихий бистренький* М. 260. Пот. — Біжить вода з-під кореня, та *нехолодна тепла* М. 263. Пот.

Тип 9. Тебе укриє дорогим (*золототканим, хитро шитим*) *добром та волею підбитим*… омофором своїм Шевч. 171. Kel., тобто кількаразові асиндетони. — Пор.: І *тихим добрим кротким* словом Ш. 143.

Тип 10. Зроби ж мені з *клендрева* труну Н. п. 26. Кел., — де *клен* не відміняється, увійшовши до складеного *клен-древо*. У прикладах цього типу нема згоди ні у відмінку, ні в роді, ні в числі [1]).

3. Прислівниковий асиндетон.

Тут можна згадати такі поширені в народній мові сполуки:

Тип 1. *Смутно, сумно* позирає на той широкий став Шевч. Kel. — тобто синонімні асиндетичні прислівники: *файно розкішно* Гн. 109. Kel.

ПРИКЛАДИ.

І *одногласне, одностайне*. — І *тихо, мовчки* за возами… пішла Шевч. 182. Kel. — *Далеко, високо* сияє Ш. 182. — І *смутно, сумно* позирає на той широкий… став Шевч. 179. Kel. — Їй, небозі, аж *дивно, чудно* Шевч. 184. Kel. — Що так *даремне, марне* пролетять (літа) Шевч. 117. Kel. — Будем радиться, чи *гаразд-добре* на… Україні проживати Кул. ЗЮР. т. І. 208. — Чогось мені *тяжко-важко*, на серденьку туга Чуб. V. 1208. — Комусь буде *трудно-нудно* Теє жито жати Чуб. V. 446. Пор. також:

Тип 2. А я так *мало, небагато* благав Шевч. 125. Kel., тобто — із запереченим протилежним.

ПРИКЛАДИ.

Ой, постій же, невиросточку, *Небагато трошки* Эварн. МНП. 319. — Пор. іще: Підождіте ви *мало, трохи, небагато* Кул. ЗЮР. т. І. 54. — Обождіте хоч *мало немного* Думи. УАН. 120. — Де вже *пізненько нераненько*, научай мене, ненько М. 224. Пот. — Прийди, прийди, мій миленький, хоч *не рано, пізно* Н. п. Пот. — Пор. синдетичне: Ой, *високо та не низько* горіх на ліщині; ой *далеко та не близько* милий на Україні Гол. II. 772. Пот.

Тип 3. *Мало-мало* не попік руки… — чистий повтор надає більшої сили, підносить, підсилює.

ПРИКЛАДИ.

До схода сонця, *рано-рано* (= дуже рано, ранесенько) Шевч. 191. Kel. — *Трохи-трохи* не танцювала Ш. 83. Kel. — Також із здрібнілим суфіксом: -

1) Пор. у Потебні за такі випадки (Из зап. III. 99—100; Из зап. I. 100).

есенько: І плаче *тихесенько-тихо* Шевч. 199. Kel. — Або із префіксами: Було *жарко-прежарко* Г. 71. Kel. — Ой у неділеньку *рано пораненьку*, А сонечко заходить Рудч. ЧП. 86. — Також із дум: Барзо *рано пораненьку* Н. п. 138. Кел. — І *тяжко-важко* усміхнулась Ш. 197. — Да ще у неділю барзо *рано пораненьку* Думи. УАН. 47.

Увага. У другому члені замість прислівника може бути й дієйменник: І нікого *невидно, не чути* коло корчми Ш. 107.

Пор. і більший, аніж із двох членів прислівниковий асиндетон: Підождіте ви *мало, трохи, небагато* Н. п. 176, а також ЗЮР. І. 54 [1]).

4. Числівниковий асиндетон.

Тут можна згадати лише такі типи: 1) *один-єдиний, сам-один. Одно-однісіньке* під тином сидить собі Шевч. 117. Kel.; 2) *Два-три* карб. (це не два і не три, а кількість близька до них); 3) Підбіг під пліт, скочив *раз, другий, третій* Гнід. 74.; 4) А як уже бере, то не бере *одну-дві*, але бере *по п'ять, по шість* за раз Гнід. 100 — ніби пропущене *або* — «одну або дві» і т. ін.; 5) Не через *два*, не *три* літа, не через *чотири* Ш. 91. Цим підкреслюється непевний, неозначений період часу, але з відтінком, що розуміти слід геть більший. Так само й у прикладі: 6) Ой *три літа, три неділі* минулося на Україні Н. п. 15 — цим способом висловлено непевний період часу, що його треба розуміти не літерально. Справді, це не *три роки* й не *три тижні*, а куди більше [2]).

5. Дієслівний асиндетон.

Дієслівні асиндетони дуже поширені в українській мові і становлять її велику особливість.

Тип 1. *Іди поклич, піду поголюся* та ін.

Чисті асиндетони, де ніби пропущений сполучник «*і*». При наказовому способові: *іди утопись* Г. 3. Kel. — *Іди поклич* Василя скрипника, та, коли, можна, ще кого небудь, хоч того дударя, як пак його К. Черн. 34.

На особливу увагу заслуговує асиндетон після дієслова *іти* [3]), коли другий член стоїть не в формі дієйменника, а в згоді з першим членом: *Піду попитаю* (а не: попитати) щастя Гн. 18. Kel.

ПРИКЛАДИ.

Молода *іде перепрохує* батька й матір: кланяється їм до ніг і цілує у ноги і в руку Кравч. ЕМ. V. 127. — *Піду одвідаю* сина свого Чуб. V. 345. — *Піди поклич* тата. — *Іди сядь* коло мене Чуб. V. 252. — А я *вийду послухаю* чи ти там, соколику Чуб. V. 1195. — Хіба *піду* до річеньки, з жалю *утоплюся* Чуб. V. 283. —

1) Асиндетично з'єднані частки, як і займенники, в українській мові трапляються рідко. Напр: *Як таки так*, Гн. 13. 85. Kel. — *Сюди туди* навприсюди Ш. 5. Гн. 57.

2) Приклад узяв у Dr. Keller'a, op. c. 58—59.

3) Пор. у Dr. Keller'a, op. c. 59. Пор. і в проф. Є. Тимченка, Укр. грам. III—IV кл. 112.

Піду до шинкарки, горілки *нап'юся* Макс. УНП. ч. І. 165. — Ой *піду* я на місто, *куплю* собі намисто Чуб. V. 10.

Тип 2. Ой *сів зажурився*.

Чисті асиндетичні в звичайному розумінні (ніби з пропущеним «*і*», «*та*»).

ПРИКЛАДИ.

А то зараз скажуть *данцювати співати* Гн. 50. Kel. — Треба його *іти привітати* Гн. 48. Kel. — Чоловік *узяв обмотав* фіст на руку Гн. 55. Kel. — Гуси *заґеґали розлетіли си* Гн. 88. Kel. — Ой *сів запів*, ой *сів запів*, Ой *сів зажурився*, Вороному кониченьку на гриву схилився Чуб. V. 267. — Коня відібрала, *сіла поїхала* Чуб. V. 425. — Возьміть мене *постріляйте-порубайте* Ант. Драг. І. 107. — Музика на дворі на спризьбі *сидить-грає*, хлопці виходять, танцюють Кравч. ЕМ. V. 91. — Пішов у город, зайшов у шиньок, *сів-сумує*, — підперся Кравч. ЕМ. V. 30, проза. — А свашки вже *стоять-співають* Кравч. ЕМ. V. 96.

Пор. з підсиленим *плаче*: Україна *плаче*, *стогне плаче* Шевч. 45. Kel. Його підсилює друге дієслово, що визначає ближче, специфікує: як плаче? стогне плаче. І з запереченою обох членів: Щоб *не почув* хто *не побачив* Шевч. 51. Kel.

Цікавий випадок із запереч. самого другого члена: *Забирають не вертають* ніколи нічого Шевч. 121. Kel.

Плачучи-сміючись Шевч. 78. Kel. — дієслівний асиндетон у формі дієприслівника теперішнього часу.

Тип 3. Під тую калину (*прийшли посідали*) і поцілувались Шевч. 110.

Ось приклад, що в нім асиндетично з'єднані дієслова творять одно поняття. Вони тісно сполучені. Асиндетон граматично й стилістично автономний. «Прийшли посідали» — це одно; потім павза, спол. «*і*» — «і поцілувались» [1]).

Тип 4. Тернове віття верхи у руки *бере-хапає* Думи [2]).

Асиндетон цього типу дуже поширений в українськії мові, як народній, як і літературній (клясиків старших, надто в Шевченка) [3]).

ПРИКЛАДИ.

Зійшлись-з'єднались мов брат з сестрою Шевч. 38. Kel. — А музика *реве-грає*, людей звеселяє Шевч. 46. Kel. — *Ходить-блудить* козак по дорозі Н. п. Пот. — Пор.: *Вздріли* вони *тай забачили* Гол. Н. 206. — *Не плакала та й не голосила* Гол. ІІ. 360. — Голубонько… *сядь-пади* на подвір'ї Ант. Драг. І. 94. — Китайку видирає, по шляху *стеле-покладає* Ант. Драг. 116. Пот. — І буде нас

1) Пор. Dr. Keller, op. c. 60.
2) Пор. Dr. Keller, op. c. 60.
3) Пор. і проф. Є. Тимченко, Грам. III і IV кл. ст. 56.

Озівська орда наганяти, Буде в пень *сікти-рубати* Думи. УАН. 113. — Набряклі жили *кидалися-бились* Гр. О.К. — Знати її по личеньку, знати її по білому, *плаче-тужить* по милому Чуб. V. 75. — *Плакала-ридала*, правдоньки питала ib. 99. — І тернове віття, верхи у руки *бере-хапає*, До серця козацького прикладає Думи. УАН. 136. — Гірко *плаче-ридає*, Своїх братів що *просить-благає* Думи. УАН. 163. — *Сядь-пади* у моїм дворі сивим голубоньком Кул. ЗЮР. І. 25. — Там *пив-гуляв* Байда мед-горілочку Не їдну ночку-годиночку ИП. Ант. Драг. І. 146—147. — З малих літ до великого зросту *кохала-годувала* Гр. ДК. 3. — Чоловік жінку *б'є-катує* Гр. ЕМ. 3. 307.

Пор.: *Дав* нам батько, *покинув* рушницю, такую, як далеко бачиш, так далеко нею застрілиш ЕЗб. VII. 74.

Увага. Тут маємо ті самі сполуки синонімічних дієслів, що за них та за їхню стилістичну вагу див. докладніше в іменниковому асиндетоні. Друге дієслово ближче пояснює-означає перше, специфікує його, деталізує: «*ходить-блудить*» — це не просто «*ходить*», а «*блудить*», чи навпаки. «*Бере-хапає*» — не просто «*бере*», а «*хапає*» та ін.

Треба пам'ятати, що дієслова тут — не дві окремі чинності, а одна: вони сплились ув одну, ширшу на зміст, образнішу. Це один присудок. Тим то ніяк не можна вставити між ними сполучника «*і*».

У цих асиндетичних сполуках велику ролю відіграють інтонація, павза, наголос та відповідні до них розділові знаки:

1. Розділка (-) — найтісніша сполука; одночасність, обидві дії сплились — перше слово без жодного тону, воно як приступок до другого й залишається ніби в тіні із своїм наголосом, і два дієслова дають одно, з одним домінантним наголосом (на другому); павзи майже не чути: *стоять-співають*, *сидить-грає*, *слиз-розтаяв* та ін.

2. Без жодного розділового знаку — дієслова поруч.

Те саме, тільки слабша сполука, павза помітніша: *заросився забродився*.

Певна річ, коли між дієсловами вставлені ще які слова, коли вони не поруч, коли вони роз'єднані, — то кожна чинність відчувається виразно окремо. Це буде вже інший тип. Пор., напр.: Далі вже й наменути на цю річ боявся, — мов *не бачить* нічого *не чує* МВ. Інст. 199.

Найкращий розділовий знак тут — *розділка*. Кома тут зовсім не можлива: тоді бо відчуватиметься чинність кожного дієслова окремо, і між ними можна вставити сполучника *і*, а в цім типі — обидві чинності творять одну. Пор. із тими, що вище, приклад з комою: Коли дивиться — аж там якісь хлопці *гуляють*, *бігають* по саду Рудч. ЮРС. II. 97.

Тип 5. *Лови його бий души коли топчи* Гн. 51. Kel., тобто кількакротні дієслівні асиндетони. В українській мові вони дуже поширені.

ПРИКЛАДИ.

Середульшого сина *ситить* (штить) *жалує поважає* за гостя принімає Н. п. 121. Kel. —То вже ні в чому буде нам між челядь *піти стати погуляти* Думи. УАН. 122. — *Загавкають завиють збутуражуть* всіх чабанів Гн. 40. Kel. — Іван *слухав-слухав узяв пішов прогнав* їх Гнід. 77. — *Дивитись думати гадати* Ш. 125. — Хто з тобою *заговорить привітає гляне* Шевч. 120. Kel.

Тип 6. *Іздит-поїздит* ґордоє… *кличе-покличе* турського Гл. IV. 128, тобто на другому місці те саме дієслово з прийменником *до*, *по*, *про*, *ви*, *роз*, *під* або з іншим яким.

ПРИКЛАДИ.

Синів своїх *кляла-проклинала* М. 350. Пот. — *Ходить* козак *похожає* курить люльку, *курить-розкуряє*. — Вовки… *квилять-проквиляють* ЗЮР. І. 186. Пот. — У кобзу *грає-вигравае* ib. — Там її *ждуть-дожидають*, як об весні ластівки Кв. О.К.

Такий асиндетон особливо поширений у народніх думах.

Став Алкан-паша дорогії напитки *пити-підпивати*, Стали умисли козацьку голову ключника розбивати Думи. УАН. 46. — Якби той чужий чужениця, За кінними *біжить-підбігає* Думи. УАН. 135. — От вони *пили-підпивали* Кул. ЗЮР. І. 201.

За стилістичну вагу дієслівних синонімів у думах українських каже П. Житецький: «Найбільше в думах дієслівних синонімів. Вони змальовують всі відтінки дії або збільшують її ідею так виразно, що вона робиться для свідомости не тільки очевидним, але й необхідним фактом. Такі, наприклад, дієслівні синоніми у виразах: *прохали-благали, знає-відає, плаче-ридає, біжить-підбігає, живе-проживає, кляне-проклинає, квилить-проквиляє, грає-вигравае*» (Про укр. нар. думи, ст. 9) [1]).

Тип 7. *Росла-росла* дівчинонька тай на порі стала Пот.

Щоб підкреслити протяжність, тривалість чинности, інтенсивність якости, множність речей, українська мова повторює (подвоює ба навіть потроює) те саме слово. В українській мові цей спосіб дуже поширений. Повторюється дієслово, прикметник, займенник, прислівник, іменник тощо [2]).

1) Підкреслив я — *С.С.*

2) Пор. у Потебні, Из зап. III. 662.

ПРИКЛАДИ.

Росла-росла дівчинонька та й на порі стала Пот. — *Ждала я ждала, ждала* й *дожидала*, Ворітечки повідчиняла. — Ти, місяцю, *світи-світи*, Ти, конику, *біжи-біжи* М. 74. Пот.

6. Прийменниковий асиндетон.

Особливо любить українська мова, як і інші слов'янські, уживати плеонастично прийменників з метою підсилити [1]).

ПРИКЛАДИ.

Із города *із* Озова не пили-тумани вставали Думи. УАН. 104. — Як ми були *у* городі *ув* Озові ib. 116. — Щоб знав я з тяжкої неволі, *До* батька, *до* матери, *до* роду утікати ib. 136. — *До* річки *до* Самарки добігали, Між собою промовляли ib. 159. — Ой *над* сином *над* Нечаєм чорний ворон кряче ИП. Ант. Драг. II. в. I. 57. — *За* річкою *за* Дінцем, Та *за* річкою *за* Дінцем Стоїть дівка з козаком Чуб. V. 87. — Ой не піде дощик *без* грому *без* хмари Метл. 6. — Пор. у старій мові: *Въ* печали бысть *въ* велицѣ» Життя с. Феод. Vondrák ib.

Увага. Здебільшого той самий прийменник при кожному з асиндетично сполучених іменників.

Пор: *батько-мати* — і *до* батька *до* матері, *до* роду утікати. Тут прийменниковим асиндетоном вирізнене кожне слово. Звідси — образність, рельєфність. Кожне бо зокрема наче переходить перед очима.

За стилістичну вагу прикм., присл., числ., дієсл. etc. асиндетонів див. відп. в іменниковому асиндетоні.

Б. АСИНДЕТОН У СПОЛУЦІ РЕЧЕННІВ (СТЯГН. ТА СКЛАДЕН.) [2]).

Чи не більше ще поширений асиндетон в українській мові також у реченнях, у їхній сполуці. Це дуже характеристична прикмета української мови, що має величезну стилістичну вагу: маємо бо поруч образности також надзвичайну лаконічність та силу вислову.

Пропуск звичайних у мові сполучників, що віддають різноманітні логічні відтінки, та заміна їх відповідною інтонацією, наголосом, павзами тощо дає великий стилістичний ефект та виразність. Він викликає також «підвищену діяльність мислення, що само з'єднує логічними мостами окремі речення й думки» [3]).

Треба підкреслити, що ції асиндетичні конструкції це вже — проти відповідних синдетичних — зовсім нові конструкції. Вони набрали свого

1) Пор. Dr. Vondrák, Vergl. Sl. Gr. II. 373—374.

2) Рос. мова теж широко вживає асиндетичних словосполук. Пор., наприклад, у М. Н. Петерсова, Оч. синт. р. яз. 103—106.

3) Пор. проф. Л. Булаховський, Походж. та розв. мови, ст. 82.

специфічного відтінку. Ми ніколи не думаємо за пропущені сполучники і їх не відчуваємо.

З погляду розвитку мови асиндетон є факт проґресивний [1]).

Асиндетон в українській мові та система інтонації, павз тощо заслуговує й на спеціяльні глибокі досліди. Він бо проймає її, сказати б, наскрізь — від окремих слів і до найскладніших сполук між цілими реченнями.

Тож у цій частині й подам найголовніші типи такої асиндетичної сполуки речень (стягн. та склад.).

Тип 1. *Випряга він коня, сідає, тікає* ЕМ. Гр. 114, тобто маємо стягнене речення, а в нім всі присудки стягнені до спільного підмета без сполучників «*і*», «*та*».

Це надзвичайно поширений тип асиндетону. Українська народня мова дуже любить його.

Тут одна по одній зміна окремих чинностей у часі.

ПРИКЛАДИ [2]).

Удів, убрав, пішов до… ЭМ. Гр. 2. 163. — *Випряга* він коня, *сідає, тікає* ib. 114. — *Вийшов* він на двір, *заплакав, пішов* собі ib. 84. — Він баришував: *купував* скот, *випасував, продавав* ib. 257. — *Взяв, кинув* на Дунай *кае* ЕЗб. VII. 27. — Іван… *узяв* того зайця, *обілував, витер* вогню дерево об дерево, *спік* на шашлику, *ззів* Рудч. ЮРС. II. — От, *посходились* люди, *понаїдались, понапивались, подякували, — стали* розходиться ib. 163. — *Одкопали, витягли, зав'язали* в мішок, *повезли* Гнід. IV. 45. — Гості *подякували* хазяїну, *попрощались, порозходились* Мирн. ХРВ.

До цього типу якнайбільше стосується сказане вище за стилістичну вагу асиндетона. Тут бо: лаконічність, енерґія та сила вислову, а разом образність та художність.

А в таких прикладах, як от: *Прийшов, попросивсь, — пустили* Рудч. ЮРС. II. 179. — *Одчинила, війшла, зачинила* ЕЗб. XIV. 146. — *Виспались, повставали, повмивались, поснідали* ib. 309. — Посадила хазяйка їх їсти; *поїли, полягали спати; виспались, повставали* ib. 14 тощо — у таких прикладах лаконічність сягає вершків: тут що слово, — то й цілий малюнок.

Пор. іще зразки стислого лаконічного стилю: *Поплили, найшли* острів, *стали* на косі; *вийшли* на берег, *наклали* огник. *Пообідали, лягли* оддихать. *Позасипали* Кравч. ЕМ. V. 54. — *Увели* в хату, *посадили; випили, закусили* Кравч. ЕМ. XI. 155. — А я *встала, засвітила*. Нема того, що-м любила. *Сіла* я, *підперлася, Заплакала, отерлася* Чуб. V. 3.

Пор. іще цікаві приклади.

Багатий запріг шість пар волів у залізний плуг і оре толоку на пшеницю: *виорав* ЭМ. Гр. 2. 151. — Дають вечерять. *Повечеряли* Кравч. ЕМ. V. 93. — От,

1) Пор. Корш, СОП, 16.

2) Як асиндетони розглядатиму не тільки ті, де немає сполучників *і, й, та, та й*, але й інші.

чоловік убрався, попрощався з жінкою, з дітками — плачу такого. *Пішли* Рудч. ЮРС. в. II. 24. — Пор. також: А собачку й котика покинули тут коло його; котик і собачка плачуть над ним Рудч. ЮРС. в. I. 155.

Українській мові народній мало властива взагалі система синтетичного стилю й періодів [1]). Їй властивий стиль аналітичний, лаконічний, короткі, самостійні речення.

Також з пропущ. *та й*:

Хиляться воротця — *упали*: Любились, кохались, да й перестали Чуб. V. 170. (Тут у другій половині маємо того самого сполучника, що його нема в першій). — Отож туди *пливіть*, — *показав* рукою Рудч. ЮРС. в. I. 101. — Він *пас*, *пас* — *прийшов* додому Рудч. ЮРС. в. I. 164.

Тип 2. *За ним іде чорнявая, білі ручки ломить* Чуб. V. 317.

Тут уже не чиста наступність (у часі) у зміні окремих самостійних чинностей, як у типі 1. У прикладах цього типу чинність відбувається здебільшого одночасно, до того ж друге дієслово показує не самостійну чинність, а зв'язану з першою (у тій самій формі, що й перше: особа, число, а здебільшого й час — згода), специфікує, ближче означає, пояснює те, що перше висловлює загально. Це дієслівний атрибут (апозиція) [2]).

На місці цих конструкцій можуть бути дієприслівникові: За ним іде чорнявая, білі ручки *ламаючи* Чуб. V. 317.

У синдетичній сполуці в деяких випадках міг би бути сполучник «*і*»: За ним іде чорнявая *і* білі ручки ломить. Але тепер це конструкції нерівнозначні, і вставити спол. *і*, не порушивши відтінку в самій думці, в образі, не можна.

ПРИКЛАДИ.

За ним *іде* чорнявая, білі ручки *ломить* Чуб. V. 317. — Сидить дівка у садочку, пісеньку *співає* ib. 243. — Підо мною *стояли* татари, Шабельками гілля й *обтинали*, З-під коріння води *добували*, Вороного коня *напували* ИП. Ант. Драг. I. 78. — *Сидить* бурлак, *зажурився*, Слізоньки *втирає* Чуб. III. 1026. — За панщини на молоду пов'язувала сестра намітку і то *йшли* до пана, *співали* Кравч. ЕМ. V. 148. — Чіпка *стояв*, *задумався* Мирн. ХРВ. 258. — *Мовчала* й вона, *підбирала* квітки Мирн. 66. — Показуючи на темну пляму, що *чорніла*, *колихалася* в темряві Мирн. ХРВ. 256. — Посеред хати, увесь залитий світом, *стояв* навколішках Чіпка — *молився* ХРВ. 295.

Тип 3. *Попросила усю рідню — іде до молодого за гільцем* Кравч. ЕМ. V. 92, — тобто асиндетично сполучені дві самостійні, окремі, наступні в часі чинності, але одна з них раніша від другої.

Цим конструкціям відповідають гіпотактичні дієприслівникові; пор.: *Попросивши* усю родню, *іде* до молодого за гільцем Мирн. Кравч. ЕМ. 92.

---

1) Пор. у Б. Якубського, Мирн. ХРВ. XXXIV.

2) Див. докл. «Паратакса», розд. XXIX у цій книзі. Там таки ще багато прикладів.

Народня мова надзвичайно кохається в таких конструкціях, застосовуючи їх замість дієприслівникових (гіпотактичних) у їхній функції апозитивно-предикативній (у позиції постпозитивній) [1]).

ПРИКЛАДИ.

Дивиться він на неї, *глянув*, *накричав* Кравч. ЕМ. V. 31. — Так і там не *побув* довго — *втік* Рудч. ЮРС. в. II. 108. — Він *напився* і *наївся*, *Сів* на плужок — зажурився ib. 199. — Кабан *злякався*, *побіг* Рудч. ЮРС. в. I. 22. — *Вчула* тато мати, *взяла* листи писати Чуб. V. 563. — *Злетів* горобець на билину, *каже* Рудч. ЮРС. в. I. 46. — От *погубила* горлиця дітей, об доріженьку *б'ється* Чуб. V. 196. — Слухало *підслухав — розсказав* Рудч. ЮРС. в. II. в. I. 88.

Без сполучників: *і*, *та*, *та й* та ін.

Тип 4. «*Тихесенько вітер віє*, *степи*, *лани мріють*, *між ярами над ставами верби зеленіють* Шевч. Сім., тобто сполучна асиндетична сполука в рівнорядно-складеному реченні. Пор. іще: Гріє сонечко, усміхається небо яснеє, дзвонить пісню жайвороночок Франко, Сім.

Тип 5. *Догоряють поліна в печі*, *попеліє червоная грань*, (а) *у задумі сиджу я вночі і думок сную чорную ткань* Франко, Сім., тобто протиставна асиндетична (без протист. сполучників: *а*, *але*, *та*, *так*, *таки*) сполука в рівнорядно-складеному реченні.

ПРИКЛАДИ.

Та ой раді б ми піднятися, туман налягає, Та ой раді б ми вернутися, та цар не пускає Гнід. в. II. ч. I. 157. (Тут у першій половині нема сполучника, а в другій є той самий, що пропущ. в першій). — Ой мав я жінку Уляночку, Втопилася вона в Дунаєчку Чуб. V. 785. — Гонився він за тим мужиком — не піймає в кошарі між вівцями ЭМ. Гр. 2. 3. — Не сама ж я по садочку ходила, миленького за рученьку водила Чуб. V. 83.

Пор: Зам. *але* й *тоді* (то) — асиндетон: Та *ждав-ждав не несе* убогий грошей, — *він до його* Рудч. ЮРС. в. II. 27.

Тип 6. *Була я в батька й було моє личко біленьке і брови чорненькі* Неч.-Лев. Сім.

Тобто часова асиндетична сполука в рівнор.-складеному реченні: У нас була — як рожа цвіла, а тепер така стала, як квітка в'яла Неч.-Лев. Сім. — Похилились квітки, посумніли, замклись; шуря буря пройшла, вони знов піднялись Франко, Сім. — Пронесуться бурні ночі, (спочатку) прийдуть тихі, ясні дні, (потім) усміхнуться смутні ночі, (нарешті) з вуст посиплються пісні Грабовський, Сім.

---

1) У позиції препозитивній такі дієприслівники в народній мові дуже поширені. Докл. подаю в «Студіях з синт. укр. мови».

Тут змальовані події, що йдуть одна по одній [1]).

Тип 7. *Тоді ж тебе, моя доню, проклинала* (проп. *як, коли — С.С.*) *край дороги пшениченьку жала* Чуб. V. 627.

Зам. *як, коли* — асиндетон в нерівнор.-складен. реченні часовому: Тоді ж тебе, моя доню, проклинала, На гору йшла тихо, глек води набрала Чуб. V. 627. — Пор.: Лише ся розвидніло, полетів Каз. 43. Mikl. Пор. також із ін. відтінком:

А як я, — каже, — піду босий танцювати (проп. *як, коли, що*) — чобіт не маю ЕЗб. VII. 95. — Да як мені повівати, Яри глибокії Чуб. V. 187. — Ой як мені прибувати, краї далекії ib. 187.

Тип 8. Без з'ясувальних сполучників: *адже, чей же*. Причинова асиндетична сполука в рівнор.-складен. реченні:

Не хилися, яворoньку, (чому? — проп. *адже*) — *ти ще зелененький, не журися*, козаченьку, (чому?) — *ти ще молоденький* Н. п. Сім. — Пор.: Вийшла мати погуляти — не спиться в палатах… не дійшла (у палати), довелося в Дніпрі ночувати Шевч. Сім.

Пор. також: Зам. *що, бо* — асиндетон. Причинова асиндетична сполука в нерівнор.-складен. реченні:

ПРИКЛАДИ.

Тільки один чоловік і не втопивсь: умів плавать Рудч. ЮРС. в. II. 10. — Не годиться плювать на вогонь (проп. *бо*): губи поприщить ЭМ. Гр. 2. 2. — Тай гукнув, щоб скоріше мисливі збирались: на полювання поїде Рудч. ЮРС. в. II. 160. — От, сьогодні чоловіка не буде дома, у млин поїде, і там ночуватиме, то й приходьте служивий Рудч. ЮРС. в. II. 165. — От зайшов у оренду із баранчиком: боявся покинуть Рудч. ЮРС. в. II. 129. — Пора, мати, жито жати, ісхилився колосок, Пора, мати, дочку ’ддати, ізмінився голосок Гнід. в II. ч. I. 98 і 18. — Тоді той погнав додому: одпас два дні Рудч. ЮРС. — А той ошуст в арешті сидить у того цісаря: десь йому сина подів ЕЗб. VII. 145.

Тип 9. Наслідкова асиндетична сполука в рівнор.-складен. реченні: Ти боєць — повинен битись, ти співець собі — співай Грабов. Сім. — Колись добре я (= народня нива — *В.С.*) родила (через те, що добре родила — *В.С.*): виростала з мене сила ворогам на страх і горе Стар. Сім. — Брови чорні, очі карі — любо подивитись Неч.-Лев. Сім. — Зав'язала голівоньку — не розв'яжу довіку Нар. п. Сім.

Пор. також зам. *то, отож* — асиндетон:

З ким не зналась — повінчалась: треба привикати; з ким любилась — розлучилась: треба забувати Чуб. V. 392. — Онде стоїть в кутку вода, візьми да напийся. Сидить дочка край віконця, піди подивися Чуб. V. 57.

Також: зам. *то* — асиндетон. Ну, значить, воші як сікнули гречку — чисто пропала Гнід. в. IV. 59.

1) Пор. В. Сімович, Грам. укр. м. 404.

Тип 10. Також насл. асинд. сполука в нерівнор.-складен. реченні. Замість *що, що аж* — асиндетон. У головному реченні можуть бути (а можуть і не бути) слова: *такий* — (*що*), *так* — (*що*).

Не качався б я, як тепер качаюся, місця не знайду Мирн. ХРВ. 251. — Один же багатир-дука, а другий такий убогий — нічого не мав, тільки одна хатка Рудч. ЮРС. в. II. 27. — Ой тим воно тяжко — Любилися важко; Тим воно тяженько — Любилися вірненько Чуб. V. 244. — Був собі один чоловік, та такий п'яниця — день і ніч без просипу п'є Рудч. ЮРС. в. II. 21.

Пор. з сполучником *то*:

Данило як різне, *то* пан *аж* місця не найде — танцює Рудч. ЮРС. в. II. 155.

Тип 11. Умовна асиндетична сполука в рівнор.-складен. реченні:

Не посій (= *якщо* не посієш) — не вродиться Нар. пог. Сім. — Найду долю — одружуся, не найду — втоплюся Шевч. Сім. — Маєте мня розлучити, ліпше мня забийте Kolb. 15. Mikl.

Пор. також: Гони, доню, бичка пасти, та на й тобі мичечку, спрядеш — спрядеш, а не спрядеш — то й так принеси Рудч. ЮРС. в. II. 44.

Тип 12. Зам. *чи* — асиндетон:

Коли це він летить, та й питається того діда: «чи не бачив ту, (проп. *чи*) не йшли сюдою парубок з дівкою Рудч. ЮРС. в. I. 147.

Тип 13. Допустова асиндетична сполука в рівнор.-складен. реченні:

Чіпка чує: *недалеко з-за жита хтось співає* Мирн. Сім. [1]). — Да все не везе, думає: баба пересердиться, да й так буде Рудч. ЮРС. в. II. 62. — Та де вже, каже… нічого; я бачу: ти чогось журишся Рудч. ЮРС. в. 21. — Пор. також:

Тип 14. —По verba sent., declar., dic. etc. зам. *що* — асиндетон, в висказ. нерівнор.-складен. реченні:

Говорили, волю рятують. — І думав він, його там баба вб'є Кул. ЗЮР. II. 53. — Плавати умів добре, думав — настигне Рудч. ЮРС. в. II. 160. — От громада й присудила: комусь треба лізти у яму і подивитись Рудч. ЮРС. в. II. 195. — Ліг спати коло вікна і чує, двоє… гомонять Нар. 112. О.К. [2]). — Тільки й видно було з-за її густого пологу, — горіла на сонці золота баня на… Мирн.

Тип 15. Зам.: «*аж* (*а*)» або «*що*» — асиндетон [3]).

а) Після verba sent., declar., dic. etc.

Коли ось чує — ідуть дівчата, парубки: співають, жартуються Рудч. ЮРС. в. II. 157. — Іван прокидається, бачить — біля нього гречаники, як перемиті Рудч.

---

1) Пор. у В. Сімовича: «у другому реченні являється немов висказ того, що чув, через те така сполука і зветься висказова. Ці речення нагадують побічні висказові речення, пор.: Кінець села, чути, (що) стріляють Федькович» (Грам. укр. м. 406).

2) Докл. за стил. вагу цих конструкцій і багато прикладів див. «Паратакса», розд. XXIX цієї праці.

3) *аж* проти *що* виразніше: *аж* (павза більша) гостріше підкреслює несподіваність, раптовість.

ЮРС. в. II. 101—102. — Іде-іде, коли чує — ліс шумить ib. 157. — Прийшов він до стодоли, дивиться: батькові щось голова зав’язана ЕЗб. VII. 156. — Але дивиться він, щось у лісі світиться ЕЗб. VII. 74. — Ходить по базарю, дивиться — дід гуску продав ЭМ. Гр. 2. 248.

Вага цих асиндетичних конструкцій велика. Пропуском *що* (*аж*) після verba cognoscendi etc. підноситься дієслово. Більша чи менша павза на місці пропущеного *що* (*аж*), надто інтонація, дає змогу тому, хто слухає або читає, і собі уявити, і собі перенестись у той час і чути або бачити. І дальші слова вже сприймаються, сказати б, не розумом тільки, абстрактно, а й вухом і очима. Звідси живість, образність, емоційність.

Тут також, словами проф. Л. Булаховського, маємо «підвищену діяльність мислення, що само з’єднує логічними мостами окремі речення й думки, хоч характер цього зв’язку й не визначено точно» (Походж. та розв. мови, 82).

б) Зам. *аж* — асиндетон, до того ж підсилений: без verba sent. declar., etc., вони пропущені.

Йде, йде, пасуть пастухи товар і б’ють песика, так мучать його ЕЗб. VII. 96. — Йдуть слободою, сидить хлопчик під лісом і держить шкуринку й їсть її ЕМ. Гр. 2. 266. — Коли приїжджають — будинки такі, що… Рудч. ЮРС. в. I. 75. — Одчинив одні двері, залізні — нема нікого, одчинив другі, срібні — і там нема нікого Рудч. ЮРС. в. II. 106. — Іде — мишаче весілля, батько мишей і наперед — молода йде ЕЗб. VII. 97. — Як піду я на ставочок, Пливе утят табуночок Чуб. V. 242. — Іде додому, дійшов до одного двору, сидить бабів купа ЕМ. Гр. 2. 125. — Прийшов до теї криниці: пливає хліб наверха, два боханці ЕЗб. VII. 96.

Увага. Докладно за інші типи асиндетичні, як от:

1. Аж там велика яма, в тій ямі три богатирі ЭМ. Гр. 2. 349;

2. У полі калина, на калину вітер віє Чуб. V. 151;

3. Був собі купець Іван Іванович, він усе їздив по морі Рудч. ЮРС. I. 100;

4. Їден був такий кравець, мав сина ЕЗб. XII. 28 — та ін. див. розділи XXIII та XXIX.

XXIX. ПАРАТАКТИЧНІ (СУРЯДНІ) КОНСТРУКЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ТА ЇХНЯ ВЕЛИКА ВАГА СТИЛІСТИЧНА [1]).

Найбільша й найхарактеристичніша особливість української народньої мови, що проймає її наскрізь від сполуки окремих слів і до сполуки цілих речень, є паратакса. І то не тільки та, що в ній слова та речення сполучаються якимись частками (сполучниками, прислівниками, займенниками тощо), тобто синдетична, але й та, що в ній нема жадної назверхньої ознаки цієї сполуки, тобто асиндетична.

Особливість ця така велика, така яскрава та виразна, така поширена, що одразу впадає в око кожному дослідникові, що студіює живу (а не книжну) народню мову [2]).

Стилістична вага паратакси велика. Коли б їй дати належну увагу та розвинути, то не можна й передбачити, на яке досконале й гостре знаряддя слова та думки піднеслася б українська мова.

Подам тут паратактичні сполуки від найпростішої — окремих слів і до сполуки цілих реченнів, висвітлю їхню структуру та їхню поширеність у народній мові.

З усіх прикладів паратакси подам лише ті, що їх не знають у літературній мові (здебільшого асиндетичні).

Застерігаю, що підносячи паратактичні сполуки, я аж ніяк не хочу цим сказати, що гіпотактичні непотрібні або що їх слід завжди заступати паратактичними. Я хочу лише привернути до них увагу та розкрити (яко мога й сила) їхні високі прикмети (стилістичні).

I. ПАРАТАКТИЧНА (СУРЯДНА) СПОЛУКА ОКРЕМИХ СЛІВ.

А. Коли між іменниками є згода в роді, числі та відмінку.

Тип 1. *Козак донець*; *Стрільці Булахівці*; *Грицько Коломиєць* Пот.

У цьому типі один з іменників, що стоять паратактично, править за атрибут другого, заступаючи прикметника, і є ім’я власне (особи, тварини чи нежив.).

---

1) Термін паратактичний (сурядний) та гіпотактичний (підрядний) — умовні. Якщо вони й справедливі, то тільки з погляду назверхнього: наявности формальної граматичної ознаки підрядности, залежности. У паратаксі цієї назверхньої ознаки нема: це граматично цілком самостійні, ніби нічим не зв’язані, незалежні між собою слова та речення. У гіпотаксі цяя назверхня ознака є: це певні підрядні сполучники, тощо. З погляду нутрішньої залежности цих термінів уже не можна вживати — в обох бо ця залежність є до того ж у паратаксі, як зобачимо далі, більша й тісніша. Докладно за самі терміни «паратакса», «гіпотакса», за різні означення паратакси, гіпотакси, за «проблему паратакси — гіпотакси» подаю в своїй праці «Студії з синтакси української мови».

2) Пор. проф В. Рахинський, Найголовніші питання з української фразеології. Конспект (рукопис). Вінницький Укрпедтехнікум 1928—1929, 4; П. Житецький, ОПЕ 38—39, ба навіть неукраїнський дослідник Dr. Keller, Das Asyndeton in den balto-slavischen Sprachen, 1922, ст. 57.

ПРИКЛАДИ.

Року 1556 *козаки-Путивльці*, за приводом царського дяка Ржевського, прийшли на річку Псьол Кул. VI. Г. 60. — *Маруся попівна Богуславка* ЗЮР. I. 210. — *Соли кримки й бахмутки* Кот. — *Ворожка Михайлиха Коржиха* 719. Пот. Из зап. III. 147. — *Пазька Марчиха Школиха* ib. — Ой у *лузі Базавлуці* стоїть верба похилая Метл. 442. Тимч. — Пойди ти до *річки Самарки*, до *криниці Салтанки* ib. — *Дівка Марйанка* Чуб. I. 752.

Тип 2. *Погибали неволники й дівчата-бранки по турецьких гаремах* Кул. VI. Г. 196. — *Чоботи-сап'янці*.

У цьому типі один з паратактично сполучених іменників, що править за атрибута, — є загальне ім'я.

ПРИКЛАДИ.

К йому *вовці-сіроманці* (зам. «сірі») нахождали, *орли-чорнокрильці* (зам. «чорнокрилі») налітали, в головках сідали Думи. УАН. 106. — Котику-братіку, несе мене лиска По *каменю-мосту* (зам. камінному) На своєму хвосту — Порятуй мене Рудч. ЮРС. I. 27. — Будемо їхати *мостами-камінями*, буде камінь дудніти Чуб. IV. 473. — Пор.: Ой, дівчина молодая, *камінь серце* маєш Гол. II. 752. Тимч. — Самі *тубольці* (зам. «тубільні») *українці* городи (…) оберегали Кул. VI. Г. 15. — Убогий та багатий і *дівка-чорнявка* Рудч. ЮРС. II. 139. — Вражі ляхи про такий мабуть случай держать *мед-спотикач* Кул. VI. Г. 331. — Узяв знов пообрізував *мезинці-пальці* усякого на лівій руці Рудч. ЮРС. I. 107. — Приходить *дівка-калічка* до будки ЕЗб. XIV. 38. — *Торбочко-волосяночко*, дай їсти і пити ЕЗб. XIV. 57. — Я, каже, єсть *камнянка-голова* ЕЗб. XIV. 129. — Ой, ти *муха-зеленуха* Гнід. в. II. ч. I. 211. — Лежить *дочка коханочка* лицем проти сонця Гнід. в. II. ч. I. 96. — І в нього тільки може й було, що єден *хліб-грисяк* Грін. I. 71. Гр. Сл. — Ой дайте мені *коня-вороння* ИП. Ант. Драг. I. 31. — Був собі їден *дяк-грішник*, бо він ходив до чужих молодиць Гнат. ГЛН. XII. 204. — І *плахта-синяточка* замочилася Кравч. ЕМ. V. 13. — І *овес-колосій*, і *горох-самосій* Гр. ЕМ. 3. 55. — Здорова, *дівко-семилітко* Чуб. V. 1190.

Пор. мішаний приклад: Єсть у чистому полі *орли сизопері*, *чорнокрильці* — твої кості похоронять Думи. УАН. 119.

Тип 3. *Хлопці пастухи, ґазда мелник* тощо.

У цім типі маємо опис другого члена на питання: хто є? який є? Проти тих, що вище (тип 2) вони відрізняються тим, що їх не можна здебільшого міняти на відповідні прикметники. Пор. «*Хлопці-пастухи*» і «*дівчина-гордівниця*» (= горда) etc.

ПРИКЛАДИ.

Недалечко од старців сиділи *хлопці-пастухи* ЕМ. Гр. 2. 182. — Гей, *дівко-наймичко*! Добре ти вчини, Кінву чвертівку в руки вхопи Кул. ЗЮР. І. 203. — Чи *татар-бусурманів* малахаями, як череду, у полон заганяєте Кул. ЗЮР. І. 187. — *Чернець-літописець* нічого нам про те не переказав Кул. VI. Г. 191. — Проси, сестро, *турка мужа*, нехай косу русу утне ИП. І. 85. — *Дівчино-вишенько*, буде тобі лишенько Чуб. V. 1110.

Часом другий член специфікує, ближче пояснює те, що перший висловлює загально: Як оступлять тебе, доле, *діточки дівчата* Ш. 73. Kel.

Увага. Часом сполучені так іменники спливаються в одно (в один образ) як ритмом, як і значенням. Тим то між ними кладуть розділку: дівка-наймичка тощо.

Б. Коли між іменниками нема згоди чи то в роді, чи то в числі [1]).

Тип: *М'ясо* (ніяк. р.) - *свинина* (жіноч. р.), *старшина-козаки*, *залізо* (одн.) - *кайдани* (множ.).

ПРИКЛАДИ.

Залізо-кайдани бряжчали Думи. УАН. 6. — Та як Сомко собі *чоловік-прямота*, то й не в догад йому Кул. ЧР. 14. — А мірошник слуха — щось говоре, та взяв *качалку-мняло* ЭМ. Гр. 2. 62. — Гей гуляв, гуляв бідний *козак-нетяга* сім год і чотири Кул. ЗЮР. І. 200. — Як повезли Лебеденка *лісом-гущиною* Чуб. V. 962. — Вперед козаків попер він густими лавами *шляхту-в'язнів*, що козаки й татари у полон похватали Кул. VI. Г. 264. — Є в мене *батенько-чужина*, поклонюся чужому Гол. II. 675. — Була в його жінка, була й *дитинка-хлопчик*, з пів года йому було Кравч. ЕМ. XII. 91. — З тою *бісовщиною ворожками* та *знахурками* не водись Квіт. Пот. — Вистинала б я *ліс буковину* Гол. II. 77. — Як у Вилниці, на границі, над *Бугом рікою* Метл. 407. Тимч. — *Шайгород місто* Метл. 409. Тимч.

Увага. Тут також один із членів сполуки може специфікувати, ближче означати те, що другий висловлює загально: В дуплі *дерева дуба* Kolb. P. IV. 26. Тимч. — Рости гіллячко романець Чуб. V. 19. Тимч. — Як каже, устрелиш мені *птицю-хвазана*, то тоді й дочку мою бери за себе Рудч. ЮРС. II. 83.

Приклади з старої української мови:

И тіє заледво би увойшли, ежели би не *пѣхота* козацкая *сердюки* греблѣ до ночи боронили Літ. Самов. 145. Пот. Из. зап. III. 152.

Увага. До цього типу не належать такі приклади з постійними у незмінній формі епітетами, як от: Чи твоя Дунай (= Дунайська) - вода моїх козаків забрала

1) Пор. у Потебні, Из зап. І. 99.

Думи. УАН. 87. — Пусти нас,… у *невір-землю* Чуб. III. 277, також ИП. Ант. Драг. I. 9. — Як… наш тяв, то *тур*(= турецького) - *царя* стяв ИП. Ант. Драг. I. 24.

Пор.: Ой перейду або перепливу я Дунайську річку Н. п. Пот. Из зап. III. 163. Тимч. — Да й та втонула в *Дунай-річку* Чуб. V. 789.

У цих прикладах камінь, Дунай, невір, тур — прикметники, що втратили свої суфікси [1]).

Такі паратактичні сполуки слів (у нас атрибутивних іменників) знає українська мова по найдавніших своїх пам'ятках. Широко знає їх і жива народня мова по всій території українській, ба й літературна, її клясики: Куліш, Шевченко тощо.

Сполуки ції, як «козаче соболю», «козаче хрищатий барвінку», «дівчина-горлиця» тощо, — як зауважив Потебня (Из зап. III. 75), — «суть суждения вовсе не подходящие под формулу «а = а». — Залежність тут є, відчувається вона ясно й відразу, а саме, що іменники «соболю», «барвінку» й т. ін. суть атрибути. Вони вже не іменники тільки, не тільки назви речей, але й прикметники.

Такі паратактичні сполуки, де другий іменник має атрибутивне значення і вже в ролі прикметника, дають зразки поетичної мислі; такі іменники-прикметники куди образніші й свіжіші за суті прикметники. Іменник бо, мовляв Потебня, «ближе к чувственному образу (который может быть указан и отчасти изображен), и потому первообразнее, чем прилагательное, имя признака без определенной субстанции, неуказуемого и никак неизобразимого» (Из зап. III. 73. Пор. також Из зап. I.)

В. Коли паратактично сполучені однакові відмінки (чисті або з прийменниками).

У гіпотактичній (підрядній) сполуці їм відповідає відмінок з родовим партитивним, суб'єктивним, об'єктивним тощо, або інші неоднакові між собою відмінки з прийменниками, або один з прийменником, а другий без прийменника, або прикметник (здеб. присвійний) тощо.

Тип 1. Да піду я *селом-вулицею* (зам.: «вулицею в селі» або «сільською вулицею») Чуб. V. 154. — Обілляв його *відром-водою* (зам. «відром води»).

У цім типі маємо два однакові відмінки замість: відмінок з родовим або два відмінки з різними прийменниками, або прикметник [2]).

1) Пор. Потебня, Из зап. I. 100.

2) Уважаю, що в конструкціях цих не слід би бачити саму тільки примітивність, дитячість або «архаїчну безпорадність думки» (пор. проф. Л. Булаховський, Походж. та розв. мови, ст. 83), а й природний нахил думки, що скерована на головне, а не на другорядне. Пор. «медом шклянкою… вітає». Вітає чим? — Відповідь: медом (а не шклянкою), а потім деталь — «шклянкою»; другорядне «шклянкою», що дійсно відчувається як другорядне, уже неминуче стоїть у тому самому відмінку: воно таке другорядне, що нема потреби шукати йому якоїсь іншої форми, бо «отношение» між «мед» і «шклянка» відчувається виразно і без цих назверхніх формальних ознак. Це й природно: коли бо від дієслова залежить головне, то й поготів має залежати від нього й другорядне. Цю другорядність підкреслюють тим, що не дають якоїсь іншої своєї граматичної форми. Отже, відтінки залежности, але природної, логічної, «отношение между 2-мя вещами выражено», перспектива тут є.

ПРИКЛАДИ.

Але купімо золотий човен, срібне весло, Та пустімось *краєм Дунаєм* (зам. «краєм Дунаю») Чуб. III. 297. — То йому здається, що його козак *медом шклянкою* (зам. «склянкою меду») вітає Кул. ЗЮР. I. 53. — Біжить дідова дочка *шестеркою кіньми* (зам. «шестеркою коней») з двома кучерями ЕЗб. XIV. 157. — Тут біжить городом *парою кіньми* (зам. «парою коней») ЕЗб. XIV. 299. — І з *парою кониками* (зам. «парою коників») не водиться Чуб. V. 529. — Сорока че-че-че, а зять тещу січе тонесеньким дубцем, *оглоблею кінцем* (зам. «кінцем оглоблі») ЗРГО. II. 128. — Прийшов до теї криниці: пливає *хліб* наверха, два *бохонці* (зам.: два бохонці хліба) ЕЗб. VII. 96. — *Горох* сію *два стручки* ib. 41. — Будеш його годувати *цукром головою* Чуб. V. 68. — Був у нас *хлопчик чотири роки С.С.* Вінниця. — Приїхав козак *лугом-берегом* Метл. 19. Тимч. — Ой повезли Лебеденка *лісом-гущиною* Чуб. V. 962. Тимч. — Біжи, коню, дорогою, битим *шляхом долиною* К. Кв. 84. Тимч. — Щоби чоловік жінку любив, обмастив єї *медом їдною ложкою*, а чужу жінку обмастив двома Левч. КОП. 64. — Костяний замок ламає *пальцем лівою ногою* Тимч. Калев. 15. — Укрився *ковдрою кінцем С.С.* (записав від матері). — Турки вступили пополам з татарами, пополам з татарами, *з кіньми з сто парми* ИП. Ант. Драг. I. 31. т. III. ст. 10.

Пор. у старій українській мові: *Хлѣбъ* горячий *мякушку* вмочити въ оцетъ моцний и прикладать до голови Мр. Лѣчеб. XVIII в. Пот.

Тип 2. Вези мене *до матери до двора* (зам.: «до материного двора»), нехай мене моя матінка похова Чуб. V. 894.

У цім типі маємо паратактичну сполуку двох однакових відмінків з тими самими прийменниками. Іменникові, що стоїть у тій самій формі, що й означуване слово, у гіпотактичній сполуці відповідає прикметник (здебільшого присвійний, зам. родового присвійного) або родовий, що залежить від іменника [1]).

ПРИКЛАДИ.

Дивиться — *на кущику, на каждому листку* (зам. «на листку кожного кущика») написано Кравч. ЕМ. V. 38. — *Із правої руки, із мизинного пальця* (зам. «з мізинного пальця правої руки») щирозлотний перстень ізняв ИП. Ант. Драг. II. в. I. — Прийшов син *до дому до батька* (зам. «до батькового дому»), питається батька ЕЗб. VII. 116. — Як уже всі сплять, стане *біля хати, біля кутка*, а кров з кутка й лине ЕМ. Гр. 2. 96. — Узяла вона ножичками шерсти, зрізала і зав’язала *у платочок у краєчки* ЕЗб. XIV. 191. — Мужик аж *до ніг до знахурки* припадає та просить Кв. Парх. Сн. Пот. — От вони переночували *у її батька в клуні* Рудч. ЮРС. в. I. 210. — Упала зозуленька *на хаті на стрісі* Чуб. V. 962. — І ту воду випили, тільки зосталося *під крилами під тим гусаком*, що він на тій воді сидів ЕЗб. VII. 104. — Тая гадь вилізла *з неї з середини* і хтіла його вкусити ЕЗб. VII. 109. — Ув однім дворі *на горищі на хаті* Денис знайшов

1) Пор. у Потебні, Из зап. III. 219. Пор. також в О. Курилової, Уваги, 140.

пояс хороший Кв. Перек. 22. — *З рота з собаки* вода біжить Гнід. IV. 90. — І пішов *до багатого брата, до комори*, і знайшов дірку таку, що вліз той капшучок із грішми Рудч. ЮРС. II. 140. — Пішов Яків та й *до вдівоньки, до нової хати* Гр. ЕМ. 3. 353. — Насклика він хлопців чоловіка з десять і веде їх *до себе до дому* (зам. «до свого дому») Кравч. ЕМ. V. 91. — Там *на дубі на вершечку* Чуб. V. 101.

Дуже цікавий приклад подає Потебня: «Як Терешка ослобонити, так треба *з них з кого з сім'ї* (= «з їхньої сім'ї») некрута назначити Квіт. Щ. Люб. Из зап. III. 220.

Витри *у скатерку, в кінець С.С.* (записав від матері). — Він пішов у хату, та баранячу голову й оставив *у сінях у версі* Кравч. ЕМ. XII. 278. — Молода бере *за хусточку за один кінець* ib. 155.

Пор. у старій мові: Естли *на берегу на рѣцѣ* которая ся кому татьба станетъ въ чомъ 1499. Уст. Гр. Кіев-му войту А.З.Р. I. 194. Пот.

Тип 2-а. Мила б я стінки, щоб були білі, *для свекорка для старенького, для приходу його* (зам. «для свекоркового приходу») Чуб. IV. 71. Пот. [1]).

ПРИКЛАДИ.

Мила б я стінки, щоб були білі, *для свекорка для старенького для приходу його* Чуб. IV. 71. Пот. — Послухайте моєї *тітки, її старечої та розсудливої мови* Гр. О.К. — Щоби гори розкопати, ліси порубати, щоб видко *до милого та до його хати* Пісня О.К. [2]).

Зам.: Послухайте моєї *тітки, її* старечої та розсудливої *мови*, гіпотактично було б: старечої та розсудливої мови моєї тітки (або: послухайте моєї тітки, що вона говорить, або: послухайте, що моя тітка говорить, пор. О. Курилова, 140—141) [3]).

Тип 3. Будете *до тернів до байраків* (= до тернів у байраках) добігати ЗЮР. I. 34.

У цім типі паратактичній сполуці однакових відмінків відповідає не відмінок з прикметником або родовим, а інші різні між собою відмінки [4]).

ПРИКЛАДИ.

Приїздить *до* тої *рогатки, до* тої *границі* (зам. «до рогатки на границі») і питається його ЕЗб. VII. 127. — І пішов *до коника до стайні* і дуже смутує тяжко, здихає коло свого коня ЕЗб. VII. 63. — Вона полетіла за дві милі, зробилася камінцем і упала *межи гори, межи камінці* (зам. «межи камінці в горах») ЕЗб. VII. 56. — Та повів його *на гору на могилки* (зам. «на могилки на горі»), та й

1) Пор. у Потебні, Из зап. III. 228.

2) Пор. у О. Курилової нім. народнє: die Marie ihre Schwester, що відповідає літературному Mariens Schwester (Уваги, 140).

3) Пор. і в рос.: Рассмотрение в Гос. Совете в общем его собрании Газ. 1899 р., Пот. Из. зап. III. 223.

4) Пор. Потебня, Из зап. III. 236.

каже Кул. ЗЮР. І. 310. — Так завели того коня аж *у острови у луг*, а гайдамаки й там найшли Кул. ЗЮР. І. 153. — От, у обідню годину, бере Ох того коня за поводи, веде *до водопою, до річки* Рудч. ЮРС. ІІ. 112. — І ото вони й той день, до схід сонця рубають вишні і становлять їх у хаті *у воду, в глечик* МУЕ. VI. 144. — Пригорався Семен *до межі до бору*, пустив воли на діброву, сам пішов додому Чуб. V. 404. — Пор. Пот.: Ой, приїхав милий *із поля з горання*, а його мила — *із корчми з гуляння* Чуб. V. 406. — А *на ниві на могилі* добрий стіг наклали Kolb. Pok. III. 99. Пот. — Ти водо… прибуваєш *із гір із джерел* (= з джерел у горах) Чуб. IV. 15. Пот.

Пор. також: Вивели йому коника в сідлі, Коника *в сідлі в щирім золоті* (в сідлі щирого золота, у щирозлотнім сідлі, в сідлі од злота самого) Гол. IV. 47. — *Кров козловую порох* з вином пити (порох з козлової крови) Мр. Лѣчеб. XVIII в.

Стилістична вага цих сполук велика. Однакова форма, однакові відмінки (або відмінки з прийменниками) тут тільки надають більшої образности й свіжости вислову. Усі найтонші відтінки залежності зберігаються. Пор.: «вези мене *до матері до двора*» і: «вези мене *до материного двора*». Як у першім природно й цілком виразно виступає головне (куди вези? — до матері), а потім другорядне (а куди саме до матері? — до двора), то в другім головне виходить уже двір, а мати розпливається в прикметниковій формі.

У першім перспектива збережена й залежність показана.

За тип: *Медом-шклянкою* — див. вище. Або пор. іще: «Ой, приїхав милий *із поля з орання*», і: «Ой приїхав милий *з орання в полі*». Знов перше показує перспективу, залежність, головне її другорядне точно й ясно. Звідки приїхав милий? — з поля. І пояснюється: з якої роботи? — з орання. А в другім ця перспектива розбивається, розводиться, сказати б, штучною граматичною залежністю.

Ці конструкції, як показують приклади, дуже поширені в нар. українській мові. Бачити в них, мовляв проф. Л. Булаховський, тільки «архаїчну безпорадність думки» (ор. с. 83) і не вважати на їхні позитивні прикмети не слід би.

Тип 4. *Дають мені сто червінців* золотії, *дають мені пару коней* вороніі Чуб. V. 529.

У цім типі прикметник-атрибут залишається в формі назовного відмінка навіть тоді, коли його іменник (означуваний) переходить у інший відмінок. Отже має самостійний характер. Позиція його постпозитивна (після означув. слова) [1]).

ПРИКЛАДИ.

Ударив грім на синій двір, убив жінку, *діток двоє — чорняві* та й обоє Мил. 48. Тимч. Ном. 29. — Взяла чотири пуди *муки, біла-біла С.С.* — Дітей заставляє танцювати, а їм за те жменями медянички і усякі горішки сипле, що у шовковому *платку, повнісінький*, на красній ленті на шиї *почеплений* Квіт. Ков.

1) Пор. у проф. Є. Тимченка, Ном. 29. Пор. у Потебні, Из зап. III. 262. Також у О. Курилової, Уваги, 128.

Дів. Пот. — Є в полі дуб, а під тим дубом стоїть тридев'ять *дівиць, голії, босії і простоволосії* ЭМ. Гр. 2. 34. — А там поперев'язували дружки і піддружого раз *рушниками довгими довгими*, з плеча аж до долівки та усе *повишивані* заполоччю; а далі — і по *другому* (рушнику) навхрест білого полотна, *довгі*, так що аршинів по чотири, а усе *пообшивані* заснівками ib. Мар. Пот. — Такого свиней понагонили, *гладкі-гладкі С.С.* — Погонич сидить у сукняних штанях, у *юпці*, скрізь *повимережувана*, із китицями ib.

Пор. у старій укр. мові: Зъ комори оповеданта викрадено… зъ одѣня: кожуховъ шесть *заживание*. Ѳутеръ абламовъ два чорныхъ 1690. Прот. Стародуб, Магістрату, Черн. Г. В. 1852.

У цих сполуках, оцим саме, що нема згоди, нема чисто формальної граматичної залежности, що прикметник-атрибут має ніби самостійний характер, що він заакцентований, — він «набирає сили, енергії, висувається в свідомості на ближчий кін» (Є. Тимченко, Ном. 29) і відбивається в уяві, як виразний, яскравий образ. А перспектива-залежність від того не меншає.

Г. Паратактична сполука, що в ній за ознаку першого іменника править атрибутивний іменник не сам, а з різними додатками.

Тип 1. *Дівчинонько, сіра утко*. Ой, у полі дві *тополі, верхи зелененькі*.

У цім типі за ознаку першого іменника править атрибутивний іменник уже не сам, як вище, а зі своїм прикметниковим додатком. Позиція його постпозитивна — після означуваного.

Це один з найпоширеніших та найулюбленіших в народній мові (поетичній) типів паратактичних сполук [1]).

У гіпотактичній сполуці цій конструкції може відповідати складений прикметник: *верхи зелененькі = зеленоверхі*, або орудний з прийменником «*з*» (з зеленими верхами) тощо [2]).

ПРИКЛАДИ.

Ожинонько, *жовтий цвіте* Чуб. V. 590. — Найшли дівку до любови — *Біле лице, чорні брови* Чуб. V. 546. — Ой Василю, Василечку, *хороший стане* ib. 14. — Що сопілочка із барвіночка, *оріхове денце* ib. 271. — Ти Василечку, *широкий листочку*, час тебе обривати ib. 197. — А по хаті ячмінь, *золоте стебельце* Демч. УВ. 20. — Ой хмелю ж мій, хмелю, *тонкая хмелина* ib. 67. — Полицейський в чорнім плащі — *щоки сині і ніс червоний* — сонно маха прутиком у повітрі Коц. IV. 38. — Ростіть, ростіть, огірочки, *широкі листочки* Чуб. V. 282. — З-за білих колон випливав пароход — *дві голі щогли і чорний комін* Коц. IV. 381. — Як в тебе на стаєнці вороненький кінь — *білі копита* Кравч. ЕМ. III. 126. — Прилетіла пташка — *мальовані крильця* Закр. Банд. I. 66. — А її хата білесенька, *високі тополі* Коц. ПДШ. 62. — Лежить бик, *осмалений бік* Ном. 298. — Дзінь

1) Пор. також О. Курилова, Уваги, 142.

2) Пор. проф. Є. Тимченко, Співр. сп. реч. 199.

добрий дівчино, *люба розмовонько* Чуб. V. 44. — Коли гляне — аж стоїть корабель: *сам золотий, щогли срібні, а паруси шовкові* так і понадимались Рудч. ЮРС. II. 80. — Так за ніч виросла яблунька — *листя золоте*, а *яблучка срібні* Рудч. ЮРС. II. 51. — Буде йому на дорозі криниця — *чиста водиця* Рудч. ЮРС. II. 76. — Їдуть та їдуть, коли там перед ними така славна криниця — *вода така чиста* Рудч. ЮРС. II. 74. — Пішов у хату і побачив там діда такого старого: *борода отака* Рудч. ЮРС. I. 96. — Найшли баби два грибочки, *Славнії верхи* Гнід. в. II. ч. I. 158. — І туди дійдеш, так то не огонь горить, а то твоєї долі п'ятиетажні доми стоять, *цегла красная* ЕЗб. XIV. 206. — Правда, на козакові шапка бирка, *зверху дірка, травою пошита*, *вітром підбита* Кул. ЗЮР. I. 15. — Моя дівчино чорноброва, *білесеньке тіло*, *тихая мова* Мил. 87. Тимч.

Тип 1-а. *Ой у полі криниченька і холодная вода* (зам.: «холодновода» або: «з холодною водою») Чуб. V. 286.

У цім типі, між словами, що з'єднані атрибутивно (Hendiadys, «ἓν διὰ δυοῖν») є сполучник (*і, та , та й, ще й, а*). Сполучника може й не бути.

ПРИКЛАДИ.

Ой поїхав… *козак* молоденький, *і* горіхове *сідельце, ще й кінь* вороненький Чуб. V. 319. — Оце ж тая *хустиночка і вишиваннячко*; нема ж мого *козаченька і жениханнячка* ib. 320. — На городі *кирниченька і липух* Гр. ЕМ. 3. 525. — Поїхали, приїздять до *села і млина*, так як би то в нас — і мелник стоїть на мості і каже до нього ЕЗб. VII. 125.

Пор. без сполучника: Ой, росла ж бо я У лузі, при кирниці, У лузі, *при кирниці, при холодній водиці* Демч. УВ. 42. — Посилають *мене* по воду Не зобуту, не зодягнуту, *і головку не покритую*. — Терла б я лавки.

Все *для свекрухи* для старенької *та для приїздоньку її* Мет. 126. — Слухай *мене* молодої *та й бесіди моїй* Kolb. Pok. II. 97. Пот. — Та я *маму* не слухала *та й мамину* волю ib. 172. Пот. — Усі *мене* пани люблять і *молодість мою* (= мене молодую… мене за мою молодість) Голов. II. 254. Пот. Из зап. III. 316. — Ой затопила *свою головоньку ще й хорошую вроду* (= себе й свою красу) Чуб. V. 534. Пот. ib.

У старій укр. мові: Сталася намъ такая *пригода и жалость*: Отца нашого… въ животѣ не стало 1492. А.З.Р. I. 118. Пот.

Пор. у рос.: *Ты и твое здоровье* Пот.

Сполучник, на думку Потебневу, «служит указанием на суб'ективную последовательность восприятий, явственным выражением медленности, с которою в говорящем один акт мысли следует за другим» (Из зап. III. 201) [1]).

Стилістична вага цих зворотів велика.

Пор.: «*Ой у полі криниченька і холодная вода*» і відповідне до цього гіпотактичне: «*криниченька холодновода*». Перший (паратактичний) образніший

1) Пор. і проф. Є. Тимченко, Співр. сп. реч. 202.

і художньо чіткіший. Сприймання образу природне: перше криниця, потім — холодна вода в ній.

Увага. За інші типи паратактичної сполуки див. «Асиндетон», розд. XXVIII цієї праці.

Тип 2. *Ой єсть у мене вишневий сад, трава по коліна* Чуб. V. 26. — *Іде козак в Україну, мушкет за плечима* Чуб. V. 86. — *Ой у полі криниченька одна, холодная водиченька до дна* Чуб. V. 281.

У цім типі за ознаку першого іменника править атрибутивний іменник не сам, а зі своїм іменниковим додатком, або із прикметниковим та іменниковим додатком разом.

Часом за ознаку першого іменника править іменник (підмет) з дієсловом (присудком), тобто ціле речення; пор.: *Штанці — коліна повилазили* Рудч. ЮРС. II. 82.

ПРИКЛАДИ.

Коли дивиться — стоїть на березі якась людина, *ціла в шерсті* Рудч. ЮРС. II. 19. — Цей мужик… живе над дорогою, *сама крайня хата з краю* ЕМ. Гр. 2. 258. — Аж тут приходить хлоп на пів ліктя, *а борода в нього на півтора ліктя* ЕЗб. VII. 49. — Коли там стоїть кінь з золотою гривою, *золота на ньому уздечка* Рудч. ЮРС. I. 104. — Як подивився, що в його свиточка — *латка на латці* — то вже за голову взявся Рудч. ЮРС. II. 82. — Іде козак в Україну, *мушкет за плечима* Чуб. V. 86 і Закр. Банд. I. 86. — Росічка — таке зілля по болоті росте — *красненькі бережки по листочках* Кравч. ЕМ. 151. — Ой у полі криниченька одіта, *холодная водиченька до дна* Чуб. V. 281 і Эварн. МНП. 234.— А вона лише ся роззявила казати, що мені ся снило, що ся появив олінь *і межи рогами хрест* Гнат. ГНЛ. XII. 157.

Увага. Конструкції цього типу, що в них замість орудного (самого або з прийм. «*з*» та ін.) стоїть назовний і творить разом із додатками іменне речення [1]), особливо цікаві.

Пор. зам.: «Прив'язала недоростка до сосни *плечима*, в батьків двір *очима*» і: «Прив'язала недоростка, *плечі до сосни, очі в батьків двір*».

Пор. ще: Хай він собі і ходить — *латка на латці*, аби був задоволений *С.С.* (приклад записав від матері). — А сам ліг спати біля його (так — *С.С.*): *Сіделечко в головочки, Стременечки у бочечки* ИП. Ант. Драг. I. 138. — А він уже похожав серед козаків у всьому наряді, як до походу: *Сагайдак через плече, шабля при поясі* і вся *збруя на йому* Кул. VI. Г. 117.

Отже, з величезної сили прикладів паратактичних конструкцій цих типів ми бачимо, що не можна їх (принаймні, в укр. нар. мові) кваліфікувати, як «атавістичні» [2]). В українській нар. мові це не атавізм, а живе й масово поширене явище.

1) Пор. проф. Є. Тимченко, Інстр, 93.

2) Пор. проф. Л. Булаховський, ор. с. 83.

Цей тип дуже поширений у французькій літературній мові [1]).

Цяя конструкція, стисла та енерґійна, свіжа та образна, наближає українську мову до легкого, гостро-чіткого стилю мови французької. Українська народня мова подає тут чудові зразки високохудожньої образної мови [2]).

Справді, одно сказати: «Ой у полі дві тополі зеленоверхі» (тобто складений прикметник) або «з зеленими верхами», як це мало б бути в звичайній гіпотактичній сполуці, і: «Ой у полі дві тополі, *верхи зелененькі*». У гіпотактичній сполуці, в оцім складенім прикметнику «зеленоверхі» — фарби змішані, сила їхня зменшена; вони бліді. У паратактичній — фарби лежать одна при одній, не змішані, чисті, але злютовані в один суцільний, рельєфний образ. У паратактичній сполуці передається образ так, як ми його сприймаємо: ми бачимо дві тополі; ми бачимо верхи зелененькі. І ми так і кажемо. І як ув очах у нас стоїть один монолітний образ, так ми його й сприймаємо й в оцій паратактичній сполуці.

Залежність, підрядність тут є, але виявлена не назверхніми якимись ознаками, а без міри вища, нутрішня (злютована, злита). Ми відчуваємо виразно, що «*верхи зелененькі*» — це тільки атрибут складений до «*тополі*», а не самостійне щось і цілком незалежне.

Так само й у прикладах з іменниковим додатком: «Ой, єсть у мене вишневий сад, *трава по коліна*». Тут ізнов бачимо величезну стилістичну вагу оцих паратактичних складених атрибутів, що дають стислий, яскравий образ, що його в гіпотаксі можна передати лише цілим реченням або зворотами з прийменниками тощо, чи з іншими відмінками. Але сила, лаконічність та образність зменшаться.

Місце таких складених атрибутів, як бачили з прикладів, після означуваного (пор. Пот. III. 198), — позиція постпозитивна.

II. ПАРАТАКТИЧНА (СУРЯДНА) СПОЛУКА РЕЧЕННІВ У СКЛАДЕНІЙ ФРАЗІ.

Який тісний зв’язок мають паратактично сполучені слова, як точно та виразно відтінена в цій сполуці залежність між цими словами, — ми вже бачили. Самостійність кожного з паратактично сполучених слів лише назверхня, а насправді між ними глибока нутрішня, природна та логічна підпорядкованість. Думка точно відмежовує головне й другорядне, хоч вони й стоять у тій самій граматичній формі. І попри все це паратактична сполука надає мові високої образности, художности.

---

1) Пор.: Couchée sur la poitrine, les coudes en avant, les jambes écartées… Перші рядки з роману Pierre Louus, Aphrodite. Пор.: Au bout de cinq minutes qu’elle était à piétiner, son chapeau sur la tête A. Daudet, Numa Roumestan, 171.

2) Рос. мова теж знає ці звороти, див. прикл. у Потебні, Из зап. III.

Так само й у сполуці реченнів. Я не подаватиму отут зразків про всі типи паратактично сполучених речень [1]). Подам тут лише кілька найголовніших та найпоширеніших у народній мові типів, як синдетичних, як і асиндетичних, що їх літературна мова не знає.

Тип 1. 1) І там через море лежить золотий міст, *а на тому мості* різні дерева стоять Рудч. ЮРС. II. 95. — 2) А там близько був мурований стовп, *і в тім стовпі* була її дочка замурована Рудч. ЮРС. I. 145. — 3) Узяв мизинним пальцем, підняв цю скалу, аж там велика яма, *в тій ямі* три богатирі ЕМ. Гр. 2. 349. — 4) Прийшов до моря, *а на морі* рибаки рибу ловили далеко від берега ЕЗб. VII. 51. — 5) Поперед мене став, *і на ставу* млин порожній ЕМ. Гр. 2. 338. — 6) У полі калина, *на калину* вітер віє Чуб. V. 151.

У цім типі іменник головного речення, що до нього стосується підрядне, повторюється (це основна прикмета цього типу) в підряднім, у відмінку, що воно його вимагає, а при іменнику ставиться займенник, що показує на того іменника сам або із сурядним сполучником *а*, *і*.

Але займен. вказівного, що зв'язує речення, може й не бути.

ПРИКЛАДИ.

Без сполучників «*а*», «*і*» та без займенників.

Була *бабка* на тім удивленії, *триста літ* бабці ЕЗб. XIV. 87. — Тече *вода*, на *воді* є трумло ЕЗб. VII. 141. — Ще на троє суток не видать і *вершків*, до небес уже *вершки* підходять ЕЗб. XIV. 167. — Пор. також.: Був… старий, *літ триста* (пропущено: старому — *С.С.*), з чужої землі, наїзжащий ЕЗб. XIV. 124.

Із сполучником, але без займенника.

Прийшов *до моря*, *а на морі* рибаки рибу ловили далеко від берега ЕЗб. VII. 51. — Коли зачав його вітер приносить до якогось *берега*, *а над берегом* була дуже здорова пуща Рудч. ЮРС. II. 19. — У тім саду стала *річка*, *а на річці* лебеді плавають Рудч. ЮРС. II. 103. — Бере баба грибки, коли дивиться — у кущику *гніздечко*, *а в гніздечку уточка* сидить Рудч. ЮРС. II. 32 [2]).

Із сполучниками «*і*», «*а*» та займенником.

А в полі, в полі ближе дороги, Стоять *намети* з білого шовку, *Й а в тих наметах* стоїть поскільцє Kolb. Pok. 113. 1. Пот. — Ой на горі *садок* стоїть, *а в тім садку* сосна Гол. II. 787. Пот. — Там, на *тім місці*, було кладовище, *і коло того місця* ліс недалечко стояв Рудч. ЮРС. I. 193. — А там близько був мурований *стовп і в тім стовпі* була її дочка замурована ib. 145. — У тому саду *стовп*, *і по тому стовпу* кіт ходить Рудч. ЮРС. II. 103. — А у їх садку були

1) Докладно за це див. у В. Сімовича, Грам. укр. мови, 402—407 та розд. XXVIII в цій книзі, Асиндетон.

2) Див. іще приклади в розд. XXIII.

золоті *яблука*, *і* занадився *до тих яблук* кабан Рудч. ЮРС. I. 159. — В саду стоїть золотий *стовп*, *а на тому стовпі* кіт сидить Рудч. ЮРС. II. 95.

Із займенником, але без сполучника.

Узяв мизинним пальцем, підняв цю скалу, аж там велика *яма*, *в тій ямі* три богатирі ЕМ. Гр. 2. 349. — У степу верби, *став*, *коло того ставу* хатки, живуть люди ib. 265. — Як я заблудив, зайшов(ем) на *фільварок*, *на тім фільварку* були самі шатани, та й вони мене не хотіли назад пустити Езб. VII. 57. — Поведеш мене *в кошару*, — *там у кошарі* вівці, там до стовпа й прив'яжеш ЕМ. Гр. 2. 3.

Тип 2. 1) *Прийшов до них чоловік із города*, *а він того літа ходив у Київ*, *та й каже* Кв. — 2) *Ой у полі билина*, *її вітер колише* Метл. 78.

У цім типі в підряднім не повторюється іменник головного із займ. вказівним, а його заступає займенник особовий *він*, *вона*, *воно*, *вони* у відмінку, що його вимагає підрядне (пор. Пот. Из зап. III. 330, 331) — сам-один або із сурядним сполучником *а*, *і* [1]).

ПРИКЛАДИ.

1. І з сполучниками «*а*, *і*».

Сполучник «*а*».

Вони принесли до Борковського *супліку*, *а в їй* писали що виробляв воївода К. Черн. 122. — Десь то, кажуть, жила собі *баба* удова, *а в неї* був син та невістка ЕМ. Гр. 2. 143. — В одному селі жив *піп*… *а він був* дуже ненажелний Гнід. IV. 79. — У діда Гаврила був *син* Кузьма, а *його* увесь куток зна Гнід. IV. 116. Іще сила прикладів, див. розд. XXIII.

Сполучник «*і*».

У одної жінки був *син* парубок, *і він* раз-у-раз сидів на печі Рудч. ЮРС. II. 65. — Був такий бідний *чоловік і* родилась *йому* дитина Езб. VII. 141. — То один був такий *музикант і він* так міг гарно грати, що вже лучче ніхто не заграє ЕМ. Гр. 2. 57. — І було в його чотири *півні і* вже *їм* по чотири годи ib. 76. — Жили собі *чоловік та жінка і* було в *їх* три дівки і ті дівки дуже погано балакали ib. 300. Див. іще приклади в розд. XXIII.

Паратактичні конструкції цього типу народня мова знає поруч із гіпотактичними з відносною часткою (*що*).

2. Із займенником, але без сполучника.

Пор. і в старій українській: Бѣ множьство ихъ; сѣдяху бо по Днѣстру оли до моря, *суть гради ихъ* и до сего дне» Літ. Лавр. ст. 12, Будде, Осн. синт. р. яз. 231.

1) Пор. у старій мові: И ту есть возле стену за олтарем пуп земный, создана жь над ним комара Дан. Пал. Бусл. Хр. 662. Нор. 27.

ПРИКЛАДИ.

І тільки *поле* леліє, *На йому* трава зеленіє Думи. УАН. 136. — А он насупротив живе *чоловік*, *у його* дві хати — він пустить ЕМ. Гр. 2. 200. — Пішов він до ліса і найшов *вербу* — *її* вітер зламав пополам, а була в три обійми і дуплата ЕЗб. XIV. 182. — Бач*е* — ні села, ні людини, тільки в лісі одна *хата*, огонь блище *в ній* ЕМ. Гр. 2. 114. — Стоїть хлівець повний *овець*, *між ними* товстий баранець Ном. 290. — Ой у полі *билина*, вітер *нею* хитає Чуб. V. 74. — Як він дивиться — і *жінка* стоїть коло його — вид *у неї* завішений хусткою Кравч. ЕМ. V. 32, проза. — *Ти*, *голубе* сивесенький, *ти* на крила рябесенький Гр. ЕМ. 3. 184. — *Соловейку* малесенький, *ти* ж на голос тонесенький ib. 184. — Ой ти, *дубок* кучерявий, листя *твоє* рясне Чуб. V 13. — Ти, *козаче* молоденький, *в тебе* коник вороненький ib. 169.

3. Без займенника, але з сполучником.

Був собі *швець і мав* жінку, да таку ледачу Рудч. ЮРС. I. 173. — Ото, десь та був собі *один* (— *С.С.*), *і мав* три сини Рудч. ЮРС. II. 71. — У нас у місті є *один* (— *С.С.*) *і має* їдну доньку їдною ЕЗб. VII. 36. — У одного (— *С.С.*) був *наймит і гонив* товар пасти ЕМ. Гр. 2. 97. — Був такий *пан* ще за кріпацтва *і жив* одиноко, нежонатий, значить, а скупий такий, що… ib. 330.

Демонструю всі типи з одним прикладом.

1) І там через море лежить золотий міст, *а на тому мості* різні дерева стоять Рудч. ЮРС. II. 95 [1]).

2) …*і на тому мості*…

3) …*на тому мості*…

4) …*а на мості*…

5) …*і на мості*…

6) …*на мості*…

7) …*а на ньому*…

8) …*і на ньому*…

9) …*на ньому*…

10) …*і*…

11) …*а*…

12) І, нарешті, підкреслена частина зникає остаточно: «І там через море лежить золотий міст, різні дерева стоять».

Тип 3 (комбінований). Народня мова влучно комбінує всі типи з усіма їхніми підтипами.

1) І там у його є золотий *сад*, золотим парканом обгороджений, *і в саду* стоїть золотий *стовп*, *а на тому стовпі кіт* сидить, *і той кіт* вгору йде пісні співає, а вниз іде — дуже гарні казки каже Рудч. ЮРС. II. 95.

1) Далі подаватиму лише змінну частину (підкреслена); решта залишається по всіх типах.

2) Жили собі *чоловік і жінка і було в їх* три *дівки, і ті дівки* дуже погано балакали ЕМ. Гр. 2. 300.

Знає нар. мова й такі приклади, що в них комбіновані всі способи відносної сполуки: паратактичні з гіпотактичними, синдетичні з асиндетичними тощо. Ось, напр.: Їден був такий *цісар, що* мав *жінку, і та жінка* не мала дітей ЕЗб. VII. 52. — А єсть у нас тут такая… *живе* у міщанина, *а у неї* єсть два сини, годів по сім ЕЗб. XIV. 184. — Трапляються й інші комбінації [1]).

Тип 4. *Забачив дві дівчини, квітки збирають*. — Між сірими скелями *стояла стара…* з *трьома верхами, сіра, поросла* сизим та зеленим мохом Неч. Прав. II. 266. Огон. Гр. 171.

У цім типі іменниковий додаток або підмет головного речення показує на підмета або іменникового додатка підрядного паратактичного, а в нім немає не тільки відносного, але й вказівного займенника.

Увага. У випадках як: «Забачив дві дівчині квітки збирають», «дві дівчині» (як до того, де буде кома, або як до інтонації в живій мові) можна мати або за назовний у підрядному, або за знахідний відмінок у головному. Отже інтерпункція на письмі та інтонація в живій мові ґарантують проти всіх можливих випадків двозначности.

ПРИКЛАДИ.

Ухопив маленьку дівчинку, *Парасю, четвертий годок* пішов, та й несе Мирн. ХРВ. 249. — Мала їдного дурного сина, *називався* Гриць ЕЗб. VII. 118. — Тут такий млин є пустий, *дурно стоїть*, там є двадцять п’ять… у тім млині ЕЗб. VII. 147. — А в тій криниці сидить така *змія, має дванадцять голів* і щодень мусить дати одного мужа ЕЗб. VII. 35. — Я то й не як робив — воду тільки й возив, а робив мій дядько, *муляр був* файний ЕМ. Гр. 2. 94. — Був собі чоловік, *любив на охоту ходити* ЕМ. Гр. 2. 64. — Іде той собака і по дорозі найшов собі такого ж кота, як і він — *на степу ловить миші* ЕМ. Гр. 2. 241. — Іде та й іде, — коли й зустрічає чоловіка — *іде кудись* Рудч. ЮРС. I. 90. — Іде собі, коли й зустрічає його знов чоловік другий, — *іде напроти його* Рудч. ЮРС. I. 89. 90. — На і бутилку водки, *осталась*, а я піду ще в кімнату Гнід. IV. 68. — Далі криша з мар сукном мертвим покрита, *несли чотири хлопчики,…* і в них хусточки Кв. Мар. 119. — Єсть у мене козаченьки, *один буде* сотню гнати ИП. Ант. Драг. II. в. I. 44. — На його дворі, стояла калина, *сильно родила* Чуб. III. 307. — Ой у полі *криниченька, орли воду п’ють* Чуб. III. 150. — Зайшов у ліс, а там між яри і *печеру собі найшов, річка недалеко* ЕМ. Гр. 2. ст. 150. — Їден *був* такий *кравець, мав сина* ЕЗб. VII. 28.

Увага. До цих паратактичних не належать такі, напр., вставні: Ти, — каже, — постій тут під копицею (*на луці були*), а я побіжу вперед до його Рудч. ЮРС. в. II. 11.

1) Іще приклади див. розд. XXIII у цій книзі.

На місці цих паратактичних реченнів може бути або речення з *що* (у рос. літ. здебільшого к о т о р ы й) (напр., зам. «Забачив дві дівчині, квітки збирають» — «Забачив дві дівчині, *що* збирають квітки», рос. «которые собирают», «Забачив, *що* дві дівчині квітки збирають»), або *дієприслівникове* (після vb. cognosc.: «Забачив дві дівчині, квітки з б и р а ю ч и » та ін. (див. ін. типи відн. сполуки у цім таки розділі), або *прийменникові звороти* (зам.: «Там стояло два дубочки, схилились вершки до купочки» Гнід. в. II. ч. I. 187 — «Там стояло два дубочки *зі* схиленими до купочки вершками») та ін. У рос. мові тут можуть бути ще й дієприкметникові т. зв. скорочені речення («увидел двух девушек, собирающих цветы» та ін.).

Самостійність речень у цих прикладах лише назверхня. Тут бо є найтісніша сполука, спільне для головного та підрядного речення висловлене раз, в однім реченні, а друге тісно прилягає, ніби злютоване цим самим спільним.

Тип 5. І *ходили вони собі втрьох, товаришували* ЕМ. Гр. 2. 11. — Коли чує, аж вони *у гарбузах плутаються, шукають дороги, та один одному говорить* Рудч. ЮРС. I. 194. — Там він і *помер, присвятився* ЕЗб. XIV. 240.

У цьому типі друге дієслово у тій самій формі, що й перше (особа, число, а здебільшого й час — згода), специфікує, деталізує, ближче означає-пояснює те, що перше висловлює загально. Це є дієслівний атрибут (апозиція) [1]).

Цей тип надзвичайно поширений в українській народній мові. Літературна його не знає.

ПРИКЛАДИ.

І *ходили* вони собі *втрьох, товаришували* ЕМ. Гр. 2. 11. — А дівка-чорнявка кожний день *біга* в аптеку — *бере* лікарство Рудч. ЮРС. II. 147. — А дівка-чорнявка *порається* в другій хаті — *оджимає* сорочки Рудч. ЮРС. II. 151. — Як одчинив треті золоті, аж там, за золотими дверима, *сидить* його жінка, мички *миче*, — і така зажурена, що й дивиться на неї страшно Рудч. ЮРС. II. 106. — А брат *був* на току, — жито *забирав* Рудч. ЮРС. II. 133. — Коли чує, аж вони у гарбузах *плутаються, шукають* дороги, та один одному говорить: «я тут посижу з салом, а ти пошукай дороги» Рудч. ЮРС. I. 194. — Посадив ту бабу на возочок і *везу* поперед себе, *пхаю* той возочок ЕМ. Гр. 2. 338. — *Служив* хлопець… *пас* табун коней ЕМ. Гр. 2. 284. — А то *робили* ми в Раківці… мур *становили* у скарбу ЕМ. Гр. 2. 94. — На грошах *сидить… стереже* тих грошей ЕЗб. VII. 89. — От у їх *була* дівка чорнявка — *служила* Рудч. ЮРС. II. 147. — *Іде* гадюка дорогою, по дорозі *б'ється* ЗРГО. I. 54. — *Стоїть* явір над водою, в воду *похилився* Чуб. V. 305.

У в а г а. В усіх цих прикладах на місці цих паратактичних асиндетичних можуть бути відповідні гіпотактичні, здебільшого з дієприслівником. Напр., поруч із: «Коли чує — аж вони у гарбузах плутаються, шукають дороги» — можна сказати: «Коли чує — аж вони у гарбузах плутаються, ш у к а ю ч и дороги» та ін.

1) Пор. із цим асиндетичну дієслівну сполуку: «ходить-блудить», «бере-хапає», «сядь-пади», «жили кидалися-бились» та ін. Докл. див. розд. XXVIII цієї праці, Асиндетон.

У деяких випадках наче міг би бути сполучник «*і*», але цей тип — це конструкції нерівнозначні: вставити спол. «*і*» і не порушити відтінку в самій думці, в образі, не можна. Вони набрали свого специфічного відтінку, і ми ніколи не думаємо, що тут пропущені сполучники, ба й зовсім їх не відчуваємо. Тут бо вже й о д н а чинність, а не д в і. Друге дієслово показує не самостійну чинність, а тісно зв'язану з першою («дієслівний атрибут», «апозиція»), відбуваються вони одночасно [1]). Сприймаємо їх як одну чинність (пор.: *бере-хапає* тощо, див. вище). Не можна тут сказати: «*бере й хапає*», а лише «*бере-хапає*». Вони спались, вони сплились ув одну нову, багатшу на зміст та силу, дужчу, глибшу, яскравішу, образнішу. Бож, спадаючись більш-менш в основному, в загальному, кожне з цих різних дієслів подає якусь свою, нову риску, що так чи так специфікує, підсилює, деталізує, пояснює, забарвлює, кольорує перше дієслово.

Велику ролю тут відограє інтонація, як і взагалі в паратактичних сполуках. Для цього типу характеристична така: ⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗ , ⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗⸗ «А дівка-чорнявка порається в другій хаті — *оджимає сорочки*» Рудч. ЮРС. II. 154, тобто у сполученому паратактично інтонація гостро падає і тримається увесь час на одній рівній лінії.

Тип 6. *І забачив*: *дві дівчині квітки збирають*.

У цьому типі підрядне паратактичне стосується не до імени (підмет, імен. додаток) головного, а до присудка (= додатков.). Тим то в підрядному реченні має бути наявний підмет [2]).

ПРИКЛАДИ.

Дід каже: Добре, добре, — да все не везе, *думає*: *баба пересердиться*, да й так буде Рудч. ЮРС. в. II. 62. — Коли ось *чує — ідуть дівчата*, парубки Рудч. ЮРС. в. II. 157. — А старі *журяться, ніхто* дочку не *сватає С.С.* — Іде, іде, коли *чує — ліс шумить* Рудч. ЮРС. в. II. 157. — Іван прокидається, *бачить — біля його гречаники*, як перемиті Рудч. ЮРС. в. II. 101—102. — І *бачить — качки* на озері *пливають С.С. — Бачу, свиня ходить* з поросятами *С.С. — Думав, він перекаже* батькам, аж ні *С.С. — Я думав*, цяя *дівчина з П'ятничан*, а не з Старого Міста *С.С.* — А вона так плаче, *плаче*, листів *Петро не пише С.С.* — Ох, ти *казав*, орле-серце, *не будеш любити* Чуб. V. 143.

У в а г а. Тут, як бачимо, на місці цих паратактичних реченнів може бути в гіпотактичних сполучник *що*, *аж* та ін. Напр.: І забачив, *що* дві дівчині квітки збирають, або: І забачив, *аж* (*аж* тут = підсиленому *що*) дві дівчині квітки збирають та ін.

---

1) Пор. із цим такий приклад: За ним *іде* чорнявая, білі ручки *ломить*. — *Попросила* усю родню — *іде* до молодого за гільцем Кравч. ЕМ. V. 92, тобто асиндетично сполучені дві самостійні, окремі чинності — у першому прикладі одночасні, а в другому наступні в часі чинності (одна з них раніша від другої).

2) Пор. Потебня, Из зап. II. 333.

Паратактичних зворотів цього типу широко вживає українська мова замість гіпотактичних з відносними частками.

Вага цих паратактичних реченнів велика. Пропуском *що* по дієсловах cognoscendi etc. підноситься дієслово. Більша чи менша павза на місці пропущеного *що* (див. вище «Уваги», О.К.), особлива інтонація дає змогу тому, хто слухає або читає, і собі уявити, і собі перенестись у той час і чути або бачити. І дальші слова вже сприймаються, сказати б, не розумом тільки, абстрактно, а й вухом і очима. Звідси живість та образність. Порівняймо лише речення: 1) *коли чує — ідуть* і 2) *коли чує, що ідуть*. Павза в паратактичній конструкції (1) дає змогу дійсно чути разом із оповідачем це «і д у т ь ». «*Що*» в гіпотактичній (2) розбиває характер такого сприймання.

Тут також, словами проф. Булаховського, маємо «підвищену діяльність мислення, що само з'єднує логічними мостами окремі речення й думки, хоч характер цього зв'язку й не визначено точно» (Походж. та розв. мови, 82).

Тип 7. *Летить орел понад морем*: *подай*, *море*, *пити* М. 64. Пот.

У цьому типі в головнім реченні нема vb. sent., declar., де це дієслово в нім наче пропущене. Звороти цього типу, дуже поширені в українській мові і своєю лаконічністю надають вислову сили та енерґії [1]).

ПРИКЛАДИ.

У п'ятницю раненько, поснідавши гарненько, — «*Давай мені миску борошна моя ненько*», і сама таки убралася гарненько Гнід. в. IV. 118. — Послав до Дніпрових козаків: *чи велика гординська сила* Кул. VI. Г. 84. — Сама й учить та раз-по-раз надбігає, *чи шиємо* МВ. Інст. 174. — То прибігає…: «*Можна*». Аж тут і наші вернулись: «*Нема Орди*» Кул. ЗЮР. т. І. 268. — А наші люди сіли на коней та побігли аж до Смілянського мосту, *чи йде Орда* Кул. ЗЮР. І. 268. — Отож, зупинивши народ на льоду, один козак побіг до суда в Золотоношу, *чи можна пустить* Кул. ЗЮР. І. 268. — Тут… усила слугу, щоб він ішов — *чи багато дичі набрав за сьогодні* Кравч. ЕМ. XII. 186. — Під віконцем зігнувся, *чи не вийде Маруся* Чуб. V. 67. — Прийшли ж вони до шинкарки: «*дай шинкарко кварту*» Драг. НУП. II. 31. — Ой вийду ж я за воротечка, *Да рине вода, рине* М. 243. Пот. — Так пішов по селах: *що в світі діється* Яв. 29. О.К. — Він увійшов у кімнати — *свіча горить* Рудч. ЮРС. в. І. 197 [2]).

III. ВИСОКІ ПОЗИТИВНІ РИСИ ПАРАТАКТИЧНИХ (СУРЯДНИХ) КОНСТРУКЦІЙ.

Отже, як бачимо з викладу та численних прикладів (а їх є ще безліч), народня мова українська наскрізь проросла, сказати б, цими паратактичними сполуками: від сполуки окремих слів і до сполуки цілих реченнів та їхніх сполук.

---

1) Пор. у Потебні, Из зап. III. 334. Також у О. Курилової, Уваги, 144.

2) У в а г а . Ще за деякі паратактичні конструкції див. розд. XXVIII та розд. XXIII.

Явище це в ній максимально поширене.

Характеристичні риси паратактичних сполук: образність, лаконічність, енерґійність, економність уваги та самої думки, її природність, більша глибина та гострість. У гіпотаксі думка розбивається між багатьма відтінками залежности (здебільшого штучної, формальної), для сутноти думки неважливими й незначними. У паратаксі всією силою своєю падає, як бачили, на головне (а потім на другорядне, на дрібниці), на одно слово, на одно речення і, зберігаючи всю силу та свіжість кожного зокрема, подає їх у певній залежності, але природній, а не штучній, нутрішній, а не назверхній, до того ж злитій у монолітний образ.

Паратакса одразу справляє думку й увагу на суть, а не відтінки в залежності.

Позитивні риси паратакси не можуть не відзначити й ті дослідники, що вважають її проти гіпотакси за щось нижче [1]).

Паратакса в українській мові сучасній могла б бути за факт проґресивний. Вона (в суті) стилістично вища за гіпотаксу, дає бо не лише перспективні лінії, а пластичні образи. І проти закидів паратаксі, ніби вона є щось нижче за гіпотаксу, ніби «де менш розвинена думка вбачає незалежні явища, там розвиненіша думка шукає залежности і знаходить її» [2]) — треба сказати навпаки: паратакса є факт проґресивний (принаймні, тепер, коли вона усвідомлена через гіпотаксу), бо: «де менш розвинена думка, щоб виявити залежність, не може обійтись без назверхніх засобів, там розвиненіша думка їх уже не потребує і бачить цю залежність без зайвих уже назверхніх ознак». Слушно зауважує проф. Л. Булаховський [3]): «Для інтелектуально розвиненішої психіки менш потрібні ознаки, що нагадують про ті чи інші зв'язки. Вони допомагають лише, коли думка працює мляво і пам'ять квола». За приклад тут можуть стати англійська мова та ново-скандинавські, що широко пропускають сполучні слівця тощо [4]).

Вистачає тут в усній мові інтонації, павзи тощо, а в писаній — відповідних до інтонації та павзи розділових знаків, інтерпункції. Така паратакса є поступова і відповідає розвиткові свідомости [5]) тощо.

---

1) Пор.: К. Німчинів (див. дод. № 48, ст. 4 до газ. «Нар. Уч.», за 1927 р.). Також пор. О. Курилова, Уваги, 144—145. Підносить стилістичну вагу асиндет. паратактичних конструкцій і проф. Л. Булаховський, Походження та розв. мови, ст. 82.

2) О. Курилова, Уваги, 145.

3) Походж. та розв. мови, ст. 83—84.

4) Див. за це ст. 19, 51—59 цінної праці Коршевої «Спос. относит. подчин.» та розд. XXIII цієї праці, Способи відносної сполуки.

5) Пор. проф. Л. Булаховський, ib. Пор. і в К. Німчинова, дод. № 48, ст. 4 до газ. «Нар. Уч.», за 1927 р. Пор. і в Пєшковського, Русск. синт. в н. осв. изд. 3. 537—538, див. також 524—525. Докл. див. проф. Л. Булаховський, Ритмо-мелодичний бік мови та пунктуація, «Шлях Освіти», 1926 р., № 2 та 3.

ДЖЕРЕЛА.

Гладк. — Гладкий Петро. Говірка села Блиставиці Гостомського району на Київщині. Укр. діял. збірн., кн. І. Збірн. Іст.-Філ. Від. УАН, № 64, ст. 83—141, Київ, 1928.

Гнат. ГНЛ. XII. — Етнографічний Збірник. Видає Етнографічна Комісія Наукового Товариства імени Шевченка, т. XII. Галицько-Руські Народні Леґенди. т. І. Зібрав Володимир Гнатюк у Львові, 1902.

Гнід. в. II. ч. І. — П. А. Гнѣдичъ. Матеріалы по народной словесности Полтавской губерніи. Роменскій уѣздъ. Выпускъ II, часть І. Пѣсни необрядовыя. Изданіе Полтавской Ученой Архивной Комиссіи. Полтава, 1915.

Гнід. в. IV. — П. А. Гнѣдичъ. Матеріалы по народной словесности Полтавской губерніи. Роменскій уѣздъ. Выпускъ IV. Сказки, легенды, разсказы. Изданіе Полтавской Ученой Архивной Комиссіи. Полтава, 1916.

Гр. ДК. — Думы Кобзарськи. Выдано пидъ доглядомъ Б. Гринченка. У Чернигови, 1897.

Гр. ЕМ (або ЭМ). в. 2. — Этнографическіе матеріалы, собранные въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губерніяхъ. Выпускъ 2. Разсказы, сказки, преданія, пословицы, загадки и пр. Б. Д. Гринченко. Приложеніе къ № VI «Земскаго Сборника». Черниговъ, 1896. — Див. також: Изъ устъ народа, Малорусскіе разсказы, сказки и пр. Б. Д. Гринченко. Черниговъ, 1901.

Гр. ЕМ (або ЭМ). 3. — Этнографическіе матеріалы, собранные въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губерніяхъ. Томъ III. Пѣсни. Б. Д. Гринченко. Черниговъ, 1899.

Гр. Сл. — Словарь української мови, зібрала редакція журнала «Кіевская Старина». Упорядкував, з додатком власного матеріялу Борис Грінченко. У Київі, 1909. Видавництво «Українське Слово» в Берліні, 1924.

Демч. УВ. — Украинське Весилля (з голосами). Запысавъ Ив. Демченко. Одесса, 1908.

Драг. НУП. — М. Драгоманов. Нові Українські пісні про громадські справи. (1764—1880). Видання друге.

Думи. УАН. — Історична секція Української Академії Наук. Комісія історичної пісенности. Українські народні думи. Том перший корпусу. Тексти №№ 1—13 і вступ Катерини Грушевської, в. о. секретаря комісії. Держ. Видавн. України, 1927.

Эварн. МНП. — Д. И. Эварницкій. Малороссійскія народныя пѣсни, собранныя въ 1878—1905 г.г. Екатеринославъ, 1906.

ЕЗб. VII. — Етнографічний Збірник, видає Етнографічна Комісія Наукового Товариства імени Шевченка. т. VII. Галицькі народні казки (№ 26—77). Зібрав Осип Роздольський. У Львові, 1899. Накладом Товариства.

ЕЗб. XIV. — Етнографічний Збірник, видає Етнографічна Комісія Наукового Товариства імени Шевченка. т. XIV. Оповідання Р. Ф. Чмихала. Зібрав Володимир Лесевич. У Львові, 1904. Накладом Товариства.

Закр. Бандур. І. — Старосвѣтскій Бандуриста. Книга первая. Избранныя малороссійскія и галицкія пѣсни и думы. Собралъ Николай Закревскій. Москва, 1860.

Закр. Бандур. II. — Старосвѣтскій Бандуриста. Книга вторая. Малороссійскія пословицы, поговорки и загадки и Галицкія приповѣдки. Собралъ Николай Закревскій. Москва, 1860.

ЗРГО. т. І. — Записки Юго-Западнаго Отдѣла Императорскаго Русскаго Географическаго Общества. Томъ І. За 1873 годъ. Кіевъ, 1874.

ЗРГО. т. II. — Записки Юго-Западнаго Отдѣла Императорскаго Русскаго Географическаго Общества. Томъ II. За 1874 годъ. Кіевъ, 1874.

ИП Ант. Драг. т. І. — Историческія пѣсни малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Атоновича и М. Драгоманова. Томъ первый.

ИП Ант. Драг. т. II. в. I. — Историческія пѣсни малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Атоновича в М. Драгоманова. Томъ второй. Выпускъ 1. Пѣсни о борьбе с поляками при Богданѣ Хмельницкомъ. Кіевъ, 1875.

К. Черн. — Чернігівка. Бувальщина з другої половини XVII віку. Написав М. Костомаров. Переклад з передмовою Б. Грінченка. № 24. У Київі, 1908. Вид. «Просвіта».

Кв. Мар. } — Шкільна бібліотека за ред. Олександра Дорошкевича: 20—40 роки. Григорій
Кв. Пер. } Квітка-Основ'яненко. Державне видавн. України, 1924.

Кот. Ен. — Шкільна бібліотека під редакцією Олександра Дорошкевича. Іван Котляревський. Енеїда, на українську мову перелицьована. Поема в шости частинах. З примітками та критичними статтями. № 1. Видавниче Товариство «Криниця» у Київі. Київ, 1919.

Коц. ПДШ. — Письни, Думки и Шумки руського народа на Подоли, Украини и въ Малороссии. Спысаны и переложены пидъ музику Ант. Коципинськимъ.

Коцюб. — Коцюбинський. Твори. Том IV. Держ. Видавн. Укр. 1927.

Кравч. ЕМ. V. — Труды Общества Изслѣдователей Волыни. Томъ V, 1911 г. Житомиръ. Егнографичні матеріали, зібрані В. Кравченком на Волині та по сумежних губерніях. З передмовою М. Гладкого.

Кравч. ЕМ. XII. — Труды Общества Изслѣдователей Волыни. Томъ XII. (Етнографичні матеріали, зібрані В. Гр. Кравченком на Волині та по сумежних губерніях. м. Житомір, 1914.

Кравч. ЕМ. XIV. — Праці Товариства Дослідників Волині. Том XIV. (Етнографичні матеріали, зібрані Кравченком Васильом). Житомір, 1920.

Кул. VI. Г. — Руська письменність. VI. 6. Твори Пантелеймона Куліша. Том шестий. Виданє Т-ва «Просвіта». У Львові, 1910. Д. — Гісторія, літературна і инша проза.

Кул. ЗЮР. т. I. — Записки о Южной Руси. Издалъ П. Кулишъ. Томъ первый. С.-Петербургъ, 1856.

Кул. ЗЮР. т. II. — Записки о Южной Руси. Издалъ П. Кулишъ. Томъ второй. С.-Петербургъ, 1857.

Кул. Ор. — Народня бібліотека № 1. П. Куліш. Орися та інші опов. Вид. Т-ва «Криниця». Київ, 1919.

Кул. ЧР. — П. Куліш. Чорна Рада. Хроніка 1663 року. Стаття й редакція О. Гермайзе. Книгоспілка, 1925.

Левч. КОП. — Казки та оповідання з Поділля в записах 1850—1860 р.р. Випуск I—II. З передмовою акад. А. М. Лободи. Упорядкував Микола Левченко, науковий секретар Філологічної Катедри, дійсний член Етнографічної Комісії. Збірник Іст.-Філ. Відділу УАН. № 68. У Київі, 1928, LVI+598.

Макс. УНП. ч. I. — Украинскія народныя пѣсни, изданныя Михаиломъ Максимовичемъ. Часть первая. Москва, 1834.

Макс. ч. I. о. II. — Сборникъ украинских пѣсень, издаваемый Михаиломъ Максимовичемъ. Часть первая. Кіевъ, 1849. Отдѣлъ второй. Пѣсни клыбельныя и материнскія.

МВ. Інст. } — Бібліотека українських класиків. Твори Марка Вовчка за редакцією і з критично-
МВ. Горп. } біографічною розвідкою Ол. Дорошкевича. Том. I. Державне Видавництво України, 1926.

Мил. — В. Милорадович. Житье-бытье лубенскаго крестьянина. «Кіевская Старина», 1903, т. LXXXII, липень-серпень.

— Средняя Лубенщина. «Кіевская Старина», 1903, LXXXII, вересень.

Мирн. ХРВ. — Літературна бібліотека. П. Мирний — І. Білик. Хіба ревуть воли, як ясла повні. Роман. Видання Друге. Редакція та вступна стаття Б. В. Якубського. Книгоспілка.

Мор. — О четвероевангеліи въ переводѣ на малорусскій языкъ Ф. Морачевскаго свѣдѣнія. «Кіевская Старина», 1902, 9, 93—99 (Д).

МУЕ. VI. — Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові. Материяли до Українсько-Руської Етнології. Виданє Етнографічної Комісії, за редакцією Хв. Вовка. Том VI. Львів, 1905.

Ном. — Українські приказки, прислівъя и таке инше. Збірники О. В. Марковича и других. Спорудив М. Номис. С.-Петербургъ, 1864.

Пот. Т. С. — Потебня А. А. Изъ записокъ по теоріи словесности. Изд. М. В. Потебни. Харьковъ, 1905 (Уривки з перекладу Одісеї).

Рудч. Ч. II. — Чумацкія народныя пѣсни. И. Я. Рудченко. Кіевъ, 1874.

Рудч. ЮРС. в. I. — Народныя южнорусскія сказки. Выпускъ I. Издалъ И. Рудченко, Кіевъ, 1869.

Рудч. ЮРС. в. II. — Народныя южнорусскія сказки. Выпускъ II. Издалъ И. Рудченко, Кіевъ, 1870.

С.С. — Цими ініціялами позначені приклади, що їх чув або записав у с. В.-Бобрику, с. В.-Мечетні, в с. П'ятничанах (Вінниця) тощо на кол. Поділлі та в м. Вінниці Сергій Смеречинський.

Сл. Ак. — Українська Академія Наук. Комісія для складання словника української живої мови. Російсько-український словник. Усі томи та випуски, що вийшли досі.

Скороч. Шух. О.К., Kolb. О.К. тощо означають, що приклади взяв не безпосередньо з відповідного джерела, а в О. Курилової, Уваги до суч. укр. літ. мови. Вид. третє, 1925.

Скороч. Kolb. Тимч., Шух. Тимч. тощо означають, що приклади взяв з праць проф. Є. Тимченкових за функції відмінків в укр. мові (див. «Література»).

Тимч. Калев. — Калеваля. Фінська народня епопея. Повний переклад Є. Тимченка. Видання друге, виправлене. ДВУ, MCMXXVIII.

Ум. Сл. — М. Уманець і А. Спілка. Словарь російсько-український. ДВУ, 1925.

Чуб. I. в. I. — Труды Этнографическо-Статистической Экспедиціи въ Западно-русскій край, снаряженной Императорскимъ Географическимъ Обществомъ. Юго-Западный Отдѣлъ. Матеріалы и изслѣдованія, собранныя д. чл. П. П. Чубинскимъ. Томъ первый. Вып. первый. Пословицы и загадки. Изданъ подъ наблюденіемъ д. чл. П. А. Гильтенбрандта. С.-Петербургъ, 1877.

Чуб. III. — id. Томъ третій. Народный дневникъ, изданный подъ наблюденіемъ д. чл. Н. И. Костомарова. 1872.

Чуб. IV. — id. Томъ четвертый. Обряды: родины, крестины, свадьба, похороны. Изданъ подъ наблюденіемъ д. чл. Н. И. Костомарова. С.-Петербургъ, 1877.

Чуб. V. — id. Томъ пятый. Пѣсни любовныя, семейныя, бытовыя и шуточныя. Изданъ подъ наблюденіемъ д. чл. Н. И. Костомарова. С.-Петербургъ, 1874.

Шевч. (або Ш.) — Повний збірник творів Т. Г. Шевченка. Під редакцією Д. Дорошенка, Катеринослав, 1914.

ЛІТЕРАТУРА.

Білецький Ол., Л. Булаховський, Ол. Парадиський, М. Сулима. — Українська мова. Підручн. для старшого конц. труд. шкіл. Сьомий рік, ДВУ, вид. друге, стереотипне, 1928, ст. 1—73.

Білий Володимир. — «Міські» слова на селі. «Життя й Революція», 1926, № 1, т. 62—68.

Богородицкій В. А. проф. — Общій курсъ русской грамматики. Изд. 4, Казань, 1913.

Богумил Ол. і П. Житецький. — Начерк історії літературної української мови до Ів. Котляревського. «Україна», кн. друга, 1914, ст. 7—28.

Борковський А. — О хибах в нашôй письменнôй мовѣ. «Зоря», 1886, 246, 271, 323, № 13—16, 19.

Brugmann Karl. — Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg, 1904, ст. XXVIII+777.

Будде Е. — Основы синтаксиса русскаго языка. Гл. III. Тип простого и сложнаго предложенія въ его исторической судьбѣ. «РФВ», т. LXX, № 3 і 4 за 1913 р. Варшава, ст. 221—247.

Бузук П. — Уваги до дієприкметників в українській мові. «Вісник Одеської Комісії Краєзнавства при Українській Акад. Наук», ч. 2—3, ст. 168—172. Одеса, 1925.

Булаховський Л. А. проф. — Порівняльне вивчення української і російської мов. «Шлях Освіти», 1924, № 11—12, ст. 74—85.

Він таки. — Походження та розвиток мови, 1925, 99 .

Він таки. — Проф. Є. Тимченко, Курс історії українського язика. Вступ і фонетика. 1927. «Записки Іст.-Філ. Від. УАН», кн. XV, 1927, 271—276.

Він таки. — Загальний курс української мови (за редакцією проф. Булаховського Л. А.). НКО. Всеукр. заочн. ІНО.

Буслаевъ, Ѳ. — Историческая грамматика русскаго языка, составленная Ѳ. Буслаевымъ. Изд. пятое. Этимологія. Москва, 1881, ст. 276.

Його таки. — Историческая грамматика русскаго языка, составленная Ѳ. Буслаевымъ. Изданіе пятое. Синтаксисъ. Москва, 1881, ст. 394.

Вашкевичъ Т. — Переводь Кулиша на украинскій языкъ манифеста 19 февраля 1861 г. и положенія о крестьянахъ. «Кіевская Старина», 1905, 2, 324—341; 3, 423—460.

Верхратський Іван. — В справі народного языка. «Правда», 1873, № 14, ст. 495 і 1874, № 5, ст. 211.

Його таки. — Замітки язикові. «Русланъ», 1909, № 80—84, 260 —262; 1912, №№ 248—253, 255—259 і 261.

Його таки. — Невіднинішня заморока. «Русланъ», № 64—65, 1913.

Його таки. — Неможливі пуризми. «Русланъ», № 213 і 216 за 1913.

Його таки. — Про говір долівський, «Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка», т. XXXV—XXXVI (Syntaxlehre, ст. 86—92).

Веселовська З. М. — Мова «Лексікону» Памви Беринди (Синтакса П. Б). Синтакса укр. літературної мови XVII в. УАН. «Зап. І.-Ф. В.», кн. XIII—XIV, ст. 311—339.

Вона таки. — Мова Г. Хв. Квітки-Основ'яненка (Синтакса українських оповідань Г. Квітки в зв'язку з наступним розвитком літературної мови). «Наук. Зап. Харк. наук.-дослідч. катедри мовозн.», ДВУ, 1927, ст. 93—109.

Винокур Г. — Культура языка. Очерки лингвистической технологии. Вид. «Работн. Просв.», Москва, 1925, 215 ст.

Возняк Михайло. — Галицькі граматики української мови першої половини XIX ст., написав Михайло Возняк. У Львові, 1911. Накл. Наук. Т-ва ім. Шевченка, ст. 340.

Волошинъ Авг. — О письменномъ языцѣ подкарпатскихъ Русиновъ Ужгородъ, 1921.

Волянський Павло. — Ще про укр. літературну мову. Бібл. «Укр. Гол.», ч. 2, 1920, Перемишль, ст. 27—30.

Vondrák Wenzel, Dr. — Vergleichende Slavische Grammatik. II. Band. Formenlehre und Syntax. Göttingen, 1908, ст. XIV+548.

Гадки о злагодженню суперечки що до нашого письменного язика. «Правда», Льв., 1871 р., № 37, 38, 43.

Гаєвський Степан. — Механізація мови. «Життя й Революція», 1926, № ??? *), ст. 71—76.

Його таки. — Українізація й український правопис. «Життя й Революція», 1925, № 8, ст. 49—54.

Його таки. — Теорія поезії для середніх шкіл і самоосвіти. Київ — Кам'янець, 1921, ст. 94.

Ганцов Всеволод. — Проблеми розвитку нашої літературної мови. «Життя й Революція», 1925, № 10, ст. 61—65.

Він таки. — Діалектологічна класифікація українськ. говорів (з картою). 1923. Відб. з IV книги «Записок Іст.-Філ. Відділу», Київ, 67.

Гаццук Микола. —Українска абе́тка. Вистачиу Микола Гаццук. Москва. У друкарнї Унїверсїтецкої, 1860.

Глаголевскій П. — Синтаксисъ языка русскихъ пословицъ, 1873.

Гладкий М. — Дещо про нашу провінціяльну пресу українською мовою. «Більшовик», № 188 і 189 з 22. VIII. та 23. VIII. 1923.

Його таки. — Культура українського слова. «Більшовик», № 25 з 31. I. 1924

Його таки. — Лексика наших газет. «Червона преса», 1927, № 6, ст. 20—24 та № 7, ст. 69—74. — Див. В. Я. У пильній справі. (За М. Гладкого), «Вісн. ІУНМ», 1928, вип. I, ст. 85.

Його таки. — Мова нашої преси. (До проблеми культури українського слова). «Життя й Революція», 1926, № 6, ст. 61—68.

Його таки. — Мова нашої преси. «Червона преса», 1927, № 3—4, ст. 26—30.

Його таки. — Практический курс украинского языка. Пособие для русских школ на Украине и для самостоятельного изучения живой украинской речи. 2 издание. Научно-Педаг. Ком. Главсоцвоса допущено к употреблению в детучреждениях соц. восп. Гос. Изд., 1924, ст. 152+III. — Ред. Йогансен, М. 1924, «Нов. кн.», № 1, ст. 32—33.

Його таки. — Проблема газетної мови. Суть популярного викладу. «Червона преса», 1928, № 3, 18—25.

Його таки. — Проблема культури укр. слова. «Життя й Революція», 1927, лютий, т. I. 201—208.

Його таки. — Синтакса нашої газетної мови. «Червона преса», 1927, № 8—9, ст. 59—63 та № 10, ст. 41—45.

Його таки. — Проблема української мови. «Прол. Правда», № 141 (2053).

Він таки. — Мова сучасного українського письменства. «Життя й Революція», 1928, кн. XI, ст. 128—134, кн. XII, ст, 139—156; 1929, кн. I, ст. 159—167 (синт.), кн. II. ст. 131—140 (синт.).

Він таки. — Наша газетна мова. ДВУ, 1928, ст. 174.

Його таки. — Стабілізація української мови. «Життя й Революція», 1927, № 4, ст. 70—78.

Його таки. — Фразеологія газетної мови. «Червона преса», 1928, № 1, ст. 39—43.

*) У наявних сканах номер відсутній.

Гнатюк Вол. — В справі української правописи. «Літ.-Наук. Вісн.», 1922, кн. II, ст. 173—176; кн. VIII, ст. 164—171; 1923, кн. II, ст. 178—182, кн. III, ст. 273—276, кн. VI, ст. 175—180, кн. X, ст. 176—180.

Його таки. — В справі нашої літературної мови. «Діло», № 65—70, 1913. Відповідь на статтю М. Пилиповича.

Його таки. — Останки аориста в нашій мові. «Зап. Наук. Т-ва у Львові», т. 3, Miscellanea, 1905.

Головацький Яківъ. — Граматика руского языка составлена Яковомъ Головацкимъ ц. к. Професоромъ руского языка и словесности руской при всеучилищу Львôвскомъ. Въ Львовѣ, 1849, ст. 219.

Його таки. — Росправа о языцѣ Южнорускомъ и его нарѣчіяхъ, сочинена Яковомъ Головацкимъ. В книзі: «Историч. очеркъ основанія Галицко-Руской Матицѣ и справозданье первого собору ученыхъ рускихъ и любителей народного просвѣщения». Составлено Яковомъ Головацкимъ. Въ Львовѣ, 1850, ст. 111+XXI.

Голоскевич Г. — Українська літературна мова та закони її розвою. Публічна доповідь 8. XI. 1925. (Автор, на жаль, не мав змоги її чути).

Горецький П. — Ів. Шаля. — Українська мова. Практично-теоретичний курс. Держ. Науково-Методичний Комітет Наркомосвіти УСРР вживати як підручника по вищих школах дозволив. Киигоспілка, 1926, ст. 203 та вид. сьоме, 1929, ст. 336.

Гринченко Б. — Неосторожность въ важномъ дѣлѣ (объ украинской стилистикѣ). «Кіевская Старина», 1903, 9, 404—446.

Грунскій Н. К. проф. — Украинская грамматика. Київ, 1918, ст. 48.

Грунський Микола, проф. — Завдання наукових підручників історії української мови (з приводу нових підручників проф. П. Бузука та проф. Є. Тимченка). «Записки Іст.-Філ. Від. УАН», кн. XV, 1927, ст. 260—270.

Грунський М. проф. та Г. Сабалдир. — Українська мова. Морфологія, фонетика, синтакса, фразеологічний словник. Порадник для самонавчання. Третє виправлене видання. В-че т-во «Час». Київ, 1927, ст. 156 та 4 вид. 1927 р.

Грунський Микола, проф. — Форма та композиція «Слова о полку Ігоревім». УАН, «Записки Іст.-Філ. Від.», кн. XVIII, 1928, ст. 1—24.

Він таки. — О. О. Потебня та сучасна синтакса. «Записки Іст.-Філ. Відділу ВУАН», 161—172, кн. XXI—XXII, 1929.

Гудзій Н. К. пр.-доц. —Переводы Żywotów Swiętych Петра Скарги въ Юго-Западной Руси. «Универс. Извѣстія», годъ LVI, № 9—10, 1916, Кіевъ, 1917, ст. 1—135.

Гус М., Ю. Загор, Н. Каганович. — Язык газеты. Москва, 1926, ст. 6. — Переход глагола в существительное. Москва, 1926. (Автор не дістав цієї праці).

«Дѣло», 1900. — Въ справѣ народного языка (Автор не дістав цієї праці).

Дем'янчук Василь. — Проф. Петро Бузук. Нарис історії української мови. У Київві, 1927. «Записки Іст.-Філ. Відділу, УАН», кн. XV, 1927, 231—245. Рецензія.

Діброва А. — Гармонізаційні засоби в українській мові. «Українська Хата», 1910, № 6, ст. 383—386, № 7—8, ст. 485—489.

Дложевскій С.С. — Проблема возникновенія относительныхъ предложеній въ латинскомъ языкѣ. «Универс. Извѣстія», № 4, 1915, 1—19, Кіевъ.

Довгань К. — На давніх позиціях (про укр. літерат. мову). «Життя й Революція», № 11, ст. 50—55.

Долопчевъ В. — Опытъ словаря неправильностей въ русской разговорной рѣчи (преимущественно въ Южной Россіи). Одесса, 1886. Рецензію див. «Кіевская Старина», 1888, 9, 63—64. — А. С-чъ.

Домбровський Володимир. — Українська стилістика і ритміка. Підручник для середніх шкіл і для самонавчання. Перемишль, 1923, ст. IV+177.

Дорошенко В. — Український науковий рух в 1912 р. «ЛНВ», 1913 р., т. 61. (Спец. за мову ст. 519—521).

Драгоманов М. — Псування укр. народних пісень. Розвідка, т. II.

Дубровський В. — Московсько-українська фразеологія. Київ, 1917, ст. 147.

Дячанъ Пилипъ. — Методична граматика языка мало-руского. Львов, 1865, ст. 142.

Житецкій П. И. — В. Гумбольдтъ въ исторіи философскаго языкознанія. Москва, 1900, ст. 30.

Його таки. — Энеида Котляревскаго и древнѣйшій списокъ ея въ связи съ обзоромъ Малорусской литературы XVIII в.. Кіевъ, 1900. — Рец. Потебнева: Отчетъ о 20 прис. премій гр. Уварова, 1878. «ЗАН», т. 33. — Див.: «П. Житецький. Енеїда Котляревського в звязку з оглядом української літератури XVIII століття». Київ, 1919. Всеукр. Кооп. Видавн. Союз, ст. 119.

Його таки. — О переводахъ евангелія на малорусскій языкъ. Санктпетербургь, 1906, ст. 65 та «Извѣстія Отдѣл. русск. яз. и словесн. Имп. Акад. Наук», 1906, кн. 4.

Його таки. — Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія в XVII, в., «Кіевская Старина», 1888, 1—3, 162—179; 4, 1—21; 5, 169— 183; 6, 389—408; 8, 246—288; 9, 567—596; 12, 401—416. Також окремо «Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія въ XVII вѣкѣ съ приложеніемъ словаря книжной малорусской рѣчи по рукописи XVII вѣка. П. Житецкаго». Кіевъ, 1889, I—IV+162+102. Див. Словарь кн. мал. р. по рук. XVII в. в «Кіевск. Стар.», 1888, 8, 9, 10, 12, приложеніе.

Його таки. — О языкѣ и поэтическомъ стилѣ народныхъ малорусскихъ думъ. «Кіевская Старина», I, 23—60.

Його таки. — Про українські народні думи. Київ, 1919. Всеукр. Кооп. Видавн. Союз, 1919, ст. 115+II.

Жученко М. — Про українську літературну мову, «Дніпрові Хвилі», 1912, №№ 22, 23, 24; 1913, № 1.

З. М. (вл. М. З.) — Шануймо свою рідну мову. «Дѣло», 1898, чч. 201, 290. — (Відом. з «ЛНВ», 1899, лютий).

Загул Д. — Поетика. Підручник по теорії поезії для факсоцвихів, педагогічних курсів, проф.-технічних шкіл, технікумів та для самонавчання. Переднє слово Б. Якубського, Київ, 1923, ст. 144.

Зборовець В. — Мова вчительства на Кам'янеччині. Журн. «Шлях Освіти», 1926, № 10, 115—123.

Зуб-кий М. — Погляд на наш язиковий і правописний спір. «Дѣло», 1898, ч. 272.

Ивацица Гр. — Курс украинского языка в кратком практическом изложении. С хрестоматией. Гос. Изд. Укр. 1925, ст. 189.

Истоминъ В. — Главнѣшія особенности языка и слога произведеній Ник. Вас. Гоголя. «РФВ», 1 прибавл. къ XXXVII т., 1897.

Ізюмов О. — Техніка української мови. Київ, 1926, ст. 190.

І. Ш. — Українська мова та шляхи її розвою. «Життя й Революція», 1925, № 11, ст. 91.

Йогансен М. — Проф. Іван Огієнко. Чистота й правильність української мови. Підручник для вивчення української літературної мови. Популярний курс з історичним освітленням. Львів, 1925. — Рец. «Червоний Шлях», 1925, № 4, ст. 303—305.

Його таки. — Украинский язык. Пособие для курсов и самообразования, Изд-во «Більшовик». Киев, 1923, ст. 47. Вид. 2. Киев, 1924. — Рец. О. Курило. «Записки Іст.-Філ. Від. ВУАН», 1924, кн. IV, ст. 251—254.

Карский Е. — Белоруссы. Очерки синтаксиса белорусского наречия. Том II, вып. 3.

Keller Georg Siegmund, Dr. — Das Asyndeton in den Balto-Slavischen Sprachen. Heidelberg, 1922, ст 107.

Клепацький П. проф. — Уваги до «Уваг Олени Курилової». «Записки Полтавського Інституту Народньої Освіти (ІНО)». I—III, 1925. (6). (Автор не дістав).

Коваленко-Коломацький Г. (Гр. Гетьманець). — Вивчайте українську мову (практичні поради). Київ, 1918, ст. 11.

Його таки. — В справі про нашу мову. «Рада», 1909, № 188. Замітки на статтю М. Левицького.

Колесса Олександер, проф. др. — Погляд на історію української мови. Інавґураційний виклад, виголошений в Українському В. Університеті в Празі дня 23 жовтня 1921. В Празі, 1924, ст. 43.

Коршъ О. — Способы относительнаго подчиненія. Глава изъ сравнительнаго синтаксиса. Изслѣдованіе. О. Коршъ. Москва, 1877, (скор. СОП).

Коцовский В. — І. Огоновский. — Методична граматика руской мови для IV. кляси шкіл 5- і 6-клясових. Друге, поправлене видання. У Львові, 1904, ст. 98+II.

Кримський Аг. акад. — акад. Ол. Шахматов. — Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської старо-українщини XI—XVIII в. в. Київ, 1922, ст. 182.

Крымский Аг. — Украинская грамматика для учениковъ высшихъ классовъ гимназій и семннарій Приднѣпровья. т. I. вып. 1, 2 і 6, т. II, вып. 1, Москва, 1907 —1908.

Його таки. — Практическій курс для изученія малорусскаго языка. В московському журналі «Зоря», 1906, № 1—2, ст. 22—29; № 3—4, ст. 43—50; № 7—8, ст. 80—86, in 4°. Не скінчено, бо перестав виходити журнал. Порівняй лист у «Раді», 1906, № 86, ст. 2. (Автор, на жаль, не дістав цієї праці).

Його таки. — Наша язикова скрута і спосіб зарадити лихові. «Зоря», 1891, 472. — Рец. Ів. Франка. «Зоря», 1893, ст. 17. (Автор, на жаль, не дістав).

Його таки. — Про нашу літературну мову, «Літер.-Наук. Вістн.», 1901, № 10, т. XVI, ст. 39—47.

Його таки. — О малорусскихъ отглагольныхъ существительныхъ на ЕННЄ й ІННЄ. М. (Відбитка з «Юбілейнаго Сборника въ честь Вс. Миллера»), 1900, ст. 298—304, in 4°. — Рец.: а) В. Доманицкій, «Кіевская Старина», 1900, № 7—8, відділ II, ст. 35—37; б) Г. Ильинскій, Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесн. Имп. Академіи Наукъ, 1900, кн. 2, ст. 719.

Його таки. — Рецензія на Гр. Іваницю: «Курс украинского языка» (К. 1926) в «Зап. І.-Ф. В. ВУАН», кн. VII—VIII, 1926, ст. 593—595.

Його таки. — З приводу мови в «Будівельних матеріялах Київщини» акад. П. Тутківського, 1925. «Записки Іст.-Філ. Від. УАН», 1926, ст. 369—370.

Він таки. — Д-р. Смаль-Стоцький. Правописна справа. 1926. (В «Зап. І.-Ф. В. УАН», кн. XII, 1927, ст. 342—356.

Він таки. — Про правописну конференцію. «Зап. І.-Ф. В. УАН», кн. XII ст. 357—364.

Він таки. — Розвідки, статті та замітки I—XXVII. Київ, 1928, 246—254. Збірн. Іст.-Філ. Від. № 67.

Куліш П. — Дві мові, книжня і народня. «Україна», 1914, книга третя, ст. 22—34.

Кульбакинъ С. М. проф. — Украинскій языкъ. Краткій очеркъ исторической фонетики и морфологіи. Харьковъ, 1919, ст. IV+103.

Курило О. — Паралельні форми в українській мові. Їх значіння для стилю. Київ, 1923, ст. 23.

Вона таки. — Уваги до сучасної української літературної мови. Видання третє. Книгоспілка. 1925. УАН. Збірник І.-.Ф. В., № 8. Київ, ст. VII+250. — Рец.: М. Сулима, «Шлях Освіти», 1923, № 9—10.

Лавровскій П. — Обзоръ замѣчательныхъ особенностей нарѣчія малорусскаго сравнительно съ великорусскимъ и другими. «Журн. Мин. Нар. Просв.», 1859, № 6.

Ларин Б. проф. — Мовний побут міста. «Черв. Шлях», 1928, № 5—6, ст. 190—198.

Левицький В. — Загально-приступний курс української мови за науково-методичною редакцією проф. Л. Булаховського. Л. І, 30 ст.; Л. ІІ, 15 ст.; Л. ІІІ, 31 ст.

Левицький Модест. — Паки й паки. (Про нашу літературну мову). 1920, Відень — Київ, ст. 67.

Він таки. — Де-що до справи про вкраїнську письменницьку мову. «ЛНВ», 1909, кн. VIII, т. XLVII, ст. 238—251.

Він таки. — Українська граматика для самонавчання. Видання трете, виправлене й доповнене. Катеринослав — Ляйпціґ, 1923, ст. 197.

Він таки. — І ворогам і добрим людям (18 + 11), ст. 16; (окреме видання передмови до Української Граматики для самонавчання М. Левицького).

Lewicki Joseph. — Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien von Joseph Lewicki. Przemysl, 1834, ст. XXVI+212+39+8 in 8°. Див. за неї М. Возняк, Гал. грам. укр. м. першої пол. XIX ст., Львів, 1911, вид. Наук. Тов. ім. Шевч. ст. 92—109.

Левченко М. — Про споріднення між формами множини: «тыѣ люди», «тоѣ люди» і «тії люди». «Записки Іст.-Філ. Відділу», за ред. акад. А. Кримського. ВУАН. К. 1928, кн. XVIII, ст. 291-229 *).

Левченко. — До організації гуртків культури українського слова. «Життя й Революція», 1926, № 2—3, ст. 125—126.

Левченко М. М. — Замѣтка о Русинской терминологіи. «Основа», 1861, іюль, ст. 185.

Ленин В. И. — Об очистке русского языка. «Правда», 3. XII. 1925.

Лёсік Язэп. — Сынтакс беларускае мовы. Выданьне другое, перапрацьленае. 20 тисяча. Дзяржаўнае Видавецтва Беларусі. Менск, 1926, ст. 255.

Łoś Jan. — Gramatyka staresłowiańska (głosownia, morfologia, skladnia). Львів — Варшава — Краків, 1922.

Łoś Jan — Gramatyka polska. Cześć III. Odmiennia (fleksja) historyczna. Lwów — Warszawa — Kraków. Wyd zakl. nar. im. Ossolińskich, 1927.

Lutskay M. — Grammatika Slavo-Ruthena: seu Vetero-Slavicae, et actuin montibus Carpathicis Parvo-Russicae, seu dialecti viventis linguae, — edita per Michaelem Lutskay, Budae, 1830, XVI+176 ст. in 8°. — Рец. див. М. Возняк, Гал. грам. укр. мови XIX ст., 80—92.

Мандельштамъ И. — О характерѣ гоголевскаго стиля. Гельсингфорсъ, 1902 г.

Maretić T. Dr. — Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika. Dr. T. Maretić, Zagreb, 1899, VI+700+4.

Мартович Лесь. — Причинки до літературної мови. «Діло», № 194, 1913. (Автор не дістав).

Матвієнко О. — Інструменталь чинности при пасивних дієприкметниках. Збірник центральних державних курсів українознавства, Харків, 1928, ст. 51—69.

Милов Н. — Не отмѣченное школьными грамматиками явленіе русскаго синтаксиса. «РФВ», т. LXX, № 3, 4, 1913. Варшава, ст. 128—129. Пед. Отд.

Мироненко Мих. — Українська фразеологія (Прийменники та їх роля в реченні). За ред. та передмовою проф. М. К. Грунського. Київ, 1927, ст. 134.

Miklosich Fr. — Die subjectlosen Sätze. (Denkschriften der Kais. Akademie der Wissenschaften vol. XIV). Рец. Th. Benfey, «Göttinger gelehrte Anzeigen», 1865, 1776—1798.

*) Sic.

H. Bonitz, «Zeitschrift für die Österreichischen Gymnasien», 17, 744—784. H. Steintbal, «Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft», 4, 235—242. (Автор, на жаль, не дістав).

Він таки. — Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen von Franz Miklosich. Vierter Band. Syntax. Wien, 1883, ст. 895.

Mitrofanowicz Michal. — Praktische Grammatik der kleinrussischen (ruthenischen) Sprache für den Selbstunterricht. Teoretisch-praktische Sprachlehre für Deutsche. Wien — Pest — Leipzig, ст. VIII+184.

Молодий П. — Розвиток нашої мови і «кованість» слів. «Рада», 1909, № 25.

Москаленко А. А. — Конспективний курс української мови. Дніпропетровське, 1929, 53 стор.

Назаревскій А. — Языкъ евангелія 1581 года въ переводѣ В. Негалевскаго. Соч. удост. Ист.-фил. фак-омъ золотой медали А. Назаревскаго. «Универс. Извѣстія», № 12, 1911, Київ, ст. 79—139.

Наконечний М. — Українська мова. Програма-конспект. Укрлікнеп при УПО НКС УСРР. Бібліотека українознавства. «Рух». Харків, 1928, ст. 240. — Див. рец. М. Гладкого в «Прол. Правді», 1928, № 208 (2120).

Нетяга М. — Де що въ справі народного язика. «Правда», 1874, № 2, ст. 69. (Автор не дістав).

Нечуй-Левицький Ів. — Криве дзеркало української мови. К. 1912 р. ст. 92. — Рец.: М. С-кий, «Укр. Хата», 1912 р., № 11—12. П. Б. «Сніп», 1912 р., № 44—46; А. Б., ib. № 52. Про «руйнування» української літературної мови.

Він таки. — Сьогочасна часописна мова на Україні. (Див. «ЛНВ», 1907, кн. V, том XXXVIII, ст. 331 — критика; див. ще «Україна», 1907, 1, 1—49, 183—237; 3, 280—331; окремо: К. 1907, відбитка в «України», ст. 175).

Нечуй-Левицький І. — Граматика українського язика, ч. 1. Етимологія. К. 1914 р. с. 166+83; 80 к.; ч. II. Синтаксис. К. 1914 р. «В книжкахъ весьма много личныхъ ненаучныхъ домысловъ автора, въ которыхъ тонутъ цѣнныя странницы». (Див. проф. И. М. Огієнко, Курс. укр. яз., ст. 307). — Рец. «Основа», 1915, кн. II. Одеса,

Николишин Дм. — Недостачі української письменницької мови. Коломия, 1923, ст. 146.

Німчинов К. — Український язик у минулому й тепер. Підручна книга до усвідомлення фактів українського язика. Держ. Видавн. Укр., 1925, ст. 87.

Він таки. — Мова Донбасу. Всеукр. з'їзд прол. письм., 1927, ДВУ, ст. 73.

Він таки. — Лекції (XII—XIII) з синтакси української мови (у колективному «Курсі української мови для вчителів», виходив у тижневих додатках до газети «Народній Учитель», за науково-методичною редакцією проф. Л. Булаховського). Синтаксичне уживання граматичних форм. Лекція II. Дод. № 46 (97) та № 47 (98). Лекція 12 ib. Лекція 13. Дод. № 48 (99).

Він таки. — Синтакса простого речення. 1927. Дод. № 47 до газ. «Нар. Учит.».

Він таки. — Синтакса складного речення. Дод. № 48 до газ. «Нар. Учит.».

Новицький Мик. — Вдалий почин. «Культура і Побут», № 14, 16/IV, 1927 р., ст. 3—4.

Він таки. — Культура і мова бюрократизму. «Культура і Побут», № 45 —46, 3. XII. 1927, ст. 3. Вісти ВУЦВК.

Овсянико-Куликовскій Д. Н. проф. — Сантаксисъ русскаго языка С.-Петербурга. Изд. Д. Е. Жуковскаго, ст. VIII+312.

Він таки. — Синтаксическія наблюденія. Вып. I. С. — Петербургъ, 1899, ст. 127.

Він таки. — Руководство къ изученію синтаксиса русскаго языка. Изд. 3. М. 1912.

Огієнко Іван, проф. — Граматика української мови О. Павловського, 1918 р. Київ, 1918 р., ст. 114.

Він таки. — Вчімося рідної мови. Нариси про мову вкраїнську. Вид. 2, попр. і значно доповнене. Київ, 1918, ст. 47 (див. також «Рада», 1909 р., №№ 197, 198, 200, 202; окремо — К. 1917 р., ст. 32).

Він таки. — Двійне число в українській мові. «Записки Укр. Наук. Т-ва в Київі», 1909 р., кн. VI, ст. 88—128.

Він таки. — Курсъ украинскаго языка. Изъ лекцій по исторіи украинскаго языка. Пособіе для студентовъ, учителей и учащихся старшихъ классовъ среднихъ учебныхъ заведеній. Изданіе 2, дополненное. Кіевъ, 1918 (1919), ст. 328.

Він таки. — Наглядна таблиця для вивчення побічних речень. Вид. сьоме. Львів, 1923.

Він таки. — Наглядна таблиця милозвучности української мови. Для школи й самонавчання. 1923.

Він таки. — Українська граматична література. Київ, 1918 р., ст. 20.

Він таки. — Українська мова. Бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови. Київ, 1918 р., ст. 88.

Він таки. — Український стилістичний словник. Підручна книжка для вивчення української літературної мови. Львів, 1924 р., ст. 496.

Він таки. — Чистота й правильність української мови. Підручник для вивчення української літературної мови. Популярний курс з історичним освітленням. Львів, 1925 р., ст. 215.

Огоновскій Омелянъ, др. — Граматика русского языка для шкôль середнихъ. Львôвъ. 1889, ст. XII+288.

Ogonowski Emil, Dr. — Studien auf dem Gebiete der Ruthenischen Sprache. Lemberg, 1880, ст. 244.

Він таки. — O ważniejszych właściwościach języka ruskiego. (Rozprawy i sprawozdania z. pos. wydz. fil. Ak. Um. t. X, 30—93). Kraków, 1884.

Осадца М. др. — Д-ра Михаила Осадцы граматика руского языка. Третье изданье, пересмотрене О. Лепкимъ и И. Онышкевичомъ. Вô Львовѣ, 1876, ст. VIII+238.

Осипів Микола. — Лексично-синтаксичні зауваження до мови вчителя. Вид. газ. «Народній Учитель», Харків, 1928, ст. 59.

Він таки. — Лексичні, синтаксичні та інші огріхи в мові вчителя. 1928. «Самонавчання», № 5, дод. до газ. «Нар. Учит.».

Він таки. — Теж, 1928 р. «Самонавчання», № 6 та № 7, дод. до газ. «Нар. Учит.».

Він таки. — Мова фейлетонів Остапа Вишні. «Червоний Шлях», 1928 р., № 9—10, ст. 103—120.

Патокова О. В. — До історії розвитку присудкового інструменталю в російській літературній мові (автореферат). «Наук. Зап. Харк. наук.-дослідч. катедри мовозн.». ДВУ, 1927 р., ст. 83—92.

Пачовський М. др. — Літературна мова на Україні. «Україна», 1907 р., том II, 61—73.

Петерсон М. П. — Очерк синтаксиса русского языка. Гос. Изд. Москва, 1923р.; Петроград, 129+II ст.

Петрусь Володимир. — Техніка язика. «Життя й Революція», 1926 р. № 1, 53—62.

Пешковский А. М. — Школьная и научная грамматика. Изд. 4, Москва, 1923 р., Петроград, ст. 115.

Він таки. — Существует ли в русском языке сочинение и подчинение предложений. Родной язык в школе. Изд-во «Работник Просвещения», Москва, 1926 р. кн. 11—12, ст. 124—140.

Він таки. — Русский синтаксис в научном освещении. Популярный очерк. Пособие для самообразования и школы. Гос. Изд. Москва, 1920 р., 504 ст.

Він таки. — Русский синтаксис в научном освещении. 3, совершенно переработанное, издание. Гос. Изд. Москва, 1928, Ленинград, 579 ст.

Пилипович М. — Де-що про сучасну стадію розвитку української літературної мови. «Світло», 1912 р., № 4, ст. 26—44; 1913 р., № 5, ст. 23—36. — Також окремо: К. 1913 р., ст. 51 і «Нове Життя», № 3, Київ, 1913 р. — Рец. С. Черкасенка в «ЛНВ», 1913, том 62, ст. 567—569.

Підмогильний В. — Є. Плужник. — Фразеологія ділової мови. Уложили В. Підмогильний і Є. Плужник. «Час», 1927 р., ст. 294.

П-кій А. — Замѣтка о народномъ языкѣ. «Ос.», 1861 р., 4, ст. 21—29. Див. «Од редакції», ib., ст. 30—37.

Плевако Н. — О стилѣ и языкѣ повѣсти Г. Ѳ. Квитки «Маруся». Харьковъ, 1916 р., ст. 39, 8°.

Попов Семен. — Характеристичні помилки підчас навчання української мови. Збірник центр. держ. курсів українознавства, Харків, 1928 р., ст. 115—125.

Він таки. — Причини характеристичних помилок підчас навчання української мови. Дод. № 42 (93) до газ. «Народній Учитель» за 1927 р.

Потебня А. — Изъ записокъ по русской грамматикѣ. I. Введеніе. II. Составные члены предложенія и ихъ замѣны. Составилъ А. Потебня. Изд. 2, исправленное и дополненное. Харьковъ, 1888 р., ст. VI+535+VI.

Він таки. — Изъ записокъ по русской грамматикѣ. III. Объ Измѣненіи значенія и замѣнахъ существительнаго. Ивданіе М. В. Потебни. Харьковъ, 1899 р., V+663.

Він таки. — Значенія множественнаго числа въ русскомъ языкѣ. Воронежъ, 1888 р., ст. 1—76.

Він таки. — Изъ записокъ по теоріи словесности. Изд. М. В. Потебни, Харьковъ, 1905 р.

Пчелка. — Нѣсколько словъ о малорусскомъ языкѣ. 1881 р. — 2.

Пчілка О. — Євангеліє українською мовою, видання синодальне. — Рец. «Рідний Край», 1911 р., № 19 і 20, ст. 10—12.

Вона таки. — Наша літературна мова. «Рідний Край», 1909 р., III, ст. 2—4.

Равлюк. — Дієприкметники і дієприслівники в українській мові. Ч. I. Про дієприкметники і дієприслівники в творах Григорія Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, Юрія Федьковича і Василя Стефаника. Кіцмань, 1912. — Одбиток «Звідомленє Дирекції ц. к. державної Ґімназії в Кіцмані за шкільний рік 1911—1912».

Рахинський Володимир, проф. — Найголовніші питання з української фразеології. Конспект (рукопис). Вінницький Укрпедтехнікум, II курс, 1928—1929 акад. рік.

Розов В. — Изслѣдованіе языка южно-русскихъ грамотъ XIV и первой половины XV в. «Универс. Изв.», 1913 р., ч. 10 і 12, Київ.

С. Б. — Диспут «Шляхи розвитку української літературної мови». «Життя й Революція», 1925 р., № 10, ст. 101—102.

Сакунъ Е. — Замітки о руськімъ язиці, «Правда», 1873 р., ст. 368.

Самійленко Володимир. — Деякі питання української літературної мови. «Нова Думка», 1920 р. MCMXX, кн. I—II, ст. 34 —43.

Він таки. — Дбаймо про фонетичну красу мови. № 15, ст. 8, К. 1918.

Сапухин П. — Про мову вкраїнського учителя. «Шлях Освіти», 1926, № 10, ст. 112 —115.

Свенціцкий Іларіон, доц. Львів. Унів. — Основи науки про нову українську. Київ, 1917 р., ст. IV+70.

Він таки. — Нариси в історії української мови. Львів, 1920 р., ст. 100.

Селищев А. — Язык революционной эпохи. 1928. Изд. «Работник Просв.», Москва, ст. 248.

Семенів М. М., проф. — Уживання прийменника «над» у Котляревського. Одеса, 1927 р., ст. 8. — Відбитка з «Записок Одеського Інституту Народньої Освіти», вид. 1927 р., том І.

Синявський Олександер. — Зразки простого слова. ДВУ, 1929 р., ст. 92.

Синявський Ол. проф. — Дещо про Шевченкову мову. «Україна», 1925 р. кн. 1—2, ст. 100—114.

Він таки. — Короткий нарис української мови. З лекцій, читаних на учительських курсах у Харкові 1917 року. В-во «Союз», 1918 р., ст. 55, 2 видання.

Він таки. — Порадник української мови. Пристосований до буденного вжитку др-ом В. Сімовичем. Харків — Берлін — Нью-Йорк. Вид. «Космос», ст. 150, 1922 р.

Він таки. — Найголовніші правила української мови (за новим правописом). ДВУ; 1929 р., ст. 62.

Він таки. — «Граматика» при навчанні української мови. Збірник центр. держ. курсів українознавства. Харків, 1928 р.; ст. 79—88.

Він таки. — Мова творів Гр. Сковороди. 1924 р. Журнал «Черв. Шлях», № 4—5, ст. 248—255.

Він таки. — Потебня, як дослідник української мови. «Записки Харк. Ін-ту Н. О. ім. О. О. Потебні», X, 1928 р., т. III, ст. 14—18.

Він таки. — З приводу книжки проф. П. Бузука «Коротка історія української мови й полеміки». П. Бузук — М. Сулима. «Шл. Осв.», 1924 р., № 9; ст. 255—258. — Там таки — Від редакції, 258—259.

Він таки. — Украинский язык. Пособие для практичн. изуч. украинского языка на рабфаках, в техникумах, курсах для взрослых, а также для самообразования. Изд. четвертое. Гос. Изд. Укр. 1924 р., ст. VIII+120. — Рец. О. Курилової в «Записках Іст.-Філ. Від. ВУАН», кн. IV, ст. 248—251.

Сікиринський Т. — Де-які особливості морфології, складні й словника Шевченкового «Кобзаря» (Поезії). «Записки Одеського Наукового при УАН Товариства». Секція історично-філологічна, № 1, 1928 р., ст. 50—76.

Сімович Василь, др. — Граматика української мови для самонавчання в допомогу шкільній науці. Друге видання з одмінами й додатками. Київ — Ляйпціґ, 1919, ст. 584.

Він таки. — На теми мови. Прага — Берлін, 1924 р., ст. 45.

Smal-Stockyj von Stephan, Dr. und Theodor Gärtner. — Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache von Stephan von Smal-Stockyj und Theodor Gärtner. Wien, 1913, ст. XV+550.

Смаль-Стоцький Степан і Федір Гартнер. — Граматика руської мови. Третє перероблене виданє. Відень, 1914 р. Накл. власн., ст. 202.

Смаль-Стоцький, др. — Правописна справа. «Україна», 1926 р., кн. IV, ст. 180—191; те саме в «Літ.-Наук. Вістн.», 1926, вип. 6 та вип. 7—8. — Рец.: акад. Аг. Кримський, ВУАН, «Записки Іст.-Філ. Від.», кн. XII, ст. 342—356.

Смаль-Стоцький Степан, акад. — Українська літературна мова. «Україна», 1928 р.; кн. 4, ст. 3—13.

Смеречинський С. — Куди йде українська мова? (До пит. про предикативний номінатив та пред. інструменталь в українській мові). «Записки Іст.-Філ. Відділу УАН», 1928 р., кн. XIX, ст. 185—203.

Він таки. — Способи відносної (релятивної) сполуки в українській мові. «Записки Іст.-Філ. Відділу ВУАН», 1929, кн. XXV, ст. 1—31.

Соболевскій А. И. акад. — Лекціи по исторіи русскаго языка. Изданіе третье, съ измѣненіями и дополненіями. Москва, 1903 р., ст. 303.

Стешенко Ів. — Про українську літературну мову. «ЛНВ», 1912, том LX, кн. II, ст. 302—326.

Сулима М. проф. — Дещо про зниклі дієприкметники. «Червоний Шлях», 1927 р., № 5, ст. 145—167.

Він таки. — Дещо про культуру української мови. «Молодняк», № 2, 1927р., Харків, ЦК ЛКСМУ, ст. 63—73.

Він таки. — З приводу наших мовних злиднів. «Радянська Освіта», 1927, № 2, ст. 25—33.

Він таки. — Конструкції з прийменником «по» в Шевченковій мові. Науковий Збірник Істор. Секції УАН за рік 1926, т. XXI, ст. 177—190.

Він таки. — Мова української газети. «Червона преса», 1927 р., № 3, 4, ст. 23—26.

Він таки. — Про Шевченкову мову. «Плужанин», 1927 р., № 5, ст. 16—19.

Він таки. — Мова українських письменників. Доповідь на Всеукр. з'їзді прол. письм., «Прол. Правда», 1927 р., № 22 (1635).

Він таки. — Найяскравіші особливості фрази Шевченкового «Кобзаря». «Червоний Шлях», 1924 р., № 10, ст. 216—221.

Він таки. — Стилістичні дрібнички-недоламки. «Радянська Освіта», 1928, № 7—8, 18—25.

Він таки. — Відповідь на відповідь проф. Бузукові. «Шлях Освіти», 1924р., № 9, ст. 253—255.

Він таки. — Проф. П. О. Бузук, Коротка історія української мови. «Шлях Освіти», 1924 р., № 6, ст. 249—252.

Він таки. — Літературна норма в українськ. синтаксі. 1927 р. «Бюл. Харк. Наук. Т-ва», № 2.

Він таки. — Трохи про мову «Плуг», 1927 р. Журнал «Плужанин», № 8, ст. 19—23.

Він таки. — В. І. Ленін і мовна справа. 1928 р. Журн. «Радянська Освіта», № 4, ст. 14—19.

Він таки. — Лекції з української синтакси. Харків, 1928р., ст. 241+152+23.

Він таки. — Українська фраза. Коротенькі начерки. «Рух», 1928 р., ст. 96.— П. Горецький. Проф. М. Сулима, Українська фраза (Коротенькі начерки). Харків, 1929 р., ст. 96, ц. 65 коп. Рецензія «Червоний Шлях», 1929 р., № 4, ст. 207—209.

Він таки. — Про «позаяк», «(п)оскільки» й «(п)остільки». Збірник центр, держ. курсів українознавства, Харків, 1928 р., ст. 32—41.

Він таки. — Дещо за форми від «бути» в Шевченковому «Кобзарі». «Наукові Записки Харк. науково-дослідч. катедри мовознавства», ДВУ, 1927 р., ст. 61—74.

Він таки. — Із лексики збірника третього «Плуг». «Плужанин», № 6, 1927 року, червень, ст. 56—60.

Він таки. — Проблема літературної норми в українській мові. «Шлях Освіти», 1928 р., № 4, ст. 132—141.

Він таки. — До характеристики мови Архипа Тесленка. 1926 р. Журнал «Черв. Шлях», № 5—6. — Рец. Шахівець І. Не туди завертаєте. «Вісти ВУЦВК», «Культура і Побут», № 30, 1926 р.

Він таки. — Дієприслівники в Шевченковому «Кобзарі». УАН. Істор. Секція. Науковий Збірник за рік 1928, том XXVIII, ДВУ, 1928 р., ст. 184—198.

Він таки. — Дещо про нормативно-мовну справу. «Радянська Освіта», 1928 р.; № 5, ст. 15—19.

Він таки. — Про Шевченкову мову. «Зоря». Літер. наук. та політ. гром. ілюстр. журн. Дніпропетровське. В-во «Звезда» та «Зірка», 1928 р., № 3, ст. 15—18.

Він таки. — Письменницька мова. Доповідь на І Всеукр. з'їзді пролет. письменників, 1927 р., Харків, ДВУ, стен. звіт.

Він таки. — Регулятори й дисонатори української літературної мови. «Життя й Революція», 1927 р., № 1, ст. 74—78.

Він таки. — Український «article». «Червоний Шлях», 1923 р., № 8, ст. 174—179.

Він таки. — Фразеологія Миколи Хвильового. «Червоний Шлях», 1925 р., кн. 1—2, ст. 263—290.

Він таки. — Українська діялектологія. Лекції I, II, III. ВЗІНО. 1929, ст. 6—67.

Він таки. Разом із Ол. Білецьким, Л. Булаховським, Ол. Парадиським. — Українська мова. Підручник для старш. конц. трудшкіл. Сьомий рік. ДВУ. Вид. 2, стереот., 1928 р., ст. 1—73.

Сумцов М. проф. — Фільольогічна вага перекладу Потебні «Одисеї» (Сам переклад див. А. Потебня «Изъ записокъ по теоріи словесности», вид. М. Потебня, ст. 532—583). «Записки Наук. Т-ва в Київі», 1909 р., кн. VI, ст. 84—87.

Він таки. — Начерк розвитку української літературної мови. Харків, 1918 р.

Таран Ф. — Про стиль газетний, про боротьбу за якість. «Вісти» з 5. V. 1926 р.

Тимченко Є. К. проф. — Е. К. Тимченко. Функціи генетива в южнорусской языковой области. «РФВ», 1913 р., т. LXIX, № 1 та 2, Варшава, ст. 207—223, 261—340 т. LXX. № 3 та 4, ст. 1—70, 185—220, 1—74.

Він таки. — Вокатив в українській мові, ст. 377—390, «Привіт. Іванови Франкови в сороколітє його письменської праці 1874—1914 р. р. Л.-Н. Збірник», Львів, 1916 р., вел. 8°, ст. 183+390.

Він таки. — Вокатив і інструменталь в українській мові. У Київі, 1926 р. УАН. Збірник Іст.-Філ. Від., № 45, ст. 116.

Він таки. — Номінатив і датив в українській мові. У Київі, 1925 р, УАН. Збірник Іст.-Філ. Від., № 32, ст. 64.

Він таки. — Льокатив в українській мові. У Київі, 1925 р. УАН. Збірн. І.-Ф. В., № 18, ст. 71.

Він таки. — Акузатив в українській мові (з української складні). Київ, 1928 р. УАН. Збірн. І.-Ф. В., № 67, ст. 100.

Він таки. — Курс історії українського язика. Вступ і фонетика. ДВУ, 1927 р. ст. 170.

Т-ко Е. — Нечуй-Левицький. Граматика українського язика, ч. І. Етимологія. Для двох нижчих классів гімназій та для двохклассних і трьохклассних народніх школ. Київ, ст. 1—14, 1—166, 1—20, 1—84. — Рецензія. Український Науковий Збірник. Вид. Укр. Наук. Т-ва в Київі, Москва, 1915 р., ст. 107—115.

Тимченко Е. — Функції числа в українській мові. Науковий Збірник за рік 1926 Історичної Секції ВУАН, том XX, ДВУ, 1926 р., ст. 173—191.

Він таки. — Співрядне сполучення речівників (з української складні). ВУАН. Істор. Секція, Наук. Збірн. за рік 1924, том XIX, ДВУ, ст. 194—203.

Тимченко Є. проф. — Українська граматика. Київ, 1917 р., ст. 168.

Він таки. — Українська граматика (для III і IV кляси шкіл середніх). Київ, 1918 р., ст. 142.

Ткаченко Борис. — Лекція І. Вступна частина. Дод. № 28 (79). Лекція 2. Лексика й фразеологія. Дод № 30 (81). Дод. № 31 (82). Лекція 3. (ib.). Див. Курс української мови для вчителів (див. додатки до газ. «Народній Учитель», за 1927 рік. За науково-методичною редакцією проф. Л. Булаховського).

Трохименко М. і К. Буйний. — Робоча книжка української мови, ч. 1. Видання Київ. Окр. Ленін. Т-ва «Геть неписьменність»; Київ, 1927 р., ст. 136. Частина II. Синтакса та техніка письмової мови. ДВУ, 1928 р., ст. 155.

Укр. правопис. — Народній Комісаріят Освіти, Державна Комісія для впорядкування українського правопису. Український правопис (проєкт). ДВУ, 1926 р., ст. 121.

Фінкель Олександер, аспір. — Короткий вступ до теоретичної стилістики, «Наук. Зап. Харк. наук. дослідч. катедри мовозн.», ДВУ, 1927 р., ст. 111—121.

Він таки. — Ленін-публіцист (стилістичні замітки). «Червоний Шлях», 1928 р., № 1, 98—115.

Финкель Александр. — О языке и стиле В. И. Ленина. Вып. I. Из-во «Пролетарий», 1925 р., ст. XIV+103, in 16°.

Халанскій М. Г — Изъ замѣтокъ по исторіи русскаго литературнаго языка. II. О членѣ въ русскомъ языкѣ. Извѣстія Отдѣл. русск. яз. и словесн. Акад. Наук, 1901 р.; том VI, кн. 3, ст. 127—169.

Хвойняк П. — Рецензія на кн. М. Гладкого «Мова нашої преси», «Червоний Шлях», 1929 р., № 1. Лист до редакції М. Гладкого, «Черв. Шлях», 1929 р., № 4, ст. 215—216.

Хращевський Микола. — Деякі фразеологічні особливості мови А. Свидницького. У Київі, 1928. Окр. відбитка з «Записок Іст.-Філ. Відділу ВУАН», кн. XXI—XXII, ст. 119—147.

Хотивлянський Мих. — Де-які уваги про мову сільського вчительства. «Пролетарська Правда», 1927 р., № 212 (1825), ст. 4.

Цебенко В. — Аналіз мови поезій Йогансена. «Червоний Шлях», 1925 р., № 4, ст. 216—230.

Чернышовъ В. — Правильность и чистота русской рѣчи. Петербургъ, 1911 р.

Шаля Іван. — Короткий нарис історії української літературної мови до Котляревського. Ол. Дорошкевич. Хрестоматія по історії української літератури. т. I, кн. II, 1919, ст. 226—232.

Шарловскій І. — О передачѣ научныхъ свѣдѣній на народномъ языкѣ. «Ос.», 1862, 10.

Шаровольський І. проф. — Прийдучий час на *-мо* (в «Записках І.-Ф. В. УАН», кн. XIII—XIV, 1927 р., ст. 284—293). — Рец. В. Дем'янчук, Чи румунського походження форми прийдучого на *-му*? «Записки Іст.-Філ. Від. ВУАН», кн. XVIII, 313—317.

Шахматовъ А. А. акад. — Краткій очеркъ исторіи украинскаго языка. Див. енциклоп. видання «Украинскій народъ въ его прошломъ и настоящемъ», томъ II, ст. 664—707, Петроградъ, 1916 р.

Він таки. — Синтаксис русского языка. Выпуск первый. Учение о предложении и о словосочетаннях. Ленинград, 1925 р., ст. XVIII+441.

Він таки. — Синтаксис русского языка. Выпуск второй. Учение о частях речи. Дополнения. Изд. в ознам. двухсотлетнего юбилея Академии Наук СССР. Ленинград. Изд. Академии Наук СССР, 1927, тит.+IV+213 ст. — Рец. див. проф. Микола Грунський. УАН. «Записки Іст.-Філ. Від.», кн. XVIII, ст. 296—313.

Ше-хинъ С. — Еще нѣсколько словъ о сборникѣ «Дубове лыстє». «Кіевская Старина», том LXXXII, 1903 р., кн. 1—2. Бібліографія, ст. 67—76.

Шляковъ Н. — Дѣепричастие въ славянскихъ языкахъ. «РФВ», 1889 р., том XXI.

Щепотьєв Вол. — Мова наших школярів. «Етнографічний Вісник», кн. 3. УАН. Етногр. Комісія, у Київі, 1927 р., ст. 76—81.

Яворський М. проф. — Ст. про «язикотворчество» на Україні. «Комуніст», 28. VIII. 1926.

Якубський Б. В. — Вступна Стаття до роману П. Мирного і І. Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні». Вид. друге. Книгоспілка.

Він таки. — Культура та стиль. «Літературна газета», 1928 р., № 2, 3(21).